

Mód László

ÁRTÉRI SZŐLŐSKERTEK AZ ALSÓ-TISZA MENTÉN

Budapest 2016

ÉLETMÓD ÉS TRADÍCIÓ

15.

A sorozatot szerkeszti
Báti Anikó

ÉLETMÓD ÉS TRADÍCIÓ

15.

Mód László

ÁRTÉRI SZŐLŐSKERTEK AZ ALSÓ-TISZA MENTÉN

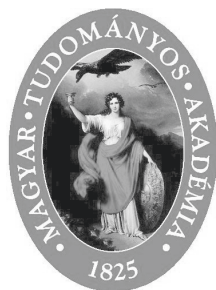
MTA

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

**Néprajztudományi
Intézet**

Budapest 2016

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült

Szerkesztette
Báti Anikó

A nyomdai előkészítést végezte
Mahmoudi-Komor Judit

Borítóterv
Szilágyi Levente

A borítón: Árvíz a Kis-Tisza-szigeten
Fotó: Mód László, Szentés, 1999.

ISSN 0238-9584
ISBN 978-963-567-063-5

Kiadta
a Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Néprajztudományi Intézet
1014 Budapest, Országház u. 30.
Felelős kiadó: Fodor Pál
© Mód László 2016

A nyomás és kötés:
Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	7
Az anyaggyűjtés módszerei, forrástípusok	15
Alapfogalmak: ligetes szőlőművelés – ártéri szőlőtermesztés	18
Az ártéri szőlőtermesztés az ártéri gazdálkodás rendszerében	23
Elemzési keretek és lehetőségek	26
Az árterek természeti viszonyai	32
Ártéri tájhasznosítás, ártéri haszonvételek	35
Ármentesítő munkálatok az Alsó-Tisza mentén	45
Az árterek kiosztásának körülményei és a birtokviszonyok változása	49
Szőlőművelés és borkészítés a 18–19. században az alsó-Tisza menti településeken	60
A szőlőkultúra kibontakozása az ártéren	72
A szőlőskertek elhelyezkedése, külső képe	80
A szőlőművelés és a borkészítés technológiája	88
<i>Szőlőfajták</i>	88
<i>Telepítés, szaporítás</i>	93
<i>Trágyázás</i>	97
<i>Talajmunkák</i>	98
<i>Tőkeművelés, metszés</i>	100
<i>Karózás</i>	103

<i>Zöldmunkák</i>	105
<i>Növényvédelem</i>	106
<i>Szüret, szőlőfeldolgozás, borkészítés</i>	111
<i>A szőlő értékesítése</i>	118
Ártéri gyümölcstermesztés	121
Veteményesekertek, szántóföldi növények termesztése	146
Az ártéri birtokosok és az ártéri kertek csoportjai, típusai	149
A szőlőskertek építményei	153
A szőlőskertek szervezeti keretei, őrzése	165
<i>Szőlőhegyi szabályzatok, hegyközségek</i>	165
<i>A kis-Tisza-szigeti gazdaság</i>	173
<i>Szőlőőrzés</i>	178
Kompok, átkelők	183
<i>Haszonbérlek, révészek</i>	186
<i>A rév és felszerelése</i>	191
Alkalmazkodás az áradásokhoz	198
<i>Árvizek és hatásuk</i>	198
<i>Védekezési stratégiák</i>	210
<i>Alkalmazkodási stratégiák, lokális tudás</i>	218
Összegzés	222
Irodalom	227
Rövidítések	245
Adatközlők	247
Képmelléklet	249

Bellon Tibor emlékének

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Az 1998 és 2010 között végzett kutatásokat nagy mértékben segítették a Csongrád Megyei Levéltár munkatársai, akik közül Labádi Lajos, Makó Imre és Takács Edit útmutatásaira támaszkodhattam leginkább. Amíg a hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtár helytörténésze, Borus Gábor a témára vonatkozó sajtóanyag feltárásában, addig a Koszta József Múzeum munkatársai az adatközlők felkutatásában nyújtottak segítséget. Köszönettel tartozom téma-vezetőmnek, Paládi-Kovács Attilának és opponenseimnek, Lukács Lászlónak valamint Szilágyi Miklósnak, akik észrevételeikkel, kritikai megjegyzéseikkel lendítették előre kutatásaimat. Végül, de nem utolsó sorban szeretném megköszönni adatközlőimnek azt, hogy a terepmunka során hajlandóak voltak megosztani velem tapasztalataikat, tudásukat.

BEVEZETÉS

A 2010-ben az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájában, az Európai etnológia program keretében sikeresen megvédett doktori disszertációm eredményeit összegző kötet az alföldi szőlőkultúra egy sajátos formájának az elemzésére tesz kísérletet, amely a 19–20. század fordulójától a folyókat, elsősorban a Tiszát és a Marost kísérő hullámtereken alakult ki. Az ártéri szőlőtermesztés területi kiterjedését¹ tekintve ugyan periférikus jelenségként fogható fel, ám kiváló lehetőséget teremt arra, hogy segítségével a folyószabályozásokat követő időszakban az ártéri/hullámtéri tájhasznosítás változásait vizsgálhassuk. Az elemzés tágabb értelemben a természeti környezet és az emberi közösségek közötti kapcsolatokat, elsősorban a kölcsönhatásrendszer kulturális aspektusaira fókuszálva igyekszik megragadni, ami nem feltétlenül jelenti azt, hogy valamelyik kutatási irányzat megközelítéseit egyoldalúan rávetítsük dolgozatunk tárgyára. Sokkal inkább a vizsgált jelenségből kiindulva érdemes egy olyan szempontrendszert kidolgozni, amely alkalmasnak bizonyulhat arra, hogy a hullámterek hasznosításában bekövetkező változásokat megragadhassuk és értelmezhessük.

Az ezredforduló pusztító hatású árvizei felhívták a figyelmet arra, hogy a 19. század második felében kialakított védekezési rendszer megújítására szorul, hiszen a vízszintek rendkívüli mértékben megemelkedtek, a gátak magasítása pedig korlátlan mértékben nem

¹ Az utóbbi években a hullámterek és az árvízvédelem kapcsolatának előtérbe kerülésével a szakemberek feltérképezték a folyók és a töltések közötti térségek tájhasznosítási formáit, a művelési ágakról pedig pontos kimutatásokat készítettek. A Tisza völgyében a hullámterek kiterjedése eléri a 107 048 hektárt, ahol egy 1995-ös felmérés szerint 193 hektáron műveltek szőlőt, 434 hektáron pedig gyümölcsösök helyezkedtek el. 23181 hektárt hasznosítottak szántóként. Az egyik legfrissebb felmérés szerint Kisköre és a déli országhatár között 93,1 hektáron termesztettek szőlőt, amiből kitűnik az, hogy a művelési ág nem tekinthető meghatározó szerepűnek. Az 1970-es évek előtt a szőlőültetvények nagyobb kiterjedéssel rendelkezettek, ám az árvizek illetve a mezőgazdaság szocialista átszervezése következtében csökkent a művelés alatt álló terület. A Körös-torkolat és az algyői vasúti híd közötti folyószakaszon az elmúlt években mindösszesen 19,2 hektár szőlőskertet tartottak számon. Török I. Gy. 2000. 126.; Bíró Sz.–Dorgai L.–Varga P. 2006. 14.

folytatható tovább.² E problémák miatt kerültek az érdeklődés középpontjába a hullámterek, amelyek a szabályozási munkálatok befejezése óta eltelt időszakban jelentős mértékben feltöltődtek, feliszapolódtak.

Az emberi tevékenység által kialakított térségekre a néprajzkutatók³ elsősorban úgy tekintenek, mint az ármentesítések előtt gyakorolt tájhasznosítási technikák fennmaradásának a helyszínére, ahol tovább élt a rét- és a legelőgazdálkodás, valamint az ártéri gyümölcsstermesztés.⁴ Kutatásaim elsősorban azért tekinthetők újszerűnek, mivel a folyószabályozásokat követő időszakban igyekeznek értelmezni a Tisza és a töltések között gazdálkodó közösségek alkalmazkodási stratégiáit. Mindenképpen lényeges tisztáznunk azt, hogy milyen tényezők játszottak szerepet az árterek hasznosításában bekövetkező változásokban, amelyeknek köszönhetően a 19–20. század fordulójától kibontakozhatott a szőlőtelepítés. Számos tanulsággal szolgálhat annak az elemzése, hogy az ártéren gazdálkodó közösségek milyen válaszokat adtak a természeti környezet kihívásaira.

Nem áll szándékomban az általam vizsgált témáról statikus képet festeni, ezért igyekszem megragadni azokat a gazdasági-társadalmi változásokat illetve természeti tényezőket, amelyek alapvetően befolyásolták, meghatározták az ártéri szőlőtermesztést.⁵

² Egyes számítások szerint a Tisza vízgyűjtő területén 2000-ben lehullott csapadék közel egy méterrel magasabb vízszintet eredményezett, mint hasonló mennyiség az 1970-es években. Ebben szerepet játszott a vízgyűjtő terület bizonyos részein végrehajtott túlzott fakitermelés, a folyómeder feliszapolódása, a zátonyok keletkezése, de legalább ilyen mértékben a magyarországi hullámterek gondozatlansága, a táj- illetve a földhasználat kedvezőtlen irányú megváltozása. Bíró Sz.–Dorgai L.–Varga P. 2006. 7.

³ Bellon T. 2003. 21.

⁴ Az ökológusok a Tisza és a mellékfolyók hullámtereinek az ökofolyosó jellegét hangsúlyozzák, ami alapvető szerepet játszik egyes fajok regionális elterjedésében. Gallé L. 2003. 65–90.

⁵ Az ártéri szőlőtermesztés vizsgálata szaktudományunk történetében nem tekinthető teljes mértékben előzmény nélkülinek, mivel a jelenséggel az elmúlt évtizedekben több tanulmány foglalkozott, amelyek főként a téma helyi vonatkozásait igyekeztek feltárni. Bencsik János 1975-ben napvilágot látott írásában a Közép-Tisza vidék népi építkezésének kutatása során részletesen bemutatta a szőlőgazdálkodásban tapasztalható különbségeket (ármentes terület – ártér), miközben az építmények és a természeti adottságok között megragadható összefüggésekre is rávilágított. Papp József a Közép-Tisza vidék szőlőtermeszté-

Térbeli kereteit tekintve a vizsgált jelenség meglehetősen jól körül határolható, hiszen a Kárpát-medence szőlőkultúrájának e sajátos formája meghatározott természeti környezethez, mégpedig az időszakosan vízzel borított, a folyómeder és a töltések által övezett térségekhez kapcsolódik szorosan. A kutatások a Hármas-Körös torkolatától az országhatárig terjedő folyószakaszra⁶ irányultak, ahol az ártéri szőlőtermesztés Szentesen, Szegváron, Mindszenten, *Mártélyon* és Hódmezővásárhelyen részét képezte a határhasználatnak.⁷

Összehasonlítás céljából igyekeztem kutatópontként bevonni olyan településeket is, amelyek nem a vizsgált területen fekszenek, ám ártéri szőlőskertjeik tanulmányozása általánosabb érvényű megállapítások levonását is lehetővé tette. Nem véletlenül esett az egyik választás Nagykörűre, ahol az utóbbi években több kísérlet történt az ártéri tájhasznosítás bizonyos technikáinak a meghono-

séről készített tanulmányában felvázolta az ártéri szőlőskertek kialakulásának folyamatát, bemutatta a fajtaállományt illetve feltárta azokat az okokat, amelyek az ártéri szőlőművelés megszűnéséhez vezettek. Bellon Tibor a Tisza néprajzáról készített monográfiájában külön fejezetet szentelt a szőlőtermesztésnek, amelyet a tájhasznosítás egyik technikájaként értelmezett. Szigeti György Apátfalva gazdálkodásának vizsgálata során részletes leírását adta a Maros árterületén található szőlőskerteknek, ahol az időszakos árvizekhez idomuló épületállomány alakult ki. Bencsik J. 1975a 535–565.; Papp J. 1992. 795–802.; Bellon T. 2003. 136–137.; Szigeti Gy. 1999. 199–206.

⁶ A földrajztudomány a Tisza völgyét három részre tagolja. A felső szakasz a Huszti kapu–Tiszabecs térségéig tart, a középső a Körösök torkolatáig (mások a Maros szegedi beömlését nevezik meg), az alsó viszont Titelig terjed. Bellon Tibor néprajzi szempontokat figyelembe véve sokkal inkább két egységet, a felsőt valamint az alsót különítette el. Utóbbi magában foglalja a földrajztudomány által középső és alsó szakasznak minősített térségeket, amelyek sem történetileg, sem gazdaságilag nem választhatóak szét élesen egymástól. Bellon T. 2003. 13.

⁷ Algyő és Tápé esetén mindeztidáig nem sikerült olyan forrásokat feltárni, amelyek az ártéri szőlő- és gyümölcsstermesztés széleskörű jelenlétére utalnának. A tápéi kotrótelepen a folyammérnökség létesített Szirányi Béla miniszteri tanácsos tervei alapján szőlőtelepet, amelyet a „Gyümölcskultúra” című szaklap a következő módon jellemzett: „A hepehupás ártéri terep elegyengetésével addig semmire sem használt területből ügyes elgondolással valóságos csodailigetet varázsoltak, ahol a legjobb szőlőfajok vannak beállítva és ez az a nilusi jellegű termékeny iszaptalaj, a kétéves oltványokon 30–40 szőlőfürtöt lök ki magából szinte eruptív erővel. Az idei oltványokon termett 2–3 fürt első és 10–12 fürt másodtermés, mely most, szeptember második felében már teljesen beért. De terem ott 60 dekás erdei vajonc *körte és az almák, barackok csodálatos példányai.*” Gyümölcskultúra 1934. október. 5–6.

sítására.⁸ A település szőlő- és a gyümölcsstermesztését napjainkban is a kétszintesség jellemzi, vagyis a művelési ág a folyó áradásai által időszakosan elöntött területeken és az ármentes térségen egyaránt képviselteti magát. Makón és Apátfalván a filoxéravész eredményezett óriási változásokat, mivel a kártevő a kötött talajú szőlőültetvényeket elpusztította, a szőlőtermesztés viszont a Maros árterületén éledt újjá. A Zentához tartozó *Bátka* határrész szőlőskertjeinek a vizsgálata is számos izgalmas kérdést vett fel, mivel az 1970-es áradást követően a terület egy részét ármentesítették. Az új védtöltés megépítésének köszönhetően az árvizek már csak a Tisza partján található parcellákat öntik el, ami kiváló lehetőséget teremt arra, hogy a mentesített és a mentesítetlen területek tájhasznosítási technikáit összehasonlíthassuk egymással.

A vizsgálatok a disszertáció megvédését követően is tovább folytatódtak, ám a kutatási eredmények jelentős mértékben már nem módosultak. Egyes részmák pontosítása és kiegészítése mellett új szempontokat szolgáltatottak azok a doktori értekezések, amelyek a Maros és a Tisza hullámtereiének változását valamint az ártéri gazdálkodás kérdéskörét vették górcső alá a földrajztudományok által alkalmazott módszerek segítségével.⁹

Az árvizek hatására sajátos szervezeti formákba tömörülő, gáttakat és csatornákat kialakító közösségek tevékenységének, az egymásnak feszülő érdekellentéteknek az elemzése a néprajz vizsgálati körébe tartozik, de az természetesen már természettudományos megközelítést igényel, hogy a részleges ármentesítések milyen hatást gyakorolhattak például a hordalék felhalmozódására vagy az árhullámok alakulására. Reményeim szerint a különböző tudományszakok által eddig feltárt kutatási eredmények felhasználása lehetővé teszi a téma komplex, interdiszciplináris megközelítését, ami az emberi közösségek és a természeti környezet viszonyának és egymásra hatásának alaposabb megértéséhez vezethet.

⁸ Kovács Zs. Cs. – Balogh P. é.n.

⁹ Oroszi V. Gy. 2009.; Molnár S. 2011.; Sándor A. 2011.

AZ ANYAGGYŰJTÉS MÓDSZEREI, FORRÁSTÍPUSOK

A témában megközelítőleg tíz esztendőn keresztül végeztem intenzív terepmunkát, amelynek során bejártam az ártéri szőlőskerteket. Felmértem a szőlő- és gyümölcsfajták állományát, megfigyeltem a termesztési eljárásokat, valamint dokumentáltam a természeti adottságokhoz idomuló építészeti megoldásokat. A 2000. évi árvíz idején Vidovics Ferenc segítségével lehetőségem nyílt arra, hogy a szentesi *Kis-Tisza-szigetben* tanulmányozhassam a szintkülönbségeket, a termelési övezeteket, a vízjárás és a növénykultúrák közötti összefüggéseket. Adatközlőim elsősorban olyan szőlőbirtokosok közül kerültek ki, akik napjainkban is gondozzák parcelláikat. Hódmezővásárhely, *Mártély*¹⁰ és Szegvár esetén viszont számos nehézséggel kellett szembenéznem, mivel csak hosszas tájékozódást követően sikerült olyan családokat találni, akik az 1970-es évek előtt az ártéren szőlő- illetve gyümölcstermesztéssel foglalkoztak.

A terepmunka során módszeresen próbáltam feltárni az ártéri szőlőtermesztésre vonatkozó történeti forrásanyagot, ami lehetővé tette azt, hogy a vizsgált jelenséget térben és időben könnyebben elhelyezhessem, valamint nyomon követhessem a változásokat is. Kutatásaim elsősorban a Csongrád Megyei Levéltár hódmezővásárhelyi, makói, szegedi és szentesi intézményeiben folytak. Igyekeztem összegyűjteni a témára vonatkozó dokumentumokat, amelyek több esetben pontosították, kiegészítették az adatközlők ismereteit. Az írásos források közül több szempontból is kiemelkedtek a helyi sajtótermékek (Alföldi Újság, Délmagyarország, Mindszenti Híradó, Szentesi Lap, Szentes és Vidéke, Szentesi Élet, Vásárhely és Vidéke, Vásárhelyi Reggeli Újság stb.), amelyek rendszeresen beszámoltak az árvizek lefolyásáról és az általuk okozott károkról.¹¹

¹⁰ A település 1950 után vált ki Hódmezővásárhely határából, éppen ezért más dűlő vagy határrész elnevezésekhez hasonlóan következetesen dőlt betűvel szerepel.

¹¹ Az újságok néprajzi felhasználhatóságára Szilágyi Miklós hívta fel a figyelmet, aki kihangsúlyozta azt, hogy a sajtótermékeket bármilyen lokális témafeldolgozás esetében a szóbeli emlékanyagot hasznosan kiegészítő, ellenőrzésre is alkalmas forrásként érdemes számon tartani. Szilágyi M. 2001. 85.

Az általam áttekintett sajtóanyagban elsősorban a helyi eseményekről hosszabban-rövidebben beszámoló tudósítások tartalmaztak a témára vonatkozó írásokat, de nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy az újságokban gyakran találkozhatunk képviselőtestületi vagy más előjárósági (bizottsági) ülések napirendjéről és határozatairól hírt adó közleményekkel is. Ezek különösen akkor számítanak értékesnek és pótolhatatlannak, ha az ide vonatkozó levéltári források valamilyen okból kifolyólag nem maradtak fent. Az újságok rendszeresen tudósítottak az ártéri birtokos közösségek tevékenységéről, mivel hasábjaikon nemcsak a közgyűlések időpontját tudatták a tagokkal, hanem bizonyos esetekben a határozatokról is beszámoltak.

A kutatások egyik legfontosabb helyszíne a Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára volt, ahol nemcsak a város, hanem a vármegye illetve a környező települések, Szegvár és Mindszent iratanyaga is megtalálható. Módszeresen áttekintettem a közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyveket, amelyek felvilágosítással szolgáltak arról, hogy az ártéri területek hasznosításában milyen változások következtek be, a térképek és birtoknyilvántartások pedig megfelelő kiindulópontot nyújtottak a birtokviszonyok tanulmányozásához. Hódmezővásárhelyen a Mártély-Hullámtéri Hegyközség dokumentumain kívül betekintést nyerhettem a tagosított hullámtéri területekre vonatkozó kimutatásokba, éppen ezért képet alkothattam a termelészövetkezetek által folytatott gazdálkodásról is. Makón főként a helyi sajtót illetve a tanácsi és közgyűlési jegyzőkönyveket, iratokat tanulmányoztam, a Zentai Levéltárban viszont Szügyi Ferenc segítségével sikerült pótolhatatlan értékű dokumentumokhoz feltárni, amelyek a magyarkanizsai *Sziget* határrész gazdálkodási viszonyairól hordoztak alapvető információkat.

A források közül több szempontból is kiemelkedik a szentesi *Kis-Tisza-szigeti gazdátársulás* jegyzőkönyve, mivel segítségével az 1903-tól 1959-ig terjedő időszakban követhető nyomon a birtokos közösség tevékenysége. Szentesen a földhivatalban áttekintettem a hullámtéri parcellák tulajdoni lapjait azért, hogy a birtokviszonyokban bekövetkező változásokat rögzíthessem. A terepmunka során családi irattárak elemzésére is lehetőség nyílt, amelyek értékes információkat szolgáltatottak az ártéri parcellákon folytatott gazdálkodási viszonyokról és az alkalmazott termesztési eljárásokról.

A terepmunka egyik legfontosabb tanulsága az volt, hogy a témaválasztás során szerencsésen találkozott egymással a levéltári forrásfeltárás más technikákkal (interjú, résztvevő megfigyelés). A dokumentumok elsősorban abban nyújtottak segítséget, hogy az ártéri szőlőskertek kialakulásának folyamatát, a hullámtereken folytatott gazdálkodásban bekövetkező változásokat pontosabban rekonstruálhassam.¹²

¹² Kiváló példát szolgáltat erre az estre a *Zsup-sziget* felparcellázásának kérdése. Egyik adatközlőm a vele készített interjúban, felmenőire hivatkozva határozottan állította azt, hogy a területet a Tisza szabályozása után a kubikosok között osztották ki. Ezzel szemben a levéltári források arról tanúskodnak, hogy Szentesen az ún. *Külső Ártereket*, így az említett határrészt is, a szentesi lakosság körében az 1860-as években parcellázták fel.

ALAPFOGALMAK: LIGETES SZŐLŐMŰVELÉS – ÁRTÉRI SZŐLŐTERMESZTÉS

A vizsgálataim tárgyát képező gazdálkodási forma leginkább az ártéri szőlőművelés fogalmával jellemezhető, ami a hazai szőlészeti-borászati kutatások tükrében magyarázatra szorul, hiszen könnyen összetéveszthető más, a tudományos köztudatban már korábban elterjedt terminusokkal. Világosan meg kell különböztetnünk a ligetes szőlőműveléstől, amit Égető Melinda az elmúlt évtizedekben több tanulmányában igyekezett behatóan értelmezni.¹³ A két termesztési technológia között természetesen jó néhány hasonló vonás is megragadható, ám célszerű tisztában lennünk a fennálló eltérésekkel is.

Az ártéri szőlőtermesztés mesterségesen kialakított térséghez, azaz a hullámterekhez kapcsolódik szorosan, ahol a szőlőbirtokoknak az áradások intenzív jelenlétével és azok hatásaival kell szembenéznie. A ligetes szőlőművelés esetén azonban a vízközeliség nem biztos, hogy minden alkalommal jelentős mértékű időszakos vízborítást eredményezett, mivel a folyószabályozások előtt az áradások sokkal nagyobb területen oszlottak szét.

Amíg az általam vizsgált gazdálkodási forma a tudatos növénytermesztés egy sajátos változataként fogható fel, addig a ligetes szőlőművelés egyfajta átmenetet képez a gyűjtögetés és a termesztett növénykultúra között. Az élőfára futtatott szőlőtövek gondozása többnyire a lombkorona ritkítását, a metszést és a tövek környékének tisztán tartását foglalta magában. A növényt oltással nemesíthették is, a következő alkalmas fához pedig lebujtott venyige segítségével szaporíthatták tovább.

Égető Melinda szerint e termesztési technika valószínűleg már a római hódítást¹⁴ megelőzően elterjedhetett a Kárpát-medencében,

¹³ Égető M. 1980. 53–78.; 1993a 31–40.

¹⁴ A szőlő élőfára futtatását, azaz az *arbustum* művelést a Római Birodalomban elsősorban azokon a területeken ajánlották, ahol nem kellett a fagyok kártételével számolni. Columella római mezőgazdasági szakíró szerint a szőlő kedveli a melléje ültetett fákat, mivel természeténél fogva a magasba törekszik. Az ún. „fás szőlőskertekben” a növény több levegőt kap, a gyümölcs egyenletesebben érlik, mert a magasban helyezkedik el. A szőlő számára a nyár-, a szil- illetve a kőrisfát tartotta a legalkalmasabbnak. Columella szerint a fákat megfelelő távolságra érdemes egymástól ültetni azért, hogy a szőlőtövek jobban fejlőd-

de ilyen típusú szőlőligetek szinte napjainkig ismereteseek a Kaukázus vidékén, Albániában, Bulgáriában és az egykori Jugoszlávia területén is. A gyakorlat 150–200 évvel ezelőtt még Közép-Európában sem tűnhetett teljes mértékben ismeretlennek, mivel az 1820-as években, Ausztriában ajánlották ezeknek a ligeteknek a művelésbe vételét.

Csoma Zsigmond feltételezése szerint a honfoglaló magyarok ősei e sajátos technikát a Kaszpi- és a Fekete-tenger közötti területen sajátíthatták el, amely a fürtök, bogyók gyűjtögetéséből, a kitaposott szőlő levének erjesztéséből, földalatti vermekben való tárolásából és tömlőkben történő szállításából állhatott. A galériaerdők tisztásain a természetes vegetációt alkotó szőlők különösebb kezelés nélkül, az emberi közösségek részéről állandó megtelepedést nem igényelve tenyésztek, amelyeknek a tagjai termésükből gyengébb minőségű, alacsonyabb cukortartalmú mustot nyerhettek. A katonáskodó, nagyállattartó életforma esetén a szőlő levéből az asszonyok is készíthettek bort, mivel az erjedés folyamatát a kumisz előállítására révén már jól ismerték.¹⁵

Égető Melinda úgy vélte, hogy a ligetes szőlőművelés nem köthető semmiféle etnikumhoz, mivel a fejlődés hasonló fokán álló népcsoportok, népek keleten és nyugaton egyaránt gyakorolhatták.¹⁶ E sajátos növénykultúrát tehát minimális ápolási technika, a téli szálalást nyújtó folyó menti galériaerdők kúszó szőlőinek gyűjtögetés formájában történő, késő őszi szürete és a taposással történő gyors lényerés jellemezte, amit kezdetleges szűrés technika egészített ki. A téli hideg miatt nem teljesen kierjedt, viszonylag letisztult, alkoholos italt nyertek. A boroknak azonban nem kellett hosszú időn keresztül elállniuk, mivel rögtön elfogyasztották azokat, legfeljebb tömlőkben rövid ideig még továbbszállíthatták. A kúszó szőlők terméséből készített italok az erőteljes vegetáció illetve a nem megfelelő fényviszonyok miatt nagyobb mennyiségű savat tartalmaztak, ami jelentős mértékben elősegíthette eltartásukat.¹⁷

jenek. A támaszként funkcionáló fák lombozatát sajátos módon alakították ki, amely a felesleges ágak eltávolításából és a többi létrafokszerű visszavágásából állt. A szőlő ültetésére hat esztendő elteltével került sor, amikor már megfelelő lombozat alakult ki. Columella, L. 2005. 451–452.

¹⁵ Csoma Zs. 1997. 131., 135.

¹⁶ Égető M. 1997. 164.

¹⁷ Csoma Zsigmond szerint a magyarok ősei a Fekete-tenger és a Kaszpi-tó közötti területen nemcsak a ligeti, hanem a borszőlőt is termesztették, ami azt

A ligetes termesztési mód Kárpát-medencei jelenlétére utalhatnak a „Szőlős” helynevek, amelyek az ártéri gyümölcsösök zónájában helyezkednek el. A ligetes szőlőművelés azonban nem szorított kizárólag a folyók közvetlen közelségére, mivel az Alföld a folyószabályozások előtt meglehetősen vízjárta területnek számított. E művelésmódot csak bizonyos kedvező mikroklimájú körzetekben lehetett eredményesen gyakorolni, mert a vízfolyásoktól távolabb a nagyméretű tövek számára a talajban kevesebb víz- és tápanyagmennyiség állt rendelkezésre. Ehhez társulhatott még az egyfajta hőmérséklet szabályozóként működő víztükör hiánya is, ami a téli fagyok kártételét nagymértékben csökkenthette.

A ligetes szőlőművelés esetén tehát nem nyílt lehetőség a termőterületek korlátlan mértékű növelésére, éppen ezért a szükségleteket sem lehetett kielégíteni. Az Alföld lakossága számára két út kínálkozott a középkorban oly fontos bortermelésbe történő bekapcsolódásra: egyrészt szőlőt, illetőleg szőlőföldet szerezni minőségi bort termő dombvidéken, másrészt kialakítani a terület ökológiai viszonyainak megfelelő szőlőkultúrát. A 13–14. századtól tapintható ki az a fejlődési folyamat, melynek eredményeként a gyümölcs- és erdei fákkal vegyes ligetekben szaporított és gondozott szőlőtövek helyett az alföldi települések lakói az ármentes magaslatokon létrehozták új ültetvényeiket. Ez a változás természetesen nem játszódott le egyidejűleg, de valószínűleg egy-két évszázad alatt végbemehetett. A 15–16. század folyamán a szőlőművelés súlypontja tehát a települések belső övezetére, lehetőség szerint a magasabb határrészekre tevődött át.¹⁸

Az ártéri szőlők termésének felhasználása azonban nem ment teljesen feledésbe, hiszen a Duna magyarországi szakaszán jó néhány olyan gyümölcsös szigetet tartottak számon, ahol szőlőtövek is tenyésztek. Egy 1731-ben lefolytatott határper például arról tanúskodik, hogy a doborgaziak a zátonyokon termő vadszőlőt rendszeresen gyűjtögették. Pakstól délre, a Duna mindkét partján elterülő ligetes erdőkben is gyakorinak számított a szőlő. Decsen a szomszédai erdőben a falubeliek szívesen fogyasztották a termést, amiből alkalmanként bort is készíthettek. A Duna bal partján, Dunapatajon

jelentheti, hogy az alacsony művelésmóddal is megismerkedhettek. Csoma Zs. 1997.131, 138.

¹⁸ Égető M. 1993a 46–47.

is számon tartották a *Dunahátakban* (ártéri gyümölcsösök kertek) tenyésző hatalmas szőlőtöveket.¹⁹

A szőlő a Tisza alföldi szakaszának középső részén, különösen a Tiszazug, valamint a Körösök vidékén is gyakran előfordult az árterekben, ahol Tiszaszőlőshöz, Tiszainokához, Tiszakürthöz és Dévaványához is tartozott egy-egy *Szöllősnék* nevezett sziget. Szelevény határában mind a mai napig számon tartanak egy *Szöllős halom* nevű dombot, melyet a 18–19. századi térképeken még a Tiszába ömlő *Demeter-ér* ölelt körül. Hódmezővásárhelyen, a *Száraz-ér* partján feküdt egy *Szőlős* elnevezésű falu, amelynek a szomszédságában két *Szőlőhalom* és a *Szőlő-ér* helyezkedett el.²⁰

A Tisza menti ártéri szilvások és almások mellett az erdei gyümölcs gyanánt gyűjtögetett vadszőlő²¹ még a 20. században is fontos szerepet játszott egyes Szabolcs megyei falvak szegény sorsú lakóinak a táplálkozásában, amiről Dienes István a vármegyéről készült szociográfiájában a következőképpen tudósított: „Vadszőlő, apró fekete fürtű szőlőt termett, karvastagságú venyigéje volt, rákötött a fára; erős, szívós volt, felhajtott a fatetőig, ott termett fent 4–5 vékát megadott. Nem volt más szőlője, gyümölcse a szegénynek, azt hordták.”²²

Szegvár lakossága még az 1970-es években is szívesen gyűjtögette a Tisza hullámterén található szőlőtövek termését. Adatközlőim elmondása szerint a bogyók nagy szeműek voltak, leginkább a *kecskececsű* fajtához hasonlítottak, de az észak-amerikai eredetű *noha* is előfordult. Ősszel a vesszőket a földön állva húzgálták le, a fürtöket zsákba szedték, majd a szőlő levét lakóhelyükön nyerték ki. Mivel a *noha* szőlő érett bogyói a kocsányról könnyedén lehullottak, ezért a termést ezekről a tövekről egyszerűen lerázták, majd kasokban gyűjtötték össze. A szentesi *Kis-Tisza-szigeten* megtelepedő Gólya család fára futtatott *otelló* szőlőtöveket is gondozott, ám szőlőbirtokukon nem ez a művelési eljárás számított meghatározónak.²³

¹⁹ Égető M. 1993a 42.

²⁰ Égető M. 1993a 44.

²¹ Ampelográfiai vizsgálatokat igényelne annak eldöntése, hogy az erdei (*vitis sylvestris*) vagy valamelyik amerikai szőlő példányai lehettek. Az Alsó-Tisza vidék hullámterében, napjainkban jórészt a *vitis riparia* tenyészik, ami a tengerentúlról került át Európába, így Magyarországra is.

²² Dienes I. 1939. 219.

²³ Purgel Mátyás szentesi halász tíz évvel ezelőtt még rendszeresen gyűjtögette a fákra felfolyó szőlőtövek termését, amiből alkalmanként bort is készített.

A felsorakoztatott adatok egyértelműen rávilágítanak arra, hogy a fára felfuttatott szőlők termését alkalomszerűen vagy éppenséggel rendszeresen a 20. század folyamán a vizsgált települések közül Szegváron és Szentesen is gyűjtögették.

Alapvető különbség mutatkozik a termesztési technológiában is, hiszen az általam vizsgált gazdálkodási formát kezdetben a csapos, illetve szálvesszős metszéssel párosuló tőkeművelés jellemezte, a ligetes változathoz ezzel szemben az ún. élőfára futtatás kapcsolódott. Az alföldi szőlőkultúra átalakulásában egy sajátos folyamat bontakozott ki előttünk, mivel bizonyos települések lakossága szőlőültetvényeiket ismét a folyók közvetlen közelében alakították ki. Ezek a változások elsősorban azokban a Tisza és Maros menti falvakban és városokban játszódtak le, ahol a *filoxéra* a kötött talajokon gondozott szőlőtőkékét szinte teljes mértékben elpusztította, ugyanakkor a természeti adottságok miatt nem nyílt lehetőség az immúnis homokterületeken történő nagyarányú telepítési akciókra.

AZ ÁRTÉRI SZŐLŐTERMESZTÉS AZ ÁRTÉRI GAZDÁLKODÁS RENDSZERÉBEN

Az ártéri szőlőtermesztést célszerű elhelyeznünk az ártéri gazdálkodás²⁴ rendszerében, amely időben és térben különböző szakaszokra illetve szintekre tagolódik. Bellon Tibor legalsó övezetnek a folyót tekintette, ahol az emberek az állatokat itatták, mostak, és ahonnan ivóvizet nyerhettek, de ehhez kapcsolódott a halászat valamint a vízi közlekedés és teherszállítás is. A második szintet az árvizek által időszakosan elborított terület jelentette, amelyhez a rétek, a legelők és az erdők kapcsolódtak. Sorrendben a harmadik az ármentes övezet, ahol a szántóföldek terültek el, és kialakultak a települések. A

²⁴ A terminus Andrásfalvy Bertalan kutatásai nyomán terjedt el a tudományos szóhasználatban, aki rámutatott arra, hogy a folyók mentén élő közösségek az áradásokat a fokok segítségével tudatosan vezették szét az ártéren. Apadás idején viszont gondoskodtak arról, hogy a víz visszakerülhessen a mederbe. Szilágyi Miklós szerint a folyók árterületein gyakorolt, a periodikusan bekövetkező áradások áldásos hatását kihasználó komplex gazdálkodási formaként értelmezhető, ami a vízzel borítottság időtartalmának tudatos befolyásolására irányult. Viga Gyula úgy véli, hogy a komplex ártéri gazdálkodás a vízrendezést megelőző tevékenységi formákat kapcsolta egybe, a jelző pedig elsősorban a sokféleséget, a haszonvételek többágúságát fejezi ki. A fokok egyrészt a halászat érdekeit szolgálták, másrészt biztosították a rétségek, a kaszálók és a legelők öntözését. A folyóvíz által több-kevesebb rendszerességgel elborított térségek a jószágállománynak biztosították az élelmet, mivel a települések lakói ezeken a területeken legeltethettek illetve gyűjthették össze állataik számára a téli takarmányt. A fokok kinyitására, elrekesztésére és karbantartására mindig nagy gondot fordított az adott közösség, kulcskérdést jelentett e csatornák megfelelő működtetése. Az utóbbi években az ártéri gazdálkodás előtérbe kerülésével a fokok eredete, működése körül egész vitasorozat bontakozott ki. Deák Antal András kétségre vonta azt az elképzelést, miszerint a fokrendszer visszaállítása megoldhatná az Alföldön az aszály, a bel- és az árvíz által kiváltott problémákat. A csatornákat természetes képződményeknek tartja, amelyeket nem az emberi tevékenység alakított ki. A vitába többen is bekapcsolódtak, ám a fokok természetes vagy mesterséges mivoltát illetően nem sikerült végleges álláspontot kialakítani. A sok esetben egymásnak feszülő álláspontokról 2001-ben Fodor Zoltán nyújtott áttekintést, amelyben az egyes véleményeket próbálta csoportosítani. 2011-ben benyújtott doktori értekezésében Molnár Sándor az ártéri gazdálkodást környezettörténeti szempontból vizsgálta két mintaterület vonatkozásában. Andrásfalvy B. 1970. 224–228., 2002. 55–56., 2004. 40–57., 2007.; Bellon T. 1996a 311–319.; 2000. 241–258.; Deák A. 2001. 39–41.; Szilágyi M. 1982. 299–312.; 2008. 14.; Viga Gy. 2009. 375.

negyedik szintet, ahol erre a természetföldrajzi viszonyok lehetőséget teremtettek, száraz legelőkként hasznosították.²⁵

Borsos Balázs a Bodroγκöz vizsgálata kapcsán hívta fel a figyelmet arra, hogy az egyes termelési övezetek a tengerszint feletti magasságnak megfelelően következtek egymás után. Az áradások mértékétől függően a víz által elöntött területek kiterjedése jelentős mértékben módosulhatott, ami alapvetően meghatározhatta a termelés súlypontját is. Az állandóan vízzel borított térségek nyílt vízi részeihez a halászat, a növényzettel fedett térségekhez pedig a nád- illetve a gyékény betakarítása és a gyűjtögetés kapcsolódott, az időszakosan elöntött ártér és az ártéri ligeterdők viszont a méhészet és az állattartás számára biztosítottak kedvező feltételeket. A mélyebb térségeken úszó lápok, valamint a kiemelkedő homokhátak és a szántóföldi övezet alatt elhelyezkedő kaszálók biztosították a szénatermést. Az állandóan vízmentes területeken foglaltak helyet a települések, a makkoltatásra alkalmas erdők, az erdei legelők, a szántók, a kertek és a szőlők.²⁶

Az ártéri gazdálkodásnak a Tisza völgyében jól meghatározható periódusai különíthetők el egymástól, amelyek meghatározott gazdasági és társadalmi változások eredményeként alakultak ki. Az első szakaszt tekinthetjük időben a leghosszabbnak, mivel az ármentesítések előtti állapotot foglalja magában. Ebben az időszakban meghatározónak számítottak az áradások, éppen ezért ezt a periódust a *nedves gazdálkodás* szókapcsolattal jelölhetjük. A második szakasz a folyók gátak közé szorításával, a kanyarulatok átvágásával vette kezdetét, amikor jelentős, máig érezhető változások zajlottak le. Ez a periódus az előzőtől megkülönböztetve a *száraz gazdálkodás* fogalmával jellemezhető, mivel a mentett térségeket az áradások már csak kivételes esetekben önthették el. A harmadik korszak az 1960-as évekkel kezdődött, amikor a mezőgazdaság szocialista átalakítása teljessé vált, az árterek nagy része pedig a termelőszövetkezetek tulajdonába került, amelyek nagyüzemi keretek között történő hasznosításukat nem igazán vállalták fel.²⁷

Az ártéri szőlőtermesztés az előzőekben felvázolt rendszerben térbeli szempontból a második szinthez, azaz az árvizek által idő-

²⁵ Bellon T. 2003. 16–17.

²⁶ Borsos B. 2001. 42.

²⁷ Bellon T. 2003. 243–245.

szakosan elöntött területekhez kapcsolódik, időben pedig a *száraz gazdálkodás* periódusához köthető, mivel a töltések megépítésének eredményeként alakult ki az a térség, ahol a 19–20. század fordulójától több település határában kibontakozott a szőlőtelepítés. Az 1960-as évek, azaz a harmadik időszak nem minden esetben jelentett korszakhatárt, mivel a parcellák zártkertekként továbbra is magántulajdonban maradhattak. Máshol viszont a termelőszövetkezetek használatába kerültek, ami a szőlő- és a gyümölcsstermesztés felszámolását eredményezte.²⁸

²⁸ Az egyik kivételt a nagyrévi Tiszazug MGTSZ jelentette, amely a Tisza hullámtérében magasművelésű szőlőtáblákat létesített. További kutatásokat igényel annak vizsgálta, hogy a nagyüzemi szőlőtelepítések milyen döntések eredményeként kezdődtek. Makón a *Csordajárás* folyómeder közelében elhelyezkedő területein, az 1960-as években 30–66 hektár nagyüzemi gyümölcsöst létesítettek, amely egészen az 1980-as évekig fennmaradt. Oroszi V. Gy. 2009. 51.

ELEMZÉSI KERETEK ÉS LEHETŐSÉGEK

Az emberi társadalmakkal foglalkozó tudományos irányzatokban nem számít új keletűnek az a felismerés, miszerint a kultúra egésze illetve részterületei teljes mértékben nem értelmezhetőek a természeti környezet figyelembevétel nélkül. A 20. század második felében jelentőssé váló ökológiai szempontú társadalomtudományi vizsgálatokat megelőzően két egymással ellentétes, egymástól markánsan elkülönülő irányvonal rajzolódott ki. A *determinizmus* képviselői szerint a természeti környezet meghatározza a kultúra jellemzőit, ezzel szemben a *posszibilisták* úgy tartják, hogy csak a kereteket, a lehetőségeket biztosítja. Nem befolyásolja a kultúra létezését, legfeljebb kizár egyes kulturális tényezőket. E két megközelítés a kulturális ökológia megjelenését követően is meghatározó maradt, de a kutatás számos új szemponttal és irányzattal bővült,²⁹ amelyekről magyar nyelven Borsos Balázs az *Elefánt a hídon. Gondolatok az ökológiai antropológiáról* című munkájában nyújtott részletes áttekintést.³⁰

Viga Gyula szerint a hazai néprajz területén az ökológiai szemlélet nem tekinthető új keletűnek, habár e megközelítés fogalmi és metodológiai rendszere szaktudományunk keretei között csak az elmúlt évtizedekben körvonalazódott. Az alkalmazkodás különböző megnyilvánulásainak a leírása során az elmúlt évszázadban a magyarországi kutatások a természeti környezet és az ember kapcsolatrendszerének meglehetősen sok részletét és összefüggését tárták fel.³¹

A kulturális ökológia, elsősorban Steward alapvető munkáját Gunda Béla,³² Hofer Tamás³³ és Sárkány Mihály³⁴ közvetítette, akik az új szemléletmódot hazai példákon próbálták alkalmazni. Gunda Béla elsősorban a *kulturális mag* jelentőségét emelte ki amellett, hogy a környezet és az azt kiaknázó technika viszonyát a kapcsolódó

²⁹ Borsos B. 2004. 27–28.

³⁰ A különböző irányzatokról az elmúlt évtizedekben angol nyelven számos összefoglaló igényű áttekintést jelent meg, amelyek közül említést érdemel Emilio Moran munkája. Moran, E. 2000.

³¹ Viga Gy. 1999a 7.

³² Gunda B. 1986. 3–13.

³³ Hofer T. 1980. 115.

³⁴ Sárkány M. 1979. 564–569.

magatartásformákkal együtt archaikus reliktumterületek vonatkozásában elemezte.³⁵ Hofer Tamás 1980-ban megjelent tanulmányában sorra vette a legmeghatározóbb ökológiai irányzatokat illetve a skandináv néprajz azon képviselőit, akik igyekeztek kutatásaik során alkalmazni e sajátos megközelítést. Írásában a gyimesi csángók életformáját és kultúráját az *ökológiai fülke* fogalmával értelmezte.³⁶

Az elmúlt években számos olyan kutatás zajlott Magyarországon, amelyek különböző irányzatok (kulturális ökológia, ökológiai antropológia, etnoökológia) segítségével próbálták feltárni a természeti környezet és a kultúra mélyebb összefüggéseit. Borsos Balázs a gazdálkodás illetve a területhasznosítás változását kiemelte a Bodrogköz kulturális jellemzői közül, és az azokat befolyásoló társadalmi illetve természeti tényezőkkel együtt egységes egészként, azaz rendszerként igyekezett felfogni. Arra a következtetésre jutott, hogy a természeti tényezők hatása leginkább akkor vizsgálható, amikor ezen tényezők változásokon mennek keresztül, és valami módon befolyást gyakorolnak a kultúrára is.³⁷

Bali János doktori disszertációjában³⁸ a *középhegységi ökotípus* meghatározása, definiálása során igyekezett a Steward által bevezetett *kulturális mag* fogalmat alkalmazni, amely központi helyet foglal el a kultúrán belül, mivel szorosan kapcsolódik a létfenntartó tevékenységekhez. A *kulturális mag* a középhegységi *ökotípus* esetén a „több lábbon állást” és a plurális munka gazdasági stratégiáját illetve a „középutas gazdasági mentalitást”, mint eszményt foglalja magában.³⁹

A természeti környezet és annak erőforrásait kiaknázó közösségek sajátos kapcsolatának feltárására tett kísérletet Babai Dániel, Molnár Ákos és Molnár Zsolt, akik Gyimesben a hagyományos ökológiai tudás és a gazdálkodás összefüggéseit vizsgálták. Rámutattak arra, hogy ez a tudásanyag meglehetősen fontos szerepet játszik egy olyan táj biológiai értékeinek a megőrzésében, ahol még működik az extenzív tájhasználat. A gyimesi gazdálkodás Európában

³⁵ Viga Gy. 1999c 28.

³⁶ Hofer T. 1980. 115–116.

³⁷ Borsos B. 2004. 8, 15.

³⁸ Bali J. 2005a.

³⁹ Bali J. 2005b 40.

szinte egyedülálló biokulturális sokféleséget eredményezett, működőképességének fenntartása éppen ezért fontos feladatnak tekinthető.⁴⁰

Viga Gyula alkalmazkodás alatt nem csupán a környezettel, mint természeti feltételekkel való korreláció módjait érti, hanem az eltérő műveltségekkel kialakuló viszonyt is. A különböző műveltségi csoportok kapcsolata éppen úgy része az alkalmazkodásnak, mint az egyes közösségek viszonyulása a természeti környezetükhöz.⁴¹ Borsos Balázs az alkalmazkodást mindazon kulturális „válaszok” összességének tekinti, amelyet egy meghatározott területen tevékenykedő embercsoport a természeti-társadalmi-gazdasági környezet „kihívásaira” adhat. Felhívja a figyelmet arra, hogy a téves adaptáció lehetőségével is számolnunk kell. Olyan kulturális válasznak is felfogható, amely az embercsoport kultúrájának elvesztését vagy az adott területről való eltűnését jelenti.⁴²

Outi Tuomi-Nikula az 1980-as évek közepén a Studia Fennica⁴³ hasábjain külön tanulmányt szentelt a kulturális változások megközelítésének, amihez a *niche*⁴⁴ vagy *fülke* fogalmát igyekezett segítsé-

⁴⁰ Babai D. – Molnár Á. – Molnár Zs. 2014. 135., 143.

⁴¹ Viga Gyula Hardesty nyomán a kultúrát az alkalmazkodóképesség emberi módjaként igyekszik értelmezni. Hardesty, L.D. 1974. 460.; Viga Gy. 1999b 17.

⁴² Borsos B. 2001. 15.

⁴³ Észak-Európában már az 1930-as években jelentkezett a törekvés a kulturális jelenségek ökológiai szempontú megközelítésére vonatkozóan. Kuusta Vilku funkcionális megközelítése, elsősorban a munkaeszközök illetve a munkamódszerek és a természeti környezet kapcsolatrendszerének a feltárását célozta. 1968-ban készült el Nils Stora doktori értekezése, amely a tengeri madarak vadászatainak bemutatása kapcsán a környezeti tényezők és a vadászati technikák közötti összefüggésekre világított rá. Bjarne Stocklund Steward gondolatrendszerét felhasználva igyekezett a preindusztriális Dániában elhatárolni egymástól a különböző *ökotípusokat*, amelyeknek a *kulturális magjait* is aprólékosan körülírta. Orvar Löfgren 1977-ben befejezett doktori disszertációja (Halászat az ipari társadalomban) Fredrik Barth hatását mutatja, aki bevezette a társadalomtudományok területére az *ökológiai fülke* fogalmát. Finnországból említést érdemelnek Helena Ruotsala tanulmányait is, amelyek a rénszarvastartó közösségek és környezetük kapcsolatrendszerét elemzik behatóan. Észak-Európában manapság is közkedveltnak számítanak a különböző *etnoökológiai* vagy *etnobiológiai* irányzatok, amelyek igyekeznek a népi természetismeret aspektusait is részletesen feltárni. Löfgren, O. 1976. 100–115.; Stocklund, B. 1976. 84–99; Stora, N. 1985. 113–144.; Tuomi-Nikula, O. 1985. 147.; Ruotsala, H. 2004. 23–48.

⁴⁴ Fredrik Barth a fogalmat egy embercsoport ökológiai környezetben elfoglalt helyeként illetve a közösségeknek az erőforrásokhoz és a versenytársakhoz kapcsolódó viszonyaként értelmezi. Barth, F. 1969. 9–38.

gül hívni. Felfogásában a természeti erőforrások kiaknázását alapvetően meghatározó természeti és társadalmi tényezők a figyelemreméltóak, ám nem szabad megfeledkeznünk az emberi közösségek választási lehetőségéről sem. Az előbbiekre, azaz a természeti faktorokra az adott területen tevékenykedő közösségek csak korlátozott hatást gyakorolhatnak. A társadalmi tényezők magukban foglalhatják a különböző technológiai eljárásokat, a közigazgatási és jogi viszonyokat, állapotokat is, amelyek alapvetően befolyásolhatják a természeti erőforrások kiaknázását. Amennyiben a közösségeknek lehetőségük nyílik arra, hogy a különböző lehetőségek közül választsanak, akkor döntéshozataluk is szerephez juthat. Ebben a vonatkozásban a személyes érdekeltség, a gazdasági lehetőségek, a hagyomány illetve a társadalmi-gazdasági kontextus lehet meghatározó, amelyek közül a legutolsó egyfajta keretként is funkcionálhat.⁴⁵

Az *etnoökológiai* megközelítés szempontjait azért érdemes figyelembe venni, mivel a tájban tevékenykedő közösségek nézőpontjából kiindulva próbálja értelmezni ember és természet sokoldalú kapcsolatrendszerét. Az irányzat képviselői elsősorban arra keresik a választ, hogy az adott kultúrák képviselői miképpen érzékelik környezetüket, és milyen osztályozási rendszereket alkalmaznak. Az etno- jelző egyértelműen arra utal, hogy a kutatók az általuk tanulmányozott közösségek nézőpontjából igyekeznek kiindulni.⁴⁶

A termesztési eljárások értelmezése során próbáltam hasznosítani a Julian Steward által kidolgozott elemzési módszer első fokozatát, amely magában foglalja a természeti környezet és az alkalmazott technológiák közötti összefüggések feltárását.⁴⁷ Mindennek eredményeként sikerülhet megragadnunk azt, hogy az ártéren szőlőt művelő közösségek milyen válaszokat próbáltak kidolgozni a természeti környezet kihívásaira, és milyen speciális technikákat alkalmaznak, amelyek az ármentes területeken ismeretlennek számítanak. Esetünkben a kulturális ökológiai elemzés második szintje

⁴⁵ Tuomi-Nikula, O. 1985. 154.

⁴⁶ Borsos B. 2004. 76–81.

⁴⁷ Elsőként a technológia és a környezet kölcsönös egymásra hatását szükséges vizsgálni, majd ezt követően sor kerülhet arra, hogy megragadjuk azokat a viselkedésmintákat, amelyeket e kapcsolatrendszer eredményez. A harmadik lépcsőfok annak az elemzésére irányul, hogy ezek a viselkedési minták miképpen befolyásolják a kultúra többi aspektusát. Steward, J. H. 1997. 452–455.

is megragadható, hiszen az alkalmazkodás olyan lokális szervezete-
ket, társulási formákat hívott életre, amelyek jelentős mértékben
hozzájárultak az ártéri szőlő- és gyümölcsstermelés sikerességéhez.
Steward módszerének a harmadik szintje viszont nem alkalmazható
a vizsgált téma kapcsán, mivel nem tudjuk pontosan meghatároz-
ni azt, hogy a viselkedési minták miképpen befolyásolják a kultúra
más területeit.

A természeti tényezők közül a periodikusan visszatérő és egyre
nagyobb vízszinteket produkáló áradásokat szükséges mindenkép-
pen számon tartanunk, amelyek különböző módon befolyásolhat-
ják az ártéri szőlőtermesztést. Ebben a vonatkozásban kiemelkedő
jelentőségűnek számít az 1970-es árhullám, ami a többi közül tar-
tósságával, illetve magasságával tűnt ki. A későbbiekben látni fogjuk
azt, hogy a termesztési eljárásokban az említett árvíz hatásának kö-
szönhetően milyen változások következtek be. A társadalmi ténye-
zők közül nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tulajdonviszonyokat,
amelyeknek a változása jelentős mértékben hozzájárulhatott ahhoz,
hogy az ártéri szőlőskertek bizonyos településeken teljes mértékben
felszámolódhattak. Ebben a vonatkozásban elsősorban a mezőgaz-
daság szocialista típusú átalakítása tette lehetővé azt, hogy a hullám-
terek a termelőszövetkezetek használatába kerüljenek.

Fontos momentumnak tekinthető tehát a folyó közeli fekvés mi-
att bekövetkező időszakos vízborítás, ami sajátos alkalmazkodást
igényel az ártéren szőlőt birtokló és művelő közösségek részéről.
Ezek után kézenfekvőnek tűnhet valamiféle determinisztikus néző-
pont kialakítása, mivel a Tisza áradásai jelentékeny módon megha-
tározták a múltban és meghatározzák a jelenben is a gazdálkodás
egész éves rendjét, az építkezést, sőt még a közösségi szerveződési
formákat is. Mindennek azonban ellentmond az, hogy a szőlőbirtó-
kosok a mostoha környezeti feltételek ellenére is képesek hatást gya-
korolni környezetükre. A nyári gátak építésével a kisebb árvizektől
megvédhetik a mezőgazdasági művelés alatt álló területeket, ugyan-
akkor befolyást gyakorolhatnak a hordalék felhalmozódására is.
Esetünkben tehát az ember és a természet viszonyát sokkal inkább
egyfajta kölcsönös egymásra hatásként értelmezhetjük, kizárva ez-
zel mindenféle determinisztikus nézetet, ami ebben a relációban a
természeti környezet meghatározó, már-már egyeduralgó sze-
repét hangsúlyozhatná. A birtokos közösségek választásának lehe-

tőségét támasztja alá az árterek hasznosítási módozatairól készített kimutatás, amely a magyarországi folyók hullámterein szántóként, gyepként, szőlős- illetve gyümölcsöskertként, nádasként, erdőként és veteményeskertként hasznosított területeket rögzített. Mindez azt bizonyítja, hogy a folyó menti települések lakossága céljaiknak megfelelően aknázhatja ki a rendelkezésére álló természeti erőforrásokat, azaz dönthet a különböző lehetőségek közül.⁴⁸

⁴⁸ Török I. Gy. 2000. 125–131.

AZ ÁRTEREK TERMÉSZETI VISZONYAI

A szabályozások során a folyók ártereiből mentesített és mentesítetlen területeket hoztak létre, amelyek közül utóbbiak az árvízvédelmi töltések és a meder között helyezkedtek el. Szerepük az árvizek levezetésére, valamint a kiáramló víz tárolására irányult. Az emberi beavatkozások előtt a vízfolyások természetes kapcsolatban álltak az árterükkel, ami lehetővé tette a víz- és a hordalék szabad áramlását. A Tisza hullámterének a szélessége nagyon változatos képet mutat, ugyanis az alföldi szakaszon átlagosan 1400–1800 méter közötti különbségek figyelhetők meg. Öblözetek és szűkületek követhetik egymást, a töltések futása vagy párhuzamos a folyóval, vagy a holtágakat megkerülik, így alakítva ki az egymástól eltérő méreteket.⁴⁹

A drasztikus beavatkozások a gyors árvízvédelmi siker mellett több, hosszútávon érvényesülő előnytelen változást is elindítottak, a kanyarulatok átvágásával ugyanis a vízsebesség megnövekedett, ami a meder erőteljes bevágódásához, a folyó hordalékszállító kapacitásának az emelkedéséhez vezetett. Egy-egy áradás alkalmával a töltések közötti keskeny zónában nagy vastagságú üledékréteg halmozódik fel, így egyre nagyobb mértékű a meder és a hullámtér közötti szintkülönbség.⁵⁰

A folyók árterei a környező területekhez képest sajátos adottságokkal rendelkeznek, mivel a felszíni vizek párolgása enyhíti az Alföldre jellemző szélsőséges hőmérsékleti viszonyokat. A hullámtér légnedvessége 10–15%-kal magasabb, mint a gátakon kívül, a nappal és az éjszaka változásával pedig intenzív mikrocspadék-képződés mehet végbe, ami egyfelől kedvező hatást gyakorolhat a növényzetre, másfelől viszont növelheti a gombabetegségek elterjedésének a veszélyét.⁵¹

A Tisza hordaléka a kárpáti homokkő málladékából és a rajta kialakult savanyú erdőtalajból, valamint a beomlott partszegélyek anyagából tevődik össze. Mivel az öntésterületeken a vizek hordalékából származó lerakódások évről évre ismétlődnek, ezért az üledék mind mennyiségileg, mind minőségileg eltérő tulajdonságú rétegződést eredményezhet.

⁴⁹ Sándor A. 2011. 28.

⁵⁰ Makra O.–Gallé L. 2003. 91.

⁵¹ Andó M.–Ivanics J. 1964. 190–191.

A hullámtéri talajok szerkezetnélküliek, mivel az áradások megakadályozzák azt, hogy a növényzet hatására jellegzetes talajszelvények alakuljanak ki. A gátakon belül található öntéstalajok vízellátása kedvezőnek mondható, mivel az időszakos elárasztások a talajt vízkapacitásig telítik. Az árvizek hatására bekövetkező talajnedvesedés pozitív hatást gyakorolhat mindaddig, amíg a pórusokat ki nem tölti tartósan, és ezáltal a növényzet számára a talaj nem válik oxigénhiányossá. Az árhullámok idején a felmelegedő, illetve a mozgásban nem lévő, álló víz jelenthet nagy veszélyt, mivel kevesebb elnyelt oxigént tartalmaz. A levonuló áradásokat követően a talaj felszínét iszapréteg borítja be, ami egy-két nap alatt megszikkad. A hullámtéri talajok humusztartalma alacsony, mivel az ismétlődő áradások hatására a szerves anyagok felhalmozódása nem tekinthető jelentősnek. Az árvizek által szállított lebegő hordalék azonban tartalmazza azt a néhány százaléknyi mennyiséget, ami a növényzet fejlődéséhez szükséges.⁵²

A hullámtér korántsem tekinthető egyenletes felszínű területnek, mivel jellegzetes térszínformák találhatók rajta, amelyeket az árvizek alakítanak, formálnak. A medréből kilépő folyóvíz a kilépési sebességnek megfelelő méretű hordalékot visz magával, amelynek nagy része a munkaképesség lecsökkenése miatt főként a part mentén halmozódik fel. Távolság nemcsak az üledék vastagsága csökken, hanem annak szemcseösszetétele is finomodik. A hullámtér jellemző mikromorfológiai formái közé tartoznak azok a lapos, tál alakú mélyedések, amelyeket savanyú, mélyebb rétegeiben semleges kémhatású iszap, iszapos agyag, valamint sima agyag bélel.⁵³ Tipikus térszínformáknak tekinthetők még a morotvák, amelyek a kanyarulatok átvágását követően alakultak ki. A kitermelt földtömeg helyén található *kubikgödrök* rendszerint négyszögletesek, és a gátak folyó felőli oldalán sorakoznak.⁵⁴

A hullámterek a mentesített ártérhez képest sajátos topográfiai, talajtani és hidrológiai adottságaik miatt különös figyelmet érdemelnek, természetvédelmi és ökológiai szempontból is igen értékesek. A folyók és a töltések között húzódó területek nemcsak sajátos életterek, hanem az erdőgazdálkodás és a mezőgazdaság szempontjából

⁵² Ivanics J. 1963. 125.,131.

⁵³ Andó M. 1983. 29.

⁵⁴ Szilágyi M. 2008. 110.

fontos termőhelyek közé tartoznak. Jelentősnek mondható ugyanakkor az egyre inkább urbanizálódó társadalomnak a hullámterek felé irányuló humán hasznosítási igénye, ami az üdülésben, a zöld turizmusban és a vízi sportok gyakorlásában nyilvánulhat meg.⁵⁵

A Tisza vízjárása ingadozó, hiszen a vízgyűjtő éghajlati sajátosságait tükrözi, de a vízállásokat sokszor a mellékfolyók illetve a Duna is befolyásolhatja. Utóbbi visszaduzzasztó hatása szélsőséges esetekben egészen Szolnokig növelheti az árvizes napok számát.⁵⁶

A Tiszán évenként három jellegzetes áradási típus különíthető el: a téli, télvégi hóolvadásból és az azt követő tavaszi esőkből származó tavaszi, a májusi és júniusi esők nyomán elinduló, olykor júliusra is áthúzódó, *zöldár* néven ismert nyári, valamint az őszi esőzésekből keletkező őszi árvizek. A tiszai vízrendszerben a tavaszi, márciusi és áprilisi árhullámok az uralkodóak. Ezek közül akár az egyik, akár a másik, akár mindegyik el is maradhat, néha hosszú éveken keresztül is. Ilyen száraz periódusnak tekinthető az 1896–1901, az 1903–1906, az 1909–1911, az 1926–1931, az 1936–1939, az 1943–1947, az 1959–1961 és az 1971–1974 közötti időszak.⁵⁷ Számon tarthatunk azonban olyan esztendőket is, amikor a felülről induló, kisebb mértékű, de nagy számban jelentkező árhullámok – egyesülve a mellékfolyók alkalmas időben érkező áradásaival – a folyó alsó szakaszán hosszan tartó árvizeket idéznek elő.⁵⁸ A levonulás időtartama szerint beszélhetünk gyors és lassú árhullámokról, amelyeket rendszerint a fő- és a mellékfolyókon induló áradások száma és ezek egymásra hatása befolyásol. Az 1895., az 1919., az 1932. és az 1940. évi árvizek gyorsan lefutottak, az 1888-as és az 1970-es árhullám viszont lényegesen lassabb volt az átlagosnál.⁵⁹

⁵⁵ Török I. Gy. 2000. 125–131.

⁵⁶ Szlávik L. 2000. 64–84.

⁵⁷ Vágás I. 1982. 32–33.; Lászlóffy W. 1982. 104.

⁵⁸ Vágás I. 1982. 34.

⁵⁹ Vágás I. 1982. 135–136.

ÁRTÉRI TÁJHASZNOSÍTÁS, ÁRTÉRI HASZONVÉTELEK

Szentes és környéke a 19. század közepén meginduló folyószabályozási munkálatok előtt rendkívül gazdag vízhálózattal rendelkezett. A határt különböző erek és vízfolyások sokasága tagolta, a folyók pedig áradásaik idején hatalmas területeket öntöttek el. A Tisza, a Körös, valamint a Kurca által határolt térségen helyezkedett el az ún. *Alsó- és Felsőréti*, ahol a szabályozások előtt ártéri gazdálkodás folyt, azaz a lakosság e területeket kaszálóként, legelőként illetve gyékény- és nádbeszerző helyként használta. A rétság tulajdonképpen a Tisza és a Körös medrétől egészen a városig terjedt, a Kurca képezett mintegy természetes határt, amely a térség legjelentősebb vízfolyásai közé tartozik.⁶⁰

Az 1836-os örökváltságig a Szentes határában található ártéri területek hasznosítását az uradalom és a város között megkötött szerződések szabályozták. A lakosság használhatta az ún. *Alsó- és Felsőréti*t, míg a *bökényi rét*⁶¹ a Károlyiak kezelésében maradt.⁶² A szentesiek ezekről a területekről gyűjthették be a tetőfedéshez, fűtéshez szükséges nádat, tüzelőt, a rétságokban termő széna pedig fontos takarmánybázisként szolgált. A helyi lakosság életében betöltött szerepükről Nyíri Antal 1948-ban napvilágot látott munkájában a következőképpen emlékezett meg: „Szentesen még a mult század második felében határtalan volt a <nádló rét>, ahol nádon kívül gyíkiny, káka, cét-káka meg cétkíny termett sok egyéb növényvel együtt. A víz-járta területen gazdagon termett a növények sokasága,

⁶⁰ Filep A. 1972. 499.

⁶¹ Paládi-Kovács Attila a magyar parasztság rétgazdálkodásáról készített munkájában a kaszálók egyik típusaként jellemzi a folyók ártereit, amelyeket az árvizek időszakosan elöntöttek. A víz néha csak 1–2 napra, máskor hosszabb ideig borította be a területeket. Paládi-Kovács A. 1979. 64.

⁶² Az Károlyi árvák vagyonát számbavevő 1808-ban készült összeírás érzékletesen mutatja be a *bökényi réten* folytatott gazdálkodást: „A Szentesi Terrenumnak éjtszaki oldalán, folyik a Körös vize, a’ mellyről ez a Szelevényi pusztával határozva; vagyon a’ Mtságos Uraságnak prvata hasznára túl a’ Körösön fekvő réttye; mintegy 500 holdakbúl álló, mely tsak száraz eszttdben annyiban használható, hogy raita réti széna, azaz csuhéj teremne, és valami kevés nád és gyíkiny is.” IV. A. 4. 11. CsML SzL Cs. Vm. Árv. ir. A Károlyi árv. vagy. ői. 1808. 53.

melyet gaz-nak hívtak; a gaz jó takarmány volt. E határtalan szentesi rétnek sokat köszönhetnek a város ős lakói. Török, tatár, német, rác dúlás idején ez a rétság volt a város lakóinak biztos menedéke. Nemcsak nád, gyékény termett ezen a réten, nemcsak jó kaszáló volt ez, híztak itt disznók is.”⁶³

Felosztásuk különböző módon történhetett, de általában a vagyon szerinti részesedés érvényesült. A rétság ugyan a jobbágytelek eszmei részének minősült, ám a szegényebb rétegeknek is lehetőségük nyílt nádhoz, kaszálóhoz vagy legelőhöz jutni. A rétekre több más alföldi mezővároshoz hasonlóan a tanács által megbízott *régi hadnagyok* ügyeltek, akik biztosították a területekre vonatkozó rendelkezések betartását.⁶⁴

A Zsup- és a Kis-Tisza-sziget hasznát elsősorban a rajtuk található erdők⁶⁵ jelentették, amelyek nagy értéket képviseltek a fában szegény szentesi határban: „A Tisza szigettyén, melly a Kompjárom alatt vagyon levő füzes töbnyire porond veszökből neveltetett, és valamelly ültetéssel is, Időrül időre tudniillik, a midön a Porond vesszők megsűrűsödnek, illendöül ki vágattatnak, és a meghagyottak, rendesen fel nyesettet, mellyekből időt vártatva szép és ölfákat adó fűzfák nevedeknek. A Zsup füzesse, ezen füzes is a Tiszának innentső Partyán lefelé folytában Szegvári határig a Taplika Füzesin túl terjed hasonló módon neveltetett.”⁶⁶ A Károlyi árvák vagyonáról készített összeírás szerint ezek a füzesek nem alkottak összefüggő erdőséget, hanem „bokronként fekszenek”, és emiatt pontos felmérést sem lehetett készíteni róluk. A területek hasznosítása a következő módon történt: „Amennyire eddig tett Tapasztalatból érthető, haszonvétele minden hatodik vagy hetedik esztendőben hol több, hol kevesebb öll számokat, és kotsi rözséket onnan kaphatni, a mint tudni illik a nedvesebb, vagy szárazab Idők járnak.”⁶⁷ Az 1814-ben készült felmérés a füzesek jellemzésén, határbeli elhelyezkedésének

⁶³ Nyíri A. 1948. 16.

⁶⁴ Nyíri A. 1948. 18.

⁶⁵ Galgóczy Károly 1855-ben megjelent mezőgazdasági statisztikájában a város gazdálkodásának bemutatása során külön kiemelte az erdők hiányát: „Erdő a határban nincs, a mi csekély füzesek vannak, ezek kevés fát szolgáltatnak. Tüzelő és szerszámfát a lakosság a Körözsön Biharmegyéből szállítva kap, - az épületfát pedig Szolnokból a Tiszán leeresztve.” Galgóczy K. 1855. 421.

⁶⁶ CsML SzL IV. A. 4. 10. Cs. Vm. Árv. ir. A Károlyi árv. vagy. öi. 1808. 65.

⁶⁷ CsML SzL IV. A. 4. 10. Cs. Vm. Árv. ir. A Károlyi árv. vagy. öi. 1808. 66.

bemutatásán túl a kitermelt faanyag mennyiségéről illetve minőségéről is pontos adatokkal szolgál. Az ún. *Szigeth Erdőből* „minden 6,7 esztendőben botolás által szokott kerülni 30–40 öl Tüzi Singfa és vagy ezer kéve rözse”, a Zsup Erdejéből pedig 20–25 öl singfa és 500 kéve rözse.⁶⁸ Az örökváltás után a területek fontos jövedelemforrássá váltak a város számára. A fűzfákat rendszerint napszámosokkal csonkoltatták, de olykor elárverezték vagy feles haszonbérbe adták azokat. A kitermelhető famennyiségről a hasznosítást megelőzően rendszerint a területeket megvizsgáló tanácsnok tett jelentést. Külön gondot okozott a faanyag Szentesre szállítása, amit fuvarosok végeztek, akik munkájukért napidíjat kaptak.⁶⁹ A tanácsülési jegyzőkönyvek gyakran a csonkolásra, darabolásra alkalmas fűzfák számát, valamint a kitermelt faanyag mennyiségét és minőségét is feltüntetik. 1856 decemberében a város az árverezésből 106 forint bevételre tett szert, ami a következőképpen oszlott meg a vevők között: Lakos Ferenc 11 pft 40 Kr, Szegi Menyhért 11 pft 40 Kr, Mezei János 14 pft 10 Kr, Schuler Lajos 22 pft, Mészáros Antal 16 pft 40 Kr, Gombos József 20 pft, Szabó Sándor 9 pft.⁷⁰ Az 1865. november 29-ei jelentés szerint a *Tisza-szigetben* 778 darab, gallyazásra alkalmas fűzfát tartottak számon.⁷¹ A város csőszöket is alkalmazott, mivel a kitermelt fát gyakran megdézsmálták.

A faanyag mellett a fű is jelentős értéket képviselt.⁷² Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a gyakorlat, miszerint a *Kis-Tisza-szigetet* időnként a többi ártéri területtel ellentétben nem osztották ki a lakosság között, hanem a város vagy a jószágtartó gazdaságok bikái számára tartották fent a szénát téli táplálék gyanánt.⁷³ A *Kis-Tisza-szigetet* az *Alsó-* és a *Felsőréthez* hasonlóan egy küldöttség vagy a *pusztabíró* vizsgálta meg, majd jelentést tett a tanácsnak arról, hogy

⁶⁸ CsML SzL IV. A. 4. 11. Cs. Vm. Árv. ir. A Károlyi árv. vagy. ői. 1814. 455.

⁶⁹ CsML SzL V. A. 102. a. 23. SZVT Tjgyk. 1848. január 22. 620, 621, 622.

⁷⁰ CsML SzL V. B. 145. a. 11. SZVT Tjgyk. 1856. december 12. 1232.

⁷¹ CsML SzL V. B. 145. a. 11. SZVT Tjgyk. 1856. november 29. 1119.

⁷² Andrásfalvy Bertalan szerint az ártéri felszín változatosságával a rétek minősége az azokon termő fűfélésegektől függően is változott. A legértékesebb területek a viszonylag legmagasabb hátaikon, *göröndökön* helyezkedtek el, amelyeket a vizek ritkán öntöttek el. Andrásfalvy B. 2007. 277–280.

⁷³ Úgy tűnik, hogy az 1836-os örökváltás előtt a város is részesülhetett a *Kis-Tisza-szigetben* termett szénából. CsML SzL V. B. 102. a. 6. SZVT Tjgyk. 1830. szeptember 21. 348.

milyen minőségű és mennyiségű termésre lehet számítani, illetve az adott területet kaszálóként vagy legelőként célszerű-e hasznosítani.⁷⁴ Az előjáróság a füvet rendszerint a szentesiekkel kaszáltatta, akik a széna felét kapták munkájuk fejében, míg a másik részt a város kertjébe szállították.⁷⁵ Az 1866-ban és az 1884-ben készült kataszteri felmérések⁷⁶ is azt tanúsítják, hogy mind a *Kis-Tisza*-, mind a *Zsup-szigetet* a birtokosok kaszálóként hasznosították. A széna betakarítása után a területeket őszi legeltetés céljából haszonbérbe adhatták, bevételt pedig a tulajdonosok között osztották szét.

Az állattartás a 20. század folyamán is képviseltette magát a *Kis-Tisza-sziget* gazdálkodásában, hiszen a Gólya család birtokain jelentős számú jószágot (marha, juh) nevelt: *Mán akkor ennek a Gója Imre bácsinak ott a parton volt gunyhója meg ijen fűzfából font birkáknak karám meg hát nyáron ugye ijen, mer aszt fa az volt millió. Vót ijen karámot csinált, ijen magosat, ijen oszlopokra, azt a szénát oda rakta arra, ijen bogjákat. Egyik alkalommal egy reggel fogta a hástast kast, asztán majd mentek a birkák meg utána. Úgy hozzá voltak szokva a birkák, hogy na ment oda ki, akkó mentek a birkák is. Úgy-hogy a birkák elérték az alját oszt úgy eszegették az alját, de hát ugye hogy kihúzták azt a lentit má nem ették meg.* (Szamosközi István)

A gyékény illetve a nádtermés⁷⁷ is fontos bevételi forrásnak minősült,⁷⁸ amit a város napszámosokkal vágatott le, de előfordulhatott, hogy felébe, harmadába, ötödébe adta ki. Különösen sürgössé vált a betakarítás akkor, amikor a Tisza kiöntéssel fenyegetett. 1853

⁷⁴ Bellon Tibor hívta fel a figyelmet arra, hogy a rétek hasznosítását alapvetően az állattartás mindenkori érdekei határozták meg. A helyi tanács döntött arról, hogy egy-egy területet hol, mikor és hogyan legeltessenek vagy tartsanak tilalomban. Normális körülmények között arra törekedtek, hogy az első szénát betakarítsák a rétről, amit a legelő jószág számára felszabadítottak. Bellon T. 2003. 185.

⁷⁵ Az Alföldön részes kaszálás lehetőségét nemcsak az uradalmak, hanem a városok is biztosíthatták a lakosság számára. Paládi-Kovács A. 1979. 381.

⁷⁶ CsMT KJM kataszteri térkép (1866., 1884.)

⁷⁷ A legjobb minőségű nádat rendszerint építkezési célokra használták fel, a töredezett vízi növény azonban tüzelőnek is alkalmasnak bizonyulhatott. A háztartások csak a helyi előjáróság által évente kiosztott kisebb-nagyobb parcellákon leartható náddal rendelkeztek. Az osztásnál arra törekedtek, hogy minden lakos nem feltétlenül egyenlő mértékben, de részesedjék a legkiválóbb minőségű, építkezésre alkalmas illetve a tűzre való nádból. Szilágyi M. 2008. 129.

⁷⁸ CsML SzL V. B. 145. a. 4. SzVT Tjgyk. 1851. szeptember 15. 1757.

februárjában ezért tanácsi határozat született arról, hogy Soós János városgazda fogadjon fel megfelelő számú napszámost, akik a munkát elvégzik.⁷⁹

A 19. század közepén a *Kis-Tiszából* jelentős mennyiségű homokot termeltek ki, amit az építkezéseknél használtak.⁸⁰ A 18-19. század folyamán a vizsgált területeken a halászat is képviselhette magát, amire a bírói számadáskönyvek szolgáltatnak bizonyítékot. 1760-ban a *Zsup-tó*⁸¹ halászatának bérbeadásából a városnak jövedelme származott, a 19. század végén a *Kis-Tisza-szigeten* 15, a *Zsupban* pedig 20 halászkunyhó működött.⁸² A *Külső Ártér* felosztásakor a *Zsup-szigeten* 600 négyszögölnyi területet nem parcelláztak ki, hanem meghagyták *halszáritó* és *halászkunyhó* építése céljából.⁸³

A *Kis-Tisza*- és a *Zsup-sziget* gazdálkodásában a 19–20. század fordulóján jelentős változások következtek be, mivel a korábban kaszálóként hasznosított területeket az 1880-as évek végétől fokozatosan feltörték, és művelés alá fogták. Egy 1912-ben készített felmérés a *Zsup-szigeten* a földtulajdonosok mellett az egyes művelési ágakat is rögzítette, ami kellőképpen tükrözi az előzőekben felvázolt folyamatokat. A *Zsup-sziget* ekkor 66 kat. hold és 958 négyszögölnyi területet ölelt fel. 32 kat. holdon és 396 négyszögölön szántóföldi művelés folyt, 15 kat. holdon és 247 négyszögölön szőlőt termesztettek, 17 kat. holdon és 1046 négyszögölön erdőt, 588 négyszögölön rétet, 237 négyszögölön nádist illetve 1 kat. holdon és 44 négyszögölön földadó alá nem eső térséget tartottak nyilván.⁸⁴

⁷⁹ CsML SzL V. B. 145. a. 7. SzVT Tjgyk. 1853. február 19. 560.

⁸⁰ „Miután az építéshez jó, és szükséges homokot leginkább és majd nem kizárólag kiadttával a kis Tiszából hordani lehetne tsak, jelen apadást használva öszvesen mint egy 4000 véka homok alkudt bér mellett hordattasson be.” CsML SzL V. A. 102.a.23. SzVT Tjgyk. 1848. febr. 5. 698.

⁸¹ Az ártéri tóhoz fok és kapcsolódott, amely a térképeken illetve a levéltári forrásokban is felbukkan.

⁸² Nyíri A. 1948. 26.

⁸³ A halhasítás Szilágyi Miklós megállapítása szerint a késő-feudalizmus idején a legelterjedtebb konzerválási módszernek számított, amely több műveletet foglalt magában. Szeged tágabb környezetében a manufakturális, szabadtéri halfeldolgozó-halszáritó telephelyet *hasító*, *halhasító tanyának* nevezték. Nyíri Antal megkülönbözteti egymástól a *hasító* illetve *sózó kunyhót*, amelyek közül utóbbi 5-6 hordót fogadott be. Szilágyi M. 2008. 81-82.; Nyíri A. 1948. 95.

⁸⁴ CsML SzL V. 177. f. 29. SzVPVb. 3955.

A Károlyi árvák vagyonáról az 1808-ban és az 1814-ben készített összeírás *Körtvélyest* posványos rétséggként tartotta nyilván, ahol a „Méltóságos Uraságnak különös nádolása vagyon.”⁸⁵ A 448 hold kiterjedésű területen egy *csőszkunyhót* is nyilvántartottak, amelynek az oldalai és a tetőzete nádból készült. *Körtvélyes* magasabban fekvő részei nemcsak jó minőségű szénát szolgáltatottak, hanem legeltetésre is alkalmasnak bizonyultak.⁸⁶ A rétek kiosztását 1770 előtt a tanács teljes önállósággal gyakorolta, később viszont uradalmi jóváhagyással történt. A Károlyiak a 19. század elejétől a lekaszált réti szénából dézsmát követeltek, ami összefüggésbe hozható az allodiális állattartás kibontakozásával. Az előjáróság minden évben kijelölte az uradalom engedélyével azokat a határrészeket, amelyeket a város közszükségletre tartott fenn vagy a lakosságnak engedett át. A legeltetési tilalom Szent György napon lépett életbe, amikorra minden *gazdaságnak* a rétből ki kellett hajtani a jószágokat. A legeltetést a tanács András nap után engedélyezte ismét, de aszályos években korábban is lehetőség nyílt erre, amennyiben a jószágállomány a legelőkön nem talált elegendő élelmet magának.⁸⁷ 1779 augusztusában a vásárhelyi tanács⁸⁸ a *Barci-rétet* helyezte tilalom alá, és nem engedélyezte a szarvasmarhák legeltetését.⁸⁹ 1790-ben a *Körtvélyesi-rétre* az előjáróság kirendelte a *Tarján* és a *Tabán* városrészekből a munkavégzésre alkalmas lakosokat, akiknek kaszákat, villákat (*vella*) és *rudasokat* kellett magukkal vinniük.⁹⁰ 1794-ben a városi tanács a bikák számára kaszáltatott fűvet a *Körtvélyesi-réten*, amelyet saját részére tartott fent, mivel a száraz időjárás miatt más határrészeken

⁸⁵ CsML SzL IV. A. 4. 8., 11. Cs. Vm. Árv. ir. A Károlyi árv. vagy. öi. 1808. 69., 1814. 456.

⁸⁶ Palugyay Imre Hódmezővásárhely kaszálóiról a következő módon emlékezett meg: „Természetes rendes kaszálója a városi lakosságnak, határa kiterjedéséhez s jószágtenyésztéshez képest, kismennyiségben van, egyszer kaszáltatik, kaszálás után legeltetik; kénosztályú lévén, az első lapályos erőteljes minőségű s mérsékelten kötöttretegű mély agyag, – a második rossz minőségű s fűvet termő részint hátsabb, részint zsombékos vizállásos s vizet át nem bocsátó vak-szíkes agyagföld, s félannyi termés értékű mint az elsőosztálybeli.” Palugyay I. 1855. 521.

⁸⁷ Rákos I. 1984. 486–487.

⁸⁸ Az alföldi mezővárosokban a lekaszált szénából etették a forspontos lovakat, illetve ezen telettették a települések szolgálatában álló cselédek és pásztorok jószágait. Bellon T. 1996b 319.

⁸⁹ CsML HL IV. A. 1001. d.1. HVT Hjgyk 1779. augusztus 22.

⁹⁰ CsML HL IV. A. 1001. d.1. HVT Hjgyk. 1780. május 28.

nem lehetett megfelelő mennyiségű takarmányra szert tenni. Éppen ezért az előjáróság felhívta a lakosság figyelmét arra, hogy jószágitakat hajtsák ki a területről, mert testi fenyítésben (24 pálca) fognak részesülni azok, akik a rendelkezést megszegik.⁹¹ 1796-ban a tanács a helybeli lakosoknak megengedte a *Mártélyi lapos* kaszálását, az idegeneket viszont eltiltotta ettől.⁹² 1802-ben a közönséges legeltetés alól kivették, és tilalmazták *Körtvélyest* és a *Mártélyi lapost*.⁹³ 1813-ban az áradás miatt sürgőssé vált a *Barci-rét* kaszálása, ezért a tanács kaszásokat fogadott fel 30 krajcár napszám fejében.⁹⁴ A réteket a széna és a nád elszállítása után gyakran felgyújtották azért,⁹⁵ hogy a fű jobban növekedhessen.⁹⁶

Nád- illetve gyékény bőven termett a hódmezővásárhelyi rétségekben is, amelyeket a lakosság meglehetősen sokszínű hasznosított.⁹⁷ Előbbi nemcsak tüzelésre és tetőfedésre, hanem időnként takarmányozásra is alkalmasnak bizonyult. 1809-ben és 1810-ben a vásárhelyieknek lehetőségük nyílt arra, hogy *Körtvélyesen* az uradalom részére felesben gyékényt vágjanak. A Károlyiakat megillető mennyiséget kompon szállították át, és helyezték el a révház mellett.⁹⁸ A 18. század közepén Szent Márton napig tiltották a nád betakarítását. Aki megszegte a rendelkezést, azt a személyt pénzbírsággal sújtották, és elkobozták a levágott mennyiség felét. 1832-ben a tanács elhatározta, hogy csőszházat épített *Körtvélyesen*, amelyet nemcsak a csősz, hanem télen a nádvágás felügyeletére kirendelt bi-

⁹¹ CsML HL IV. A. 1001. a. 4. HVT Tjgyk. 1794. július 4.

⁹² CsML HL IV. A. 1001. a. 4. HVT Hjgyk. 1796. július 17.

⁹³ Rákos I. 1984. 486–487.

⁹⁴ A pénzen fogadott kaszások alkalmazása Magyarországon már a 15. századtól fogva adatolható. Paládi-Kovács A. 1979. 376.

⁹⁵ A réteket az Alföldön a 20. század elejéig szinte mindenütt felgyújtották azért, hogy az évelő tövisféléket illetve a pockokat elpusztítsák. Paládi-Kovács A. 1979. 129.

⁹⁶ CsML HL IV. A. 1001. a. 6. HVT Tjgyk. 1813. 216.

⁹⁷ Palugyay Imre a következőképpen jellemezte a város határában elterülő nádasokat: „a Maros és Tisza közti mocsáros téreken terem ugyan tetőre alkalmas nádat s gyékényt is, de nagyobb részben csak kákás, sásos gyékényt, giz s gazzal elegyes tűzrevaló nádat, nagy szárazság idején a lakosok marhái mind oda szorulnak s gizzazonni tartás s legeltetés által szoktak megmentetni az éhen elhullástól.” Palugyay I. 1855. 522.

⁹⁸ CsML HL IV. A. 1001. d. 6. HVT Hjgyk. 1809. szeptember 24.; d. 7. 1810. szeptember 30.

zottság is használhatott.⁹⁹ Az 1882-ben készült kataszteri térképet tanulmányozva azt tapasztaljuk, hogy *Körtvélyesen* különböző tájhasznosítási formák éltek egymás mellett, mivel a város tulajdonát képező birtoktesteket főként legelőként illetve rétként tartották számon, de a szántóföldi gazdálkodás jelenlétével is találkozhatunk.¹⁰⁰

1910-ben az 593 hold (1 hold=1100 négyszögöl) kiterjedésű *körtvélyesi legelő* haszonbérlete lejárt, Hódmezővásárhely közgyűlése ezért azt a határozatot hozta, hogy a területet 50 holdas részletekben bérbe adja a 20 hold partosabb térség kivételével, amelyet veteményként lehetett művelni. A gazdasági bizottság helyszíni szemlét tartott, Soós István pedig a következő elveket fogalmazta meg a bérbeadással kapcsolatban, amelyeket később a tanács is elfogadott. A területet a bérlők továbbra is legelőként és kaszálóként használhatták, ám a számukra a birkák legeltetését tiltották. A 6 évre bérbe adott, 50 holdas parcellák határvonalait az uradalom birtoktestétől illetve az élő Tiszától a *körtvélyesi* révház felé haladó irányban az egész területen keresztül jelölték ki. A parcellák magukban foglalták a Holt-Tisza partján álló fűzfák alatti földeket is. A kompjárattól balra fekvő mederszakaszt nem mérték ki, mivel a város azt remélte, hogy a jobb oldalihoz hasonló füzes keletkezik, amiből jövedelme származhat. A 8–10 holdnyi, szántásra is alkalmas területet egyholdas parcellákra osztva egy év időtartamra adták haszonbérbe. A *körtvélyesi* birtoknak a város felől eső részét külön darabokban hasznosították, a révház mellett pedig 3 holdat a révésznek illetve a bérlők számára rakodóhely gyanánt tartottak fent.¹⁰¹

Halsózó telepek *Mártély laposon* is működtek. 1821-ben a város elöljárósága a haltartósítással foglalkozó személyeket kitiltotta a területéről, mivel a rétekben sok kárt okoztak.¹⁰²

A Károlyi árvák vagyonáról készített összeírásokban *Körtvélyes*, *Mártély*, *Tűfark*, *Atka* és *Atka-sziget* határrészek az új ültetésű erdők között tűnnek fel, ami egyértelműen arra utal, hogy egy-egy terület kapcsán többféle tájhasznosítási formával, technikával számolhatunk.¹⁰³

⁹⁹ CsML HL IV. A. 1001. a. 10. HVT Tjgyk. 1832. szeptember 11.

¹⁰⁰ CsML HL VI. 182. b. 176. Kataszteri térkép 1882.

¹⁰¹ VV 1910. november 6. 2.

¹⁰² CsML HL IV. A. 1001. d. 7. HVT Hjgyk. 1821. május 21.

¹⁰³ CsML SzF IV. A. 4. 11. Cs. Vm. Árv. Ír. A Károlyi árv. vagy. öi. 1814. 456.

A II. József idejében végrehajtott katonai felmérés szerint Szegváron a *Lándor-hát* nevű, vizes, posványos rétséget három részre osztották, amiből 1025 holdat (1 hold=1100 négyszögöl) a község váltott meg holdanként 24 kéve náddal. 1789-ben a Tisza áradásai által elöntött terület 6562 és 4/8 holdra terjedt ki, használata fejében minden egyes házhellyel rendelkező lakos 40 kéve nádat szolgáltatott be az uradalomnak.¹⁰⁴ Az 1882-ben Penkolta Ferenc által készített térképen a folyószabályozások eredményeként létrejött hullámtér rétként tűnik fel, amely Károlyi István tulajdonát képezte.¹⁰⁵ Az árteret a 20. század első felében főként legelőként hasznosították, ahova az üszöket tavasszal hajtották ki, amelyek a Tisza és a töltések közötti térségen késő őszig tartózkodhattak. Karámot sem építettek a számukra, hanem a jóságokat estefelé a gulyás egy ásott kút mellé terelte.¹⁰⁶ A hullámtéren 71 kat. hold, fűz vesszővel betelepített területet is számon tartanak, amelyet az 1940-es évek elején az árvizek jelentős mértékben károsítottak. Az 1970-es évek áradásait követően a vessző termelése megszűnt, a tevékenységet az ármentes határrészekben folytatták tovább.¹⁰⁷

Mindszenten az áradások után az árterület nagy részét kaszálóként vagy legelőként hasznosították. Erről tanúskodik a község előjárósága és a nagybirtokot zálogtulajdonosként kezelő genuai bankárok által 1777-ben kötött szerződés, mely szerint az uradalom 50 forintért engedte át a helységnek a „ludasi és széjjel a határban, nem különben a tömörkényi határban levő réti kaszálók”-at.¹⁰⁸

A levéltári forrásokból a tájhasznosítás sokszínűsége bontakozik ki, ám meglehetősen nehéz feladatnak tűnik egy-egy határrész kapcsán lokalizálni azokat a területeket, ahol a legelők, a kaszálók, a nád- illetve gyékényben gazdag térségek elhelyezkedtek. Bizonyos esetekben azonban a dokumentumok megjelölik azokat a területeket, amelyek szántóföldi művelésre vagy veteményesnek bizonyultak alkalmasnak. Jó példa erre *Körtvélyes* hasznosítási terve,

¹⁰⁴ Herczeg M.–Kruzslíc I. G. 2000. 121.

¹⁰⁵ Őze P. 2003. 12.

¹⁰⁶ Egyes feltevések szerint a 86. számú átvágás eredményeként létrejött *Akolszögi-holtág* elnevezése is az állattartás jelenlétére utal. A szegváriak a kanyarulat által közrefogott térséget napjainkban is *Síróhegynek* nevezik, mivel úgy tartják, hogy árvíz idején a területen rekedt jóságok keserves hangot adtak.

¹⁰⁷ Őze P. 2003. 13–14.

¹⁰⁸ Bárkányi I. 1996. 455.

melynek segítségével a tájhasznosítás és a szintkülönbségek közötti összefüggéseket fel tudjuk tárni. A szentesi *Zsup-sziget* példája azt jelzi, hogy az ármentesítések előtt és azt követően alkalmazott technikákat felválthatták olyanok, amelyek korábban alapvetően az ármentes térségekhez kötődtek. 1912-ben 66 kat. holdból mintegy 47 kat. holdon szántóföldi művelés illetve szőlőtermesztés folyt annak ellenére, hogy a parcellákat a Tisza áradásai időnként elöntötték. Az intenzív mezőgazdasági kultúrák ilyen irányú és mértékű előretörésével azonban nem számolhatunk minden egyes településen, habár kevés olyan forrással rendelkezünk, amelyek különböző időmetszetekben jeleznék a művelési ágak egymáshoz viszonyított arányát.

ÁRMENTESÍTŐ MUNKÁLATOK AZ ALSÓ-TISZA MENTÉN

A Tisza szabályozása Európában az egyik legnagyobb méretű tájalkítási vállalkozások közé tartozott, amely döntően megváltoztatta az Alföld ökológiai és vízrajzi viszonyait.¹⁰⁹ Az egyik legfontosabb cél a pusztító árvizek megfékezése volt, ezért a medrekkel párhuzamosan védgátrendszer építettek ki, megakadályozva ezzel azt, hogy az áradások hatalmas területeket önthessenek el. A kanyarulatok átvágásával a folyó esését kívánták fokozni azért, hogy az árhullámok gyorsabban levonuljanak. A kormányzat azt is fontosnak tartotta, hogy a hajózási útvonalak kialakításával a Tisza völgye is bekapcsolódhasson a kereskedelembe, ami találkozott a folyó menti birtokok érdekeivel, akik terményeiket a gabonakonjunktúra következtében kedvező feltételekkel értékesíthették.¹¹⁰

Az első jelentős beavatkozás a Mirhó-fok elzárása volt, amelyen keresztül a Tisza a Berettyó vidékét táplálta. A szabályozási munkálatok jogi kereteit az I. Ferenc által kibocsájtott 1807. évi törvény teremtette meg, mivel lefektette a vízrendező és vízszabályozó társaságok működésének az alapjait. Az 1816. évben a Körös völgyét végigpusztító árvíz hatására kezdődtek meg a Tisza vízrendszerében az átfogó szabályozást előkészítő térképezések és vízrajzi felmérések, amelyek új korszakot nyitottak a magyar kartográfia történetében.¹¹¹ Vásárhelyi Pál tervének a lényege az volt, hogy a munkákat csak alulról fölfelé lehet elvégezni. A nagy kanyarulatok átvágásával és a folyó gátak közé szorításával kívánta az esést növelni, vagyis az árvizek lefolyását meggyorsítani. A töltések távolságát a növekvő vízmennyiségnek megfelelően 750–1000 méter között képzelte el, olyan masszív kivitelben, hogy a legnagyobb árvizeknek is ellen tudjanak állni. Vásárhelyi Pál halála miatt tervezetét Pietro Paleocapa

¹⁰⁹ Igen gazdagnak tekinthető a vízi munkálatok történetét feldolgozó szakirodalom, amely különböző aspektusból igyekszik elemezni a folyószabályozások során végrehajtott tájrendezést. Botár I.–Károlyi Zs. 1970.; Károlyi Zs. 1973. 21–147.; Károlyi Zs.–Nemes G. 1975–76.; Lászlóffy W. 1982.; Dóka K. 1987., 1997.; Dunka S.–Fejér L.–Vágás I. 1996.

¹¹⁰ Gulyás K. 2000. 216.

¹¹¹ Gulyás K. 2000. 220.

olasz mérnökkel, a Pó szabályozójával dolgoztatták át, aki alapvetően más koncepciót képviselt. Az áradások gyors leengedése helyett kisebb mértékben csökkentett esést és nagyobb, víztartó árterek létesítését tartotta célszerűnek. Költségkímélés miatt végül a két koncepciót egyesítették, az átvágásokat Vásárhelyi Pál, a gátakat viszont Paleocapa elképzelései alapján valósították meg.¹¹²

A Tisza-völgyi Társulat Csongrád megyei osztálya 1846. július 14-én alakult meg Szegeden. Minden szervezet a hozzá tartozó területen saját erőből végezte el a munkálatokat, amelyek eleinte a már meglévő töltések összekötésére és megfelelő magasságúra történő emelésére irányultak. A munkákat a folyó bal oldalán a *Hámszárítótól* a Maros torkolatáig terjedő szakaszon kezdték el, majd a társulat 1847. május 15-én kettévált. Amíg *Bökénytől Mártélyig* a szentesi, addig *Mártélytól Makóig* a szegedi szervezet koordinálta a szabályozást. 1856-ban létesült a Mindszent-Apátfalvi Társulat, amely 1885-ig működött.¹¹³

Térségünkben a szabályozás során számos kanyarulatot átvágtak azért, hogy a hajózási útvonalak, azaz a folyó hossza lerövidüljön. Az új mederszakaszokat a Tisza nem vette azonnal birtokba, emiatt sok esetben további beavatkozásokra volt szükség. Az átmetszett kanyarulatok egy része a töltések megépítését követően a mentesítetlen területen maradt, ami sok esetben meghatározta a hullámtér kiterjedését. Különösen szembeűnő ez Hódmezővásárhelyen, ahol a *mártélyi* és a *körtvélyesi* átvágásokhoz igazodva széles ártérrel számolhatunk, amelynek a hasznosítása fontos gazdasági érdeknek minősült a 20. század első felében.

Sziberth Arthur 1898-ban megjelent munkájában a folyószabályozások eredményeként létrejött átvágásokat és a körülöttük elterülő hullámteret is igyekezett részletesen bemutatni. Részletesen beszámol arról, hogy egy-egy átmetszés miképpen fejlődött, milyen szerepet vállalt a víz levezetésében. Az atkai vagyis a 88. számú átvágásról a következőket jegyezte fel: „A felső határt képező 88. sz átvágás fejlődése előre haladott állapotban van ; elvágott kanyarja felvételeink idejében a csongrád-sövényházi társulat új védőgátjával teljes árvizig erő magasságban elzáratott. A hullámtér határát

¹¹² Gulyás K. 2000. 225–229.

¹¹³ Blazovich L.–Lehmann I. 1974. 57–68.

a jobbparton az algyői vasuti hidig a sövényháza-szegedi társulat védőgátja képezi, mely zigzagos vonalban a part mentén halad. Az algyői vasuti hid fölött a csongrad-sövényházi társulatnak a partokkal párhuzamosan haladó töltése határolja a hullámtért.¹¹⁴ A 87. számú átvágást és a környező hullámteret így jellemezte: „Ennek a résznek felső határát képező 87. sz. átvágás nincs teljesen kifejlődve, elvágott kanyarja 183,9 m. átlagos szélességű és 9,1 m. árvíz alatti középmedélységű mederrel részt vesz a víz levezetésében. A jobbparton a csongrad-sövényházi társulat töltése, a balparton a Körös-Tisza-Maros közíe képezi a hullámtér határát. A jobbparti töltés csak a 88. sz. átvágás fölött közvetlenül hagy széles hullámteret, míg a balparti töltés távolsága átlag 3 km.”¹¹⁵ A 87. és a 88. átvágások között húzódó térségről a következő információkat közölte: „Az ezen átvágások közötti rész felső határát képező 86. sz. átvágás eléggé fejlett állapotban van, elvágott kanyarja azonban 179,5 m. szélességű s 6,6 m. nagyvíz alatti középmedélységű mederrel még részt vesz az emésztésben. A jobbparti hullámtér szélét a Csongrád-sövényházi társulat töltései adják; melyek általában a meder és a 86^I. sz. átvágás irányát követik.”¹¹⁶

A 20. század első felében különböző okok miatt szükségessé vált a szabályozási munkálatok folytatása, amelyek elsősorban azt célozták, hogy a sekély gázlókat mederszűkítéssel, sarkanytúk és iszapoló művek építésével felszámolják.¹¹⁷ Az akciókról időnkénti a helyi sajtó is beszámolt, ahogyan az Alföldi Újságban is olvasható: „A magyar királyi szegedi folyammérnöki hivatal értesítette a várost, hogy a Tisza balpartján a szentesi ugynevezett Kistiszaszigetig terjedő szakaszon a nyár folyamán iszapoltató műveket fog beépíteni. Egyben bejelentette a folyammérnöki hivatal, hogy a földmivelésügyi miniszter utasítása folytán a balparti terület egy könyökszerűen kiugró részét, amely a vizlefolyást és a jégelvonulást akadályozza, el kell távolítani.”¹¹⁸ A folyószabályozási munkálatok napjainkban sem fejeződtek be, hiszen a vízügyi hatóságok megerősíthetik a védműveket, magasíthatják vagy éppen áthelyezhetik a töltéseket.

¹¹⁴ Sziberth A. 1898. 246.

¹¹⁵ Sziberth A. 1898. 247.

¹¹⁶ Sziberth A. 1898. 249.

¹¹⁷ Sándor A. 2011. 24.

¹¹⁸ AÜ 1928. május 17. 6.

A meder vándorlásának megakadályozása céljából csaknem minden kanyarulatot partbiztosítással láttak el.

A felszíni vízrendezés nem csupán a horizontálisan jelentkező vízborítást szüntette meg, hanem a folyórendszer fejlődésében is jelentős változást hozott. A mederátvágások hatására a szabályozatlan meder Szolnok és Szeged között 33%-kal rövidült meg, melynek következtében az esés 1,9 cm/km-ről 3,8 cm/km-re növekedett.¹¹⁹ Az ár hullámok ugyan gyorsabban levonultak, de magasabbra emelkedtek, mint korábban. A folyó munkavégző képessége és hordalék-szállítása is megnövekedett, ezért a hullámterek feltöltődése jelentős mértékben felgyorsult. Vastag öntéstalajrétegek alakultak ki, mivel a hordalékot a Tisza már nem tudja a teljes árvízjárta területen szétteríteni. A helyi klíma megváltozott, mert a gyors lefolyás és a szabad vízfelületek visszaszorulása miatt a csapadékpótló párolgás is csökkent. A talajok sok helyen kiszáradtak, másutt pedig szikesedni kezdtek a nagy sótartalmú, felszín közeli talajvizek hatására.¹²⁰

Az ármentesítések következtében a folyóvölgyek többsége is ármentes területté alakult át, így eltűnt a víz menti térségek korábban jellemző, a magassághoz, domborzathoz, vízjáráshoz igazodó, de az életmód egészére kiható kistáji tagolódása.¹²¹

¹¹⁹ Andó M. 1996. 24–25.

¹²⁰ Borsos B. 2001. 142–148.; Somogyi S. 2000. 153.

¹²¹ Viga Gy. 1999e 48.

AZ ÁRTEREK KIOSZTÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI ÉS A BIRTOKVISZONYOK VÁLTOZÁSA

Szentesen a *Zsup* illetve a *Tisza-sziget* határrészek a 19. század elején a Károlyi grófok használatában lehettek, az 1836-os örökváltást követően azonban a város tulajdonába kerültek. A Tisza szabályozása után a gátak és a meder közötti területeket, amelyeket a források egységesen a „külső” jelzővel illettek, Szentes előjárósága 1865. december 19-e és 30-a között felosztotta a helyi lakosok között. A parcellázás és az erdősítés elsősorban a lakosság anyagi helyzetének a javítására irányult.¹²² A kiosztást megelőzően 1864-ben a *Zsup-szigetet* két, a *Kis-Tisza-szigetet* viszont öt szakaszban adták haszonbérbe. 1865-ben a *Külső ártereken* termett szénát a bérlőknek augusztus 20-ig kellett betakarítaniuk az 1-5 illetve 10 holdas darabokban kiosztott területekről, amelyeken a legeltetést szigorúan tiltották. A parcellázásnál a következő szempontok érvényesültek:

1. „A Tisza partján a Szegvári határtól kezdve fel a csongrádi határig vontató és közlekedési utúl 10 öl kiosztatlanúl fent hagyatik.
2. A zsupi és csongrádi átmetszéseknél a kisajátított 100 öl szélességű tér kijelöltet kiosztás alá nem tartozik ezen kisajátított terek mind két oldalán 2 öles közlekedési út hagyatik ki.
3. A düllök lefektetésére nézve válalkozó utasitattik hogy a kiosztandó területek fekvéséhez leginkább czélszerű tervezetet készítsen, azt jóvá hagyás végett a legközelebb tartandó G.B. üléshez bemutatasa kimondatik azomban, hogy a düllök közép szélessége 40 öl a düllő utak pedig 2 ölesek legyenek. Egyszersmind elhatároztatott hogy azon birtokosok kik ártér illetőségüket a két öles düllő utak mentén felárkolni akarjak, kötelesek a közlekedés biztonsága tekintetéből ½ ölet az út szélesbitésére fenhagyni.
4. Szer a tiszai védtöltésen készített átjároktól a tiszapartjaig 4 öles közlekedő út hasítandó ki.

¹²² „Olvastatott Szentes város község választmányának 859 febr. 9. 4 sz. a. kelt határozata, mely szerint a felső és alsó tiszai ártér erdővé alakítására tett indítvány a lakosság java előmozdítása tekintetéből elfogadtatott. A lakosság érdekében annyira üdvös ezen határozatot, e gyűlés is magáévá teszi, s a nevezett ártér birtok aránylag felosztása és beültetése eszközlésével a tanács megbizatik.” CsML SzL V.B.141.b.1. SZVT Kgyk 1861. április 29. 88; október 17, 18. 219

5 ször A Zsup sziget legcsucsában 600 szöl terület halász gunyhó és halszáritó helyiségül fenhagyatik.

6 szor Általában kimondatik, hogy a tiszai árterek az átmetszéseken innen és túl ide értve a tiza szigetét is mind minden osztájozás nélkül osztassanak fel.”¹²³

A kiosztás menetét sorshúzással döntötték el. A munkát a második tized 673-as számú házánál kezdték, ezután a harmadik, majd a negyedik, a házatlan zsellérek, végül pedig az első tized következett. A parcellázást követően Török János városi mérnök térképet is készített, a birtokokat pedig telekkönyvezte.

Az ártéri illetményt nyert földtulajdonosok névsora sajnos nem maradt fenn, 1876-ban azonban készült egy olyan összeírás, amelyik a *Kis-Tisza-szigeten* (36 kat. hold 233 négyszögöl) 129, a *Zsup-szigeten* (36 kat. hold 926 négyszögöl) viszont 154 birtokost tartott nyilván. A *Kis-Tisza-szigeten* a tulajdonosok többsége, mintegy 95 személy csak 223 négyszögölnyi földdel rendelkezett, ezzel szemben elenyészőnek mondható azoknak a száma, akik egy vagy két holdon gazdálkodtak. A kisbirtokosok (89) aránya a *Zsup-szigeten* is magasnak tekinthető.¹²⁴

A kimutatásokban egy sajátos terminus, az úgynevezett *részlet* szerepel következetesen, ami adatközlőim szerint hat sor szőlőt, kb. 250 négyszögölt foglal magában. A területmérték kialakulása a parcellázások időszakára, vagyis az 1860-as évek közepére nyúlik vissza, amikor a hullámtérből az erre jogosultak meghatározott módon részesülhettek. A legkisebb egység 223 négyszögöl volt. A *Kis-Tisza-szigeti gazdaság* jegyzőkönyvében az 1900-as évek legelején bukkan fel a *részlet* kifejezés, amely az 1950-es évek végéig, a gazdaközösség működése idején mindvégig előfordul a forrásanyagban. Jelentőségét mutatja, hogy a birtokosok által művelt parcellákat is *részletekben* tartották nyilván, amikor a gazdatársulás működésének költségeit arányosan szétosztották a szőlőtulajdonosok között.¹²⁵

¹²³ CsML SzL V.B.143.5-6. Szentes Város Gazdasági Bizottmányának jegyzőkönyve 1865. 311, 1866. jan. 15. 2.

¹²⁴ CsML SzL V.B. 184.b.53. Szentes Város mérnökének iratai. Birtoknyilvántartási iratok. 1876.

¹²⁵ A 18. században a szentesi szőlők nagyságának meghatározása az adott parcellán található *utak*, azaz a sorok számának feltüntetésével történt. A szőlőföld az Alföld más területeihez hasonlóan Szentesen is *pásztákra* vagy *palásztákra* tagolódott, ami nem funkcionált területmérték egységként. A 19. század köze-

Az 1884-ben készült kataszteri felmérés szerint a *Kis-Tisza-sziget* 34 kat. holdon és 729 négyszögölön feküdt, ahol 132 birtokost regisztráltak, akiknek a többsége néhány száz négyszögölnyi földön gazdálkodott. A *Zsup-sziget* ebben az évben 66 kat. hold és 745 négyszögölön terült el,¹²⁶ amelyen a kimutatás szerint 139 személy osztozott. A *Kis-Tisza-szigethez* hasonlóan a kisbirtokosok számaránya továbbra is magas maradt, de akadtak olyan tulajdonosok is, akiknek a kezén 1-3 hold koncentrált.¹²⁷ A 19–20. század fordulójára a *Zsup-szigeten* a kisbirtokosok aránya jelentős mértékű csökkenést mutatott, mivel a földterületek egy része egy-egy család tulajdonában halmozódott fel. 1912-ben mindössze 16 személyt regisztráltak, akik mintegy 66 kat. holddal rendelkeztek. A legnagyobb földbirtokkal (17 kat. hold) Burián Lajos bírt, aki 1893 és 1896 között Szentes polgármesteri tisztségét is betöltötte. Rajta kívül a Kanász Nagy család gazdálkodott nagyobb területen. (Kanász Nagy Jánosné 12 kat. hold 1040 négyszögöl, Kanász Nagy Imre 9 kat. hold 1379 négyszögöl, Kanász Nagy Mária és Berényi Gábor 6 kat. hold 835 négyszögöl, Kanász Nagy Antal 3 kat. hold 424 négyszögöl, Kanász Nagy Bálint 3 kat. hold 1264 négyszögöl)¹²⁸ Ebben az időszakban a *Kis-Tisza-szigeten* is megfigyelhető bizonyos fokú koncentráció, de a néhány száz négyszögöllel rendelkezők számaránya szinte napjainkig meghatározó maradt. Az egyik legnagyobb birtokosnak a Gólya család tagjai számítottak, akik 1888 és 1917 között 6 kat. hold 618 négyszögölnyi területet vásároltak fel. 1911-re a família már 13 kat. hold 761 négyszögölnyi földdel rendelkezett, ami 1157 négyszögöl rétből, 1 kat. hold 1005 négyszögöl szőlőből, 4 kat. hold 847 négyszögöl erdőből, valamint 6 kat. hold 597 négyszögöl szántóból tevődött össze.

A *Kis-Tisza-szigeten* 1948-ban 79 szőlőbirtokost írtak össze, akik közül a többség (61 fő) csak kisebb területtel (1–3 *részlet*) rendelkez-

pétől kezdett meghonosodni a négyszögöl. A szentesi ártéri szőlőskertekhez hasonlóan a Maros menti Apátfalván is kialakultak helyi mértékegységek. A faluban egy *sziget* 350, míg egy *disznójárás* 75 négyszögölnyi területet jelentett. Égető M. 1993a 120–125.; Szigeti Gy. 1999. 199–206.

¹²⁶ Az 1876-os és az 1884-es felmérés közötti különbség talán abból adódhat, hogy a *Zsup-sziget* részének tekintették a kiszáradó kanyarulat medrét, ami jelentős mértékben megnövelte a kiterjedését.

¹²⁷ CsML SzL V.184. b. 28. Szentes adóközség kataszteri telekkönyve

¹²⁸ CsML SzL V. 177. f. 29. SzVPVb 3955.

zett. Számba vettek ugyanakkor olyanokat is, akik 10 *részlet* feletti földtulajdonnal bírtak, habár csak öten voltak. A lakóhely szerinti megoszlás arról tanúskodik, hogy 12 birtokos Szentés valamelyik határrészében, főleg tanyán lakott, a többiek ezzel szemben a városból jártak ki parcelláikat megművelni. A Tisza által gyarapított birtokrészeket az 1970-es években helyrajzi számokkal látták el, majd a tulajdonosok nevére írták azokat. Napjainkban megfigyelhető a területek aprózódása, mivel többen a folyó felőli parcellákat értékesítették, a *farmezsgye* és a *Nagy-oldal* közötti földdarabot viszont érdeklődés hiányában már nem tudják áruba bocsájtani.

A Hódmezővásárhely határában található ártéri területek birtokviszonyainak a változását az 1850-es évektől tudjuk pontosan nyomon követni. A *mártélyi* és a *körtvélyesi* kanyarulatok közötti térséget 1857 és 1862 között a Maczelka testvérek (István, József, Ferenc) vették haszonbérbe, amit a bérlők kaszálóként vagy legelőként hasznosíthattak, mivel a szántást megtiltották számukra.¹²⁹ Az 1374 hold kiterjedésű *Barci-rét* bérlete is 1862-ig állt fent, amennyiben a szabályozási munkálatok során időközben mentesítésére nem került volna sor. A bérlők, szám szerint 14-en kölcsönösen feleltek egymásért, ami azt jelentette, hogy mindegyik külön-külön lekötötte a maga házát, tanyaföldjét. Az 1351 holdas *Atkát* és *Atka-szigetet* évi 1200 forintért ugyanennyien bérelték, amelyet legeltetésre és kaszálásra használhattak. A területet nem szánhatták fel, a nád- és a gyékényterméssel ezzel szemben szabadon rendelkezhetek.¹³⁰ Gróf Károlyi Lajos a szabadságharc leverése után már 1850-ben kifejtette, hogy a közös uradalmakat fel kell osztani a *ráták* között, amelyek az egy-egy testvérre jutó örökséget jelentették. 1859. február 7-én határozat született arról, hogy 1860. szeptember 29-én az alföldi közös birtokok felosztását végre kell hajtani. 1860. február 17-én a Károlyi familia tagjai ismét „Családi Tanácskormányra” gyűltek össze, ahol megvitatták azt, hogy milyen intézkedések megtételére mutatkozik szükség ebben az ügyben. Kötelezték a tisztséget arra, hogy a hódmezővásárhelyi közös birtokokat méressék fel a mérnökkel, aki 1860. május végére elkészíti a felosztás tervét. Károlyi György birtokába került a *Mártély lapos*, Károlyi Lajosé lett a *Kutyafenék*,

¹²⁹ Herczeg M. 1994. 22.

¹³⁰ Herczeg M. 1994. 24–25.

Körtvélyes, a *Barci-rét* északi része, Károlyi Istvánnak pedig *Atka*, valamint a *Barci-rét* déli fele jutott. Később a Károlyi Lajos tulajdonához tartozó Tisza menti területek Károlyi György birtoktestének képezték a részét. 1865-ben Károlyi György hódmezővásárhelyi birtokai 401 és $\frac{1}{4}$ hold nádas és 57 hold erdő *Körtvélyesre* illetve a gyepként nyilvántartott ártéri *Barci-rétre* (912 és $\frac{2}{4}$ hold), az ártéri *Mártélyra* (317 és $\frac{1}{4}$ hold), valamint az ártéri *Solti laposra* (295 és $\frac{1}{4}$ hold) terjedtek ki.¹³¹ 1890-ben újabb felosztásra került sor, amely Károlyi György örökösei között zajlott le. Amíg *Körtvélyes* (514 kat. hold 1400 négyszögöl) Károlyi Istvánnak jutott, addig Károlyi Tiboré lett *Mártély* (203 kat. hold 1350 négyszögöl), a *Barci-rét* (619 kat. hold 700 négyszögöl) viszont Károlyi Gyula tulajdonába került.¹³²

Mártély puszta esetén a Tisza közvetlen partvidékét – részben annak alkalmatlan volta, részben mert gróf Károlyi Sándornak más tervei voltak vele – megtartotta a maga allodiális birtokának. Herczeg Mihály kutatásai rávilágítottak arra, hogy a folyó közelében fekvő térséget a dohánykertészek használták a 19. század közepéig, amikor a többi kertésszeggel együtt a *mártélyi* telep is megszűnt. Az 1880-as évektől a szőlő- és gyümölcsstelepítések kibontakozásának az egyik alapvető feltétele az volt, hogy a területek kisebb parcellákra bontva magántulajdonba kerüljenek. Ezt a folyamatot csak nagy vonalakban tudjuk rekonstruálni, mivel megfelelő források nem állnak rendelkezésünkre. Annyi azonban bizonyos, hogy 1870-ben gróf Károlyi Alajos Weisz Lőrincnek és Weisz Mártonnak eladott 267 holdat, Politzer Zsigmond pedig 538 holdat vásárolt magának.¹³³ Egy sajtó híradás szerint a *mártélyi* gyümölcsös Weisz birtok volt, amelyet Hegedűs János vett meg, majd Szűcs József tulajdonába¹³⁴ került, aki a területet 700 parcellára osztva, holdanként 50 pengőért bocsájtotta áruba.¹³⁵ Herczeg Mihály és Kruzslicz István Gábor ezzel szemben azt állítja, hogy a dohányosok által használt

¹³¹ Herczeg M. 1994. 140–144.

¹³² Herczeg M. 1994. 184–185.

¹³³ Herczeg M.–Kruzslicz I. G. 2000. 178.

¹³⁴ Hasonló módon parcellázták fel Nagykörűn a *Tóalj* határrészt, amely Erlich Adolf tulajdonát képezte. 1909-ben kb. 100 helyi lakos vásárolta meg a területet 300 000 koronáért, amihez a Nagykörű–Kőtelek–Tisasüly Takarékszövetkezet biztosított hitelt. A vásárlók 8–10 kat. hold kiterjedésű birtoktestekhez jutottak hozzá, ám a területek gyorsan aprózódni kezdtek.

¹³⁵ VRÚ 1930. május 18. 3.

határrészt (530 hold) Politzer Ignác vásárolta meg, aki továbbadta a birtokot Hegedűs János katolikus kántornak. Később a fia adta el a „mártélyi nábobnak”, Szűcs Józsefnek, a művészek és fiatalok nagy barátjának, aki a területet felparcellázta.¹³⁶

Hódmezővásárhely előjárósága többszöri alkudozást követően döntött úgy, hogy gróf Károlyi Mihálytól megvásárolja az *atukai* hullámtérnek a Tisza bal partján elhelyezkedő részét, amely 401 kisholdat foglalt magában. A szerződés aláírásakor 20 000 koronát fizettek le, az összeg fennmaradó részét (84260 korona) viszont 1904. október elejéig kellett törleszteni. Időközben kiderült, hogy a terület valójában 409 kisholdat foglal magában, emiatt a vételár 107100 koronára emelkedett, amit a tanács az árvamenházi és a tisztviselői nyugdíjalapból kölcsönzött.¹³⁷

Az 1920-as években merült fel a gróf Károlyi László tulajdonában lévő *körtvélyesi* birtok állami kisajátításának a szükségessége.¹³⁸ 1946-ban a MÁLERD¹³⁹ állami tulajdonba vette a *körtvélyesi* erdőt gróf Károlyi István nevére, ám a város tiltakozását fejezte ki, mivel nem maradt talpalatnyi erdőterülete sem. Amíg a tanács fellebbezett, addig a Földbirtokrendező Tárgyaló Tanács 397/1946. számú határozatával kisajátította és szétosztotta (73 kat. hold) a földigénylők között.¹⁴⁰

1922-ben gróf Batthyány Gyuláné gróf Károlyi Zsuzsanna a Csongrád Vármegyei Magyar Királyi Gazdasági Felügyelőségnél bejelentette azt, hogy a 643 kat. hold kiterjedésű *Barci-réti* birtokát parcellázás céljából áruba bocsájtja. Eközben az Országos Földbirtokrendező Bizottság véleményt kért Hódmezővásárhely városától arra vonatkozólag, hogy kívánja-e a területet földbirtokreform céljára történő kisajátítását. A helybeli lakosok is mozgalmat indítottak annak érdekében, hogy a *Barci-rétet* saját maguknak jegyezzék, amit legelőként szerettek volna hasznosítani.¹⁴¹ Azt pontosan nem tudjuk, hogy a terület miként került 70 személy tulajdonába, de az 1933-ban készült kimutatás már a fent említett állapotot rögzítette.¹⁴²

¹³⁶ Herczeg M.–Kruzslíc I. G. 2000. 44–45.

¹³⁷ Herczeg M. 1994. 199–200.

¹³⁸ Herczeg M. 1994. 214.

¹³⁹ Magyar Állami Erdőgazdasági Üzemek Központja

¹⁴⁰ Herczeg M. 1994. 221–222.

¹⁴¹ VRÚ 1922. március 3. 1., március 8. 1., március 19. 1.

¹⁴² CsML HL1406. b. HVPi. 1933. 781.

Az ártér birtokosai között az állammal is számolnunk kell, amely időnként bérbe adta a területeit. Erre került sor 1925-ben is, amikor 27 kat. hold körtvélyesi és hullámtéri birtokot holdanként 190000 korona kikiáltási ár mellett próbálta a Magyar Királyi Folyammérnöki Hivatal haszonbérleti rendszerbe kiadni.¹⁴³

Az ártéri szőlőskertek birtokviszonyairól és a területek megoszlásáról nem rendelkezünk átfogó, minden egyes településre kiterjedő kimutatással. Léteznek ugyan összeírások, ám ezek többsége különböző időszakból származik, ami megnehezíti egybevetésüket. Kivételt képez ez alól Hódmezővásárhely illetve Szentés, ahol az 1940-es évek végéről maradtak fenn olyan hegyközségi kimutatások, amelyek a szőlő- és gyümölcsstermesztésre használt parcellák kiterjedését rögzítették. Az 1940-es évek végén, Hódmezővásárhelyen 171 olyan személyt vettek számba, akik a Tisza és az árvízvédelmi töltések közötti térségen szőlővel illetve gyümölcsfákkal betelepített parcellákkal rendelkeztek. 88 birtokos kisebb kiterjedésű, 1-500 négyszögöles területet bírt, nagyobb, 1 kat. hold feletti birtoktesten 15-en gazdálkodtak, akik közül említést érdemelnek a következő személyek: Dr. Ábrahám Imréné (1 kat. hold 1200 négyszögöl), Dr. Beretvás Béla (2200 négyszögöl), Dr. Szörffy Sándor (4 kat. hold 800 négyszögöl), Gyovai Ferenc (3 kat. hold 300 négyszögöl), Sebestyén Endre (1 kat. hold 689 négyszögöl), Rácz Lajos József (2 kat. hold 106 négyszögöl), Vidonyi István (3 kat. hold 700 négyszögöl). Közülük többen alapvető szerepet játszottak a földtulajdonosokat tömörítő szervezetek létrehozásában és működtetésében is, mivel a társulásokban különböző tisztségeket vállaltak és töltöttek be. Közülük jó néhányan a mezővárosi értelmiségi réteghez tartoztak, és élen járhattak az új szőlő- és gyümölcsfajták illetve korszerű termesztési eljárások meghonosításában.¹⁴⁴

Számos tanulsággal szolgálhat a birtokosok lakóhely szerinti megoszlásának vizsgálata, ami arról tájékoztat, hogy négy mindszenti lakostól eltekintve kizárólag helybeliek, azaz hódmezővásárhelyiek alkották a birtokos közösséget. Feltűnően magas azoknak a száma, akik a várost övező tanyavilágban laktak.

¹⁴³ VRÚ 1925. szeptember 15. 2.

¹⁴⁴ CsML HL 501. HHi. Lajstrom

Az ártéri szőlőskertek tulajdonviszonyaiban az 1960-as évek végén következtek be mélyreható változások, amikor a hullámterek egy része a termelőszövetkezetek használatába¹⁴⁵ került, a szőlő- és a gyümölcsstermesztés pedig felszámolódott. Mind a mai napig nem sikerült megnyugtató választ adni arra, hogy az előbb felvázolt folyamat miért csak bizonyos településeken (Hódmezővásárhely, Szegvár, Szentés *Zsup-sziget*) játszódott le, ezzel szemben a szentesi *Kis-Tisza-sziget* vagy a Mindszenti ártéri parcellák zártkertekként magántulajdonban maradhattak.¹⁴⁶ Az 1960-as évek közepén, *Mártélyon* a hullámtérben változatos birtokviszonyokkal számolhatunk, mivel a magántulajdonban lévő parcellák mellett már feltűnt a Fürst, az Új Élet illetve a Somogyi Béla Termelőszövetkezet is. Egyik *mártélyi* adatközlőim szerint helyi, vezetőségi döntés következtében valósult meg a hullámtéri földbirtokok kisajátítása és a termelőszövetkezeti gazdálkodás kibontakozása. A tulajdonviszonyok ilyen irányú változása azért tekinthető meghatározó társadalmi tényezőnek, mivel a szőlő- és gyümölcsstermesztés megszűnését, azaz az ártéri tájhasznosítás e sajátos formájának a felszámolását eredményezte.¹⁴⁷

A szentesi *Zsup-szigetet* valamelyik helyi termelőszövetkezet egy-két évig kiadta a tagoknak művelés céljából, ám ez a megoldás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel gondozás hiányában a szőlőtőkék kipusztultak. A szántóterületekre vetett kukoricát az árvíz tönkretette, ezért a földeket parlagon hagyták, és nem művelték tovább.

Mindszent esetén nem tudjuk a levéltári források segítségével nyomon követni azt, hogy a Tisza hullámterében elhelyezkedő parcellák mikor és hogyan kerültek, illetve maradtak magántulajdonban. Adatközlőim szerint a folyó és az első dűlőút közötti térség a

¹⁴⁵ A levéltári kutatásaim során igyekeztem a termelőszövetkezetekre vonatkozó iratanyagot is áttekinteni, de egy-két kivételtől eltekintve nem találtam olyan forrásokat, amelyek az ártéri szőlőskertek művelésére vagy felszámolására vonatkoznak volna.

¹⁴⁶ A földterületekről készített birtok és tulajdoni lapok szerint a *Kis-Tisza-szigetben* található parcellákat zártkertté nyilvánították. Az illetékes hatóságok azokat a határrészeket sorolták ebbe a kategóriába, amelyek a nagyüzemi művelésre alkalmatlannak bizonyultak. A zártkertek rendezése és az új zártkertek kijelölésének első nagyobb hulláma 1967 és 1972 közé esett. Bali J. 2005c 156.

¹⁴⁷ Ács Judit meggyőző módon mutatta be azt a folyamatot, ahogyan az ordasi *Szigetet* a termelőszövetkezetek próbálták hasznosítani. 1975 után a fákat teljesen kiirtották, a területet pedig elhanyagolták. Ács J. 1999. 203–204.

két világháború között még a Pallavicini uradalom részét képezte, ahol a birkákat legeltették. A területet a második világháborút követően osztották fel a Mindszenti lakosok között, akik szőlőt telepítettek a parcellákra. Az első dűlőút és a töltések között fekvő térség birtokviszonyainak a változásáról ezzel szemben semmiféle információval nem rendelkezünk, habár egyes vélemények szerint 1864-ben 160 négyszögölenként úgynevezett ház utáni földekként kerültek kiosztásra. Az ártéri parcellákat Mindszenten sem tagosították, ami az ártéri szőlő- és gyümölcstermesztés továbbélését jelentette a folyó és a töltések közötti térségen. Az 1920-as években a hullámter egy részét a mindszentiek az uradalomtól bérelték. 1925-ben a Pallaviciniék az ún. *tiszai porond* haszonbérletét holdanként 50 kg búzára kívánták felemelni, amit az előljáróság nem fogadott el, hanem tárgyalásokat kezdeményezett az örgróffal annak érdekében, hogy csökkentse az összeget.¹⁴⁸

Mindszenten közel 140 iparos, főként segédek próbáltak a II. világháború után földet igényelni, de törölték őket a juttatási névjegyzékből, mivel csak a felosztott birtokon szegődményesként dolgozó iparosok kaphattak területet.¹⁴⁹ Ekkor a Tisza árterében a földosztó bizottság az iparossegédek családjainak 400-800 négyszögölt adott. Az Országos Földosztó Tanács azonban nem ismerte el kérelmüket, emiatt a számukra kiosztott 41 kat. holdat az alsóányási kishaszonbérlők juttatásakor onnan kiszorult földigénylők részére tartotta fenn.¹⁵⁰

Szegváron az ártéri parcellákat adatközlőim egybehangzó állítása szerint az 1930-as évek elején osztották ki a helyi legeltetési társulat tagjai között, akik 500 négyszögöles földterületekhez jutottak hozzá, amelyeket néhány év elteltével 900 négyszögöllel egészítettek ki. Az ártér egy része a társulat tulajdonát képezte, ahova naponta kihajtották a jószágot. A növendék állatoknak aklokot is építettek, ahova be-

¹⁴⁸ CsML SzL Mindszent község iratai. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1925. 1133., 1926. 79.

¹⁴⁹ Papp József kutatásaiból tudjuk, hogy a hullámteret gyakran vonták be a földosztásokba, ami Tiszakeszi, Tiszacsege, Egyek és Tiszadorogma példáján szépen tetten érhető. A felsorolt települések esetén a folyó és a töltések közötti térséget a Nagyatádi-féle földrefom juttatta a helyi lakosok tulajdonába. Ároktőn és Tiszacsegén is az 1920-as években osztottak fel újabb térségeket szőlő- illetve gyümölcstelepítés céljából. A tiszacsegei szőlőskertet az 1945-ös földosztást követően tovább gyarapították. Bencsik J. 1975a. 543–545.; Papp J. 1992. 799.

¹⁵⁰ Tóth F. 1996. 275.

húzódhattak éjszakára. Az ún. 500-as parcellák 200-on felüli számot értek el, amelyeknek egy részét gyümölcsfákkal ültették be. Akadtak olyanok is, akik az ármentesítő társulattól vásároltak földterületeket.

1949-ben Szegváron hét olyan személyt írtak össze, akik az ártéren kisebb-nagyobb szőlőterülettel vagy gyümölcsösssel rendelkeztek. Közülük hárman külterületen, tanyán, hárman a pedig a faluban laktak, egy fő pedig Szentestről járt át. A 300–500 négyszögöles parcellák mellett két nagyobb kiterjedésű birtokkal is számolhatunk, amelyek Négyesi János (1 kat. hold 200 négyszögöl) illetve Pusztai Pál (2,7 kat. hold) tulajdonát képezték.¹⁵¹ Pusztai Pál területeinek a felét gyümölcsfákkal, főként szilvával telepítette be, a másik részét viszont kukorica- illetve hereföldként hasznosította. Szegváron az ártéri szőlőskertek és gyümölcsösök is áldozatul estek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének, éppen ezért e tájhasznosítási forma a Tisza és a töltések közötti térségről eltűnt.¹⁵²

¹⁵¹ CsML SzL IX. 209. 1. A Szegvári Hegyközség iratai. Összeírás.

¹⁵² Az 1970-es években, Csongrád megyében több újságcikk is foglalkozott a Mezőgazdasági és Élelmezési Minisztérium rendeletével, amely kilátásba helyezte a hullámtereken telepített szőlőültetvények és gyümölcsösök kiirtását azért, hogy a jeges árhullámok levonulását a növényzet ne akadályozza. A határozattal kapcsolatban Makón és Szentesen is élénk vita bontakozott ki, mivel az ártéri kertek felszámolása komoly ellátási problémákat idézett volna elő. Csak Makón 240 holdat kellett volna kiirtani, aminek 30 hold 6 esztendővel korábban ültetett téli almás és 10 hold őszibarackos is a részét képezte. A kialakult helyzetről a Csongrád Megyei Hírlap a következő módon tudósított: „Kétségtelenül fájdalmasan érintik az intézkedések a kis-tiszaszigeti embereket, de az országos szervek alapos megfontolás után alkották meg a szóban forgó rendelet pontjait. Azután a város zöltség és gyümölcs ellátásának szempontjából is nagy szerepe van a Tisza hullámterében levő kultúrterületnek. Világosan kell azonban látni, hogy a népgazdaságnak is érdeke a rendelet fokozatos formában történő érvényesítése. Ennek értelmében a törvény ide vonatkozó pontjait folyamatosan kell végrehajtani 1975-ig. Ez az időpont többé, kevésbé megfelel a kis-tiszaszigeti szőlők és gyümölcsösök előregedésének. A kerttulajdonosok egyszeri zöldkártalanításban részesülnek. Új telepítéssel már nem szabad foglalkozni és tilos állandó jellegű építményt létrehozni. A törvény végrehajtása nem egyenlő a mezőgazdálkodási tevékenység felszámolásával a hullámtereken. Továbbra is folyhat meghatározott jellegű földművelés, amely a folyó mozgását áradáskor nem akadályozza és feliszapolódást sem okoz. A kis-tiszasziget kevés kivétellel, csaknem teljesen belesik a hullámtér mentesítésébe.” Csongrád Megyei Hírlap 1968. szeptember 1. 3.; Szentesi Élet 1969. június. 5.

Az ártér birtokviszonyaiban bekövetkező változások dokumentálása azért lényeges, mivel a szőlő- és gyümölcsstermesztés létrejöttét alapvetően meghatározta az a körülmény, hogy az adott terület magántulajdonba kerüljön. A parcellázások valamint a szőlő- és a gyümölcskultúra kibontakozása és elterjedése között szoros kapcsolat mutatható ki, mivel a kis kiterjedésű birtoktestek intenzív hasznosítását csakis ezzel a művelési ággal valósulhatott meg.

A hullámterek bizonyos mértékig kielégíthették a megfelelő nagyságú vagy földterülettel egyáltalán nem rendelkező rétegek birtokszerzési törekvéseit, ami Hódmezővásárhelyen a városi értelmiséget illetve hivatalnokokat is érintette. Sajnálatos az, hogy nem állnak a rendelkezésünkre olyan kimutatások, amelyek más források bevonásával segíthetnének meghatározni a parcellák tulajdonosainak társadalmi hovatartozását. Mindszent esetén többen feltárták azt a sajátos birtok- illetve társadalomszerkezetet, amelyet a szétaprózottság illetve a biztos megélhetést nyújtó földterületek hiánya jellemzett.¹⁵³ Hasonlóakat mondhatunk el Szegvárról is, ahol a két világháború között a helyi társadalom többségét a földtelenek és a kisbirtokosok alkották.¹⁵⁴ Az előbb elmondottakat támasztja alá a szegvári törpebirtokosok és földmunkások akciója, amely arra irányult, hogy az 1930-as évek végén az ártéren 2 kat. hold kiterjedésű parcellákat szerezzenek maguknak.¹⁵⁵

¹⁵³ N. Pataki M. 1996. 200.; Fodor F. 1996. 507.

¹⁵⁴ Szűcs J. 2000. 450.

¹⁵⁵ AÜ 1939. január 22. 2.

SZŐLŐMŰVELÉS ÉS BORKÉSZÍTÉS A 18–19. SZÁZADBAN AZ ALSÓ-TISZA MENTI TELEPÜLÉSEKEN

Meglehetősen nehéz feladatra vállalkozik az, aki megpróbálja közös jellemvonásokkal illetni az Alsó-Tisza menti települések 18–19. századi szőlőkultúráját annak ellenére, hogy nagytáji szinten meglehetősen jól ismerjük a termesztési eljárásokat és a borkészítés technológiáját. A kutatópontok közül talán Hódmezővásárhely szőlészetről rendelkezünk a legtöbb ismerettel Égető Melinda történeti forrásokat elemző tanulmánya alapján, amely a *Kiss Lajos Emlékkönyv* hasábjain látott napvilágot az 1980-as évek folyamán.¹⁵⁶ A többi település esetén jórészt csak a levéltári iratanyagra hagyatkozhatunk, bár Mindszentre és Szegvárra vonatkozóan a feudális korból származó dokumentumok meglehetősen hiányosnak tekinthetők. Szentes kapcsán viszont az eddigi kutatások kellőképpen bizonyították azt, hogy a város 18–19. századi szőlőkultúrájáról a források szisztematikus feltárását és elemzését követően részletes képet alkothatunk.

Égető Melinda Hódmezővásárhely példáján keresztül meggyőzően mutatta be azt a folyamatot, ahogyan a természetes tenészhelyükön vagy annak közelében gyümölcsfákkal és erdei fákkal vegyes ligetekben szaporított és gondozott szőlőtövek helyett a település lakói az ármentes magaslatokon ültetvényeket alakítottak ki.¹⁵⁷ A vásárhelyi szőlőket elsőként Vertics József ábrázolta 1774-es térképén. A városból északra a *Kenyere-ér* mindkét partján terült el az ún. *Kenyereháti szőlő*, amelynek a nyugati felét a 18. században, a határfelmérés után a *Körtvélyes* elnevezéssel is illették. A szőlőterületet a szentesi út választotta el a *Mámai szőlőktől*, amelyek a *Kenyere-ér Mára-zugnak* nevezett S-alakú kanyarulatának két partján helyezkedtek el. Amíg a város felé eső nagyobb részt a *Nagy*, addig a másikat a *Kis* jelzővel illették. A *kenyerei szőlők* délkeleti sarkától dél felé, egészen a városig, illetve a *Tóaljig* húzódtak a *Paperei* vagy *Peperiei szőlők*, amelyeket a 18. században összefoglaló értelemben a *Tarjányi* elnevezéssel is elláttak. Hódmezővásárhelytől délkeletre, a *Kis-tó* külső szélétől kezd-

¹⁵⁶ Égető M. 1983b 171–211.

¹⁵⁷ Égető M. 1983b 171–177.

ve keleti irányban, egész a nyomás széléig nyújtózott az *Aranyági* szőlőhegy, amelyet északról a *Kistó-ér*, délről pedig a csomorkányi út határolt. Laposabb fekvésű, parti sávját *Kortyogónak* nevezték. A szőlőhegyek harmadik nagy tömbje (*Sarkalyi* vagy *Szentkirályi*) a 18. században a várostól délre, a *Sarkaly-ér* és a *Szentkirály-ér* között, közvetlenül a *Hód-tó* partján, észak-déli irányban terült el.

Különös figyelmet érdemelnek a vásárhelyi szőlőhegyek abból a tekintetből is, hogy amíg a Duna-Tisza-közi és a tiszántúli ültetvények legrégebbi tömbjei egy idő után megkapták a relatív korjelző *Öreghegy*, *Öregszőlő*, *Vénhegy*, *Vénkert* megnevezést, addig ez folyamat itt nem következett be. A szőlők ugyanis nevüket a mellettük, illetve a rajtuk keresztül folyó vizekről kapták. Ez egyfelől arra utalhat, hogy az elnevezések az alföldi szőlőhegy-nevek legrégebbi rétegébe tartoznak, másfelől pedig arra, hogy ezeken a területeken, vagyis a vízfolyásokat kísérő dombokon a szőlőművelés az elsődleges művelési ág lehetett.¹⁵⁸

A várost övező öt szőlőhegy (*Kenyerehát*, *Máma*, *Papere*, *Aranyág*, *Sarkaly*) az úrbérrendezés idejére telítetté vált, ezért a helybeliek arra törekedtek, hogy valamilyen módon gyarapítsák az ültetvényeket. A Károlyiaknak ezzel szemben nem állt érdekükben a művelési ág súlyának, vagyis a dézsmabor mennyiségének a növelése, mivel az *Érmelléken* és az *Arad-Hegyalján* elterülő birtokaikon termett bor számára az alföldi kocsmák, vendégfogadók kiváló értékesítési lehetőséget kínáltak. Habár 1772 után éberen örködtek azon, hogy a szőlők a legelők rovására ne terjeszkedjenek, a vásárhelyiek mégis felfedeztek két lehetőséget. 1794-ben parcellázták fel a *Kenyere-ér* jobb parti sávját és a *Papere* medrének északi részét, amelyeket káposztáskerteknek osztottak ki. Néhány éven belül a vásárhelyi gazdák azonban a terület egy részét szőlővel ültették be, amit a Károlyiak is elfogadtak, mivel a bordézsából nagyobb hasznot remélhettek, mint a zöldségféle után járó részesedésből. A másik lehetőségként a szőlők gyarapítására az egyéni használatú szállási földek kínálkoztak, ahol a külső gazdaságok megszervezésével és kiépítésével egy időben a tanyaépületek mellett már megjelentek a szőlős- és gyümölcsösök.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Égető M. 1983b 179–180.

¹⁵⁹ Égető M. 1993a 201–205.

Hódmezővásárhely lakossága az 1853-ban kötött örökváltsággal váltotta meg a szőlőterületeket, amelyek 1590 kat. holdra terjedtek ki, és 3947 birtokos osztozott rajtuk. Palugyay Imre a 19. század közepén a város szőlőtermesztését a következő módon jellemezte: „...elsőrendű lapályos, néhol kevésbé emelkedettebb, jó vegyületű fekete földű, de ritkán ad kielégítő termést; a másodikrendű szőlők hátságok, ritka sovány természetűek, néhol vak-szíkesek, a munkát ritkán fizetik meg; általában a szőlők meglehős kerti bort teremnek, de csak a lakosok magok szükségére, nem pedig külkereskedésre – a szőlőkre azonkívül megjegyezzük, hogy a termést sokszor a dér sepri el, a tőkéket pedig a fagy egészen is kiveszti.”¹⁶⁰ Az egykorú források 1878-ban arról számoltak be, hogy a helybeliek a szőlőiket elhanyagolják, kiirtják és felszántják a parcellákat.¹⁶¹

A szőlők és a gyümölcsöskertek a hódmezővásárhelyi tanyák mellett nagyjából ugyanabban az időben jelentek meg, mint Kecskemét vagy Szeged határában. 1855-ben 2039 kat. hold és 355 négyszögöl szőlőt írtak össze, a város körüli dézsmás szőlőhegyek kiterjedése (1603 kat. hold 1196 négyszögöl) azonban 1848-ig változatlan maradt. Mivel a dézsmaváltság rendezése elhúzódott, emiatt 1848 és 1855 között nem hoztak létre újabb ültetvényeket. A jobbágyfelszabadulással elhárult az akadály a szállási szőlők növelésének az útjából, ennek ellenére nem következett be nagyarányú telepítés. Az 1850-es években kialakuló gabonakonjunktúra másfelé mozdította el a paraszti gazdaságok termékszerkezetét, melynek következtében kialakult az egyoldalú szemtermelés. A szállások mellett már legálisan is léteztek szőlőskertek, ám a 19. század második felében bort csak saját szükségletre termeltek bennük. Ez a megállapítás is csak a módosabb gazdákra érvényes, mivel a kevés földűek igyekeztek minél több gabonát termesztetni. A 19. század elején a 800–1000 négyszögölnyi szőlőskert még fontos kiegészítő üzemágnak számított, melynek jövedelméből fedezni lehetett az egész gazdaság üzemi költségeit. A művelési ág 19. század második felében azonban elvesztette ezt a szerepét, sőt egyre inkább ráfizetésessé vált.¹⁶²

A szentesi szőlőültetvények egy része (*Nagyhegy*) a településmag szomszédságában, a *Veker-ér* mentén helyezkedtek el, a *berki szőlő*

¹⁶⁰ Palugyay I. 1855. 521.

¹⁶¹ Herczeg M. 1993. 530.

¹⁶² Égető M. 1993a 205–206.

lők ezzel szemben a szegvári határ közelében, a várostól távolabb, a Kurca partján feküdtek.¹⁶³ Mindkét határrész környezetéből kiemelkedett, emiatt az árvizek nem fenyegették előtéssel egyiket sem. A 18–19. századi források még eltérő módon jelölték a város közelében fekvő szőlőket, mivel ismertnek számított a *Hékédi*, a *Bogarasi* és a *Homoki szőlő* elnevezés, de előfordult az *Öreghegy*, a *Nagyhegy* és a *Homokhegy* is.¹⁶⁴ Ezek feltehetőleg az adott terület egy-egy egységét jelölhették, ám a későbbiekben a *Nagyhegy* fokozatosan kiszorította a többit, és az egész határrészt magában foglalta.

A szőlővel betelepített területeket igyekeztek keríteni a szomszédos legelőkön tartott állatok miatt, amelyek az ültetvényekben jelentékeny károkat okozhattak. Az erek, folyóágak partjainak hátsabb részeit elfoglaló szőlőket a belterület településmagjához hasonlóan gyakran töltésekkel vették körül, amelyeknek a karbantartása a gazdák kötelességei közé tartozott. A vizek tavasszal gyakran bemosták a gátakat, sőt még az árkokat is megrongálták, éppen ezért azokat rendszeresen javították.¹⁶⁵ A szentesi szőlőket a 19. századi térképek, írásos források szerint szintén árkokkal övezték, amit a *Nagyhegy* közvetlen közelében található *Szöllőárok* földrajzi név is bizonyít. A területet csak a város felől lehetett megközelíteni, mivel a dűlőutak, a *Nagypatái* út kivételével a *Veker* felé nem rendelkeztek kijáráttal.

A szentesi szőlőtermesztésre utaló első írásos adat 1521-ből származik, ami Égető Melinda szerint azonban csak óvatos következtetések levonására nyújt lehetőséget. A szegi birtokán lakó Dóczy Já-

¹⁶³ A szentesi határban a legtöbb homokos terület a *Berekben* található, ugyanis a határrész mintegy 50%-a homok, 32%-a homokosvályog, 10,7%-a agyag, 7,1%-a pedig szikes térség. Ezzel szemben a *Nagyhegynek* csupán csak 5%-a homok, 20,3%-a homokosvályog, 69,2%-a vályog és 5,5%-a pedig agyag. Szalva P. 1959. 64.

¹⁶⁴ Az írásos forrásokban Hékéd falu először a 14. században bukkan fel, amely a török időkben pusztult el. A térképek szerint a *Hékédi szőlők* a *Nagyhegy* északnyugati nyúlványán terültek el. A Petrák-krónikában több helyen találhatunk utalást a hékédi lakosok szőlőire, amelyek a 18. század elején a gondozatlanság ellenére kihajtottak. A *Nagyhegy* a terület legmagasabb pontját jelölte, ami egyben az egész szentesi határ legkiemelkedőbb része (87,5 m). A *Bogaras* elnevezés feltehetőleg arra utal, hogy a szőlőtelepítést megelőzően a legelő jóságát olyan helyre hajtották, ahol az élősködőket a víz és a homok elpusztította. A *Homoki szőlők*, *Homokhegy* valószínűleg a szőlőhegy homokos részét jelölhette, az *Öreghegy* viszont a legrégebb óta művelt övezet lehetett. Takács Edit 1997. 97.; Béres M.–Hévízi S.–Vályi K. 1996c 131–132.; Inczei G. 1960. 17.

¹⁶⁵ Égető M. 1993a 112.

nos ebben az évben Szent Mihály tájékán szentesi és szegi jobbágyaival két nagy hordó bort szállíttatott a szomszédos Donáttornyára, a margitszigeti apácák birtokára. Feltételezhető azonban, hogy az adat szegvári vagy szentesi birtokain termett borra vonatkozik, és nem a Szerémségből ide szállított itálról lehetett szó.¹⁶⁶ A török időkben, 1670 táján az írott források szerint Szentesen szőlőművelés is folyt, mivel a településen 17 gazdát vettek számba, akiknek 1930 pint¹⁶⁷ bora termett.¹⁶⁸ Az 1715-ös összeírás Szentesen még nem vett számba szőlővel beültetett területet, de az 1720-as már 62 *kapásnyit*¹⁶⁹ regisztrált, és a következő módon jellemezte a korabeli viszonyokat: „A síkságon létező, megvizsgált szőlők jövedelme még ismeretlen, ugyyszintén a szőlők minősége is, mert ezeket a szőlőket csak most telepítették.”¹⁷⁰ 1768-ból a megyei küldöttség jegyzőkönyvében a következő sorok olvashatóak a művelési ággal kapcsolatban: „Szőlők, kiknek egy része a szentesi határban, nagyobb része pedig hékédi arendált pusztán vagyon (még nem régiek lévén), ami terem is helyben ad summum májusig consumáltatik, mivel ugyanis gyöngye természetűek és további conservatoria alkalmatlanok.”¹⁷¹ 1772-ben 371 szőlősgazdát tartottak számon, akik 1000 hold területet birtokoltak.¹⁷² Fényes Elek országleíró statisztikájában 1064 holdnyi (1100 négyszögöllel számítva) szőlőt regisztrált.¹⁷³ 1875-ben 487, 1884-ben 467, 1895-ben pedig 548 kat. holdnyi szőlőültetvényt tartottak nyilván.¹⁷⁴

A város szőlészeti-borászati viszonyairól Kiss Bálint egyháztörténeti munkájában is megemlékezett, aki lelkészi teendői mellett saját maga is gazdálkodott. Kézírtos munkájának egyik fejezetében a következő módon magyarázta a szőlőművelés hátrányos helyzetét: „Szőlő elég sok volt a szentesi határban, de bor kevés termett, aminek oka az lehetett, hogy a víz a földben mélyen van, a szőlő nem

¹⁶⁶ Égető M. 1993a 28.

¹⁶⁷ 1 pint=2,415 liter Dankó I. 1991. 664.

¹⁶⁸ Égető M. 1993a 92.; Barta G. 2001. 170.

¹⁶⁹ Alföldi viszonylatban 1 kapás szőlő nagyjából 200-250 négyszögölnyi területet jelentett. Égető M. 1993a 122.

¹⁷⁰ Barta L. 1979. 10.

¹⁷¹ CsML SzL Szentes Város Tanácsának iratai. Urbéres és váltsági iratok 29/1768.

¹⁷² Barta L. 1979. 16.

¹⁷³ Fényes E. 1851. II. 121.

¹⁷⁴ Kovács J. 1928b 290.

trágyázódik, rosszul is művelik a metszést nagyon értetlenül teszik sokan. A jégeső és dér is sokszor el szokta pusztítani. Azonban rossz szőlők vannak elültetve, vannak olyan tőkék, melyek tíz esztendőben sem teremnek egyetlen fürtöt sem. A közelebb-múlt században kevés pince volt Szentesen. 50 esztendeig tartott az ekklésia szőlőt, mégsem volt pincéje, hanem borait a nagy parókiális ház háta mögött levő kamrában tartotta, melyet nagyon hideg időben szénnel fűtöttek is. Igyekeztek hát rajta, hogy télen elfogyjon a boruk, s nyárára rájuk ne ecetesedjen.”¹⁷⁵ Kiss Bálint szerint ebben az időszakban a szőlőművelés Szentesen csak kiegészítő szerepet játszott, a termés jórészt csak étkezési célokat szolgált. A szőlőhegyeken termelt bor azonban jó minőséggel rendelkezett, és ha megfelelően tárolták, akkor vetekedett bármelyik alföldi nedűvel.¹⁷⁶ Szentesen a 18. században és a 19. század elején a legtöbb alföldi településhez hasonlóan a szőlősgazdák leginkább vörösbort¹⁷⁷ készítettek, majd a fehér illetve siller borok¹⁷⁸ vették át a meghatározó szerepet: „Leginkább veresbort csináltak a múlt századig, de már ezen időszakaszban én példát mutattam arra, hogy ha zsákban nyomódik ki a szőlő mindjárt a leszedés után–, fejr vagy siller bor lesz belőle és jobb ízű, mint a fojtós veresbor; követték példámat sokan.”¹⁷⁹ Keleti Károly statisztikája szerint 1873-ban Szentesen csak fehér bort szűrték, Hódmezővásárhelyen viszont vörös bor (1142 akó) is készült 800 akó fehér és 5462 akó siller mellett.¹⁸⁰

Szentes 18–19. századi szőlő- és borászati viszonyairól általánosságban elmondható, hogy a szőlőhegyek viszonylag kis területi kiterjedése miatt a gazdálkodási ágazat nem képviselt meghatározó szerepet. A városban termelt bor a helyi szükségleteket alig tudta kielégíteni, ezért a 18. században gyakran Nagykőrösről és Kecse-

¹⁷⁵ Kiss B. 1992. 315.

¹⁷⁶ Kiss B. 1992. 315.

¹⁷⁷ Bél Mátyás szerint a ceglédi, a nagykőrösi, a kiskunsági, a Csanád és Csongrád megyei borok vörös színűek voltak. Bél M. (1732) 1984. 39.,49.,50.,55.,73.

¹⁷⁸ Hasonló változásokról számolt Szirbik Miklós makói református lelkipásztor is: „Az ide való bor ezelőtt mind veres volt, minthogy a törkölyön meghagyták fornni: most már többnyire mindjárt szűrik, s fejrnek tsinálják.” Szirbik M. 1979. 35.

¹⁷⁹ Kiss B. 1992. 315.

¹⁸⁰ Keleti K. 1875. 295.

métről, majd a 20. század folyamán Csongrádról és a Tiszazugból¹⁸¹ fedezték a hiányzó mennyiséget.

A szőlőművelés hanyatlásának hátterében hasonló okok húzódnak meg, mint ahogyan Hódmezővásárhely példáján Égető Melinda érzékletesen bemutatta. A szentesi sajtó erről a folyamatról a következő módon számolt be: „A szőlőművelés pár évtized óta elhanyagolva van nálunk. Oka ennek a jövedelmező munkaágak tekintetében vidékünkön speciálisan kifejlődött felfogás. Ma és pár évtized óta mindenki csak a búzatermelésben gondolja megtalálni a legbiztosabb módot a jövedelmezőségre s csak ezt tekinti egyedül olyan foglalkozásnak, mely megérdemli a vele való bajlódást. Foglalkozásra való tekintet nélkül tódul népünk a búzatermelés terére s még az iparos is, ipara föllendülése folytán megtakarított összegével, nem saját ipara fejlesztésére, kibővítésére gondol, hanem földet árendál s beáll gazdálkodónak akár ért hozzá, akár nem (...) Apáink, nagyapáink szorgalmas munkával ápolt fái, szőlőtőkéi az idők folyamán előregedtek, az elhanyagolás folytán termőképességük nagyjából elveszett. S nem hogy az előregedett gyümölcsfa helyére újat állítanánk, a búzatermelési lázban szenvedő tulajdonos könnyörtelenül kiirtja az elvénült, hasznavehetetlen jószágot s ekét vet a kiirtott földbe s beveti búzával.”¹⁸²

Mindszenten 1770-ben az urbárium behozatalakor a jobbágyok azt vallották, hogy szőlőkkel sem a településen, sem pedig a közelben nem rendelkeznek, ám valamennyi terület minden összeírásban felbukkan. A mindszentiek 1715-ben 125 *kapa* kiterjedésű szőlőt műveltek, amelyen 47 gazda osztozott. 1758-ban már 188 birtokost tartottak nyilván, akik 479 *kapásnyi* területtel rendelkeztek. 1775-ig a szőlők nagysága fokozatosan növekedett, de ezt követően csökkenés figyelhető meg, így 1848-ban már csak 206 *kapást* vettek számba. Palugyay Imre szerint a 19. század közepén, Mindszenten a helyi lakosok 190 kat. hold és 839 négyszögöl szőlőültetvényt gondoztak.¹⁸³ Egyik részük Tömörkényen terült el, amelyet *Tömörkényi szőlőknek* neveztek, a *Teleki* illetve a *Belső szőlők* ezzel szemben a település-

¹⁸¹ A tiszazugi települések borkereskedelmét Barna Gábor dolgozta fel önálló tanulmány keretében, amelyben az értékesítési terület kapcsán Szentest is megemlíti. Barna G. 1998. 5–20.

¹⁸² Szentes és Vidéke 1889. szeptember 28. 2.

¹⁸³ Palugyay I. 1855. 480.

mag közelében helyezkedtek el.¹⁸⁴ Keller Lajos 1900-ban napvilágot látott munkájában a következő módon igyekezett jellemezni a település szőlőtermesztését, amely megítélése szerint csak másodlagos szerepet játszott a helyi lakosság gazdálkodásában: „A szőlőmivelést itt mint másodrendű gazdálkodási ágat üzte a lakosság mindkét századon át. A helyi fogyasztásra termelt. Borai kellő kezelés mellett élvezhetőek voltak, sőt a jobb minőségűek számott tettek a kerti borok közt. Az utóbbi évtizedben a <filoxéra> kiirtotta a szőlőt anynyira, hogy ma már alig akad mutatónak egy-egy szőlőfürt.”¹⁸⁵

Az általam vizsgált települések szőlő- és borgazdálkodásában a 19. század utolsó évtizedeiben mélyreható változások zajlottak le, mivel a szőlőgyökértetű¹⁸⁶ a kötött talajú fekvő ültetvényeket szinte teljes mértékben elpusztította. A *filoxéra* megjelenéséről és kártételéről a helyi sajtótermékek illetve a levéltári források is beszámolnak, de csak Hódmezővásárhely kapcsán ismerjük részletesen azt, hogy a helyi előjáróság milyen eszközökkel próbált védekezni és milyen stratégiákat dolgozott ki ennek érdekében.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Kruzslicz I. G. 1996. 101–102.

¹⁸⁵ Keller L. 1900. 102–103.

¹⁸⁶ A filoxéravész az egyik legjelentősebb agrártörténeti eseményként fogható fel, amely nemcsak egész Európát érintette, hanem alapvető hatást gyakorolt a magyar szőlő- és borgazdaságra is. A *filoxéra* (elterjedt elnevezése *Phylloxera vastatrix*, azaz 'pusztító filoxéra'; pontos tudományos megnevezése *Dactylophaera Vitifolii* vagy *Viteus Vitifolii*, a népnelvben szőlőgyökértetű, szőlőféreg) a szőlőn kívül más növényfajokon nem található meg. A sárgászöld színű, mintegy 1,5 mm nagyságú rovar szívókáival a szőlő gyökerén keresztül annak nedveivel táplálkozik, ezért a gyökérzetten dudorok keletkeznek, amelyek később elhalnak. A filoxérát 1854-ben (egyes szakírók szerint 1856-ban) fedezték fel Észak-Amerikában. Asa Fitch, a rovartan New York állambeli tudósa írta le először, és a *Pemphigus Vitifoliane* nevet adta neki. Nyugat-Európában valószínűleg 1858 és 1862 között jelent meg, ahol Ciprus kivételével a hatalmas pusztítást vitt végbe. Magyarországon 1875-ben Pancsován (Torontál vármegye) bukkant fel először, majd gyorsan terjedni kezdett, előbb a tiszántúli, majd az északi és a dunántúli területeken. Voltak megyék (pl. Esztergom, Nógrád), ahol a kártétel közel 100 %-os volt. A pusztulás 1890-től öltött egyre nagyobb méreteket, s hatására válságos helyzet alakult ki a magyar szőlő- és borgazdaságban. A válság mélypontja az 1890-es évek első felében következett be, amikor Magyarország szőlőterületeinek nagysága a kártevő megjelenése előtti 350 000 hektárról kevesebb mint 200 000 hektárra szorult vissza. Beck T. 2005. 17–19.

¹⁸⁷ Makón 1888-ban a szőlők megvizsgálásakor még nem találtak fertőzött tőkét, ám két esztendővel később az *Újhegyen* már fölfedezték a szőlőgyökértetűt. A filoxérabiztos megállapította, hogy a kártevő az *Ingóban* és az *Ardicsban* is

1879-ben leirat érkezett a földművelés-, ipari és kereskedelemügyi minisztertől, amelyben arról tájékoztatta a város közönségét, hogy Pokomándy Imre helyi lakos Mathiász János szőlőgyökértetű által megtámadott, kassai telepéről sima illetve gyökeres vesszőket vásárolt. Arra kérte Hódmezővásárhely előjáróságát, hogy próbálja meg a szőlőterületet a legszigorúbb felügyelet alatt tartani. A város utasította Kecskeméthy László kamarást, hogy a kertésszel együtt menjenek ki a birtokra, ahol Pokomándy Imre a Mathiász Jánostól származó szaporítóanyagot elültette. Fel kellett szedniük egy gyanúsnak látszó szőlőtőkét földdel együtt, amit a polgármesteri hivatalba szállítottak. A hivatalhoz eljuttatott szőlőtövet a polgármester az óvári gazdasági iskolához küldte el, a forrásokból azonban sajnálatos módon nem derül ki, hogy a növények fertőzöttek voltak-e vagy sem.¹⁸⁸ 1881-ben a földművelés-, ipari és kereskedelemügyi miniszter rendelete nyomán Ábrai Károly polgármester vezetésével filoxérabizottság alakult, amely két járásra osztotta a város szőlőterületeit. A filoxérabiztosok, Goby József városi kamarás és Guzmag József kertész tevékenysége elsősorban a szőlők ellenőrzésére irányult, akik kártevő beazonosítását követően az alispánnak, a járási főszolgabírónak és a minisztériumnak tartoztak jelentéstétellel.¹⁸⁹ 1886. június 1-jén újabb körrendelet látott napvilágot, amelyben a miniszter arra utasította a törvényhatóságokat, hogy vizsgálják át a szőlőterületeket, és szeptember 20-ig készítenek jelentést. Goby József és a városi kertész a *hegygazdák* társaságában végigjárta a szőlő-

felütötte a fejét. A betegség pusztító hatásának tudható be, hogy Major Miklós 1892. szeptember 2-án azt javasolta: a város szerezzen be filoxéramentes amerikai fajtákat, valamint a régi vásártéren két holdon létesítsen szőlőtelepet. 1902-ben Királyhalomról 2000 db csemegeszőlő-vesszőt vásároltak, a következő esztendőben a makói szőlőtelepről már 7596 db csemegeszőlő és 23 699 db borszőlő-oltványt értékesítettek. Az 1909/700. számú közgyűlési határozat kimondta, hogy a szőlőtelepen folyó munkák irányításával foglalkozó vincelért három évre fogadják fel, az oltványokat pedig a téli elvermelés előtt gondosan válogassák át, és a hibásakat felügyelet mellett semmisítsék meg. A közgyűlés ezen kívül azt is szerette volna elérni, hogy az oltványokat a közelben fűrt artezi kút felesleges vizével öntözzék. Forgó G. 2002. 254–255.; CsML ML V.171. 36. MKT Kgyk. 1909. 700.

¹⁸⁸ CsML HL IV. B 1405. a. HVT. Tjgyk. 1879. 2154. (A Hódmezővásárhelyi Levéltárban vizsgált dokumentumok jelzeteinek az összeállítása során sajnos nem tudtam érvényesíteni a lelőhely pontos meghatározásának elvét, mivel a forrásokat befogadó levéltári dobozokat hamarosan át fogják számozni.)

¹⁸⁹ CsML HL IV. B 1405. b. HVT Tan ir. 1881. 336.

ket, ám a kártevőre utaló jelekkel nem találkoztak.¹⁹⁰ 1887-ben újabb miniszteri rendelet nyomán a szőlőterületeket ismét ellenőrizték, a *filoxérát* azonban nem sikerült felfedezni.¹⁹¹ 1889. szeptember 9-én bebizonyosodott az, hogy a szőlőgyökértetű Hódmezővásárhelyen is felütötte a fejét, ugyanis a minisztérium megbízásából Heinrich József szegedi borászati vándortanár megvizsgálta a 600 hold kiterjedésű *kenyerei szőlőt*, ahol a fertőzés olyan méreteket öltött, hogy már látható jelei is mutatkoztak. Szikszay Dénes tanácsnok ezután összehívta a *hegygazdákat*, és felkérte a szakembert arra, hogy ismeresse velük a betegséget és az ellene való védekezés lehetséges módjait, amelyek közül a szakember a szénkéneggel való gyérítést és az amerikai vesszők ültetését ajánlotta. Megítélése szerint a *kenyereháti szőlőket* ki kellene irtani oly módon, hogy a tőkét kiássák, a venyigét pedig elégetik. A város vezetősége ezt követően elhatározta, hogy a minisztériumhoz fordul a védekezési eljárások (szénkéneggel való gyérítés, amerikai vesszők oltása) helyi népszerűsítése és egy szőlőmintatelep felállítása ügyében. A *kenyereháti szőlőket* zár alá helyezték, és megtiltották azt, hogy a lakosok a szőlőbogyón és a muston kívül bármely növényi rész kivigyenek a területről.¹⁹²

1892-es esztendőről készített polgármesteri jelentésben azt olvashatjuk, hogy a *filoxéra* a többi területre még nem terjedt át. Ahol felfedezték, ott csak kis mértékben fertőzte meg a szőlőket.¹⁹³ 1894-es évről beszámoló polgármesteri jelentésben már az szerepel, hogy a kártevő a *kenyerei* és a *paperei szőlőkben* egyre inkább terjed, és pusztulással fenyegeti az összes területet.¹⁹⁴ 1895-ben a *tói szőlőskertben* is megjelent, a lakosság pedig amerikai vesszők ültetésével igyekezett védekezni.¹⁹⁵ Ehhez nyújtott segítséget a város *kistói kertje*, ahova 2 kat. hold amerikai vesszőt telepítettek.¹⁹⁶ 1896-ban már a homokkal borított területeken is elkezdődtek az ültetések, a kötött talajokon viszont oltványokkal próbálkoztak, melynek eredményeként a szőlőterületek ismét növekedni kezdtek. A *szénkéne-*

¹⁹⁰ CsML HL IV. B 1405. b HVT Tan. ir. 1886. 5604.

¹⁹¹ CsML HL IV. B 1405. b HVT Tan. ir. 1887. 9555.

¹⁹² CsML HL IV. B 1405. b Tan. ir. 1890. 5755.; Vásárhely és Vidéke 1889. szeptember 12. 2.

¹⁹³ CsML HL Hvpj (1892)1893. 88.

¹⁹⁴ CsML HL Hvpj (1894) 1895. 65.

¹⁹⁵ CsML HL Hvpj (1895) 1896. 76.

¹⁹⁶ CsML HL Hvpj (1894) 1895. 66.

gezés módszerét Hódmezővásárhelyen először 1896 őszén Vékony József gazdasági egyleti alelnök alkalmazta.¹⁹⁷ A polgármesteri jelentés a *peronoszpóra* és a *filoxéra* együttes hatásának tulajdonította azt, hogy 1898-ban az 1895-ös 7–8000 hektoliterhez képest csupán csak 202 hektoliter bor termett. Elismeréssel szólt ugyanakkor arról, hogy a város határában az immúnis homoktalajokon szakszerű, fajtánként történő telepítések folytak, amelyek a szőlőgazdálkodást ismét fellendíthetik. Beszámolt arról a kezdeményezésről is, amely az ún. *Práter-kert* területén 5–6 kat. hold amerikai anyatelep létesítésére irányult. A tanács éppen ezért megkereste a minisztériumot azzal a kéréssel, hogy ajándékozzon 16 000 szál *riparia portalis*¹⁹⁸ Hódmezővásárhelynek.¹⁹⁹ 1899 tavaszán 2 kat. hold kiterjedésű telepet alakítottak ki, amelyet egy év elteltével újabb 2 kat. holddal egészítettek ki.²⁰⁰ Hódmezővásárhely előjárósága a 20. század elején az építkezések homokszükségletének a biztosítására 1904-ben *Kishomokon* megvásárolt az uradalomtól 10 kat. hold területet, amelyből kettőt bányászat céljaira tartott fenn, a többit viszont szőlőtelepítés céljából félholdas részletekben 15 évre haszonbérbe adta. A bérlőket a város kötelezte arra, hogy a parcellákat 70 cm mélyen *rigolírozzák* meg.²⁰¹ Nagyobb arányú telepítés bontakozott ki a Csomorkányi út északi oldalán elterülő, a római katolikus egyház tulajdonát képező, magasabb fekvésű homokos területen illetve a *Pósahalm*on is. Az ültetést szakszerűen bonyolították le a fajták tudatos kiválasztásával egyetemben. A sorokat 100–120 cm távolságra alakították ki egymástól, a szőlőtőkék mellé pedig karókat vertek.²⁰²

Szentesen 1890-ben jelentés érkezett a városi tanácshoz arról, hogy Körtvélyesi Sándor *nagyhegyi* szőlőjében a kártevőre utaló jelenségeket észleltek. Aradi rendőrfőkapitány, Nagy Imre tanácsnok és Derzsi Kovács Ferenc gimnáziumi tanár a helyszínen megvizsgálták a terü-

¹⁹⁷ CsML HL Hvpj (1897) 1898. 58.

¹⁹⁸ Az 1950-es évek közepén az egyik legelterjedtebb alanyfajtának számított Magyarország, amely az Amerikai Egyesült Államok északi, hűvösebb éghajlatú területeiről származik. Elsősorban a minőségi szőlőfajták anyja, csak a mélyrétegű, jó vízellátású, alacsony mésztartalmú, tápanyagokban gazdag talajokban terem. Csepregi P. – Zilai J. 1955. 71–73.

¹⁹⁹ CsML HL Hvpj (1899) 1900. 67.

²⁰⁰ CsML HL Hvpj (1900) 1901. 51.

²⁰¹ Herczeg M. 1993. 120.

²⁰² CsML HL Hvpj (1906) 1907. 98.

letet, ám a gyanú egyelőre alaptalannak bizonyult. A szőlőgyökértűt 1891. augusztus 24-én Heinrich József borászati vándortanár azonosította be, éppen ezért a várost, Mindszenttel és Szegvárral együtt közigazgatási zár alá helyezték, ami azt jelentette, hogy megtiltották az adott településről gyökeres vagy sima szőlővessző, szőlőnövény illetve szőlőlevél kivitelét. Ugyanez vonatkozott a használt szőlőszlopokra és szőlőkarókra, valamint szőlőlevélbe csomagolt bármilyen tárgyra is. Nem alkalmazhattak a fertőzött területekről érkező nap-számosokat a vészmentes ültetvényeken, mert a kártevőt a ruháikon és a szerszámaikon magukkal hurcolhatták. A kártevő a *Nagyhegy* és a *Berek* kötött talajú parcelláin a szőlőtőkét teljesen elpusztította, ami a szőlőgazdálkodás megszűnését eredményezte, az ágazat pedig a *Kis-* és a *Nagypatéi* utak környékére húzódott vissza, ahol a szőlőbirtokokat immúnis homoktalaj borította. Ezen a térségen az alföldi szőlőhegyekre és szőlőskertekre jellemző épületek is fennmaradtak, jóllehet a 20. század második felében a szőlőtermesztés helyét fokozatosan az intenzív zöldségtermesztés vette át.²⁰³

²⁰³ Mód L. 2008b 2.

A SZŐLŐKULTÚRA KIBONTAKOZÁSA AZ ÁRTÉREN

A Károlyi árvák vagyonáról 1808-ban és 1814-ben készített összeírásokat leszámítva nem sikerült a kutatás során olyan forrásokat feltárni, amelyek a 19–20. század fordulóját megelőző időszakban az ártéri szőlőtermesztés jelenlétére utaltak volna. Meglehetősen nehéz pontosan lokalizálni azt a területet, ahol *Mártély* és *Körtvélyes* között a 19. század elején a dokumentumok által említett szőlőlugasokat gondozták. Feltételezhető, hogy egyedi esettel számolhatunk, amely a Károlyi uradalom tevékenységéhez kapcsolódott szorosan, a helyi lakosság gazdálkodásában ezzel szemben nem találjuk nyomát. A legtöbb település esetén nem tudjuk konkrét időponthoz kötni azt, hogy mikor kezdődtek az ártéren a szőlőtelepítések. Hódmezővásárhelyen az 1880-as évek közepén létesültek az első nagyobb kiterjedésű szőlőskertek, ám a források sajnos nem tájékoztatnak arról, hogy milyen körülmények között, kinek vagy kiknek a kezdeményezésére bontakozott ki a szőlőkultúra.

Makó valamint Magyarkanizsa példáján keresztül ismerjük valamivel részletesebben az ártéri szőlőültetvények kialakulásának a folyamatát, Szentes, Szegvár és Mindszent esetén azonban csak olyan levéltári dokumentumok maradtak fenn, amelyek a már művelés alatt álló ártéri szőlőkre vonatkoznak. Szentessel kapcsolatban annyit tudunk bizonyosan, hogy 1902-ben a *Zsup-szigeten* 20 kat. hold immúnis homokterületet vettek számba. Az 1900-as évek végén készített kataszteri birtokvázlatok pedig arról tájékoztatnak, hogy a *Kis-Tisza-sziget* egy részén ebben az időszakban a parcellák birtokosai már szőlőskerteket gondoztak.

Makón a Maros árterében elterülő legelő- és irtványföldek, vagyis a *Csipkés*, a *Kutalj*, a *Nagyporond*, az *Egeres*, a *Lúdvár* és az egykori gulyalegelő területét a 20. század elején parcellázták fel, és hasznosították törpebérletként. 1902. október 1-jén 178 kat. hold városi föld haszonbérlete járt le, amikor Tamasi Péter és társai azzal a kéréssel fordultak a képviselőtestülethez, hogy szőlő- és gyümölcsstermesztés céljából a hullámtéri földeket húsz évre adja bérbe „a város szegény

sorsú kisgazdáinak és munkásainak.”²⁰⁴ Az előjáróságot a település bevételeinek fokozása, valamint a lakosság anyagi gyarapodásának előremozdítása motiválhatta akkor, amikor a *csipkési erdő* területén szőlőtelep létesítése mellett döntött. A tanács ugyanakkor ellenezte a tervet, mivel erre a célra a határrészt nem tartotta megfelelőnek. A 400 négyszögöles parcellákat sorshúzással évi 12 forintért 20 éves haszonbérletbe adták ki olyan vállalkozó helybelieknek, akiket szerződés megkötésre köteleztek. A bérlőknek a következő feltételeket kellett teljesíteniük ahhoz, hogy a *csipkési* területeket művelés alá foghassák:

- „1./ Haszonbérlő 5 év alatt köteles a bérterületet szőlőtelepül s gyümölcsösül berendezni.
- 2./ A haszonbér összeget – évi 12 koronát – köteles haszonbérlő az év elején, október 1-én felerészben, s a bérleti évbe eső Május 1-én másik fele részben lefizetni.
- 3./ A bérlet másra át nem ruházható.
- 4./ Haszonbér elengedésnek semmi körülmények között helye nincs.”²⁰⁵

A határozat kihirdetését követően 990 makói lakos mutatott érdeklődést a földek iránt. A terület csak 450 parcellából állt, ezért a bérelőket sorshúzással választották ki. Már csak a szerződések aláírása volt hátra, amikor a jogügyi bizottság bejelentette, hogy a *Csipkést* mégsem lehet bérbe adni, mivel a város vezetősége eljárási hibákat követett el. Fölmerült továbbá az is, vajon az ártér alkalmas-e szőlő- és gyümölcsstermesztésre? A kecskeméti vincellériskola igazgatójának a szakvéleménye szerint a talaj 90%-a erre nem megfelelő, csupán 10%-át lehet eredményesen gyümölcsösként művelni. Az egyik helyi újságban *A Maros és hullámtère* című írás az előbb felsoroltakon kívül az ismétlődő árvizek miatt sem támogatta a tervet: „Így azután a mi szakértőink is nagyon természetesnek találták, hogy nem szabad száz meg száz szegény embert beugratni a szőlőültetés fáradságos és költséges vállalatába, de még a gyümölcsfa-ültetésbe sem, mert a Maros oly gyakran kijár a medréből, hogy ha a talaj alkalmas is a gyümölcsstermesztésre, de a víz miatt ez legkevésbé sincs biztosítva.”²⁰⁶ A közgyűlés mégis kitartott eredeti határozata mellett, miután megállapította azt, hogy a terület alkalmas. *A kutalji*

²⁰⁴ Urbancsok Zs. 2002. 243–244.

²⁰⁵ CsML ML V.171.29. MVK Kjgyk. 1902. 460.

²⁰⁶ Makó és Vidéke 1902. november 2. 1–2.

kaszálót 1909. október 1-jétől 2-600 négyszögöles parcellákban adták húsz évre haszonbérbe. A vállalkozókkal kötött szerződésekben megszabták azt, hogy a területeket 5 év alatt gyümölcsfákkal vagy szőlővel kell beültetni. Egy esztendővel később, 1910. október 1-jén 10 és 20 éves időtartamra kiosztották a *nagyporondi legelőt* is.²⁰⁷ A parcellázás után alig telt el néhány esztendő, amikor problémák merültek fel a *csipkési* haszonbérletekkel kapcsolatban. Akadtak ugyanis olyanok, akik birtokukat más személyekre ruházták át, mások viszont még 1909-re sem telepítették be a területeket szőlővel és gyümölcsfákkal.²⁰⁸

A 19–20. század fordulóján Magyarországon több alkalommal is felmerült az ártéri szőlőtelepítés terve, melynek egyik bizonyítékeként fogható fel a Kek Béla és társai által benyújtott kérvény. 1902-ben azzal az elképzeléssel fordultak az eljárásához, hogy 20 kat. holdon szőlőt szeretnének ültetni a *Sziget* nevű határrészben, amelyet 20 évre óhajtották bérbe venni.²⁰⁹ A szőlőtelepítést a Szegedi Folyammérnöki Hivatal a 8644/1887. számú Közmunka és Kereskedelmi Miniszteri rendeletre hivatkozva nem engedélyezte, mivel a hatóságok meglátása szerint a hullámteret csak szántóföldként, rétként vagy legelőként lehetett hasznosítani.²¹⁰ A szőlők ültetése hat év elteltével azonban mégiscsak megindulhatott a Kek Béla által bérbe vett parcellákon. 1918-ban az 1907-ben kiadott 8 parcella szőlő bérlete lejárt, habár az utolsó években az árvizek miatt a földterületeket nem igazán művelték.²¹¹

Szundy Jenő 1935-ben a Gyümölcsészeti naptár hasábjain a szőlőültetés előremozdítása céljából rövid írásban mutatta be a Makó határában található, telepítésre alkalmas talajokat, amelyek változatos képet mutattak, ezért a szőlőbirtokosok számára különböző telepítési módszereket javasolt. Az ártér elsőrendű filoxéramentes talaján *hazai szőlőt* is lehetett ültetni, máshol viszont az oltványok alkalmazása tűnt célravezetőnek. Szundy a vizes, laposabb helyeken a *riparia portalist*, a szárazabb területeken (pl: a makói vasútállomás

²⁰⁷ Urbancsok Zs. 2002. 243–244.

²⁰⁸ CsML ML V.171.36. MVK Kgyk 1909. 546.

²⁰⁹ TLZ MRT Kgyk F004. 1902. 430.

²¹⁰ TLZ MRT Kgyk. F 004. 1903. 531.

²¹¹ TLZ MRT Kgyk. F 004. 1918. 12.

környékén) a *berlandieri riparia*²¹² keresztezésű vadalanynya oltott szőlőket ítélte a legmegfelelőbbnek.²¹³

A mezőgazdasági, szűkebb értelemben a hazai szőlészeti szakirodalomban meglehetősen kevesen foglalkoztak az árterek szőlővel való betelepítésének a kérdéskörével. Az egyik kivételt Dáni József jelenti, aki 1908. januárjában *Gazdáink és az ármentesítő társulatok. A hullámterek felhasználása* címmel a Vásárhely és Vidéke című újságban egy olyan írást közölt, amelyben az ártéri szőlőskertek kialakításának lehetőségeit és perspektíváit vette számba. Telepítés céljából elsősorban a magasabban fekvő térségeket tartotta alkalmasnak, ahol „gazdag iszapréteg” található. A szerző kihangsúlyozta azt is, hogy a szőlőtőkék jól bírják az elöntéseket. Dáni József főként azzal érvelt, hogy az ártereken a telepítési költségek meglehetősen alacsonynak tekinthetők, mivel az időszakosan visszatérő árvizek miatt nem feltétlenül szükséges oltványokat alkalmazni.²¹⁴ Leszögezte azt is, hogy

²¹² Teleki Zsigmond sokévi munka árán választotta ki azokat az alanyokat, amelyek magas méisztűrésükkel tűntek ki a többi közül. Csepregi P.–Zilai J. 1955. 79.

²¹³ Szundy J. 1935. 71.

²¹⁴ A vízzel történő elárasztást a filoxéravész idején 1870-ben Faucon francia mérnök és gravesoni szőlőbirtokos használta először, aki figyelte arra, hogy a rovarok a répaöntözés után a területéről kivesztek. Ezt a felismerést a szőlőre és a szőlőgyökértetűre is megpróbálta alkalmazni, amelynek eredményeként már félig elpusztult ültetvényeket is sikerült megmentenie. E módszerrel kizárólag télen csak kevés helyen, teljesen sík terepen lehetett védekezni, amikor a növényekben megszűnt a nedvkeringés. 55–70 napig kellett alkalmazni 20–25 cm-es vízmagasság mellett. 2–3 évente megismételték, mivel a fertőzött területekről a kártevő visszatérhetett a mentesített ültetvényekre. Az 1880-as évek végén Franciaországban több mint 5000 hektáron alkalmazták, Magyarországon a szőlőterületek adottságai azonban nem tették lehetővé széles körű elterjedését. Úgy tűnik, hogy az ártéri szőlőkultúra kibontakozásának háttérben az időszakos elárasztás, mint lehetséges védekezési módszer húzódnak meg, ami felértékelte ezeket a területeket, különösen olyan települések esetén, ahol nem nyílt lehetőség az immunis homoktalajon történő nagyarányú telepítésre. Érdeemes megjegyeznünk ugyanakkor, hogy a folyók áradásainak kedvező hatását már az ókorban igyekeztek a szőlőskertek öntözésénél kihasználni. Ezt a módszert Dél-Ausztráliában, Langhorne Creek-ben napjainkban is alkalmazzák, ahol a Bremer folyó árvizét vezetik a tőkék közé. A hordalék a talaj termékenységét fokozza, az áradások feltöltik annak vízkészletét, a nyári szárazságok idején a szőlő számára pedig elegendő nedvesség áll rendelkezésre. Argentínában Mendoza vidékén és sok chilei szőlőültetvény esetén az Andokból származó bőséges vízmennyiség könnyedén hozzáférhető. A szőlők vadalanynak alkalmazása nélkül is sikerrel telepíthetők, mivel az elárasztás miatt nem kell tartani a *filoxéra* pusztításától. Beck T. 2005. 32.; Skelton, S. 2007. 182.

a *filoxéra* elleni védekezés egyik leghatékonyabb módja éppen a vízzel történő elárasztás, melynek hatására a kártevő elpusztul. Előfordulhat ugyan, hogy az áradások miatt a termés elmarad, ám a termékeny talajokon a megfelelő termesztési eljárások alkalmazása mellett nagy mennyiségű szőlővel lehet számolni, ami a kisesét pótolhatja.²¹⁵ Lovass Jenő Mindszenti tanító ezzel szemben a helyi sajtó hasábjain azt javasolta az ártéri birtokosoknak, hogy ne fogjanak szőlőtelepítésbe, mivel a növény számára az állandóan nedves környezet és a talajvíz kártékony hatást gyakorol, nem is beszélve a gombabetegségekről.²¹⁶ Ehhez képest az 1930-as évek elején a *Tiszaszélen* szőlővel és gyümölcsössel rendelkezett, ahonnan három fát kiástak, és 150 kg szilvát elloptak.²¹⁷ A Borászati Lapokban csak elvétve jelentek meg olyan írások, amelyek az ártéri szőlőtelepítések perspektívaival foglalkoztak. Az esetek döntő többségében a szaklap hasábjain vállalkozó szellemű szőlőbirtokosok főként a telepítésre alkalmas szőlőfajták vonatkozásában fordultak tanácsért a szakemberekhez, akik igyekeztek kielégítő válasszal szolgálni. Kecskeméthy Géza 1907-ben azt hangsúlyozta, hogy a telepítésre a vizenyős talajok nem alkalmasak, de ha valaki nagyon ragaszkodik ehhez a művelési ághoz, akkor május második felében *sasza* plántálásával próbálkozzon.²¹⁸ Egy másik vélemény viszont az emelte ki, hogy a gazdag iszapban a szőlő buján növekszik, korán hoz termést és bőséges szürettel szolgál. Arra azonban minden szőlőbirtokosnak fel kell készülnie, hogy a szőlőt a nyár elején bekövetkező áradások elpusztíthatják.

A folyó és a töltések között húzódó területek tájhasznosítását a természeti adottságok (árvizek, domborzati viszonyok) mellett jelentős mértékben befolyásolhatták azok a hatóságok által kibocsátott törvények és rendeletek, amelyek meghatározták a művelési ágakat. A vízjogról 1885-ben kiadott XXIII. törvénycikkely 49. paragrafusa, szerint a közmunka- és közlekedésügyi miniszter írja körül azt, hogy a folyók és a töltések között húzódó térség bizonyos pontjain milyen művelési módokat lehet alkalmazni.²¹⁹ A miniszté-

²¹⁵ Dáni J. 1908. 2.

²¹⁶ Mindszenti Lap 1902. március 16. 2.

²¹⁷ Mindszenti Hírlap 1931. február 22. 3.

²¹⁸ Borászati Lapok 1907. augusztus 11. 502.

²¹⁹ A hullámterek használatának jogi szabályozása az 1885. évi vízügyi törvénnyel vette kezdetét, amelyet napjainkig számos rendelkezés követett. Az 1951-ben

rium az 1887-ben *A töltések közti előtéren alkalmazandó művelési módok és a hullámtér megállapítása tárgyában* című rendeletében kimondta azt, hogy megfelelő szélességben fűzfával szükséges beültetni a töltések lábainál húzódó térséget, amennyiben azt a gátak védelme illetve a hullámtér kiterjedése lehetővé tette. A műszakilag megállapított előtér bizonyos részeit csak szántóföldként, rétként vagy legelőként lehetett hasznosítani.

A hatályba lépő törvények és rendeletek néhány esetben, ahogy azt Magyarkanizsa példáján is láthattuk, akadályozták a helyi kezdeményezések eredményeként kibontakozó szőlőtelepítéseket. A Szegedi Folyammérnöki Hivatal 1904. december 12-én kelt 1396. számú átiratában felhívta Hódmezővásárhely rendőrkapitányának a figyelmét arra, hogy a 86. I. és a 87. számú tiszai átvágások között a hullámtérben szőlőskertek jöttek létre, amelyeket az 8644. szám alatt 1887. évben kiadott miniszteri körrendelet 2. és 3. paragrafusait érvényesítve ki kell irtani. A vízügyi hatóság szerint a szőlőültetvények káros hatást gyakorolnak a „nagyvízi szelvény vízemésztő képességére”, illetve hordalék lerakására készítetik a folyót. A rendőrkapitány a városi tanácshoz intézett átiratában arra hívta fel a figyelmet, hogy a szőlőtelepítések a rendelet kibocsátása előtt már megkezdődtek, a birtokosoknak pedig senki sem tiltotta meg az ültetvények létrehozását. A folyammérnöki hivatal képviselői több alkalommal is megfordultak a helyszínen, de nem emeltek kifogást a telepítés ellen, ezért a földtulajdonosok tovább folytatták a megkezdett munkát. A szőlővel beültetett területek kiterjedése hamarosan elérte a 77 kat. holdat, amelyen 234 birtokos osztozott. Mivel a szőlőtelep viszonylag magasan helyezkedett el, ezért az áradások levonulását nem akadályozhatta. 1895-ben 30–40 cm víz borította be a területet, ami csak néhány napig öntötte el a tőkéket. Érvelésében meghatározó szerepet kapott az a körülmény is, miszerint a szőlőtelep jórészt 150–200 négyszögölnyi területtel rendelkező kisbirtokos tulajdonát képezte, akik más parcellával nem rendelkeztek. Magas áron jutottak hozzá a területekhez, amelyeket jelentős pénzbefektetés révén tud-

napvilágot látott miniszteri szabályozás a korábbiakkal ellentétben kimondta azt, hogy a folyómeder és a töltések közötti térség árvíz tárolására szolgáló része befásítható. Az 1964. évi IV. törvényt követően 1995-ben, legújabban pedig 2006-ban születtek a hullámterekkel foglalkozó alapvető rendeletek. Oroszi V. Gy. 2009. 23–24.

tak szőlővel betelepíteni, a város viszont a szőlőskertek felszámolása után a termés illetve a bormennyiség kiesése miatt elesik a fogyasztási adójövedelemtől. A rendőrfőkapitány arra kérte a tanácsot, hogy járjon közbe a földművelésügyi miniszternél a szőlőtelep fenntartása érdekében. Hódmezővásárhely vezetősége jórészt átemelve az előbb számba vett érveket, kérelmet intézett az illetékes hatósághoz, amelyben igyekezett rábírní a minisztériumot arra, hogy támogassa törekvésüket.²²⁰

A rendelkezésre álló szűkös levéltári források és az egykorú sajtóbeszámolók tükrében nem vázolható fel teljes egészében az a folyamat, ahogyan az árterületeken a szőlő- és gyümölcskultúra kibontakozott. Meghonosításában feltehetőleg fontos szerepet játszottak azok a személyek, akik valamilyen okból kifolyólag először próbálkoztak a telepítésekkel, ami később követendő példaként szolgált mások számára is. A sajtó Hódmezővásárhelyen Hézső Pál személyét kötötte össze az ártéri gyümölcstermesztés kialakulásával, Makón viszont Tamasi Péter és társai kezdeményezték 1902-ben a Maros hullámterének ilyen célú hasznosítását. A szőlőtelepítések hátterében a korszak rettegett szőlőbetegsége, a *filoxéra* elleni hatásos védekezési módszer húzódhat meg, ami az árterületeken összehasonlíthatatlanul olcsóbbá tette a telepítési munkák elvégzését, mivel nem mutatkozott szükség rezisztens alanyok alkalmazására a talaj immunitása illetve az időszakosan visszatérő áradások miatt. Nem szabad ugyanakkor elfeledkeznünk arról sem, hogy a parcellák szőlővel és gyümölcsfával történő betelepítése az adott terület sokkal intenzívebb hasznosítását, ezzel összefüggésben pedig jelentősebb hasznót jelentett a földtulajdonosok számára, akik sok esetben más birtokkal nem is rendelkeztek. Megélhetésük alapját, ha nem is teljes egészében, de jelentős mértékben ezek a parcellák biztosíthatták.

Az ártéri szőlőtermesztés összekapcsolódva a gyümölcstermesztéssel a természeti környezet erőforrásait kiaknázó ember sajátos tevékenységeként értelmezhető, amely meghatározott társadalmi-gazdasági folyamatok eredményeként jöhetett létre és terjedhetett el. A folyómeder és a töltések közötti térségek felértékelődtek, a birtokosok pedig az intenzívebb mezőgazdasági tevékenységtől nagyobb hasznót reméltek, jóllehet az a termést az árvizek gyakran

²²⁰ CsML HL V. 1405.b. HVT Tan. ir. 1905. 230.

teljesen tönkretették. Ebből a szempontból sok tanulságot hordoz az Alföldi Újság 1939. január 22-én megjelent száma, amely arról számolt be, hogy a szegvári törpebirtokosok és földmunkások kérvényt nyújtottak be a földművelésügyi minisztériumhoz azért, hogy 2 kat. hold kiterjedésű parcellákhoz jussanak. A Pallavicini uradalomhoz tartozó területen erdőt szerettek volna telepíteni, gyümölcsfákat ültetni illetve veteményeskertet kialakítani. Beadványukban azzal próbáltak érvelni, hogy a parcellákon 5-ször-10-szer nagyobb értékű terményt tudnának betakarítani, mint ahogyan azt a jelenlegi hasznosításuk lehetővé teszi.²²¹

²²¹ AÚ 1939. január 22. 2.

A SZŐLŐSKERTEK ELHELYEZKEDÉSE, KÜLSŐ KÉPE

A szőlőskertek a folyók és az árvízvédelmi töltések közötti sávban helyezkedtek illetve helyezkednek el, amelyet a Tisza kisebb-nagyobb rendszerességgel elborít. A szentesi *Zsup-sziget* kivételével mindegyik a folyó bal partján fekszik, ami összefüggésbe hozható azzal, hogy a jobb part esetén a települések (például Csongrád) határában elhelyezkedő immúnis homoktalajok alkalmasnak bizonyultak a szőlőtelepítésre vagy a már meglévő ültetvények növelésére. Északról dél felé haladva érdemes egyenként is sorra vennünk a kutatás által érintett ártéri szőlőskerteket, amelyeket különböző szempontok alapján próbálok jellemezni:

1. Kis-Tisza-sziget (Szentes): Természetes képződmény, amely az ármentesítő munkálatok előtt a Tisza egyik szigete volt. A város felőli folyóág, az ún. *Kis-Tisza* fokozatosan feltöltődött, így a terület egykori arculatát csak áradás idején, meghatározott vízszintnél nyeri vissza. Sziberth Arthur a keletkezését a következő módon igyekezett magyarázni: „Ezek a zátonyok eredetüket a Körös áradásai által hozott könnyű s így a víznek magasabb rétegében is lebegtetett, agyagos természetű hordaléknak köszönik, sőt a 84. sz. átvágás alsó torkánál levő s a lassabb fekvő szentesi sziget is ennek köszönheti lételetét.”²²² A *Kis-Tisza-sziget* már az első katonai felmérés térképszelvényein is feltűnik, az 1840-es, Seres-féle térképen *Alsó-sziget* néven szerepel.²²³ 1808-ban a *Kis-Tisza-szigetet* *Alsó szigetként* említik, amelyen a *Szigeth Erdő* nevű füzes feküdt.

A helyi birtokosok *Kis-Tisza-szigetet* alapvetően két részre, a *Kis-* illetve a *Nagy-oldalra* tagolják, amelyek közül az előbbi az élő folyó, az utóbbi viszont a *Kis-Tisza* közelében fekszik. A dűlőutak közötti parcellákat az ún. *farmezsgye* választja el egymástól, amely a terület közepén húzódik végig. A birtoktesteket a mentett árterülettel a sziget északi csúcsától a töltésig egy átjáró kapcsolja össze. Viszonylagos magassága miatt a földbirtokokat a kisebb áradások idején is

²²² Sziberth Arthur 1898. 253.

²²³ CsML SzL Szvt 5.

meg lehet közelíteni, éppen ezért napjainkban már nincs szükség ideiglenes vízi átkelő üzemeltetésére. A szőlővel betelepített parcellák a szintkülönbségekhez igazodva a *Kis-Tisza-sziget* legmagasabb pontjain, a *Nagy-* illetve a *Kis-oldalon* foglalnak helyet. A terület déli részét alacsony fekvése miatt a kisebb árvizek is rendszeresen elöntik, emiatt a térséget főként szántóföldi műveléssel hasznosítják. Számos tanulságot hordozhat összehasonlítani egymással az elmúlt 100 esztendő folyamán készített térképeket, amelyek jól tükrözik a különböző művelési ágak változásait. Az 1913-ból származó térkép-szelvényen a folyó által lerakott területen fűzerdő feküdt, a szőlőültetvények pedig a dűlőutak közötti sávban foglaltak helyet.²²⁴ A *Kis-Tisza-sziget* északi felén mind a *Nagy-*, mind a *Kis-oldal* felőli birtokokat teljes egészében szőlők borították, a terület középső részén, az ún. *farmezsgye* közelében viszont a szőlőtőkék már nem találhatók meg, ami az alacsonyabb fekvéssel és a gyakoribb vízborítással hozható összefüggésbe. Az 1968-ban készített térkép²²⁵ a szőlőterületek növekedéséről tanúskodik, mivel a művelési ág feltűnik a Tisza és a dűlőút közötti térségen is, amelyet korábban jórészt erdő borított.

2. Zsup-sziget (Szentese): A Tisza szabályozása során az 1863-1886 között végrehajtott 85. számú átmetszés eredményeként keletkezett. A szőlőskerteket szinte teljes mértékben körülölelő holtág, hossza elérte az egy kilométert, területe pedig 60 hektárra terjedt ki. Napjainkban közigazgatási szempontból Felgyő községhez és Szentese városhoz tartozik.²²⁶ A terület az írásos forrásokban és az ármentesítést megelőző időszakban készült térképeken *Sup* illetve *Zsup* néven bukkan fel. 1814-ben a Károlyi árvák vagyonáról készült összeírás szerint a *Zsup Erdeje* a „Tisza folyása nagy tekerületinél végződő Taplika erdeje végetől kezdve egész a Szeghvari határig” húzódott.²²⁷ A *Zsup-sziget* kiterjedése 1866-ban követte a Tisza kanyarulatát, amelynek következtében a terület egy háromszög formáját mutatta. Határait a folyókanyar illetve az átvágás, azaz az ásott Tisza alkotta. Kováts József 1928-ban a következőképpen jellemezte: „A 85 T.sz. átvágás következtében jött létre a háromszög

²²⁴ CsMT KJM Kataszteri térkép (1913)

²²⁵ CsMT KJM Térkép (1968)

²²⁶ Boga Tamási L. 2001. 79.

²²⁷ CsML SzL IV. A. 4. 11. Cs. Vm. Árv. ir. Károlyi árv. vagy. öi. 1814. 55.

alakú Zsup-sziget, melynek mindhárom oldala kb. 1 km. Ezt a külső ártéri területet majdnem minden évben elönti a zöldár. A Zsup-sziget mellett keletkezett új meder még mindig alakulóban van.”²²⁸ A dűlőutak az átmetszéssel párhuzamosan haladtak, és összekötötték a kanyarulat partjait egymással. A szőlővel betelepített parcellák az élő Tisza partján illetve a terület középső részén helyezkedtek el, amelyek feltehetőleg kiemelkedtek környezetükből.

3. Szegvár: Az ártéri szőlőskertek főként az ún. *Osztorai Holt-Tisza* közelében helyezkedtek el, amely a Tisza szabályozása során 1856-ban megkezdett *Akolszögi* átvágással alakult ki.²²⁹

4. Mindszent: Az ártéri szőlőskertek a mindszei átkelőhely és strand között terülnek el a *Tisza-széle* névvel illetett határrészben. A parcellákat a település felől a rév illetve a fürdőhelyre vezető utakon keresztül lehet megközelíteni.

5. Mártély: A szőlővel és gyümölcsösökkel betelepített parcellák az 1970-es évek előtt a *mártélyi* és a *körtvélyesi* holtágak között helyezkedtek el. Előbbi 1888 és 1892 között alakult ki a 86. számú átmetszéssel, amelynek a hossza elérte a 4,6 kilométert, szélessége pedig a 100 métert.²³⁰ Tárkány Szücs Ernő 1944-ben megjelent munkájában a következő módon igyekezett bemutatni az ártéri szőlőskerteket: „A hullámtéri szőlők három dűlőre oszlanak, melyek a Tisza folyásával párhuzamosan húzódnak a holt Tiszánál lévő Szűcs tanyától majdnem a körtvélyesi Tiszarészig.”²³¹ A körtvélyesi holtág közelében a gyümölcsösök egy keskeny sávra korlátozódtak, amely közvetlenül az élő Tisza partján húzódott.

²²⁸ Kovács J. 1928a 10.

²²⁹ Boga Tamási L. 2001. 77.

²³⁰ Mivel a víz a szabályozás után még jó ideig a régi mederben folyt tovább, ezért a kanyarulat természetes módon formálódott, amit a védtöltések befolyásoltak. Az átvágás megépítése után gyors fejlődésnek indult, a folyó új medrét gyors ütemben kezdte szélesíteni. Boga Tamási L. 2001. 76–77.

²³¹ Tárkány Szücs E. 1944. 98.

6. Körtvélyes (Hódmezővásárhely): A *Körtvélyes*²³² határrész meghatározó képződménye az a holtág, amely a 87. számú átmet-széssel 1862 és 1887 között alakult ki.²³³ Hossza 4,7 kilométer, átlagos szélessége 128 méter, területe pedig 60 hektárt foglal magában. A Tiszához az alsó végén található csatornán keresztül kapcsolódik. Amíg az északi felét az *Uraság Körtvélyesének* nevezték, addig a déli fele a forrásokban a *Város Körtvélyeseként* tűnik fel.²³⁴ A második világháború után a kanyarulat által határolt ártéren is kibontakozott a szőlő- és a gyümölcskultúra, mivel 60 kat. holdat parcelláztak fel 800 négyszögöles darabokban, amelyek *Körtvélyes* északi részén, a holtág partján feküdtek.

7. Barci-rét²³⁵ (Hódmezővásárhely): A Tisza *körtvélyesi* és *atkai* kanyarulatai között elhelyezkedő, mélyebb fekvésű területet foglalja magában, amely a folyó szabályozását követően a hullámtérbe került. A *Tére-ér* két részre, a nyugati, nagyobb, valamint a keleti kisebb kiterjedésűre osztotta. A *Barci-tó* a terület közepén fekvő nagyméretű, lefolyástalan mélyedés volt, amelynek a vizét a Tiszába a *Barci-fok* vezette le. Az áradások után elmocsarasodott, majd feltöltődött.²³⁶ Gál Zoltán a terület felszíni tagolódásáról a következőképpen írt: „A Barci-rét egész hosszában végignyúló szekérút mentén, két helyen is található olyan, szabad szemmel nem látható alacsonyabb terület, ahol áradás idején a víz legtovább tartózkodhatott. Ezek a laposak száraz évszakban egyedül a vizenyős helyet kedvelő növényzetükkel különböznek a környező területektől. Az első lapos a Terétől 100–200 méterrel nyugatra helyezkedik el. En-

²³² A település több alkalommal felbukkan a középkori írásos forrásokban. 1560-ban és 1570-ben még lakott helynek számított, majd a 15 éves háborúban elpusztult, és soha többé nem épült újjá. Béres M.–Hévvízi S.–Vályi K. 1996b 181–182.

²³³ A *körtvélyesi* átvágás a mártélyival szemben meglehetősen lassan alakult ki, az új meder fejlődése 1890 után mesterséges beavatkozásnak köszönhetően gyorsult fel. Boga Tamási L. 2001. 75.

²³⁴ Herczeg M. 1994. 214.

²³⁵ A *Barc* helynév valószínűleg puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Alapja a borz elnevezés lehetett, amely később személynévesült. A település a Tisza partján állhatott, ahol a falu nyomai napjainkban is észlelhetők, habár a központját a gátjavítással kapcsolatos földmunkák során elpusztíthatták. Béres M.–Hévvízi S.–Vályi K. 1996a. 49.

²³⁶ Bodnár B. 1983. 24.

nek a hajdani tónak a vizét a Tere vezette le. A másik, ennél jelentékenyebb hajdani tó a Barci-rét közepe táján foglalt helyet. E tó a hajdani körtvélyesi tiszakanyarulat alsó végével állott kapcsolatban, északnyugat felé tartó ér közvetítésével. A felszíni formák bár ezt elárulják, de elárulják azt is, hogy az ér nem tartozott a jelentékenyebbek közé, ugyanis alig-alig észrevehető mélyedés jelzi csak helyét.”²³⁷

8. Atka (Hódmezővásárhely): Az *Atka* néven ismert határrész mai formájának kialakulásában meghatározó szerepet játszott a Tisza szabályozása, mivel 1862 és 1889 között hozták létre azt a kanyarulatot, amelyet a 88. számú átmetszésként tartanak nyilván.²³⁸ Az átmetszés eredményeként jött létre az *Atkai-nagysziget*, amelyet a holtág és az élő Tisza fog közre. Az *Atkai-sziget* egy kb. ½ km hosszú és 20–30 méter széles, zátonyos, fűzbokrokkal benőtt képződmény volt, a holtág eliszapolódása miatt azonban elveszítette egykori arculatát.²³⁹

A parcellázásokat követően a Tisza által felhalmozott hordalék-mennyiség miatt az ártéri földterületek kiterjedése gyakran megváltozott, emiatt előfordulhatott, hogy a birtokosok között tulajdonjogi viták bontakoztak ki.

A *Zsup-szigeti* birtokosok közül jó néhányan a meder északi, szárazzá váló részeit, mintegy 13 kat. holdat művelés alá fogtak, akik ellen a város 1907-ben pert indított, mivel területeket önkényesen elfoglalták. A pereskedést az előjáróság végül elvesztette annak ellenére, hogy az örökváltságot követően a kérdéses folyószakasz Szentes tulajdonába került. A nézeteltérést 1918-ban olyan megállapodás vetett véget, ami lehetővé tette azt, hogy a Tisza-meder egyes részeit jogtalanul használó személyek a földterületeket megvásárolhatták.²⁴⁰ Az új meder még az 1920-as években is formálódott, mivel ebben az időszakban a folyó a szemközti partszakaszt pusztította,

²³⁷ Gál Z. 1931. 17.

²³⁸ Boga Tamási L. 2001. 73–74.

²³⁹ Bodnár B. 1983. 19.

²⁴⁰ Burián Lajos 1300 koronát fizetett az általa használt 3 kat. holdért és 1054 négyszögölért, amelyet a 15862/1 helyrajzi szám alatt telekönyveztek. Berényi Gábor 2 kat. hold 1050 négyszögölnyi területért 800 koronát, Kanász Nagy Imre 5 kat. hold 380 négyszögöl után 1400 koronát, Kanász Nagy Bálint pedig 1 kat. hold 594 négyszögölért 373 koronát törlesztett. CsML SzL V.B. 145. b. 4. SZVT Tan. ir 1918. 114.

a Zsup-sziget területét viszont hordalék lerakódásával gyarapította: „A szemközti partot a víz – alámosással – erősen pusztítja s ezzel medrét kelet felé szélesíti, a Zsup-szigetet pedig – homoklerakódásával – évről évre növeli.”²⁴¹

A Zsup-szigethez hasonlóan a Kis-Tisza-sziget kiterjedése sem tekinthető állandónak, mivel a folyó a partját folyamatosan alakítja, formálja. 1865-ben a területet úgy parcellázták fel, hogy a birtoktesteket a Kis- és a Nagy-Tisza partján húzódó dűlőutak fogták közre. Az 1913-ban készült térképen egyikük már nem a folyó mentén, hanem a terület belsejében húzódott, ami a hordalék intenzív felhalmozódásával magyarázható: *Ahogy van most ez a dűlőút, azt mondja apám, hogy az 1800-as évekbe a gőzhajó még itt járt, ahol a bánya van, itt járt a gőzhajó. Ez úgy van most a jelen pillanatban is, hogy ez két hejrajzi szám alatt ez a terület. Az úttú a farmezsgyéig az egy részlet, az 295 négyszögl területileg. Akkó ojan törvény volt, az akkori rendelet értelmibe, hogy kérem szépen amennyiben a Tisza rak a földnek a végühöz, mindenkinek az a jogos tulajdona egészen a víz széléig. Most a háború után valamikor újra feltérképezték ezt a szigete, újra felmérték és kérem szépen ez a terület az úttól idáig új hejrajzi számot kapot.* (Takács József)

1908-ban a Nagy-Tisza felőli földtulajdonosok kérelemmel fordultak a városhoz azért, hogy birtokba vehessék a folyó által kialakított új partszakaszt. A tanács a beadványra reagálva a következő döntést hozta: „...míg a sziget északnyugati szélén útnak használható partmagasodás nem áll elő, a sziget mostani szélétől a jelenlegi út mellett a nagy Tisza felé 4 öl széles területet elhagyva az iszaprakás folytán támadt partnövedék illetve az ott termett suha és fűz használatra átadatott a kis-Tisza-szigetbeli azon birtokosoknak kik a hivatkozott számú kérelmet terjesztették a tanács elé...”²⁴²

A hordalék látványos felhalmozódása a sziget alsó részén is bekövetkezett, ahol a térképek szerint jelentős növekedéssel számolhatunk. A Kis-Tisza partján húzódó földterületek birtokosai 1930-ban kérelemmel fordultak a városi vezetőséghez azért, hogy ismerjék el tulajdonjogukat az 1908 óta „iszaplerakódás által előállott növedékre a Holttisza meder közepéig.” A képviselőtestület csak részben tel-

²⁴¹ Kovács J. 1928a 10.

²⁴² CsML SzL V.B. 171 a. 37. SzVK Kjgyk. 1908. 302. 268.

jesítette a beadványban foglaltakat, mivel a tulajdonjogot csak az ingatlanokkal közvetlenül összefüggő területre ismerte el. A mederben képződött *áradványra*, amely nem érintkezett a parti birtokokkal, valamint a *Kis-Tisza-sziget* csúcsában létrejött hordaléklerakódásra vonatkozóan viszont elutasította. A földtulajdonosok ezzel szemben úgy vélték, hogy nem a partvonal fekvése, hanem a terület szolgáltatja a növedékhez való jogot. Leszögezték azt is, hogy nem ismerik el a mederre vonatkozóan a város tulajdonjogát.²⁴³ Az Alföldi Újság 1932. február 19-én megjelent száma *Meddig terjed a Kistiszaszigetpart földjeinek határa* címmel közölt rövid lélegzetű írást, amelyben azt olvashatjuk, hogy a szigetet 1866-ban mérték fel először. A birtokosok a parti területek határánál húzódó, városi tulajdonban lévő út és a meder közötti térséget követelték maguknak. A Tisza holtága erőteljesen eliszaposodott, ezért egyre nagyobb területek váltak szárazzá, ahol kiváló minőségű termőtalaj elsősorban a kapásnövények termesztését tette lehetővé.²⁴⁴ 1939-ben a *Kis-Tisza-sziget* birtokosainak egy része újabb beadványt intézett az elöljáróságához, amelyben Pardi Bálint és társai azt sürgették, hogy ne csak az élő Tisza felőli növedék, hanem a kiapadt holtág is őket illesse meg.²⁴⁵

A folyószabályozás eredményeként Hódmezővásárhelyen is szárazzá váltak olyan területek, amelyeket korábban víz borított, emiatt vita alakult ki a térségek hovatartozását illetően: „...mikor tehát a <dög Tisza> medre kezdett gypes területté, suhás erdővé átalakulni, a halászati jog alapján Maczelka József jelentette be hozzá való jussát. (...) Volt ebben az ügyben helyszíni szemle, mérés, számolás és sok-sok tárgyalás, de ítéletre máig sem kerülhetett sor. A parti birtokosok negyvenszer aratták le azóta a suhát, míg most, egyszer vége szakadt a nagy eljárásnak. Időközben meghalt a pernek minden szereplője. (...) A parti birtokosok felszólítást kaptak dr. Wilhelm örököseitől 1500 pengő perköltség megfizetésére, aminek eleget tettek.”²⁴⁶

Az ártéren a szőlőket főként a magasabban fekvő, partmentén húzódó, laza szerkezetű, homokos talajú területekre igyekeztek telepíteni, ahonnan az áradások először vonultak vissza. A víz nem melegegett fel, a szőlőtőkék pedig kevésbé pusztultak ki. Az alacso-

²⁴³ AÚ 1930. december 12. 2.

²⁴⁴ AÚ 1932. február 19. 3.

²⁴⁵ AÚ 1939. február 22. 2.

²⁴⁶ VRÚ 1930. május 18. 3.

nyabb fekvésű, kötöttebb talajú térségeket, ahol az áradás tovább tartózkodik, napjainkban is főként szántóföldként hasznosítják. Az ártéri szőlőskertek fekvését döntő mértékben befolyásolják tehát a szintkülönbségek, vagyis az a körülmény, hogy mennyi ideig borítja az árvíz a hullámtér adott részét. A szentesi *Kis-Tisza-szigetben* földbirtokkal rendelkező gazdák álláspontja szerint régen és manapság is érvényben levő gyakorlatnak számít az, hogy szőlőt csak és kizárólag az adott vízmérce 0 pontjától számított 6-7 méter magas területekre érdemes telepíteni. Az ennél alacsonyabban fekvő parcellákon viszonylag hosszan tartó vízborítással lehet kalkulálni, ami jelentős mértékben károsíthatja a szőlőültetvényeket.

A szőlőskerteket az ármentes területeken elhelyezkedő szőlőterületekkel ellentétben nem kerítették, mivel az árvizek az építményeket könnyen elpusztíthatták volna. A szőlőhegyek szabálytalan jellegével szemben az ártéri szőlőskertek a rendezettség képét mutatták, ami elsősorban a szabályos alakú parcellákban nyilvánult meg. A birtoktestek túlnyomó részét a dűlőutakon keresztül lehetett megközelíteni, vagyis nem mutatkozott szükség gyalogcsapások kialakítására. A parcellákon emelt kunyhók mellett közösségi építmények is előfordultak, amelyek közül említést érdemelnek a csőszházak és a kutak.

A SZŐLŐMŰVELÉS ÉS A BORKÉSZÍTÉS TECHNOLÓGIÁJA

Szőlőfajták

Az ártéri szőlőskertek²⁴⁷ gazdag fajtaállománnyal rendelkeznek, Szentesen ezzel szemben egyetlen egy szőlő, a *sasza* (*chasselas*)²⁴⁸ és változatai terjedtek el, amelyeknek köszönhetően a csemegeszőlők termesztése és az árutermelő szőlőgazdálkodás töltött be meghatározó szerepet.²⁴⁹

²⁴⁷ A szőlőterületek művelése alapvetően családi keretek között történik napjainkban is, bár meg kell jegyeznünk azt, hogy a nagyobb birtoktestek tulajdonosai bizonyos munkafolyamatok elvégzésére napszámosokat fogadtak. A szentesi *Kis-Tisza-szigetben* voltak olyan birtokosok, akik rendszeresen vállalták fel mások szőlőinek a betakarását illetve kinyitását. Hódmezővásárhelyen a nagyobb területtel rendelkező értelmiségi családok egész évre fogadtak szőlőmunkást, aki gondozta az ültetvényt.

²⁴⁸ Az *arany chasselas* valószínűleg Kis-Ázsiából, más felfogások szerint viszont a Macontól 12 km-re fekvő Chasselas helység környékéről terjedt el, és innen nyerte megnevezését is. Mások ezzel szemben úgy tartják, hogy Dél-Franciaországban, Cahors környékén található az őshazája, ahonnan I. Ferenc vagy IV. Henrik hozatta Fontainebleau-ba, a királyi kertekbe. Egyes vélemények szerint a fajta a Közel-Keletről vagy Egyiptomból származik, mások viszont a svájci eredet mellett kardoskodnak. Franciaországban a legelterjedtebb étkezési szőlőfajták közé tartozik, hiszen 2000-ben több mint 3000 hektáron termesztették. Németországban *weisser gutedel* néven ismerik, termőterülete meghaladja az 1000 hektárt. Ismeretes Ausztriában is, ahol *moster* és *wälscher* néven tartják számon. Romániában, Moldovában és Ukrajnában, Észak- és Dél-Olaszországban (*marzemina bianca*), Észak-Afrikában és Chilében is megtalálható. A *chasselas*-félék száma napjainkban már igen nagyra tekinthető, amelyek részben a *chasselas doré* rügymutációi, magoncai, részben pedig mesterséges keresztezés útján jöttek létre. A fajtát a 18. században Fábián József tótvázsonyi református prédikátor honosította meg Magyarországon. Kozma P. 1968. 257, 357.; Robinson, F. 2006. 158.

²⁴⁹ A szentesi *Nagyhegyen* az ártéri szőlőskertekkel szemben főként a borszőlők domináltak, amelyek közül említést érdemel a *zöldszilváni*, az *ezerjő*, a *szlankamenka*, a *bánáti rizling*, az *olaszrizling*, a *pozsonyi fehér*, a *hárslevelű*, az *oportó*, a *kékfrankos*, a *kadarka*, a *piros szlanka*, a *kövidinka*, a *bakator*, a *veres dinka*, a *fekete tökszőlő*, a *fekete bajor*, a *cigányszőlő* és a *fejér bajor*. Kiss Lajos szerint Hódmezővásárhelyen a *kadarka*, a *foska*, a *tökszőlő*, a *büdöskü* (*izabella*), a *kecskecsöcsű* vagy *juhcsöcsű*, a *bajnár* illetve a *szagos* vagy *borsos* szőlő számított ismertnek. Égető M. 1993a 252–257.; Kiss L. 1981. 247–248.

A *saszla*²⁵⁰ Szentesen már az 1860-as évek elején feltűnt, amikor Oroszi Miklós meghonosította, aki miután végigjárta a magyarországi szőlő- és gyümölcsstelepeket, saját tanyáján mintegy 100 fajta csemegeszőlőt, 60 fajta körtét, 40 fajta almát, 30 fajta őszi-, 6 fajta sárgabarackot, meggyet és cseresznyét, valamint 8 féle szilvát ültetett.²⁵¹ A fajtát a következő módon jellemezte: „Ezen faj szőlők az értelmes és szorgalmas francia kertészeti ipar nyereményei, de alföldünk éghajlatát nagyon szeretik, mert bár tőkéjük élénksége csak középszerű, de termékenységre nézve minden más fajknál előbb valók. Közös jellemvonásuk az, hogy veszszeik könnyen gyökereznek, és így könnyen lehet őket szaporítani.”²⁵² A városban mind a mai napig termesztik a *saszla* fehér²⁵³ és piros változatát, de kisebb mennyiségben az ún. *petrezselyemszőlő* is előfordul, amely elnevezését hosszú fogakkal szegélyezett, fűrészes leveléről kapta.²⁵⁴

²⁵⁰ 1888-ban Csereklői Károly külön munkát szentelt a fajta széles körű elterjesztése érdekében, amely 1878-ban jelent meg Kecskemét környékén, amikor id. Csókás József javaslatára a Kecskemét Vidéki Gazdasági Egyesület Nagykanizsáról, Dr. Tersánszky József szőlőtelepéről a városba hozatta. A szerző szerint mind a *fehér*, mind a *piros saszla* az 1880-as években igen keresett szőlőnek számított, métermázsáját akár 18–22 forintért is értékesíteni lehetett. Termesztésének előnyeit Csereklői ekképp mutatja be: „A piros gyöngyszőlő kitűnő szép színe miatt felette keresett a kereskedésben, pedig koránt sincs olyan jó, olyan kedves zamatú, mint a fehér ropogós gyöngyszőlő; ez az előbbinek sárgás színű változványa, ropogós elnevezését talán onnan nyerte, mivel ujjal összenyomva roppan, és leve ki nem csordul, mely tulajdonságát húsossága okozza, s ez képesíti ismét a hosszú úton való szállításra. Mindkét faj már augusztus hó első felétől kezdve érik, s innen túl minden más napon lehet azt szedgetni és piacra vinni, a kereskedők lesik, várják. Jellemző sajátosságuk még egyebek mellett az is, hogy félérett állapotukban is élvezhetők, akkor sem savanyúk. És e tulajdonukkal bírnak a gyöngyszőlőfajok egyebek felett kiváló előnnyel, mivel utóbbiak csupán teljes érettségükben lévén alkalmasok a piacra vitelre, érési idejük a gyöngyszőlőkétől annyira hátra esik, hogy mire a közönséges szőlők elkezdenek érni, azon időre a gyöngyszőlők elfogynak, illetőleg piacra vitelük idejének be kell szűnni, ellenkező esetben azok árát letörlik.” Csereklői K. 1888. 9–10.

²⁵¹ 1861-ben kiállítás is szervezett, ahol Szentese város lakosságának bemutatta a különböző szőlő- és gyümölcsfajtaikat.

²⁵² Oroszi M. 1871. 28.

²⁵³ Oroszi Miklós a *fehér saszla*t *fehér gyöngyszőlő*ként emlegette, amely a *chasselas musqué blanco*hoz vagy más néven *passatutti*hoz hasonlított leginkább, de nem rendelkezett muskotályos ízzel. Oroszi M. 1871. 28.

²⁵⁴ Kozma P. 1968. 360.

A szentesi szőlőbirtokosok úgy tartják, hogy a fajta sikere első-sorban a kiváló talajadottságokban²⁵⁵ rejlik,²⁵⁶ máshol a fürtök ritkásak, és a bogyók íze sem hasonlít a *Kis-Tisza-szigetben* szüretelt termésére.²⁵⁷ Arra a kérdésre mindezidáig nem sikerült kielégítő választ adni, hogy a csemegeszőlők a szőlőültetvényekben milyen tényezők eredményeképpen váltak egyeduralkodóvá. Egyik adatközlőm szerint a *saszla* a *Zsup-szigeten* Burján Lajos polgármester tevékenységének köszönhetően terjedt el, akitől a többi birtokos ültetés céljából vesszőket kapott. A *Kis-Tisza-sziget* földtulajdonosai korábban is tisztában voltak a termőhely és a szőlőfajta közötti különleges kapcsolattal, amit 1940-ben a következőképpen fogalmaztak meg, amikor az illetékes hatóságokhoz a nyári gát építése kapcsán beadvánnyal fordultak: „Területünk *saszla* szőlő termesztése pedig olyan első rendű hogy a környékünkön még csak hozzá hasonlót sem lehet találni.”²⁵⁸

A *saszla* mellett Szentesen kisebb mennyiségben előfordul még a *delavaré*, (delaware) az *izabella*, a *kövidinka*, a *kadarka* és az *otelló*. Az 1939. december 31-ig kivágandó és átoltandó amerikai szőlőkről készített kimutatásban nyilvántartásba vettek olyan szőlőbirtokost, aki 300 tőke *delaware* illetve 42 tőke *izabellával* rendelkezett.²⁵⁹ Rácz István a *Zsup-szigetben* a két világháború között a kecskeméti Miklós-telepről rendelt oltványokat, amelyekkel betelepítette birtokát,

²⁵⁵ Kozma Pál szerint a csemegeszőlők a talajra jóval nagyobb érzékenységet mutatnak, mint a borszőlők. Szép, nagy, ropogós bogyójú fürtök csak humuszban, vízben és tápanyagban gazdag területeken teremnek, sovány és száraz talajokon viszont csak kisméretű szemek fejlődnek. Kozma P. 1968. 104.

²⁵⁶ A szőlőfajta elterjedése feltehetőleg azzal magyarázható, hogy az árterületen az időszakos árvizeknek köszönhetően jó vízgazdálkodású talajok találhatók, amelyek kedvező feltételeket biztosíthatnak a termesztéséhez. A 20. század elején a Borászati Lapokban többen is a *saszlát* ajánlották telepítés céljából, de az *olasz rizling* is bevált a gyakorlatban. Borászati Lapok 1907. augusztus 11. 502.

²⁵⁷ A szentesi sajtóban is napvilágot láttak olyan tudósítások, amelyek a *Kis-Tisza-szigetben* termelt *saszla* szőlő különleges jellegét hangsúlyozták: „A Nagyhegy és dónáti ormok mézédés gyönyörű színű és utólérhetetlen zamatú csemege szőlőket képesek teremni, de ezek közt a szőlők közt Chaselas-féléket termelni nem érdemes, mert ezek itt aprószeműek maradnak és a szemek nem tetszetősek. Viszont a Tiszaszigeten ezeknek a termelése ajánlható legelső sorban, mert gyönyörű fejlődést érnek el és igazán szemnek tetszetősek, ha a szájnak már nem is ízlenek.” Szentesi Lap 1947. február 20. 2.

²⁵⁸ KJM 253

²⁵⁹ IX. 210.1. CsML SzL SZHi. 1939. 12.

ahol Irsai Olivér, Afuz Ali, csabagyöngye, Mathiász Jánosné muskotály és Erzsébet királyné emléke fajták termesztésével foglalkozott. A Kis Tisza-szigeten a sasza kiváló értékesítési lehetőségének megszűntével jó néhány szőlősgazda borszőlőket telepített, ezért új fajták (zalagyöngye, bianca, cabernet) jelentek meg. A területen jelenleg is meghatározónak számít a sasza, amit a szőlővel beültetett parcellák megközelítőleg 60%-án termesztenek. A Zsup-szigetben számon tartottak egy olyan „félvad”, a Pallavicini családtól származó fajtát is, amely nagymértékben elszaporodott, ám csak kisméretű bogyókat termett. Ha gondozták, akkor a gazdák valamivel nagyobb szemekkel számolhattak.

Szegváron a szőlőfajták közül leginkább a kadarka, a kövidinka, a rizling, az otelló és a noha (Noah)²⁶⁰ fordult elő, amelyek közül az utóbbit gyakran felengedték, felfolyatták a gyümölcsfákra. Nagyon szívós fajtának bizonyult, mivel az árvizek után még a Tisza által lerakott hordalék alól is kihajtott.

Mindszenten többféle szőlőfajtát termesztenek, amelyek közül kiemelkedik az otelló, a kövidinka és az izabella. 1945 után osztották ki az élő Tisza melletti területet, ahol a két világháború között birkákat legeltettek. Az új birtokosok a parcellákra jórészt kövidinkát telepítettek. Akad olyan gazda, aki a különböző csemegefajták (fehér és piros sasza) mellett borszőlők (kékfrankos, zweigelt) termesztésére szakosodott.

Mártélyon a szőlőfajták közül a kövidinka számított meghatározónak, de a rizling és az ezerjő is előfordult, bár a helybeliek utóbbiakat nem igazán kedvelték, mert a különböző betegségekre érzékenynek bizonyultak.²⁶¹

²⁶⁰ Az ártérben napjainkban is megtalálhatóak a fajta fákra felfutó szőlőtövei, amelyekről az elmúlt évtizedekben többen szedtek szaporítóanyagot. Szabó Elemér szegvári lakos Orom-dűlői szőlőbirtokán több ilyen szőlőtőke található. Mártélyon egyes lakóházaknál a lugasok szaporítóanyaga is a hullámtérből származik, ami többnyire valamilyen direkttermő szőlőfajtát, többnyire izabellát jelent.

²⁶¹ Hódmezővásárhely elöljárósága 1904-ben a következő fajtákat ajánlotta telepítésre a kishomoki területek haszonbérelőinek: fekete nemes kadarka, magyarka (szlankamenka), oportó (portoguzzi), nagyburgundi, kövidinka, piros veltelini, ezerjő, mézes fehér, delaware, fehér és piros ropogós Gyöngy passát-tutti, muscat alexandr, muscat ottonel, Ezeréves Magyarország emléke, genuai zamatos, kecskecsű, fehér és piros gyöngyszőlő, rosamina di Vacca, chasla roál Angevine. Herczeg M. 1994. 120.

A Zentához tartozó *Bátkában* a csemege- valamint a borszőlőket egyaránt megtaláljuk. Amíg előbbi csoporthoz a *fehér* és a *piros saszla* vagy *csaszla*, a *Kossuth*, az *Afuz Ali* és a *csabagyöngye*, addig utóbbihoz a *szlanka*, a *kövidinka*, a *bánáti* és az *olasz rizling*, az *otelló*, a *kadarka* vagy *kadár*, a *kreáca*,²⁶² a *prokupác*²⁶³ illetve a *vranac*²⁶⁴ sorolható.

Az 1930-as és az 1940-es években Makón a *rizling*, a *kövidinka*, a *kadarka*, a *saszla*, a *csabagyöngye*, a *kecskecsöcsű*, a *delavaré* és az *otelló* terjedt el. A szőlőbirtokosok a *nohát* nem igazán kedvelték, mivel fürtjeiről a bogyók könnyen lehullottak, ami a szüretelését nagy mértékben megnehezítette. Szundy Jenő a Gyümölcsészeti Naptárban a következő fajtákat vette számba, amelyek a város szőlőskertjeiben leginkább beváltak a termesztésbe: „A nálunk legjobban termő fajták a korai Csabagyöngye, közép korai Passatuti, piros és fehér Saszla, a Muskát Ottonel és a későbbben érő Kecsececsű csemege szőlő. A borszőlőkből: Kövidinka, Rizling, Pozsonyi fehér, fehér Szlankamenka, különösen pedig a fehér borszőlő, mert tapasztalataink szerint a tavaszi fagyokat jobban bírja.”²⁶⁵ A Maros árterén elterülő *Zugolyban* a szentesi *Kis-Tisza-szigethez* hasonlóan a *saszla* fehér és piros változatai számítottak közkedveltnek a szőlőbirtokos körében, akik a termés nagy részét csemegeszőlőként értékesítették, amiből 1990-es éveket megelőzően jelentős bevételük származott.

Apátfalván főként a *fekete kadarkát* termesztették a Maros árterületében, de *otellót*, *kecskecsöcsűt*, *izabellát*, *novát*, *kövidinkát*, *olasz* illetve *bánáti rizlinget* is telepítettek, sőt a helybeliek egy *fehér szőlőnek* nevezett fajtát is számon tartottak.²⁶⁶

Tiszakeszi, Ároktő, Tiszadorogma, Egyek és Tiszacsege határában az árterben a direkttermő fajták (*nova*, *otelló*, *delovári*) mellett ismertnek számított a *rózsa szőlő*, a *kunkordi* illetve a *százszoros* vagy *fekete rizling*, ami egyes elképzelések szerint a *kadarka* egyik változata lehetett. Az 1940-es években honosodott meg egy isme-

²⁶² A *bánáti rizling* elnevezése Szerbiában. Csepregi P.–Zilai J. 1988. 219.

²⁶³ Kék szőlőfajta, amelyet egész Szerbiában termesztnek, de ismertnek számít Koszovóban és Macedóniában is. Robinson, F. 2006. 549.

²⁶⁴ Kék szőlőfajta, amely Szerbiában, Montenegróban és Macedóniában számít közismertnek. Robinson, F. 2006. 759.

²⁶⁵ Szundy J. 1935. 71.

²⁶⁶ Szigeti Gy. 1999. 201.

retlen fehér, korai érésű szőlő (*Feri*²⁶⁷ vagy *Bandi szőlő*), amelyet annak a gazda nevével illették, akitől a telepítésre szánt vesszőket beszereztek.²⁶⁸ Nagykörűn az ártérben manapság a *Kossuth szőlőt*, a *delavárét*, az *oportót*, a *csabagyöngyét*, a *fehér* és a *piros saszlát*, a *nohát*, az *izabellát*, a *dinkát*,²⁶⁹ a *rizlinget* és a *passatuttit* termesztik.

Az ártéri szőlőskertekben elterjedt szőlőfajták állományát áttekintve azt tapasztaljuk, hogy a csemege- illetve a borszőlők egyaránt képviseltetik magukat, ami a termés felhasználásnak sokoldalúságát jelzi. A direkttermők szinte minden településen előfordulnak azért, mert a különböző szőlőbetegségek iránt kevésbé érzékenyek, nem igényelnek rendszeres növényvédelmet. Egy-egy szőlőfajta dominanciájával főként Szentesen találkozunk, ahol a helyi polgárság játszhatott alapvető szerepet a *sasza* elterjesztésében. Az ártéri szőlőskertek többségében a különböző szőlőféléket vegyesen telepítették, ami azt jelzi, hogy a borkészítés főként a saját szükségletek kielégítésére irányult.

Telepítés, szaporítás

A szőlőket a birtokosok a magasabban fekvő, homokos talajú térségekre telepítették, ahonnan az áradások hamarabb levonultak, azaz a víz nem melegedett fel, emiatt kevésbé pusztította a szőlőtökéket. A szentesi *Kis-Tisza-szigeten* szinte napjainkig extenzívnek mondható ültetési technikákat alkalmaznak, vagyis az előkészítetlen vagy szántással fellazított földbe, fúróval és sima vesszővel²⁷⁰ telepítenek, a trágyát pedig nem használnak fel.²⁷¹ Mind a mai napig számon tartanak olyan szőlőbirtokosokat is, akik ültetés előtt az adott te-

²⁶⁷ Egyes vélemények szerint a fajtát Orosz Ferenc kisvarsányi szőlőtermesztő terjesztette el, akitől az elnevezését is nyerte. Rácz J. 1997. 54.

²⁶⁸ Papp J. 1992. 800.

²⁶⁹ A fajta elnevezése feltehetőleg szerb eredetű, amely a „dinnyeízű szőlő” jelennel bír. Rácz J. 1997. 51.

²⁷⁰ Az 1940-es évek második felében a *riparia* alanyra oltott *saszlát* is telepítettek, jóllehet a homoktalajok és az időszakos vízborítás védelmet nyújthatott a *filoxéra* ellen.

²⁷¹ A sima vagy nyers vesszőnek minden előkészítés nélküli ültetése már a 19. század elején is szakszerűtlen eljárásnak számított. Igényesebb technikának minősült ugyanakkor az ún. talpas vesszők alkalmazása, amelyeket szélvédett helyen félig beástak a földbe. Égető M. 2001a 550.

területet két ásonyom mélyen megforgatták.²⁷² Ezt a módszert azonban a gazdák többsége feleslegesnek tartja, mivel úgy vélik, hogy a hordalékos talaj nemcsak a felszín közelében, hanem a mélyebb rétegekben is megfelelő mennyiségű tápanyagot tartalmaz.²⁷³ A telepítéshez szükséges szaporítóanyagot ősssel gyűjtik össze, amikor a tőkék termőképessége mellett arra is ügyelnek, hogy jól beérett, egészséges vesszőket használjanak fel, amelyeken általában hat szemet hagynak. Törekednek arra, hogy a legalsó rügy alatt egy darab a *cserből* is maradjon, amiből erős és életképes gyökérzet fejlődhet. Ezt a vesszőt a gazdák a *monyas* jelzővel illetik. Akadnak olyan szőlőbirtokosok is, akik a gyökeres vesszőt előnyösebbnek tartják a simánál, mivel a belőle kifejlődött növény hamarabb termőre fordul. Szőlőiskolát a gazdák a *Kis-Tisza-szigeten* rendszerint a parcella egy-egy védettebb részén, a *kunyhó* közelében létesítenek, ahol a dugványok nincsenek kitéve az időjárás viszontagságainak. A vesszőket többféle módon szokták elültetni. A kevesebb talajmunkát igénylő eljárás szerint a dugványokat ferdén egy 15–20 cm mély árokba helyezik, a gyökérzet pedig a földben lévő négy rügyből fejlődik ki. E technika előnye az, hogy az 5–6 cm távolságra elrakott vesszők öntözéséhez kevés víz szükséges, a szemeket borító föld pedig gyorsan átmelegszik. A *Kis-Tisza-szigeten* ún. *bakhátas szőlőiskolát*²⁷⁴ is kialakítanak, azaz a szaporítóanyagra mindkét oldalon földet húznak.

A vizsgált településeken az ártéri szőlőskertekben a telepítést ős-szel vagy kora tavasszal végzik. Szentesen a vesszőket egy méternyire ültetik egymástól, és ugyanennyi távolságot hagynak a sorok között

²⁷² A 19. század közepén a szőlészeti szakirodalom már egyre gyakrabban hangoztatta a kijelölt terület ültetés előtti teljes megforgatásának szükségességét, de még 1870 táján is csak az úri-polgári birtokosok *rigolírozatták* parcelláikat. Az eljárás a filoxéravész idején, 1890 és 1900 között terjedt el széles körben, majd az árokba ültetést kiszorította a paraszti gyakorlatból. Égető M. 2001a 552.

²⁷³ A Szentesen a *Nagyhegyen* a szőlőtelepítés előtt mindig megforgatták a területet, mivel a szőlő jobban fejlődött, ha a gyökérzeténél termékeny talajréteg helyezkedett el.

²⁷⁴ A szőlőiskola készítésének technológiája már 200 évvel ezelőtt is ismertnek számított a szőlészeti szakirodalomban, de a filoxéravészig a paraszti gazdaságokban nem alkalmazták. A 19–20. század fordulójától a kötött talajú szőlővidékeken az új telepítéseket főként iskolában előnevelt, gyökeres vesszővel végezték. Az 1890-es évektől terjedt el a homokterületeken nagyobb mértékben a gombázott vessző ültetése, amelyet a szőlészeti szakirodalom tett ismertté. Égető M. 2001a 550.

is. A telepítéshez akácfából vagy vasból készült, 80 cm hosszú, T alakú fúrot használnak, amivel könnyedén kialakíthatják a lyukakat a laza szerkezetű, homokos talajban.²⁷⁵ A *Kis-Tisza-szigeten* általánosan elterjedt gyakorlatnak számít a vízzel történő ültetés, amit a szőlősgazdák *iszapolásnak* neveznek. E módszer lényege abban rejlik, hogy a fúróval előkészített lyukat a vessző behelyezése után többször teleöntik azért, hogy a föld összetömörüljön. A víz felszívódását a dugvány körkörös mozgatásával igyekeznek elősegíteni. A gyökeres vesszőket ásóval ültetik, mivel az ültető fúróval kialakított lyukba a gyökerek nem férnének el. A telepítés előtt a felesleges gyökérzetet eltávolítják, csak a két alsó szemből kifejlődő *talpgyökereket* hagyják meg.

A szőlősgazdák által ma is szívesen alkalmazott szaporítási eljárás a *döntés*, amit főképp akkor alkalmaznak, ha egy tőke kipusztul. Ilyen esetben az egyik szomszédos szőlőtő erőteljes vesszőjét megcsavarják, majd egy árokban elföldelik úgy, hogy a két felső szem a talaj felszíne felett helyezkedjen el. Nem raknak trágyát a vessző alá, a következő évben tavasszal vágják le az *anyatőkéről*.²⁷⁶

Mindszenten a telepítést megelőzően egyesek a faluban lévő kertben gyökerezették ki a vesszőket, amelyeket 60 cm hosszúságúra vágtak. A talajfelszín felett 1 szemet hagytak, amit földdel takartak be, vagyis *felbakhátaltak*. Voltak olyan gazdák is, akik a homokos területeken sima vesszőt telepítettek. Az ültetés előtt az ártéren a talajt nem forgatták meg. Miután a gyökeres vesszőket vízzel hígított agyagba vagy „sárga földbe” mártották,²⁷⁷ vasból készített fúróval lyukat alakítottak ki, amiben elhelyezték a szaporítóanyagot. A vesz-

²⁷⁵ A Duna-Tisza köze homoki területein illetve a kötöttebb talajokon is rendszerint T-alakú munkaeszközöket alkalmaztak, amelyek készülhettek teljes mértékben fából csapolásos technikával. Elterjedtek ugyanakkor olyan fúrók is, amelyeknek a lyukasztásra szolgáló függőleges szárát vasból alakították ki. Égető M. 2001a 552.

²⁷⁶ A szőlőnövény vegetatív szaporításának többféle technikája alakult ki, amelyek közül az elpusztult tőkék pótlására kétféle gyakorlat terjedt el. A *bujtás*, *bojtás*, *bujtatás* során a hiányzó szőlő helyére egy árokba vesszőt húztak, amit földdel takartak be. A *döntés* a kipusztult tőke pótlása mellett a növény fiatalítását szolgálta. A két módszert illetően nemcsak az általam vizsgált települések némelyikén, hanem más szőlővidékeken is nagy terminológiai bizonytalanság alakult ki, ami abban érhető tetten, hogy a két eljárás elnevezése gyakran felcserélődik egymással. Égető M. 2001a 549.

²⁷⁷ Az első világháború után terjedt el a vesszők végeinek hígított trágyalébe történő mártása. Égető M. 2001a 552.

szőket ezt követően vízzel belocsolták, a talajt pedig lábbal tömörítették azért, hogy a gyökérzet ne kaphasson levegőt. A tőkék között 60–70 cm vagy 1 m távolságot hagytak.

A Zentához tartozó *Bátkában* napjainkban a telepítéshez az erősebb, vastagabb vesszőket tartják alkalmasnak, amelyeket az ültetés előtt egy hétig vízben áztatnak. Amikor hajtani kezdenek, akkor ültetik el vasból készített fúró segítségével. Miután a vesszőket belehelyezték a lyukba, a munkaeszközt ismét a talajba nyomják, a földet pedig tömörítik. A tőkék között 50–60 cm-t vagy 1 m-t hagynak, a sorokat pedig 1–1,1 m távolságra alakítják ki azért, hogy a talajt *rotációs kapával* is könnyen megmunkálhassák. Telepítéskor egy hosszú zsinórt húznak ki, amelyen csomók jelzik a vesszők helyét. A felszín felett általában két szemet hagynak meg, majd földdel takarják be azért, hogy a hajtásokat a nap sugarai ne perzselhessék meg. Amikor mindkét szem kihajt, akkor az egyiket, rendszerint a gyengébbet augusztusban lecsípi azért, hogy a tőke az erősebből fejlődjön ki.

Az 1970-es évek előtt Makón a telepítéshez ősszel szedett, *gombázott vesszőket* használtak, amelyeket a téli hónapokra 15–20 szálból álló kötegekben vermeltek el. Az ültetéshez T alakú fúrot alkalmaztak, amelyet bejelöltek, hogy a munkaeszközzel megfelelő mélységű lyukat alakíthassanak ki. A sorokat a hagyma ültetésekor használatos *útallóval*²⁷⁸ jelölték ki, de akadtak olyanok is, akik zsinórt húztak ki. Amíg a tőkék között 80 cm, addig a sorok között 1 m távolságot hagytak. A telepítés után a vesszőket földdel fedték be, azaz *becsirkézték*. Az ültetéshez, pótláshoz felhasznált gyökeres vesszőket iskolában nevelték. A fiatal szőlőt rendszeresen gondozták, a zsenge hajtásokat a nyári hónapokban a betegségek ellen több alkalommal, permetlével *spriccelték be*.

Apátfalván a telepítés előtt a területet nem fordították meg, hanem csak mélyebben megszántották. A vesszőket tavasszal a nyitást követően gyűjtötték össze rendszerint valamelyik rokontól, ismerőstől, akiknél a kiválasztott tőkét rongydarabbal jelölték meg. Telepítés előtt a szaporítóanyagot hűvös helyen tárolták vagy beázattatták, majd egyforma hosszúságra szabták. Az ültetéshez kecskeköröm formájú, vasból készített fúrot használtak, amelynek az ágai

²⁷⁸ A munkaeszközt az apróhagyma duggatásánál a sorok vonalazására használták. Tóth F. 1998. 334–335.

közé helyezték a szőlővesszőt. Apátfalván akadt olyan gazda, aki a telepítés előtt a vesszőket tehéntrágyába áztatta néhány órán keresztül vagy az alsó végeit megkaparta az első szem felett azért, hogy könnyebben kifakadjanak. Az ültetésnél lapos, szorító fúrót is használtak, amellyel a vessző töve felé nyomták a földet.²⁷⁹

Trágyázás

Szentesen az ártéri szőlőbirtokosok körében általános véleménynek számít az, hogy az ismétlődő áradások termékeny iszapot hoznak magukkal, ami a szőlő számára a szükséges tápanyagokat biztosítja.²⁸⁰ Istállótrágyát főként azok hordtak a parcellákra, akik káposzta termesztésével is foglalkoztak. A trágyát Szentesen az ártérbe lovas kocsival szállították, mivel a területek a várostól távol helyezkedtek el. *Mártélyon* időnként állati ürülékkel javították a talaj minőségét, amit a szőlősorok közé hordtak, majd tavasszal nyitáskor ráhúzták a földet. A trágyát a faluból talicskával szállították ki az ártérbe, ahol vasvillával szórták szét. Makón a szőlőt 2–3 évente trágyázták. A takarás után az állati ürüléket talicskával vagy kétfülű hagymaszedő *kiskaskával*²⁸¹ hordták a sorok közé, amire tavasszal a nyitás alkalmával ráhúzták a földet.²⁸²

²⁷⁹ Szigeti Gy. 1999. 203.

²⁸⁰ Szentesen a *Nagyhegyen* a szőlőterületek termőképességét rendszeresen javították trágyával, amit télen hordtak a betakart sorok közé, majd tavasszal rányitották a földet.

²⁸¹ A hagyma termesztésében általánosan elterjedt eszköz, amelyet a dughagyma szedésénél, szelelésénél, osztályozásánál és a szárított termés rácsról történő leszedésénél alkalmaztak. Tóth F. 1998. 335.

²⁸² A szőlők rendszeresen ismétlődő, fedésárokban történő trágyázása a paraszti birtokokon viszonylag új keletű jelenségnek számít, amely nagyjából a 19–20. század fordulójától terjedt el. Égető M. 2001a. 568.

Talajmunkák

A szőlőtőkék takarásának²⁸³ háttérbe szorulása egyfelől a magasművelés elterjedésével mutat összefüggést, másfelől a szőlősgazdák az 1970-es évektől egyre kevésbé vállalták ezt a nehéz, sok fizikai megterhelést igénylő munkafolyamatot. A szentesi *Kis-Tisza-sziget* birtokosai szerint a földborítás megvédte a tőkefejet, a csapokat és a szálvesszőt a téli fagyoktól, a vadak kártételétől, valamint az ónos esőtől, amelyek közül az utóbbi okozhatott óriási károkat. Hasznosnak tartották e műveletet azért is, mert a betakart ültetvényekben az áradások nem pusztítottak oly nagy mértékben, mivel a földdel fedett szőlő a víz alatt nem fakadt ki. A nyitás–takarás során az egész évben összetömörített talajt lazították, művelhetőbbé tették, a gyomok pedig nem szaporodtak el. A munkát nagyméretű, téglalap formájú munkaeszközzel végezték, amit *takarókapának* neveztek. A szálvesszőt a tőke befedése előtt megcsavarták azért, hogy el ne törjön, majd ráléptek, és földet húztak rá. Először a sor egyik felén haladtak végig, majd a műveletet a másik oldalon folytatták. A szőlőre húzott földhányást *hártyának* vagy *bakhátnak* nevezték. A műveletet gyakran lóval végezték: *Vót ojan is, hogy lóval takarták be. Magasított takaróeke volt rajta, egy ijen magasító takarólemez. Egy ló húzta, méjen nem ment az. Viszont azt a kis földet vagy homokot ráborította a tőkére. Na most ezt megcsinálta mind a két oldalt, hát aztán következett az, hogy mi utána mentünk és a szálvesszőket lehuzgáltuk. Az öreg Kommendát Jani bácsi, annak volt egy szürke lova, az úgy értette a takarást, hogy nem igaz. Az ki nem tört volna, az a ló egy tőkét sem.* (Szamosközi László) Állati igaerő alkalmazásánál a karókat eltávolították azért, hogy a munkavégzés közben a lovakat a szőlőtámaszok ne akadályozzák. A birtokosok egy része, főként az iparosok gyakran fogadtak fel napszámosokat, akik elvégezték a szőlőtőkék befedését.

A nyitás befejezésének határidejeként József-napot tartották számon, hacsak a munkát az áradások nem késleltették. A tavaszi árvizek gyakran elmosták a takarást, amelynek következtében a hosszabb vesszők maguktól felálltak, a szőlőtőkék pedig levegőhöz

²⁸³ A hódmezővásárhelyi és a szentesi szőlőhegyeken a levéltári források szerint már a 18. században is alkalmazták a tőkék őszi betakarását és tavaszi nyitását. Kiss L. 1981. 243–244.; Égető M. 1983b 193.

juthattak. A szálvessző kibontása nagy odafigyelést igényelt, mivel a munka során a szemek könnyen megsérülhettek. A nyitást hosszú fejű, keskeny kapával végezték, amivel a tőkefej alól könnyedén ki lehetett táányozni a földet. 1970-ben a hosszan tartó áradás miatt a szőlőültetvényeket csak augusztus végén lehetett kinyitni, de olyan esztendőket is számon tartanak, amikor a szőlősgazdák a víz alól húzgálták ki a szálvesszőket, hogy a növény a felső rügyeken keresztül „levegőhöz juthasson”.

A talajfelszín fellazítását és a gyomirtást manapság is trapéz vagy körcikk formájú, hosszú nyélre erősített kapával (*karaszoló*) végzik,²⁸⁴ amivel a szőlőtőkék között tenyésző gyomokat (pl: *aranka*, *nyúlárnyék*, *libasaláta*, *tyúkhúr*, *kövércporcsin* stb.) próbálják kiirtani. A kapálást követően a növények szárait és gyökereit gondosan összegereblyézik, majd talicskával a parcelláról elszállítják azért, hogy ne elszaporodhassanak el ismét. Az árvizek után, tavasszal a szőlőben sok nyár- és fűzfa magoncok növekedhet, amelyeket csak nehéz munkával lehet *suhavágó kaszával*²⁸⁵ kiirtani. Adatközlőim több alkalommal is megemlékeztek olyan ártéri birtokosokról, akik a hajtásokat nem távolították el, ezért a földbirtokaikat néhány esztendő leforgása alatt a facsemeték teljesen beborították.

A szentesi *Kis-Tisza-szigeten* az áradások visszavonulását követően a talaj gyakran összeiszapolódik, szikkadás után megkeményedik. A víz által lerakott iszapot görbe ágú villával felgereblyézik, lazítják azért, hogy az üledék megrepedjen, a talaj pedig „levegőssé válhasson”.

Mindszenten a parcellákon különböző gyomnövények tenyésznek, amelyek közül a *tyúkhúr*, a *muhar*, a *vajfű* és a *vörös paréj* emelkedik ki. Az áradások miatt a *nadálytő* is gyakran elszaporodhatott, amit nehezen lehetett kiirtani. Ha nem akadályozták meg a fűzmagoncok elterjedését, akkor annyira megerősödhettek, hogy egy év

²⁸⁴ A nyári kapálás eszközeként a 19. század derekán tűnik fel Magyarország különböző borteremő vidékein a *horoló*, *horiszló*, *saraboló*, *varaló*, *purháló* néven ismert keskeny lemezkap. 1850 táján Kecskeméten már megjelent, de használata korántsem tekinthető általánosnak. Égető M. 1974. 142.; 1983b 140.

²⁸⁵ Nyíri Antal munkájában a *suha* fiatal fűzfaeredés értelemben fordul elő. Adatközlőim elmondása szerint a levágására használatos eszköz a szárvágóhoz hasonlított. Takács Lajos az ág- és vesszővágó szerszámok között tartotta számon a kaszaszerű típusokat, amelyeknél a kisméretű sarlóhegyet behasított vagy lefűrészelt nyélbe helyezték. Nyíri A. 1948. 101.; Takács L. 1967. 211.

múlva az adott területen akár kosárfonásra alkalmas vesszőt is lehetett vágni. Mindszinten *karasolónak* vagy *harasolónak* nevezik azt a kapatípust, amellyel nyáron a talajt lazítják, illetve a gyomokat irtják.

Makón a nyári hónapok alatt a szőlősgazdák a parcellákat több alkalommal *karaszolták*, ami a haszontalan növények irtása mellett a talaj lazítására irányult. A kikapált gyomokat (*lúdhúr*, *folyondár*) gondosan kigereblyézték, vagyis a szőlőföldet alaposan megtisztították azért, hogy a tőkék között a termést dézsmáló emberek és állatok lábnyomát könnyebben felfedezhessék. A szüretet megelőző, utolsó talajmunkát a szőlőbirtokosok *érés alá kapálásnak* nevezik napjainkban is. A *Csipkésben* a *jegeske* nevű gyomnövény szaporodott el leginkább, amit a nyári kapálások folyamán teljesen ki kellett irtani. Ha a gyökeréből egy vékony szál is a földben maradt, akkor növény ismét kihajtott.

Apátfalván a szőlő között *lúdhúr* és *kövér paré* tenyészett, amelyeket a permetezést megelőzően igyekeztek kiirtani. A gyomokat zsákba tömték, hazavitték és a disznókkal vagy a tyúkokkal etették meg. A növényeket a permetezést követően a tőkék között, a *bakháta*kon gereblyével kis csomókba gyűjtötték, ahol megszáradtak és elpusztultak.²⁸⁶

Tőkeművelés, metszés

A szentesi *Kis-Tisza-szigeten* az alacsony művelésű tőkéknél még manapság is a szálvesszős metszésmód²⁸⁷ számít közkedveltnek,²⁸⁸ ami

²⁸⁶ Szigeti Gy. 1999. 203.

²⁸⁷ Kozma Pál szerint Magyarországon a *saszla* a hosszúcsapos és a félszálvesszős metszés alkalmazásának köszönhetően terem jól, a hosszú szálvesszős technika viszont a fürtök értékét jelentős mértékben csökkenti. Svájcban és Franciaországban a szőlőültetvényeket rövid csapra metszik, ezért a szelektált változatoknál egy kat. holdon elérhetik a 100–150 mázsa termést is. Kozma P. 1968. 359.

²⁸⁸ Németországban és Franciaországban a szálvesszős metszés számos helyi változata alakult ki, amelyek közül a vessző vízszintes kikötése, szög alatti leívelése számít a leggyakrabban alkalmazott technikának. Stájerországban elterjedt a szálvessző végének földbeszúrása. Északnyugat-Magyarországon alakult ki az előbb számba vett európai változatoktól eltérő eljárás, melynek különlegességét az adta, hogy a tőkefejen kialakított, rövidre metszett csap mellett a csercsapon hosszú szálvesszőt hagytak, amit nem a szomszéd tőkéhez kötözték, hanem meghajlítva a földbe bújattak, csúcsát pedig kihozták a felszínre. En-

annyit jelent, hogy egy-egy tőkén 2–3 csap, valamint egy 6–8 vagy 8–10 szemet tartalmazó szálvesszőt marad.²⁸⁹ A felsoroltakon kívül egy egyszemes biztosító csapot is hagynak, amely a tőkefejen elhelyezkedő rejtett rügypől fejlődik ki. Szálvesszőnek mindig az előző évi csapokon nevelt erős, egészséges hajtást választják ki, mivel ezeken teremnek a tömött, ízletes, piacképes fürtök. A *Zsup-szigeten* az 1960-as évek végéig a csapos technikát alkalmazták, a szálvesszős metszést viszont csak indokolt esetben gyakorolták, rendszerint akkor, amikor a szőlőtőkék az áradások hosszú ideig borították. Az árhullám visszavonulása után a vesszőt nem lehetett visszavágni, mivel a vízben levő rügypok nem hajtottak ki. A *Kis-Tisza-szigeten* az 1970-es éveket megelőzően a szőlőt ősszel metszték.²⁹⁰ A szálvesszős technika egyes szőlősgazdák szerint azért tekinthető célszerűnek, mivel a vesszőkön a rügypok viszonylag magasan helyezkednek el. Az áradások kevesebb kárt okoznak, hiszen a felső szemeken keresztül a szőlőtőke „levegőzhet”, azaz nem *fullad be*.²⁹¹ A metszést a szőlősgazdák a téli időjárástól függően igyekeznek minél előbb elvégezni, mivel a tavaszi áradások miatt nem lehet pontosan kiszámítani azt, hogy a szőlőveszszőket mikor lehet kurtítani. 1999-ben a szőlősgazdák május végén, június elején tudtak metszeni, mert a folyó elhúzódo árhulláma miatt a *Kis-Tisza-szigetet* nem lehetett megközelíteni. Ilyen esetben a

nek eredményeként a szálvessző több termést hozott, a fürtök korábban értek, a meggyökeresedett bujtványt pedig szaporítóanyagként hasznosíthatták. A szálvesszős metszémód sajátos változatának tekinthető a karikás technika, amelyet napjainkban főleg Erdélyben, Arad környékén és az Érmelléken alkalmaznak. Csoma Zs. 1994-95.160–162.; Kecskés P. 1966. 495–516.

²⁸⁹ Kiss Lajos kutatásai rávilágítottak arra, hogy Hódmezővásárhelyen a kopasz fejmetszést és csapos technikát alkalmazták, amelyek közül az utóbbi szálvesszővel egészülhetett ki. Megjegyzi ugyanakkor azt, hogy akadtak olyan gazdák, akik a vesszőket összefogták, és térdmagasságban egyszerűen elvágták. Ez a technika a szőlőművelésben a 19. század elejétől erőteljesen jelentkező extenziválódási tendencia egyik jellemző mozzanataként értelmezhető. A szentesi *Nagyhegyen* a 20. század első felében kopasz illetve rövidcsapos metszést alkalmaztak, szálvesszőt csak az erős, termékeny tőkéken hagytak. Kiss L. 1981. 243–244.; Égető M. 1983b 194.

²⁹⁰ A 19. század végén Gyöngyösön, Gyöngyössolymoson, Gyöngyöspátán és Abasáron a fehér fajtákat ősz végén, tél elején metszték. Kecskés P. 1966. 506–507.

²⁹¹ Oroszi Miklós szerint a *saszla*-félék leginkább a rövid metszést kedvelik, napjaink szőlészeti szakirodalma ezzel szemben a hosszú csapos és a rövid szálvesszős módszert ajánlja. Oroszi M. 1871. 28.; Cserekllyei K. 1888. 19.

vessző legfelső, a vízből kilátszó rügyei hajtanak ki. A növény ugyan átvészeli az áradást, ám nagyon felkopaszodik, azaz hosszú, vastag karokat nevel. A metszést a szőlősgazdák gyári készítésű metszőollókkal végzik, amelyeknek több típusa ismeretes. Az idősebb szőlősgazdák munka során a térdükre rongyot vagy bőrdarabot kötöttek, mások viszont munka közben kisszékre ültek.

A szőlősgazdák lugasokat főként a *kunyhók* mellett és a parcellák elején alakítottak ki, azért hogy a nyári hónapok alatt a szőlőben dolgozók számára árnyékos helyet biztosítsanak.²⁹² A szőlőt lécekből összeállított keretekre futtatták, amelyek két vagy három földbe ásott oszlop között helyezkednek el. Erre a célra általában valamilyen direkttermő fajtát (*izabella*, *delavári* stb.) szemeltek ki, amelyek nem sok gondozást igényelnek.²⁹³ A magasművelés széleskörű elterjedése egy-két innovatív, az újítások iránt fogékonyságot mutató szőlőbirtokos tevékenységéhez kötődik, akik az új módszer kipróbálásával az egyre emelkedő árvízszintek negatív hatását próbálták csökkenteni. Szempontunkból azért tekinthető fontosnak az újfajta tökeművelési eljárás széleskörű elterjedése, mivel a természeti környezet kihívásaira adott emberi válaszként értelmezhető, a megváltozott ökológiai viszonyokhoz történő alkalmazkodás részének tekinthető. A *Kis-Tisza-szigeten* a kordonos művelés különböző formáival találkozhatunk, amelyek a csapos illetve a szálvesszős metszésmóddal kombinálódhatnak. Az új technikák elsajátításában feltehetőleg alapvető szerepet játszhattak az 1970-es években széles körben elterjedt szőlészeti kiadványok,²⁹⁴ amelyek részletes útmutatóval szolgálhattak a különböző lugasformák kialakítására vonatkozóan. A szőlőbirtokosok egy csoportja napjainkban is úgy gondolja, hogy a *sasza* nem igazán kedveli ezt a technikát, mivel könnyen felkopaszodik, és sok hajtást nevel.

A *Kis-Tisza-szigeten* az 1910-es években szűk körben ugyan, de alkalmazták az élőfára futtatást is, ami Gólya Imre tevékenységéhez kötődött szorosan. Az árvizeket jól tűrő birsalmafa köré négy *otelló* tövet ültetett, a vesszőket pedig felfuttatta a lombkoronára. A

²⁹² Az Alföldön a 19. században osztott szőlőskertek körül és a szőlők közötti utak mentén készültek a sövény jellegű lugasok. Égető M. 1983a 139.

²⁹³ Az Ormánságban kizárólag direkttermő fajtákból neveltek lugasokat, amelyek közül említést érdemel a *noha*, az *otelló* és az *elvira*. Égető M. 1983a 145.

²⁹⁴ Kriszten Gy. 1975.; Prohászka F. 1966.

termést akkor szedte le, amikor a fákról a levelek már lehullottak, a bogyók pedig egészen megtöppedtek.

A szentesi *Kis-Tisza-szigetben* a nyitás során a földet igyekeztek kihúzni a tőkék alól azért, hogy a *harmat-* vagy *sátorgyökereket* könnyebben el lehessen vágni. Gyakran előfordult, hogy a növénytelésével is körülásták, hogy jobban hozzá tudjanak férni a gyökerekhez. A műveletet általában 2-3 évente végezték el. A tőke elhalt, beszáradt részeit is rendszerint ekkor távolították el, amihez *kisbaltát* vagy *csákánybaltát* használtak fel.

Mártélyon az 1960-as évek végéig a *kövidinkát* csapra metszték, ami azt jelentette, hogy a kurtított vesszőkön 2–3 szemet hagytak. Az oldalgyökereket a tőkéről nem szedték le, mert úgy tartották, hogy a kapálások során a munkaeszközzel már elvágták azokat.

A szőlővesszők kurtítását a makói gazdák rendszerint tavasszal végezték, ám előfordulhatott, hogy szüret után, az őszi hónapokban metszték. A venyigét összegyűjtötték, kévékbe rakták, hazaszállították, és tüzelőanyagként hasznosították. Amíg a *bánáti rizlinget*, a *kadarkát* és a *kövidinkát* csapra, addig a *saszlát* meg a *kecskecsöcsűt* szálvesszőre metszték. Törekedtek arra, hogy a csapokat a tőkefejből alakítsák ki, amivel a szőlő felkopaszodását igyekeztek megakadályozni. A tőkéket minden esztendőben egy hagymaásóhoz hasonló eszközzel körbeásták, a *harmatgyökereket* pedig metszőollóval gondosan levagdosták.

Apátfalván a *kövidinkánál* csapos, míg más fajtánál a szálvesszős metszésmodot alkalmazták. Utóbbi esetén két darab 6 szem hosszúságú vesszőt hagytak, amelyek az előző évben kialakított csapokból hajtottak. A szálvesszőket minden évben, metszés idején lecserélték.

Karózás

A vesszők és a szőlő lombozatának rögzítését szolgáló karókat²⁹⁵ Szentesen a 20. század első felében a birtokosok az ártéri erdők-

²⁹⁵ Hódmezővásárhelyen a 18. században már felbukkannak a szőlőkarók, habár Kiss Lajos illetve a 19. század derekáról származó dokumentumok nem tesznek említést felhasználásukról. Égető M. 1983b. 195–196.; CsML HL IV.A. 1001. a. 12. HVT Tjgyk. 1845. január 16.

ből²⁹⁶ szerezték be, ahol a téli tüzelő összegyűjtésekor megfelelő hosszúságú támaszokat vágtak. A fűz- és a kőrisfát tartották a legalkalmasabbnak, amelyeknek az egyetlen hátránya csupán az volt, hogy viszonylag rövid ideig, egy-két évig bírták a terhelést. A földben található részük hamar elkorhadt, az árvizek pedig könnyen kimozdították őket a helyükről. A szőlősgazdák igyekeztek 2-2,5 méter hosszú karókra szert tenni, amelyeket hosszabb ideig lehetett felhasználni. A támasztékot kihúzták a földből, a korhadt végét eltávolították, majd újból kihegyezték, és a tőke mellé szúrták. A szőlősgazdák napjainkban szívesebben használnak akácfából kialakított karókat, amelyeknek a beszerzése és elkészítése ugyan költségesebb, ám 10–15 évig is bírják a terhelést. Akad olyan szőlőbirtokos is, aki cseréplécből, bontásból származó faanyagból készített támaszokat használ. A karókat kihegyezik, végüket elszenesítik, vagy forró kátrányba mártják. A tőkék mellől kimozdult támaszokat fából vagy vasból készített *karózó*²⁹⁷ segítségével rögzítik. Miután a karót kihúzzák a földből, a szerszámmal lyukat fúrnak, vagy a már meglévő törkörös mozdulattal tágtíják. Ezt követően a támaszt beszúróják a földbe, a talajt pedig a *karózóval* elegyengetik. Az elkorhadt, eltört karókat is gyakran felhasználják, ugyanis a darabokat összeerősítik, összeszegeznek. Az árvizek közül különösen a téli, jeges áradások azok, amelyek kitörhetik és magukkal sodorhatják a szőlőtámaszokat.²⁹⁸ Olyan esetet is számon tartanak, amikor az árhullám levonult, a támaszokat viszont a hátramaradó jég annyira benyomta a földbe, hogy azokat csak nehéz munka árán lehetett kiszabadítani.

A szőlővesszők rögzítéséhez szükséges karókat a makói gazdák a második világháború előtt fakereskedőktől szerezték be, akik minden évben nagy mennyiségű faanyagot dolgoztattak fel telepeiken. A tá-

²⁹⁶ Dunapatajon a folyó mellett elterülő füzesekből szerezték be a támaszokat, amelyeket ősszel a fák csonkolása idején választottak ki. Égető M. 1974. 148.

²⁹⁷ A munkaeszköz fából készített ültetőfúró lehetett, de valami miatt funkcióváltáson ment keresztül. Nem tévesztendő össze a vasból gyártott *karózókkal*, amelyeket Erdély egyes vidékein mind a mai napig használnak. A Magyarlapádon a helyi kovácsok által készített eszköz két részből, egy fogazott, ívelt horogból, valamint egy hajlított lemezből áll, amit a műveletet végző személy a talpára, illetve a lábára erősít. A munkaeszközt rendszeresen élesítik, mivel az elhasználódott, kopott fogakkal nem lehet a támaszt a földbe nyomni. Mód L. 2007. 95–96.

²⁹⁸ A *Kis-Tisza-szigeten* a fel nem használt karókat valamelyik gyümölcsfa körül helyezik el. Dróttal összefogatják azért, hogy az árvizek ne ragadják magukkal.

maszok 150–160 cm hosszúsággal bírtak, amelyeknek a végeit kihegyezték. Akadtak olyan gazdák is, akik a karókat kátrányba mártották, így a támasz földbe ütött része tartósabbnak bizonyult. A birtokosok közül jó néhányan ősszel a karókat felszedték azért, hogy élettartalmukat növeljék. A makói gazdák fenyőn kívül akácból, fűzfából is készítettek szőlőtámaszt. Apátfalván is akadt olyan gazda, aki a szőlőtőkék mellől a karókat minden esztendőben ősszel kiszedte, amelyeket következő évben, tavasszal fúró segítségével rögzített.

Zöldmunkák

A tavaszi metszés, a karók pótlása, igazgatása után következik a szálvesszők rögzítése,²⁹⁹ amihez kötözőanyag gyanánt az 1950-es, 1960-as években az ártéri erdőkben gyűjtött fűzfavesszőket használták fel.³⁰⁰ Akkor vágták, amikor már kihajtott. A leveleket eltávolították a 30–40 centiméter hosszúságú ágról, majd gúzsba kötötték. A szálvesszőt nyolcas formájú kötéssel rögzítették a támaszhoz. Napjainkban a szőlőhajtásokat a karókhoz raffiával vagy különböző típusú műanyag zsineggel erősítik.

A válogatás során a termőhajtások mellett a csapok rügeiből kinövőket is meghagyják, ugyanis következő évben ezek közül választják ki a szálvesszőt. A hajtásokat raffiával 2–3 helyen kötik össze. Törekednek arra, hogy lazán helyezkedjenek el azért, hogy a permetlé könnyebben beboríthassa a leveleket és a fürtöket.

A kacsokat nem távolítják el teljes mértékben, mert fenn áll a veszélye annak, hogy a jövő évi termő rügek kifakadhatnak.³⁰¹ A gon-

²⁹⁹ Hódmezővásárhelyen június közepén kötözték fel a zöld hajtásokat, amihez általános alföldi gyakorlat szerint sást használtak. A *csádéként* vagy *kákaként* emlegetett növényt az ingoványokban, rétekben kaszálták, majd egy-két napig gyepen kiterítve fonnyasztották. A kötözőanyag mind a makói, mind pedig a szentesi forrásanyagban felbukkan, ami bizonyítja használatukat. Égető M. 1983b 195.; 1993. 150.; Mód L. 2008a 184–208.

³⁰⁰ A fűzvessző a német és dél-tiroli szőlővidékeken egykor általánosan használt kötözőanyagnak számított. A vesszőket 3–4 részre hasították egy fából készült szerszámmal, amit *ritzernek*, a Mosel középső vidékén pedig *kneipnek* hívtak. Sopronban a szőlőt már a 15. század végén fűzvesszővel kötözték, de később fokozatosan kiszorult a használatból, helyét a sás, majd a 18. századtól a szalma és a kukoricacsuhé vette át. Csoma Zs. 1994–5. 184.

³⁰¹ E technikára Csereklői Károly is felhívta a szőlőművelők figyelmét: „Ezeket

dosan elvégzett hajtásválogatás megakadályozza a különböző gombabetegségek elterjedését is: *Az az egy átka a Saszlának, hogy annyi hajtást hoz a fejből, a tőkefejből, hogy besűrűsödik, nem kap levegőt, azt ott hamarabb megindulhat ősszel a rothadás a szőlőfürtökbe vagy a szemekbe, mert nem tud levegőzni vagy hát mondjuk a betegség, a peronosz is jobban fogja.* (Szamosközi László) A művelet rendkívül nagy jelentőséggel bír, mivel a *saszla* hajlamos arra, hogy a tőkefejből sok hajtást neveljen. Ha ezeket a zöldmetszés során nem távolítják el, akkor a tőke könnyen *elfattyúsodik*, terméketlenné válik.³⁰²

A szőlőt Péter-Pál vagy Margit nap után tetejezik, *csenkálják*, mivel a szálvesszők ekkor már kellőképpen megerősödnek, a tőke pedig a fürtöket érleli. Ha a műveletet korábban végzik, akkor a hónaljajtások nagyon elszaporodhatnak. A hajtásokat késsel vagy rövid nyéllal ellátott *kaszaheggyel* vágják vissza.

Növényvédelem

A *peronoszpóra* kártételétől a szőlősgazdák a leveleket és a termést *bordói lével* igyekeztek megóvni, amit különböző összetevőkből készítették. A rézgálicot³⁰³ vagy *kékkövet* a permetezést megelőző napon valamilyen erre a célra használatos edényben,³⁰⁴ harisnyában elhelyezve áztatták be azért, hogy a vízben feloldódhasson. Az oltott meszet a betonkádak vagy félfenekű hordók tetején elhelyezett

tőből kiszagatni nem jó, és pedig nem azért, mivel többli kiszagatás által a meghagyott vesszőnek jövő évben termést ígérő rügyét mintegy kényszerítjük a kifakadásra, a mi nem szabad, mert azzal jövő évi reményünk semmisül, hanem ha újból hajtani akar, hát hajtson a hónaljajtás=kacscs meghagyott egy rügye, mi ha még kinő, újra lecsipjük.” Csereklyei K. 1888. 21.

³⁰² Csereklyei Károly a *saszla* művelésénél hasonló technikát javasol: „A fentebb említett 2-3 szál meghagyott vesszőt, mihelyt lehet, a tőke mellé egy tenyérnyi távolságban levert karóhoz kötjük, a kötésből mindég egy 8-as alakot formálva a vessző és karó között a végett, hogy a vesszőt a karó, a szél mozgatása folytán ne érintse, ne horzsolja.” Csereklyei K. 1888. 20–21.

³⁰³ A réztartalmú védekezőszerek a szőlőbetegségek közül a *peronoszpóra* és a *szőlőorbánc* ellen bizonyulnak hatásosnak. Mivel a tiszta rézgálic oldat erősen savas hatása miatt a zöld növényrészeket megperzseli, emiatt a permetezéshez mésszel vagy szódával közömbösített formáját használják, amit *bordói* vagy *burgundi lének* neveznek. Sántha L. 1934. 7.

³⁰⁴ Szentesen szilke formájú agyagedényeket is használtak erre a célra, amelyeket a helyi fazekasoktól vásároltak.

szűrőn keresztül öntötték át, melynek rácsozatán a kisebb-nagyobb szennyeződések fennakadtak. A mészoldat átfolyását a szűrő folytonos ütögetésével igyekeztek elősegíteni, majd az összegyűlt *salakot* kiöntötték. Miután az oltott meszet a kádba öntötték, a rézgáliccal folytonos kevergetés közben vegyítették.³⁰⁵

Szentesen a védekezést általában 1%-os oldattal kezdték, majd fokozatosan növelték a vegyszer erősségét. Ha nyáron sok eső hullott, akkor a szőlőt 8–10 alkalommal is megpermetezték. Amennyiben fertőzés fokozódott, akkor 1,5-2%-os oldatot is használhattak, de vigyázni kellett arra, hogy a vegyszer a fiatal hajtások meg ne perzselje. Akadt azonban olyan szőlősgazda is, aki 2,5-3%-os *bordói levét* használt. A permetezéshez szükséges vizet a szőlőbirtokosok a *Kis-Tisza-szigetben* ásott, kerekcsutakból biztosíthatják, de vannak a parcellákon Norton kutak is.³⁰⁶ A Tisza partján található birtokok tulajdonosai a folyóról is felhordták vödörökben a vizet, amennyiben erre a sajátos víznyerési technikára szükség mutatkozott.³⁰⁷ A szőlősgazdák körében az 1960-as, 1970-es években még a *Vermorel* típusú permetezőgépek számítottak közkedveltnek, később azonban újabb típusok jelentek meg és terjedtek el.

³⁰⁵ Számon tartanak mind a mai napig olyan szőlőbirtokost, aki a *bordói lé színe* alapján állította össze a permetszer erősségét. Ha túlságosan sötét árnyalattal rendelkezett, akkor a gyenge hajtások könnyedén megperzselődtek.

³⁰⁶ Solt környékén a kutak megjelenése a permetezés általánossá válásával függött össze, mivel nagyobb mennyiségű vízre korábban nem volt szükség. Rendszerint 4-5 szomszédos gazda fúratta a kutakat. Amíg az *öregszőlőkben* kerekcsut, addig a homoki ültetvényekben gémes típusokat használtak. Égető M. 1974. 142.

³⁰⁷ Nagykörűn a permetezéshez szükséges vizet a Tiszából vödörökben vízfordó horog segítségével fordították fel, amelynek a végein kampók helyezkedtek el. A vízszel településeken nem sikerült adatolnom az eszköz használatát, bár feltételezhető, hogy Apátfalván az ún. *abronyicát* ilyen célra is alkalmazhatták. Makón az elmúlt évtizedekben az ártéri szőlőbirtokosok közül többen permetezéshez a Maros vizét használták fel, amit vödörökben fordítottak fel a mederből. A meredek partoldalba minden tavasszal lépcsőket vágtak azért, hogy a folyót könnyebben megközelíthessék. Paládi-Kovács A. 1981. 307–333.

A *peronoszpóra*³⁰⁸ elleni védekezés különösen sok problémát jelentett akkor, amikor a rézgálicot vagy *kékkövet* nehezen lehetett beszerezni. Az 1951. december 27-én, a *kis-Tisza-szigeti* birtokosok által tartott közgyűlés egyik napirendi pontja a növényvédelemmel kapcsolatos kérdések megtárgyalása volt, mivel a birtokos közösség a városi tanács mezőgazdasági osztályától azt a felhívást kapta, hogy tegyen jelentést a „jól és rosszul dolgozó szőlősgazdákról valamint a megtartandó tapasztalatcsere lefolyásáról és eredményeiről.” E páratlan értékű dokumentum számba veszi mindazon növényvédelmi eljárásokat, amelyeket a szőlősgazdák az 1950-es évek elején alkalmaztak. Akadt olyan szőlőbirtokos, aki a gyakori permetezést tartotta hatékonynak, mások viszont a *bordói lé* réztartalmának (3-4%) fokozatos növelése mellett érveltek. Egyesek a megfelelő időben végrehajtott védekezés fontosságát hangsúlyozták: *...az elmúlt esztendő jó vagy rossz termése 2-3 napon múltott. mikor erős köd lépett fel az esőzésekkel egyidőben. Aki ezután permetezett, jó termést takarított be.* Kiss János *tőkegazda* azzal a javaslattal állt elő, hogy a birtokosok a szőlőjükben összehordott szemetet rakják össze egy csomóba, amit a köd megjelenése esetén a csősz meggyűjthat. Egyes szőlősgazdák a közgyűlésen a *kékkő* minőségét is kifogásolták: *a kiutalt kékkő nem volt elég erős illetve hatásos.- alig festette meg a vizet talán ez is oka, hogy a szőlő nem bírta az erős peronoszpórát. Ahol volt tartalék kékkő ott a szőlőt is jobban megtudták menteni.* A közgyűlésen részt vett olyan szőlőtulajdonos is, aki arra próbálta felhívni a figyelmet, hogy az alacsonyabb fekvésű, kötöttebb térségeken erősebb permet-szert szükséges felhasználni, mivel a köd és a *peronoszpóra* jelentős mértékben veszélyeztetheti a szőlőtőkét. A vita zárásaként Kiss János *tőkegazda* ekképp összegezte az elhangzottakat és a belőlük levonható tanulságokat: *...az 1%-os permet országszerte általános.*

³⁰⁸ A *peronoszpóra* a *filoxéra*hoz hasonlóan Amerikából került Európába, ahol Franciaországban észlelték elsőként. Erdélyben 1880-ban, Magyarországon 1884-ben jelent meg, de eleinte nem okozott nagyobb károkat. 1890-re azonban az egész országban elterjedt, és a *filoxérával* együtt 1891–92-ben katasztrofális pusztítást okozott. A kártevő elleni védekezés módja a *bordói lével* történő permetezés, amit a szőlőtőkékre eleinte cirokseprűvel jutattak. Az 1900-as évek elején kezdtek megjelenni a kisiparosok által készített vagy gyárakban előállított permetezőgépek, amelyek kezdetben nagyon drágák voltak, ezért több gazda társult beszerzésükre. Égető M. 2001a 570.; Beck T. 2005. 93.

A Helyi viszonyoknak megfelelően szükség esetén többet is vehetünk, de a kékkövel is takarékoskodnunk kell.

Napjainkra a *bordói lé* kiszorult a védekezőszerek közül, bár akad egy-két szőlősgazda, aki napjainkban is használja és hatásosnak tartja. A birtokosok többsége a mezőgazdasági szaküzletekben forgalmazott permetszereket alkalmazza, amelyeknek a beszerzése jelentős mértékben növeli a kiadásokat. A Tisza közelsége az 1940-es években a növényvédelem során sokszor komoly hátrányt jelentett, mivel a gombabetegségek gyakrabban támadták meg a szőlőt: *Miután hegyközségünk területén fekvő szőlőbirtokok legnagyobb része a Tisza árterületén fekszenek, s így a peronoszpóra terjedése még a nagy szárazság esetében is mindig nagy veszedelemet okoz, kénytelenek voltunk a kat holdankénti 80 kg-ot igényelni, mert sok esetben még ez is kevésnek bizonyult.*³⁰⁹

Mártélyon a szőlősgazdák egy része az 1960-as évek végéig a *bordói levét* fazekakban vagy vödörökben keverte össze, amit cirokseprűhöz hasonló csóvával jutattott fel a levelekre és a fürtökre.³¹⁰ A kezdetlegesen tűnő permetezési eljárás fennmaradásának a hátterében az húzódnak meg, hogy a kisméretű parcellák tulajdonosai nem engedhették meg maguknak azt, hogy gyári permetezőkészüléket vásároljanak maguknak. Az 1940-es években használtak olyan szerkezetet is, amely a szőlőtőkékre hordóból szórta a vegyszert. Két személy működtette, akik közül az egyik a talicskát tolta, a másik pedig a szórófejet irányította. Az ártérben voltak betonból készített kádak is, amelyeket a permetlé összeállításához a nagyobb területtel rendelkező birtokosok használtak. Hódmezővásárhelyen a permetezéshez szükséges víz biztosítása alkalmanként komoly problémát okozott akkor, amikor a folyó vízszintje nagyon alacsony volt. A magasabb területeken található kutak kiapadtak, a Tiszából a szakadékos part miatt nehezen lehetett vizet hordani. Az 1920-as években felmerült egy olyan vízkiemelő motor beszerzése, amellyel a középső dűlőben található kutat vízzel lehetett volna megtölteni.

³⁰⁹ KJM 253.

³¹⁰ Solt környékén kezdetben vödörökből, cserépkantából söprűvel csapkodták a permetlevet. Dunaföldváron és Paks vidékén kukoricaleveleket hasogattak vékonyra, majd összefogtak egy csokorra valót, és egy nyélre erősítették. Égető M. 1974. 141.

Az elmúlt évtizedekig Mindszenten is a *penész* (peronoszpóra) ellen kizárólag *bordói lével* védekeztek, amit először 0,5 %-osra keverték, majd 1%-ig növelték az erősségét. Ha a fertőzés fokozódott, akkor 1,5 sőt, 2%-os vegyszert is alkalmazhattak. A permetlevet betonkádakban állították össze, amelyeket vízzel töltöttek meg. Amíg nem ástak vagy fúrtak kutakat, addig a szükséges mennyiséget a Tiszáról hordták fel.

Makón az első permetezéskor 100 liter vízhez $\frac{1}{2}$ kg kékkövet és meszet adagoltak, a második alkalommal 1, a harmadiknál pedig 1,5%-osra növelték a permetszer erősségét. Egy évben 7-8-szor is *bespriccelltek* a leveleket és a fűtöket, különben a betegség teljes mértékben elpusztította a termést. Akadt olyan gazda is, aki a szőlőültetvényét csak kétszer permetezte meg, igaz, hogy 4%-os oldatot használt. A permetlevet 200 literes betonkádakban vagy félfenekű hordókban vegyítették, a vizet a Marosból vagy fűrt kutakból biztosították. A permetezéshez szükséges vizet már előző nap igyekeztek a kádakba merni azért, hogy kellőképpen felmelegedhessen. A *kékkövet* harisnyában lógatták a vízbe, a meszet pedig átszűrték, hogy a permetezőgép szórófeje el ne duguljon.

Apátfalván a permetezőszernak egy sajátos formáját alkalmazták, amellyel akkor próbáltak meg védekezni, amikor nem jutottak hozzá a rézgálichoz. A kukoricacsutkákat összegyűjtötték, elégették, a megmaradt hamut pedig megfőzték, megszűrték, végül mésszel vegyítették.

A szőlősgazdák Szentesen a *lisztharmat*³¹¹ ellen kénporral védekeztek, amivel a tőkét *porozó* segítségével szórták be. Igyekeztek a műveletet kora kora hajnalban és hűvös időben elvégezni azért, hogy a permetszer könnyebben rá tudjon tapadni a fűtökre és levelekre.

A szőlőmoly virágzás idején veszélyeztetheti a fűtöket, amikor kártevő a szemeket száruknál elrágja, a terméskezdemények pedig lehullanak. Az 1950-60-as években a szentesi szőlősgazdák petróleummal próbáltak meg védekezni, amit betonkádakban oltott mésszel keverték össze.

Szentesen szüret tájékán az érésben lévő fűtökre a seregélyek jelentenek komoly veszélyt, amelyeket a szőlősgazdák kereplővel, rossz

³¹¹ A betegség a *peronoszpórával* nagyjából egy időben lépett fel, ami ellen rézkénporral igyekeztek védekezni. A vegyszert egy fűjtatószerű eszközzel próbálták a levelekre és a fűtökre juttatni. Égető M. 2001 570.

fazekak, bádoglemez ütlegetésével próbálnak elriasztani. A szőlőültetvényekben a darazsak és a méhek is hatalmas károkat okozhatnak, mivel az érett bogyókat kirágják, és a termést teljesen elpusztítják. A szőlőbirtokosok egyrészt igyekeznek felkutatni és elpusztítani a darázs-fészkeket, másrészt a tőkékre cukros vizet tartalmazó üvegeket kötöznek, amelyek a kártevőket magukhoz csalogatják.

Szüret, szőlőfeldolgozás, borkészítés

A szüret idejét és rendjét a természeti adottságok, a társadalmi feltételek, a termelt borféleségek és a minőségi szempontok nagymértékben befolyásolják, ezért a Kárpát-medence szőlőtermő vidékein a termés szedése a közelmúltig különböző napokon kezdődött. Szentesen 1836 előtt az uradalom határozta meg az időpontot, ezt követően viszont a városi tanács feladatai közé tartozott a szőlőtermés betakarítási rendjének és idejének a kijelölése. A szőlőket korai ősszel küldöttség járta végig, amely a termés állapotáról jelentést tett az előjáróságnak.

Szentesen az ártéri szőlőskertekben a szőlő szedését elsősorban a fürtök érettségi állapota, valamint a piaci igények határozták meg. Mivel a bogyók nem érnek be egyszerre, emiatt a szüret több menetben zajlik.³¹² A szálvessző felső részén elhelyezkedő fürtök akár 2-3 héttel korábban alkalmassá válhatnak a fogyasztásra, mint a tőke alján találhatók. A fürtöket száruknál fogva metszőollóval vagy éles késsel nagyon óvatosan vágják le a tőkéről azért, hogy a szemeket borító hamvas réteg ne sérüljön meg. A szőlőt az 1960-as, 1970-es évekig vesszőből font *garabolyokba* gyűjtötték, napjainkban viszont

³¹² A Szentes és Vidéke 1889. szeptember 28-ai számában a következő módon számolt be a szentesi szüret munkafolyamatairól: „A prэшáznál (nálunk kunyhó-nak nevezik) a taposó kádban gyors lábmozdulatokkal tapossa egy erőteljes, munkabíró férfi a szőlőt, lábnyomása alatt dúsan ömlő édes must élénk csobogása mintha fáradsalmát oszlatná, mert (...) a minden alkalmat felhasználó cigányok rákezdik szüreti üdvözlő nótájukat, fáradságos munkáját a nóta ütemein folytatja. Az őszi nap sugarainak kitett helyen, gyékény ponyván változtatja a gondos háziasszony a télire való fürtöket, hogy a tél egyhangú unalmát enyhítő mulatozások alkalmával juttathasson kedves vendégeinek egy két fürtöt izelítőül.” Szentes és Vidéke 1889. szeptember 28. 2.

különböző típusú és ürtartalmú vödrök terjedtek el.³¹³ A szüretet általában családi keretek között bonyolították le, de ha nagy mennyiségű termést értékesítettek, akkor a rokonok és ismerősök köréből is hívhattak segítséget. A szőlő szedését követően a fürtöket kiválogatták³¹⁴ és csomagolták, ám ezek a munkafolyamatok napjainkban eltűntek a gyakorlatból, mivel az értékesítési lehetőségek beszűkültek. A sérült, romlott szemeket az eltarthatóság, valamint a szőlő küllemének a javítása érdekében, azaz a piaci érték növelése miatt eltávolították, amit Szentesen mind a mai napig *pucolásnak* neveznek. A szőlő tisztítása, válogatása a *gunyhó* előtt kialakított gyepes térségen zajlott, amelyet lugas védett a napsütéstől és az esőtől. A fürtök *pucolásához*, csomagolásához nem mindenki értett, ezért gyakran előfordult, hogy a munkát megfelelő fizetség ellenében szakavatott, ügyes kezű asszonyokra bízta a munkát. A rossz, hibás bogyókat hosszú élű, hegyes ollóval távolították el, amivel könnyedén benyúlhattak a fürtök közepébe úgy, hogy a többi szemet ne sértsék meg. A *pucolás* után a fürtöket 6 cm magas ládákban helyezték el, amelyeknek az aljára az asszonyok csomagoló papírt helyeztek, az oldalait pedig csipkés szalagpapírral borították be. A ládákat gyakran nemzeti színű szalag is díszítette, mivel a szőlőt külföldön értékesítették. A felvásárló a faládákat a szüretet megelőzően kiosztotta a birtokosok között, akik csak egészséges, tömött, 10 dkg-nál nagyobb súlyú fürtökkel tölthették meg azokat. A szőlő elhelyezése a szedéshez hasonlóan nagy szakértelmet és odafigyelést igénylő műveletnek számított, hiszen a fürtök törődése, sérülése az áru értékét csökkentette volna. Ekkor is különös gondot fordítottak arra, hogy a bogyókat

³¹³ A 18. század folyamán, Hódmezővásárhelyen, szüret idején hajlott fülű vedrekbe szedték a fürtöket, amelyeket a *cseberhordók* gyűjtöttek össze. A felfelé szűkülő dongás edény (*cseber*) két fülén rudat dugtak át, amelyet két személy vett a vállára. A *cseberhez csumiszoló* is tartozott, amivel letörték a szőlőt, mielőtt a szüretelő kádba öntötték volna. A 19. század folyamán a hajlott fülű veder helyett *garabolyokba* kezdték szedni a termést, a *csebert* pedig ugyancsak vesszőből fonott, kétfülű kas váltotta fel. Úgy tűnik, hogy a munkaeszközváltás a szállásokon fekvő szőlőkben kezdődött a 19. század első felében, mivel nem álltak rendelkezésre a hagyományos felszerelési tárgyak. Égető M. 1983b 199–200.

³¹⁴ Az esős időjárás miatt a szemek kirepedhetnek, a nap megperzselheti őket, a különböző szőlőbetegségek miatt pedig rothadt, penészes bogyók is előfordulhatnak. A szőlő időnként rosszul termékenyül, ezért a fürtben a fejlett, magvas szemek mellett apró, madárkás bogyók is megtalálhatóak.

borító hamvas réteg ne sérülhessen meg.³¹⁵ Akadt olyan személy is, aki a *fehér* és *piros saszlát* soronként felváltva rakta a ládába, míg mások középen alakítottak ki egy piros csíkot. Törekedtek arra, hogy a fürt szárát a bogyók alá hajtsák, valamint a szőlő ép fele helyezkedjen el felül. Ezeknek a csomagolási technikák alkalmazásának az volt a szerepük, hogy az áru mutatósabb, kelendőbb legyen, könnyebben lehessen értékesíteni. Akadtak olyan szőlősgazdák is, akik a termést otthon dolgozták fel. A szőlőfürtöket a szüret után nagyméretű *garabolyokban* szállították haza, amelyet a *nyúlárnyék* nevű gyomnövénnnyel béleltek azért, hogy a bogyók ne sérüljenek meg.

A szentesi ártéri szőlőskertek birtokosai alkalmanként a termés tartósításával is foglalkoztak, ami legtöbbször csak a saját szükségleteket elégítette ki, de időnként kisebb mennyiség eladásra is jutott. A szőlő a családtagok számára nemcsak karácsonykor, hanem a húsvéti ünnepeket megelőző böjti időszakban is szívesen fogyasztott csemegék közé tartozott. *Álló szőlőnek* leginkább a ritka bogyójú fürtöket tartották megfelelőnek, mivel a szemek nem érintkeznek egymással.³¹⁶ Tartósításra a szőlősgazdák napjainkban is a *saszlát*

³¹⁵ Nagymaroson a szőlőt és a gyümölcsöt 12–15 kg-os kétfülű kosarakba csomagolták, amelyeket jutazsákkal vagy fűzfedéllel borítottak. A csemege-szőlőt kis tételben falécekből álló, fordított csonkagúla alakú ládába is rakták. Mándli Gy. 1994. 187.

³¹⁶ A borsodi Hegyközben a szőlőt venyigéstől vágta le a tőkéről. 6–7 fürtöt *csengettyűnek*, *csingelőnek* kötöttek össze, majd a tisztaszobában vagy a kamrában akasztották fel. A venyigét gyakran marharépába tűzdeltek azért, hogy megóvják a szemeket a töppedéstől. A közvetlen fogyasztásra szánt szőlőt a padláson zsupszalmára vagy babhéjra teregették szét. Szeged-Alsótanyán a legszebb fürtöket leveles venyigével együtt vágta le, majd 6–8 literes befőttes üvegekbe állították. A vízbe fél marék faszenet is tettek azért, hogy megakadályozzák a poshadást. A levelek és a fürt kocsánya zöld maradt, a szőlőt pedig sokáig lehetett fogyasztani. Az üveget rendszerint a mennyezetről lógó ernyős petróleumlámpa tartójába helyezték, amiből kivették a lámpát. Szankon 3–4 fürtöt kötöttek össze egy szál raffiára, majd a kamrába, a pincébe vagy a padlásra tették. Víztmentes ponyvával letakarva a szőlő májusig is elállt. Budaörsön az 1930-as években mintegy 350 család foglalkozott szőlőtartósítással. Egy-egy família átlagosan 6 mázsa szőlőt dolgozott föl, amit a szüret körüli árakhoz viszonyítva két és félszeres áron lehetett értékesíteni. Az eltartásra alkalmas szőlőfajtákat (*saszlát*, *csiricsuri*, *mézesfehér*) a borszőlők szüretelése előtt 1–2 héttel szedték le. A tisztogatás után a fürtöket párosával összekötözték, az aggatás után pedig a helyiség ablakait 1–2 hétig nyitva tartották azért, hogy a kocsány kissé megszáradjon. Ezt követően kénszalagot égettek a szobában, majd a helyiséget két-három napon át zárva tartották, és jól kiszellőztették. A fürtöket

tekintik a legalkalmasabbnak, mivel rothadásra nem hajlamos, bogyói pedig a tartósítás során megtöppednek, megaszalódnak. A kamrákban vagy a padlásokon a fürtöket raffiával vagy madzaggal kötik össze, majd hosszú rudakra akasztják. Az *izabellát* a padláson papírra terítették szét, majd a disznóölések idején a vacsorát követően a vendégeknek zománcozott tálakban szolgálták fel.

Szűk körben alkalmazott tartósítási eljárásként tartják számon mind a mai napig a fürtök füstölését,³¹⁷ amit a szentesi Rác család tagjai nagyméretű, 1,5x2 méteres faládákban végeztek el. Középen egy bádogból készült parázstartót helyeztek el, amiben faszén vagy kukoricacsutka izzott. A parázsra három evőkanálnyi cukrot szórtak, ami elpárolgott, és bevonta a bogyók felületét. A fürtöket három napig a lezárt farekeszben tartották azért, hogy a karamellszerű anyag teljesen beborítsa a szemeket. A cukor nemcsak védelmet nyújtott a rothadás, penészedés ellen, hanem a szőlőnek zamatos ízt kölcsönözött. E módszerrel a fürtöket akár tavaszig is el lehetett tartani.

Szentesen az ártéri szőlőskertekben – mint ahogy korábban már említettem – a borkészítés csak másodlagos szerepet játszik, habár az értékesítési lehetőségek beszűkülésével egyre többen telepítettek borszőlőket. A szőlősgazdák az 1990-es évek előtt bort az el nem adható, hibás fürtökből készítettek. A feldolgozásuk a városban történik napjainkban is. A szüretet megelőző napokban a hordókat forró vízzel alaposan kimossák, majd kénszalagot égetnek bennük azért, hogy fertőtlenítsék. Ezt követően a faedényeket beáztatják, hogy a mustot ne a dongák szívják magukba. Az 1950-60-as években a szőlősgazdák a termést lovas kocsin, kádakban, nagyobb hordókban szállították a lakóhelyükre, de számon tartanak olyan birtokost is, aki szüret alkalmával a prést és a darálót kivitte a *Kis-Tisza-szigetbe*. A szőlőt a helyszínen dolgozta fel, csak a mustot hordta haza a városba. Akadt olyan gazda, aki a *saszlát* lebogyózta azért, hogy a bor a csumától ne nyerhessen kesernyés ízárnyalatot.

állandóan átvizsgálták, a rothadt, penészes szemeket pedig kivágták. Amint a szükség úgy kívánta, ismét kénezték, majd szellőztettek. Vincze I. 1960. 9.; Kozma P. 1968. 277.; Börcsök V. 1974. 486.; Janó Á. 1999. 68.

³¹⁷ Ulicsny Károly 1930-ban a „Rádiós gazdasági előadások” című sorozat keretében elhangzott ismertetőjében ezt a módszert angol eljárásnak (Barron) nevezte. Ulicsny K. 1930. 200.

A ledarált vagy *csumiszolt* termést rendszerint egy-két napig állni hagyják, mivel a *sasza* más szőlőfajtákkal ellentétben nem tartozik a lédús szőlők közé. Azonnali préselés esetén a kocsonyás, nyálkás állagú bogyóból a must nehezen nyerhető ki, de ha az összezúzott termés néhány napig a törkölyön marad, akkor a munkafolyamat hatékonyabban elvégezhető. A szőlődarálók széleskörű elterjedését megelőzően bevett gyakorlatnak számított a taposás, amelyet 3–4 lábon álló, nagyméretű kádakban végeztek. Miután a ritkaszővésű zsákot szőlővel megtöltötték, a taposó a zsák száját megcsavarta, majd kiszorította a bogyókból a levet. A kitaposott vagy ledarált termést középorsós sajtóval préselik ki,³¹⁸ melynek felülhajtós illetve álló orsós változatai ismeretesek Szentesen. Az első típusba tartozó szerkezetek zöme gyári készítmény, amelyek vasabronccsal övezett préskosárral rendelkeznek. A présalj, a törkölyládához hasonlóan kerek formájú, közepén csavarmenettel. Kisebb számban még manapság is használatosak az ún. *kosos* vagy álló orsós borsajtók³¹⁹ is, amelyeknek egyik jellegzetes szerkezeti sajátossága az, hogy a két sajtócsavar a talpazatba rögzítve helyezkedik el. A vízszintes nyomópallót kosszarvhoz hasonló anyacsavarokkal mozgatják. Segítségükkel fokozható a nyomóerő, amit a préskosáron nyugvó fahasábok közvetítenek. A szőlő leve a törkölyláda résein csurog a

³¹⁸ Hódmezővásárhelyen illetve Szentesen a borsajtók ugyan nem tartoztak a paraszti szőlőtermelők nélkülözhetetlen munkaeszközei közé, ám a szerkezeteket ismerték, sőt használták is, igaz, hogy csak korlátozott mértékben. Hódmezővásárhelyen megadóztatásukat gróf Károlyi Ferenc vezette be az 1756. évi sikertelen urbárium kísérlet után, mivel a préseket tulajdonosaik bizonyos pénzösszeg fejében másoknak is bérbe adták. 1772-ben mindössze 15 sajtót vettek számba, de ez nem jelentette feltétlenül azt, hogy csak ennyi lakos préselte a törkölyét. Szentesen 1759-ben 15 borsajtót írtak össze, amelyekkel a szüreti időszakban bérpréselést végezhettek. Az 1930-as években is jó néhány olyan szőlősgazda élt a városban, akik nem rendelkeztek sajtóval, emiatt mások *sutuját* használták. A szentesi *Nagyhegyen* az Aradi család rendszeresen adta bérbe megfelelő pénzösszeg fejében borsajtóját azoknak, akik nem rendelkeztek ilyen szerkezetekkel. Akadt olyan szőlőbirtokos is, aki a kádban elhelyezett, lecsumiszolt szőlőre deszkákat helyezett, és mázsasúlyok vagy nehezebb kövek segítségével nyerte ki a mustot. Sima L. 1914. 260.; Égető M. 1983b 199–201.

³¹⁹ E prés típust gyakran illetik a *kosos*, a *kosfejes* vagy a *szarvas* jelzővel. Archaiikusabb változatai kizárólag Nyugat- és Észak-Somogy, valamint Tolna megyék területén lelhetők fel, újabbnak tűnő típusai viszont a Duna-Tisza közén bukkannak fel. Vincze I. 1958. 18.

préstalpon kiképzett vájatba, majd a nyíláson keresztül a szerkezet alá helyezett edénybe távozik, ahonnan a mustot a hordókba öntik.

Amíg az első fejtésre november elején, addig a másodikra karácsony előtt kerül sor. A műveletet egyes szőlősgazdák gumicső segítségével végzik úgy, hogy a tiszta, leülepedett bort leszívják a seprőről. A hordókat havonként feltöltik azért, hogy pótolják az elpárolgott veszteséget. A törkölyt sárral letapasztották, majd február-március táján főzték ki pálinkának. Ha bepenészedett, akkor nem lehetett lepárolni, mivel a szeszes ital kellemetlen ízt nyert volna. Akadt olyan gazda, aki a kipréselt törkölyre vizet öntött, amiből gyengébb minőségű, alkoholban szegényebb bort készített.

A *kis-Tisza-szigeti* szőlősgazdák egybehangzó véleménye szerint a *saszlából* szűrt bor nem túl erős, íze azonban kellemesnek mondható. A szőlőterületek nagyságától függően a birtokosok 1–500 liter bort készítettek attól függően, az adott esztendőben az étkezési szőlő értékesítési lehetőségei hogyan alakultak. Számon tartanak olyan időszakot is, amikor olyan kedvező ára volt a szőlőnek, hogy szinte az egész termést eladták. Tanulságosak az 1950-60-as évek-ből származó, a bortermelők részére kibocsájtott szemleívek, amelyeket a szőlősgazdák minden évben kitöltöttek. Kiss Hajdú Bálint *kis-Tisza-szigeti* birtokos elszámolásai az 1950-től 1965-ig terjedő időszakban tájékoztatnak arról, hogy a szőlőültetvényén (395 négyszögöl) mennyi bor termett. Az 1952/53-as év kivételével a szőlősgazda 102–197 litert készített, amely a család szükségleteit éppen hogy fedezte.

Szentesen a bort a lakóházak kamrájában tárolják, ahol a hordók rendszerint ászokfákon sorakoznak.³²⁰ A pincék építését a múltban és a jelenben egyaránt a talajvíz akadályozta, habár a földfelszín alatti bortároló helyiségek a település magasabban fekvő részein napjainkban is megtalálhatóak.

Mártélyon az 1970-es évek előtt szüret idején a termést *garabolyokba* szedték, majd a faluba szállítva kádakba, dézsákba öntötték,

³²⁰ Ez a bortárolási technika a múltban az egész Alföldön általánosnak számított. A kamrában a bor mellett a szőlőfeldolgozás eszközei, a gazdasághoz tartozó felszerelési tárgyak, tartós élelmiszerek is helyet kaptak. Szentesen kisebb számban már a 19. században is épültek pincék, de a magas talajvíz tömeges elterjedésüknek gátat szabott.

ahol a bogyókból lábbal nyerték ki a mustot, amit nagyobb méretű üvegballonokban a kamrában erjesztettek ki.

Szegváron ősszel a beérett fürtöket lovas kocsival szállították a faluba vagy a tanyára, ahol a bogyókat nagyobb méretű fateknőkben kézzel törték össze, majd másnap a maradék levet présel szorították ki. Akadt olyan gazda is, aki a mustot egy fából készített kádban lábbal taposta ki.

Makón a szüretre a nagyobb területtel rendelkező birtokosok a rokonok, barátok közül hívtak segítséget, a kisebb szőlőültetvényeken gazdálkodó családok viszont a termést saját munkaerőre alapozva takarították be. A fürtöket füles kosárba, *garabolyba* szedték, és talicskával, kerékpárral vagy lovas kocsival szállították a városba, ahol a szőlőt feldolgozták. A kocsiderékba egy vagy két darab 200 liter űrtartalmú *félfenekű hordót* helyeztek, a fürtöket pedig *tömőfával* (zúzó, *furkó*, *csumiszoló*, *gyümiszőlő*) zúzták össze. A mustot a darálást követően a kádból egy csapon keresztül egy *kármentőbe* engedték ki. Szűrőként funkcionált a kifolyó nyílásához helyezett, venyigéből összekötözött nyaláb, amelyen a csuma, a szőlőhéj és a szőlőmag fennakadt. A hordóba a mustot tölcseren keresztül öntötték. A színle leeresztését követően az összezúzott fürtöket kisajtották. A szőlőfeldolgozó eszköz makói népi elnevezése a köznyelvi alakkal összerosódóan a *prés*, *szőlőprés*, az idősebbek emlékezete azonban megőrizte a *sutu*, *sutú*, *sutó* változatokat is. A településen a gyári előállítású, középorsós prések mellett ún. állóorsós típusokat is használtak.³²¹ A visszaemlékezések szerint a múltban nem mindegyik szőlősgazda rendelkezett saját borsajtóval, éppen ezért szüret idején a szerkezeteket gyakran kölcsönkérték tulajdonosaiktól. Voltak olyan gazdák, akik órabér lefizetése mellett adták oda présüket.

A must kiforrását követően a habot gondosan letörölték a donákról, majd 3-4 hét elteltével a hordókat felöntötték. Az erjedés leállítását követően került sor az első fejtésre, amikor a letisztult bort a gazdák a felső lyukon keresztül, gumicső segítségével eltávolították. Azt követően, hogy a kiürült hordót forró vízzel átmosták, kénrudat égettek benne. A bort kamrában tárolták, ahol a hordók *ászokfákon* sorakoztak. A törkölyt *csumiszolóval* vagy lábbal taposták, tömörítették. Amikor a kád megtelt, akkor a cefrét szőlőlevelekkel takarták

³²¹ Fejér G. 1988. 189–207.

le. Homokot szórtak rá, majd sárral tapasztották le. Február–márciusig erjesztették, és a borseprővel együtt főzték ki pálinkának.

Mindszenten nem minden család rendelkezett darálóval, ezért voltak olyanok, akik a szőlőt jutazsákba tették, a bogyókból pedig a mustot egy fából készült kádban lábbal taposták ki. Számon tartanak olyan négykerekű szerkezetre épített szőlőpréseket is, amelyeket lóval vontattak egyik helyről a másikra. A bort rendszerint egy alkalommal, karácsony előtt fejtették le.

A szőlő értékesítése

A szőlőt a két világháború között a szentesi piacon vagy a *Kis-Tisza-szigetben* gyakran a helybeli kofák vásárolták fel, akik a termést némi haszonnal adták tovább.³²² Akadt olyan birtokos is, aki az áruját saját maga értékesítette Orosházán, ahova a szőlőfürtöket lovas kocsival szállította.³²³ A *Kis-Tisza-szigetből* a termést az 1960-as évekig többnyire *saroglyás* illetve *hosszúderekú talicskával* hordták a városba.³²⁴ A Gólya család az 1930-as években vásárolt magának egy kerékpárt, amelyen 5 db, egyenként 20 kg befogadó képességű, szőlővel megrakott kosarat tudtak elhelyezni. Napjainkban is elterjedt gyakorlatnak számít a szőlő *kantakasban*³²⁵ történő szállítása, amelyet a kétkerekű jármű hátsó részéhez rögzítenek.

A vármegyei alispáni hivatal 1934-ből származó jelentése szerint Csongrádról és Szentesről 10 vagon csemegeaszőlőt szállítottak

³²² A nagymarosi szőlősgazdák kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkeztek. Az egyik fő értékesítési célpont a bécsi piac volt, ahol a faluban termelt szőlő és gyümölcs igen közkedvelt áruféleségnek számított. A településről az árut a csepeli nagycsarnokba hajóval szállították, ahol a fővárosi kereskedők vásárolták meg. A helybeli gazdák a nagymarosi piacon is kínálták terményeiket, amelyeket elsősorban a településen üdülők vettek meg. Mándli Gy. 1994. 190–194.

³²³ Nagykörűn számon tartanak mind a mai napig olyan szőlősgazdát, aki a termést lovas kocsival a Tiszán átkelve Törökszentmiklóson értékesítette. A szőlőt 60–70 kg áru befogadására is alkalmas vesszőkosarakban szállították.

³²⁴ A két típus közötti alapvető különbség abban ragadható meg, hogy amíg utóbbi deszkaládával rendelkezik, addig előbbinél a rakfelületet fából készült rácsozat alkotta. A *hosszúderekú* változat nem azonos a szentesi kubikos talicskával, amely sajátos fejlődés eredményeként alakult ki.

³²⁵ Vesszőból készített edényféleség, amely hengerformát mutat.

Németországba.³²⁶ Nem lehetnek kétségeink afelől, hogy az áru egy része a *Kis-Tisza-* illetve a *Zsup-szigetből* származhatott. A második világháború után a termés értékesítéséből a *földműves szövetkezet* és az *Áfész* is kivette a részét, amelyek közül az utóbbi Budapestre illetve a Balatonra is szállított. Az 1950-es években a *Mezőker* is vásárolt a szőlőből,³²⁷ amit valamelyik termelőszövetkezet nevében bocsájtottak áruba. A ládákat teherautóval hordták szét a *Kis-Tisza-szigetben*, amelyeket este a terület egy adott pontján gyűjtöttek össze. A termés súlyát a járművön elhelyezett mérlegen határozták meg. A szentesi Termál Termelőszövetkezet Budapesten állandó értékesítési lehetőséggel rendelkezett, ezért rendszeresen felvásárolta a *Kis-Tisza-szigetben* termesztett szőlőt, amit teherautóval szállítottak a fővárosba. A belföldi piacokon kívül a termést főként Csehszlovákiában értékesítették, az export azonban 1968-ban megszűnt, amikor a vasúti szerelvényt Hegyeshalomnál feltartóztatták. A szőlőből a második világháborút követően Németországba is szállítottak, amelyet papírral gondosan becsomagoltak.

Az értékesítési lehetőségek közül említést érdemel a háztól történő árusítás, de akadnak olyan szőlőbirtokosok is, akik a termést a szentesi piacon kínálják, ahol a *Kis-Tisza-szigetből* származó szőlő mind a mai napig közkedvelt és igen kapós áruféleségnek számít. A családok gyakran kiírják a kapujukra azt, hogy eladó áruval rendelkeznek, amit helyben meg lehet vásárolni. Akad olyan gazda is, aki zöldségekhez hordja szét a termést, mások viszont a helyi diák-kollégiumokat igyekeznek ellátni. Van, aki a szentesi kórház előtt, a fürtöket zacskóban árulja. Az 1990-es évekig a szőlőt olyan magas áron értékesítették, hogy a szőlőbirtokosok komoly jövedelemre tehettek szert, ami elérhette a 2-3 havi keresetüket is. A *saszla* piaci értéke napjainkra sokat veszített egykori jelentőségéből, ami első-sorban a nagyobb bogyójú csemegeszőlők térhódításával hozható összefüggésbe. A szőlő iránti kereslet, valamint a termesztésből származó jövedelem fokozatos csökkenését mutatja az, hogy a termés kilógrammját 2000-ben 80, 2001-ben viszont 100 forintért kínálták.

³²⁶ Olasz L. 2001. 272.

³²⁷ Nagykörűn is működött egy ideig a felvásárlói rendszer. Az átvevő ládákat osztott szét a birtokosok között, akik a termés megtisztítása, előkészítése után *Kossuth szőlővel* illetve *saszlával* megrakták a rekeszeket.

A makói szőlőbirtokosok a hibás bogyókat a fürtökből hosszú, hegyes ollóval csipkedték ki azért, hogy az áru piacképesebb legyen. A piros és a fehér szőlőt vegyesen helyezték el a kosárban, ezért az eladásra szánt termés mutatósabb, kelendőbb volt. A fürtök pucolása során a lehulló szőlőszemeket gondosan összeszedték, amelyeket a piacon a szegényebb családok szívesen megvásároltak.

Az ártéri szőlőskertek termése az általam vizsgált települések nagy részén árucseré alapját képezte, amelynek köszönhetően a birtokosok bevételhez juthattak. A szőlőből származó haszon első-sorban azokban az esetekben tekinthető számottevőnek, ahol a csemegefajták számítottak egyeduralkodónak. A *saszla* különböző változatai Szentesen az 1990-es évekig 60–70 családnak biztosítottak kiegészítő keresetet, ám az árutermelő szőlőgazdálkodásra a szőlő piaci értékének csökkenése, illetve a felvásárlási rendszer felbomlása kedvezőtlen hatást gyakorolt.

ÁRTÉRI GYÜMÖLCSTERMESZTÉS

A Kárpát-medence gyümölcskultúrája³²⁸ ugyan az egész térségre kiterjedt, mégis két terület rajzolódik ki markánsabban, ahol az évszázadok folyamán a művelési ág jelentős szerepet töltött be. Az egyik a hegyek lábainál húzódó dombvidéki övezet, a másik viszont a folyókat kísérő árterek, ahol a gyümölcskultúra a középkortól a folyószabályozásokig virágzott. A Kárpát-medence gyümölcsstermesztésében az ártéri erdők illetve a belőlük kialakított vagy irtott kertek játszottak meghatározó szerepet, mivel a fák számára az árterek nedves talaja, mozgó talajvíze és az erdők mikroklímája kedvező feltételeket biztosított. A vízrendezések alapvető változásokat hoztak, mert a belterjesebb földművelésre áttérő folyó menti közösségek egyre kevesebb gondot fordítottak a sok esetben nehezen megközelíthető kertekre, a termés szedése pedig gyakran egybeesett a legsürgetőbb nyári mezőgazdasági munkákkal.³²⁹ A gazdálkodás szerkezeti módosulása mellett a régi fajták iránt is jelentősen megcsappant a kereslet, az új, külföldről behozott gyümölcsök munkáigénye ugyanakkor megnőtt a velük behurcolt kártevők miatt.³³⁰

A 18–19. századi kéziratos térképek különösen a Felső-Tisza vidéken jeleznek kiterjedt gyümölcsösöket, amelyek a folyó partjain, a hajlatokban helyezkedtek el.³³¹ Andrásfalvy Bertalan szerint a népi gyümölcsészetre a 18. században megkezdett erdőelkülönözések mértek nagy csapást, mivel a földesurak teljesen kizárták jobbágyságot az erdők használatából, legfeljebb némi tüzelőgyűjtést és engedélyhez kötött épületfa kitermelését tették lehetővé, azt is a kimért jobbágytelkek arányában.³³²

Az ártéri gyümölcsstermesztéssel a két világháború közötti időszakban is foglalkozott a pomológiai szakirodalomban, amire példaként szolgálhatnak a Kertészet című folyóirat hasábjain napvilágot látott szakcikkek. Az 1928. december 15-i számban rövid léleg-

³²⁸ Belényesy M. 1955. 11–30.; Andrásfalvy B. 1963. 271–305.; Surányi D. 1992. 67–72.; Viga Gy. 1993. 423–434.; Bellon T. 2003. 109–138.;

³²⁹ Bellon T. 2003. 113–114.

³³⁰ Andrásfalvy B. 2001. 250.

³³¹ Bellon T. 2003. 119.

³³² Andrásfalvy B. 2001. 494.

zetű írás jelent meg, amely a hullámterek hasznosítását fontos gazdasági érdeknek minősítette. A névtelen szerző kiemelte azt, hogy az árterek gyümölcsfákkal történő betelepítése nem tekinthető új keletű jelenségnek, mivel számos példa bizonyítja létjogosultságát. A fákat tavasszal célszerű ültetni, amikor a jeges áradások már nem pusztítanak. Legjobban az alma és a körte fejlődik, de az időszakos vízborítást a szilvafélék és a szilvára oltott kajsziarack is bírja. A folyóirat 1929. április 15-i számában Gergely István reflektált az írásra, amelynek különös értéke az, hogy számba veszi azokat a területeket, településeket, ahol az ártéri gyümölcstermesztés jelentős szerepet játszott.³³³ A *mártélyi* hullámteret valóságos „gyümölcscsodrádként” emlegette, amelyet az „eszményi” jelzővel illetett. Táláját kitűnőnek minősítette, ugyanakkor a folyómederhez viszonyított magassága is megfelelőnek bizonyult. Gergely István kíváncsún tartotta tehát az árterek tervszerű betelepítését, amelyet egységes elvek alapján lehetett megvalósítani. A laza, levegős, vízáteresztő talajokat ítélte alkalmasnak, ahol az ültetés megfelelő magasság esetén sikerrel járhat. Kiemelte azt, hogy a zajló jég kártétele ellen fűz- illetve nyárfákkal érdemes védekezni, amelyek elterelhetik vagy megakaszthatják a jégtablákat.

Fenyves Pál az 1950-es évek végén kiemelte azt, hogy az árterek talajai termékenyek, jó vízgazdálkodásúak, a talajvíz közel helyezkedik el, az erdők és a vízfelületek pedig sajátos klimatikus tényezőt jelentenek. A levegő magas páratartalma olyan mértékben korlátozza az almamoly fejlődését, hogy a növényvédelmi kiadások jelentős mértékben csökkennek. Fenyves Pál a kisárutermelő ártéri gyümölcsösök súlyos hibájaként rótta fel a sűrű ültetési hálózatot, amely nemcsak a szakszerűtlenséggel, hanem a területek nagymértékű elaprózottságával is összefüggésbe hozható. Úgy vélte, hogy üzembiztonságilag az ár- és a hullámterei gyümölcsösök lényegesen kevesebb termelési önköltség mellett nagyobb hozamot, nagyobb termésbiztonságot jelentenek.³³⁴

Az ártéri gyümölcstelepítés az 1970-80-as években is felbukkant a hullámterek lehetséges területhasznosítási formái között, mivel a szakemberek úgy ítélték meg, hogy a gátlási erdősítendő sáv és a

³³³ Gergely I. 1929. 81–83.

³³⁴ Szakátsy Gy.–Fenyvesi P. 1959. 363–374.

középvízi mederrel határos térség között található 50 000 hektár az alacsony termésátlagok, illetve a kedvezőtlen termésbiztonság miatt szántóföldi növénykultúrák számára nem alkalmas. Éppen emiatt merült fel az igény olyan nagy víztűrésű növények iránt, amelyeknek a termesztése jövedelmező lehet. Szabó Péter a Kertészet és Szőlészet hasábjain, miközben a diótelepítés lehetőségeiről értekezett, említést tett a Gyümölcs- és Dísznövény-termesztési Fejlesztő Vállalat és a Rákóczi-falvi Faiskolai Rendszer 1979-ben végrehajtott kísérletéről. A Tisza Szolnok megyei szakaszán a hullámtéren diófákat ültettek, ám az árvíz elpusztította a csemetéket. A figyelem ezt követően olyan fajok irányába terelődött, amelyek jobban tűrték a vizet, élvezhető termést adtak vagy alanyként lehetett hasznosítani azokat. A szóban forgó diófélék bemutatásán túl a szerző leszögezte azt, hogy a hullámterek ilyen célú hasznosítása az állami célcsoportos beruházások fennmaradása esetén valósítható meg. A folyók felső szakaszain saját gyökerű vagy bizonyos alanyokra oltott dióültetvény csak akkor létesíthető, ha a tenyészidőszakon belül az áradások nem tartósak, és nem borítják el a fák lombkorona szintjét. Az alsó és a középső folyószakaszokra nem javasolta a telepítést.³³⁵

Surányi Dezső 1992-ben napvilágot látott összefoglalásában az ártéri gyümölcsstermesztés bemutatása során azt tartotta fontosnak kiemelni, hogy e gazdálkodási forma elsősorban a múltat képviseli, ám a hozzá kapcsolódó fajtaszerkezet, termesztési és feldolgozási módszerek olyan művelődéstörténeti értéket jelentenek, amelyeket indokolt esetben meg lehet őrizni.³³⁶

Az utóbbi években több olyan kiadvány látott napvilágot, amelyek az ártéri gyümölcskultúrát az egyre szűkebb lehetőségek ellenére is gazdaságos haszonvételi formának tekintik. Ezeknek a gyakorlati útmutatóként is felfogható munkáknak külön érdeme, hogy azt a sajátos természeti környezetet is részletesen taglalják, amely a gyümölcsstermesztés színtereként szolgál. Kihangsúlyozzák, hogy az ártéri gyümölcsösök kialakítása részben gazdasági, részben pedig természetvédelmi célokat szolgálhat.³³⁷

A Duna, a Dráva, a Tisza és a Szamos mentén, az ártereken erdőnyi kiterjedésű gyümölcsösök helyezkedtek el, amelyekre Rapaics

³³⁵ Szabó P. 1984. 4.

³³⁶ Surányi D. 1992. 67–72.

³³⁷ Kajner P.–Ungvári G. 2005.; Molnár G. 2005.

Raymund a termőhelyek számbavétele során tett utalást.³³⁸ Az ártéri gyümölcsövezet nemcsak a Közép-Tisza vidékre húzódott le, hanem helyenként az Alsó-Tisza mentén is megtalálható. Az általam vizsgált településeken a gyümölcsstermesztés rendszerint a szőlőgazdálkodással kapcsolódott össze, az esetek többségében ez utóbbi kiegészítőjeként, ami azt jelentette, hogy a többszintes művelés legmagasabban elhelyezkedő övét jelentette. Egyedüli kivételt képez *Mártély*, ahol a Tisza árterében a gyümölcsfák domináltak, a szőlőtermesztés viszont csak másodlagos szerephez jutott.

Az Alsó-Tisza mentén elterülő gyümölcsösök múltjáról nagyon kevés információval rendelkezünk, ami elsősorban a források hiányával magyarázható. Blazovich László a Hódmezővásárhely határában található *Körtvélyes*³³⁹ földrajzi nevet a galériaerdőkből kialakult gyümölcsösökkel hozta összefüggésbe.³⁴⁰ A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban címet viselő munkában a *Körtvélyes* szócikknél azt olvashatjuk, hogy a helynév a régi magyar *körtvély* „körte” növénynév -s melléknévképzős származéka, amely olyan területet jelöl, ahol vadkörtefa tenyészett. A szócikk szerzői utalnak Anonymusra is, aki szerint a Salán vezér feletti diadal után a magyarok addig a mocsárig mentek, amelyet *Körtvély-tónak* neveztek.³⁴¹ Szegvár határában ugyancsak találkozhatunk a körtvély szót magában foglaló földrajzi névvel, ami a térképeken *Körtvélyes-sziget*, *Körtvélyes-hát*, *Körtéj-hát*, *Körte-hát* és *Körtvény-hát* alakban bukkan fel.³⁴²

A Károlyi árvák vagyonáról 1808-ban és 1814-ben készített összeírások a hódmezővásárhelyi birtoktest ismertetése során tesznek említést arról a *Mártély* és *Körtvélyes* között elterülő, 1140 négyszögöl kiterjedésű kertről, ahol 297 darab termő, illetve „nevendék”

³³⁸ Rapaics R. 1940. 323–329.

³³⁹ Nagy-Tóth Ferenc megállapítása szerint a *Körtvélyes* típusú földrajzi nevek visszaszorulásának okai a feltűnő, határjelző hagyásfák pusztulásával, földrajzi elterjedésük csökkenésével, valamint a vadkörte táplálkozásban betöltött szerepének háttérbe szorulásával magyarázható. Bellon Tibor a Tiszáról készített térképek tanulmányozása során számos olyan helynevet talált, amelyek a gyümölcskultúra széles körű elterjedésére utalnak. A *Körtvélyes* kifejezés a folyó mentén többfelé előfordult, mint például Feketeardó, Tiszabercel, Vári, Tiszaladány, Martfű, Tiszasas és Kisköre határában. Bellon T. 2003. 115–120.; Nagy-Tóth F. 2006. 36.

³⁴⁰ Blazovich L. 1985. 25.

³⁴¹ Béres M.–Hévvizi S.–Vályi K. 1996b 181.

³⁴² Bozóki M., Sz. 2000. 488.

fa (meggy, alma, körtvély, barack, szilva, birsalma, dió, tölgy) tenyészett.³⁴³ Sajnálatos módon nem rendelkezünk semmiféle információval a gyümölcsöskert kialakításáról, de feltételezhető az, hogy egyedi esetről beszélhetünk, amely a Károlyi uradalom tevékenységéhez kapcsolódott szorosan. Hasonló a helyzet Mindszent, Szegvár és Szentés kapcsán is, ahol az ártéri gyümölcsészetre vonatkozó forrásokat a 19–20. század fordulóját megelőző időszakból mindeztig nem sikerült feltárni.³⁴⁴ Úgy tűnik, hogy a vizsgált településeken a filoxéravészt megelőzően a gyümölcsstermesztés az ármentes határreszeken elterülő szőlőhegyekhez kapcsolódhatott, ahol a gyümölcsfák a szőlőtőkék között tenyésztek.³⁴⁵

A tutajozással az I. világháborúig az Alsó-Tisza-vidékre is eljutott a folyó felső szakaszán³⁴⁶ termesztett gyümölcs, amelynek értékesítési útvonala³⁴⁷ Barna Gábor és Bellon Tibor kutatásai nyomán jól ismerjük.³⁴⁸ A termésfelesleget tutajokon, hatalmas méretű vesszőkosarakban szállították, amelyek akár egy mázsa almát is befogadhattak. Hellenbranth János 1822-ben, a Tudományos Gyűjtemény hasábjain arról tudósított, hogy a tiszahátiak *pogácsa, kormos*

³⁴³ CsML SzL IV. A. 4. 11. Cs. Vm. Árv ir. A Károlyi árv. vagy. öi. 1814. 450.

³⁴⁴ A vizsgált települések közül Apátfalván tekinthet vissza legnagyobb múltra az ártéri gyümölcsstermesztés, mivel a rendelkezésre álló források szerint a Maros közelében a szilvafák ültetése a 18. század végén kezdődött, amikor II. József elrendelte a folyó partjainak befásítását. V. 253.c.3. CsML ML Apkői. 1870. 168.

³⁴⁵ Az Alföldön a szőlőhegyek nemcsak a szőlőstermesztés helyszínéül szolgáltak, mivel a parcellák végében gyakran szilvás vagy *sűrűs* terület el, ahol a fák mindenféle gondozás nélkül tenyésztek. A szilva mellett az alma, a körte, a meggy és a dió számított a legkedveltebbnek. Fák a szőlők között is álltak, azért az alföldi szőlőhegyeket gyakran erdőkhöz hasonlították. Hódmezővásárhelyen a földesúr inspirációjára kezdtek egyre több gyümölcsfát ültetni, amelyek közül a szilva, a körte, a meggy, kisebb mértékben pedig az alma számított meghatározónak. Égető M. 1983b 187.; 1993. 117.

³⁴⁶ Csoma Zsigmond önálló tanulmányban hívta fel a figyelmet arra, hogy több, Erdélyben kialakult fajta bekerült a távolsági kereskedelembe, mivel a szállítást jól bírták. Az áru főként a téli, eltartható gyümölcsök terén mutatkozó hiányt enyhítette, amely a Tisántúlon és a Duna-Tisza közén jelentkezett. A kereskedelem akkor szorult háttérbe, amikor az alföldi kertkultúra fejlődése révén a helyi szükségleteket már sikerült kielégíteni. Csoma Zs. 2008. 239.

³⁴⁷ Viga Gyula szerint nem csupán az eltérő táji adottságok, a gyümölcsstermesztő körzetek kialakulása indukálhatta termékcserét a különböző vidékek népessége között, hanem az is, hogy a tájak eltérő fajtaállománnyal rendelkeztek. Viga Gy. 1986. 176.

³⁴⁸ Barna G. 1988. 201–202.; Bellon T. 2003. 111–113.

és *Masántzki almát* vittek a Tiszán Csongrádig, ahonnan a gyümölcsöt a Körösön Szarvasig hordták tovább.³⁴⁹ A tutajokon szállított termést pénzért kínálták vagy búzáért cserélték, ami azt jelentette, hogy egy szakajtó terményért kétszer annyi gyümölcsöt adtak. A Felső-Tisza vidékről származó gyümölcs Szentesen sem számított ismeretlennek, hiszen a *lápós alma* tutajokon a 19. század folyamán a városba is eljutott.³⁵⁰

Hódmezővásárhelyen a szőlő- és a gyümölcsstermesztés megközelítőleg egy időben, az 1880-as évek közepén jelenhetett meg nagy területen a folyó és a töltések közötti térségen. Amíg a kisbirtokosok próbálkozásairól szinte semmit sem tudunk, addig a helyi egyesületek illetve az előjáróság képviselőinek a kezdeményezései jól nyomon követhetőek a sajtóbeszámolók és a levéltári források segítségével.

Hézső Pál³⁵¹ 1910-ben a törvényhatósági bizottság tagjaként azal a tervvel fordult a tanácshoz, hogy a város a körtvélyesi birtokon 5–8 hold kiterjedésű gyümölcsöst létesítsen, ahova szilvafákat ültetnének.³⁵² Bodó József kertész Bereczk Pál gazdaságügyi tanácsnok számára részletes kimutatást készített, amely tartalmazta a telepítés költségeit is. A városi tanács végül elutasította Hézső Pál javaslatát, mivel a kiadásokat túl magasnak ítélte. Bodó József szerint a költségeket tovább növelte volna a gyümölcsfák rendszeres hernyózása, valamint az a körülmény is, hogy a csemeték csak 4–5 év elteltével fordulnak termőre, átlagban pedig minden harmadik évben hoznak bőséges termést. Az elképzelés ugyan nem valósult meg, ám érdemes megjegyezni azt, hogy Hézső Pál alakja elválaszthatatlanul összeforrt az ártéri gyümölcsstermesztéssel, mivel a helyi sajtó szerint ő telepített először gyümölcsfákat a Tisza partján: „Az ő példáján tanulták meg, hogy mit lehet elérni itt, a földön, melyet minden

³⁴⁹ Hellenbranth J. 1822. 19.

³⁵⁰ Nyíri Antal szerint a *lápós almát* tutajokon hozták Szentesre a Tiszahátról. Több fajtát is illethettek ezzel a jelzővel, ami a szállítás módjára, technikájára utalhatott. Nyíri Antal 1948. 83.; CsML SzF V. 115. b. 8. Szentes város tanácsának törvénykezési iratai. Szóbeli peres iratok. 1844. dec. 5. 44.

³⁵¹ 1853-ban született Hódmezővásárhelyen, ahol a Kisbirtokos Szövetség és a közigazgatási bank megalapítói közé tartozott. 1880-ban kezdett önállóan gazdálkodni, majd Mártélyon a 103 kat. holdas birtokán mintagazdaságot alakított ki. 1887-től presbiterként illetve városi képviselőként tevékenykedett. Fejérváry J. 1929. 230–231.

³⁵² CsML HF IV. 1405. b. HVT Tan ir. 1910. 5575.

évben televénnyel öntöz a magyar folyam. Remek gyümölcsöse, melyben közel kétszáz szilvafa van, most is roskadozik a termés súlya alatt s olyan értéket képvisel, mely kamatban az idén is meghoz ezer pengőt bőven, de talán ezerötszázat is.”³⁵³ 1894-ben létesítette gyümölcsösét, amelyet az 1895. évi árvíz ugyan megtizedelt, de az életben maradt szilvafák fejlődésnek indultak. Ezen felbuzdulva 1897-ben újabb területet ültetett be, gyümölcsöskertje pedig 1200 négyszögöl kiterjedésűre növekedett, ahol szilva, körte illetve birsalma termesztésével foglalkozott. Saját kezdeményezéséről a következőképpen számolt be: „Szilvásom nem mondható mintaszerűnek, mert előttem nem volt példa és uttörő, kitől tanulhattam volna, de az ennek dacára is elért szép eredmény kell, hogy másokat is a szilvatermesztésre ösztönözzön, mert mint a fentebbi adatok igazolják, termés minden évben van, vevők pedig tömegesen és már előre jelentkeznak, mert tudják, hogy a tiszaparti szilva szebb és jobb, mint az idegenből szállított. Azért, aki csak teheti telepítsen szilvát a Tisza partján, mert a csekély befektetés igen szép jövedelmet biztosít és más mezei munkától nem vonja el az embert.”³⁵⁴

Az atkai ártérben kialakítandó szilvaskert terve 1935-ben merült fel először, amikor a parcellák bérlete december 31-ével lejárt. Gábor István a törvényhatósági bizottság tagjaként indítványában elsősorban a város bevételeinek növelésével hozta összefüggésbe az ártéri gyümölcsstermesztés fejlesztését. Tervei szerint a város a telepítéséhez szükséges holdankénti 110, összesen 5500 darab *kék szilvát* a csemetekertből biztosíthatja, amelyeknek a szakszerű elültetését Tóth Jenő városi kertész felügyelheti. Amíg a fák koronája nem fejlődik ki teljesen, addig a területet bab, burgonya, répa és káposzta termesztésére is fel lehet használni. A birtokot Gábor István alkalmasnak ítélte gyümölcsös létesítésére, mivel a területet csak az 5–7 méteres áradások öntötték el. Számításai szerint a zöldségfélék feles rendszerben történő termesztése is jelentős mértékben növelheti a bevételeket nem is beszélve arról az időszakról, amikor a gyümölcsös már termőre fordul.³⁵⁵

³⁵³ VRÚ 1929. szeptember 1. 2.

³⁵⁴ Hézsó P. 1908. 2.

³⁵⁵ Az aszalt gyümölcs behozatalának csökkentésére vonatkozó javaslatok a két világháború közötti gyümölcsészeti szakirodalomban is felbukkantak. Németh József 1934-ben a Kertészet című folyóirat hasábjain a szilva feldolgozási

1936-ban Hódmezővásárhelyen a helyi gyümölcsstermelők egyesülete azzal a kéréssel fordult a városhoz, hogy az atkai ártérben engedjen át számára 20 év időtartamra méltányos haszonbér mellett 50 kat. hold területet, amelyet a tagok között felosztának, majd szőlővel és gyümölcsfákkal ültetnének be.³⁵⁶ Januárban megtörtént a birtok átadása, azzal a feltétellel, hogy a megegyezés értelmében a szőlő- és a gyümölcsstelep a haszonbérlet letelte után a város örök-tulajdonába kerül. Vita bontakozott ki viszont azzal kapcsolatban, hogy 15 vagy 20 évig terjedjen a bérlet. Az egyesület kevésnek tartotta előbbi, mivel a befektetett munka megtérüléséhez ennyi idő nem lett volna elegendő.³⁵⁷ A területet eleinte 12 tag kívánta betelepíteni szőlővel, szilva-, alma- és körtefákkal. Ifj. Gregus Máté 17 holdat óhajtott *nemes magvaváló szilvával* beültetni azért, hogy a jövőben az aszalt szilva importja csökkenjen. 24 személy fogott hozzá végül is a munkához, akik közül ifj. Gregus Máté és Kovács Ferenc 3-3 holdat vállalt.³⁵⁸ A bérleti idő körül kialakult nézeteltérés kapcsán végül is a város álláspontja érvényesült, de a haszonbér összegét holdanként 190 kg búzáról lecsökkentették 160 kg-ra.

A Hódmezővásárhelyen szervezett mezőgazdasági bemutatókon az ártérben termett gyümölcs is rendszeresen szerepelt, ami e sajátos művelési ág népszerűsítését is szolgálta. Az érdeklődők 1926-ban a népkerti vigadóban rendezett gyümölcs- és zöldségkiállításon a *Mártélyról* származó birsalmával, körtével és almával is megismerkedhettek.³⁵⁹ 1928. szeptember 30-án a Hódmezővásárhelyi Zöldségtermelő és Kertészegyesület nyolcadik alkalommal szervezte meg vásárát, ahol az ártéri gyümölcsösök ismét bemutatkoztak. Ez alkalommal a hullámtérben a földművelésügyi minisztérium küldöttjének a részvételével tanácskozást is tartottak, amelyen az eszmecsere az ártéri gyümölcsstermesztés lehetőségeiről folyt.³⁶⁰

módjairól tett közzé rövid írást. Kiemelte azt, hogy Magyarországon ugyan több millió szilvafa tenyészett, ám termésük nem bizonyult alkalmasnak az aszalásra. Többségében apró szemű gyümölccsel lehetett számolni, amelyekből piacképes aszalványt nem lehetett készíteni. Németh J. 1934. 145–147.

³⁵⁶ VRÚ 1936. január 29. 2.

³⁵⁷ VRÚ 1936. március 4. 2.

³⁵⁸ VRÚ 1936. február 1. 1.

³⁵⁹ VRÚ 1926. augusztus 25. 2.

³⁶⁰ VRÚ 1928. szeptember 28. 2.

Az ártéri gyümölcstermesztéssel a két világháború között a szentesi sajtó is több alkalommal foglalkozott, ami lehetővé teszi számunkra azt, hogy képet alkothassunk a magánszemélyek illetve a város által kezdeményezett telepítési akciókról. Az 1920-as évek második felében és az 1930-as évek elején a Mindszenti és a Szentesi Hírlap hasábjain több írás is próbálta az olvasóközönséget ártéri gyümölcsösök, elsősorban almások létesítésére ösztönözni, mivel az árvizek megritkították a kártevők állományát, a talaj trágyázásával pedig a termékeny hordalék miatt nem igazán kellett foglalkozni.³⁶¹ 1932-ben a szentesi sajtó arról számolt be, hogy az ártéri birtokosok a magasabb térségeken 15–20 hold kiterjedésű almáskert telepítését tervezték, amiben a Zsoldos RT., Ecseri Lajos és Szentes városa is szerepet vállalt.³⁶² A település előljárósága 1933-ban a rakodópart és a tiszai híd között 235 darab *jonatán* és *húsvéti rozmarin* almafát ültetett azért, hogy az ártéri gyümölcsösök létesítését előremozdítsa.³⁶³ 1929-ben Szeder Lajos és Nagy Tóth Mihály ajánlatot tett a városnak, amiben azt kérték, hogy engedjenek át számukra a 15.714 helyrajzi számú földterületből 2 1/2–3 holdat, ahol szőlő- és gyümölcsstelepet alakítanának ki.³⁶⁴

Szentesen a *Kis-Tisza-szigeten* a gyümölcstermelés mind a mai napig jelentős szerepet játszik az ártéri tájhasznosításban,³⁶⁵ annak ellenére, hogy a szőlősgazdák egy része nem szívesen ülteti a fákat a tőkék közé, mivel a lombozat kedvezőtlenül befolyásolja a sző-

³⁶¹ MH 1926. október 23. 3.

³⁶² SzH 1932. február 4. 4.

³⁶³ SzH 1933. március 14. 4.

³⁶⁴ SzH 1929. augusztus 10. 3.

³⁶⁵ Oroszi Miklós Nagykőrös, Kecskemét és Kiskunfélegyháza példáján felbuzdulva már az 1860-as években saját maga is megpróbálta előremozdítani a gyümölcstermesztés minél szélesebb körben történő népszerűsítését: „A körte hasonlóul nagyon szereti földünket, mert fája a mi száraz, kemény természetű, de megriogozott földünkben jól tenyészik, meglehetősen terem, s amit terem, sokkal edesebb, mint a homokos vagy hegyes vidéken termett körte. A nyári császárkörte (gyümölcsészek szerint Kálmán-körte) eléggé meggyőzhet mindenkit ezen állítás igazságáról, csak hasonlítsa össze a nálunk termettet a homokos vagy hegyes vidéken termettel, mert a mienk nagyon édes, míg amaz a fanyarságnak nem csekély mértékével bír. Almánk is igen jól terem, de annak fája nem tartós a mi száraz kemény földünkben, Meggyünk, cseresznyénk hasonlóul nagyon kitünő, és jól tenyészik. Szilva, s barack kevésbé otthonosak nálunk.” Oroszi M. 1871. 19.

lőtőkék fejlődését és szőlőbogyók érését.³⁶⁶ A településen is tartja magát az a szólás-mondás, miszerint *a szőlő csak a kapás árnyékát szereti*. Mindezek ellenére a gyümölcsfák egy része a szőlők között tenyészik, amelyeket a birtokosok a sorokba ültetnek azért, hogy ne akadályozzák a talajművelést.³⁶⁷

1936-ban Hámori Mátyás, Csongrád vármegye új gyümölcsstermesztési intézője bejárta Szentés gyümölcsfákkal beültetett határrészeit többek között a *Kis-Tisza-szigetet* is, ahol a *Nagyhegygel* szemben szinte kifogástalan állapotokat talált. A fákat helyenként közel ültették egymáshoz, de valamennyi egészségesnek mutatkozott. Azt tapasztalta, hogy a fajtákat a talajviszonyoknak megfelelően választották ki a birtokosok, akik gyümölcsstermesztéssel főként a terület élő Tisza felőli oldalán foglalkoztak.³⁶⁸

³⁶⁶ Kosinszky Viktor 1934-ben a *Kertészet* című folyóirat hasábjain önálló írásban értekezett a szőlő és a gyümölcs együttes termesztéséről. Azt az álláspontot fogalmazta meg, miszerint a két növénykultúra sok hasonlóságot mutat egymással. A szőlőtőkék és a gyümölcsfák csak abban az esetben nevelhetőek illetve termesztethetőek együtt, ha figyelembe vesszük a lombkorona kiterjedését és a szőlő nagy fényigényét. Célszerű alacsony törzsű, kis lombozatú fákat (őszi-barack, mandula, naspolya, birsalma stb.) ültetni, amelyek nem árnyékolják le túlságosan a szőlőt. Kosinszky V. 1934. 103–104.

³⁶⁷ A kétszintes művelést eredményező szőlő- és gyümölcskultúra együttes jelenléte a fák növekedésével előbbi háttérbe szoríthatta, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy a lombkoronák kiteljesedése miatt a tőkék kipusztultak: „A 0189/14-c hrsz. alatt nyilván tartott 500 n. öl szőlő továbbá a d. alrészlet alatt nyilvántartott 700 n. öl szőlő, valamint az f. alrészlet alatt nyilvántartott 600 n. öl szőlő és a g. alrészlet alatt nyilvántartott 1 kh 1200 n. öl szőlő ténylegesen teljes egészében gyümölcsös. Az eltérés oka, hogy ezen területek eredetileg is gyümölcsösként voltak hasznosítva, azonban, mivel hogy a gyümölcsfák közeibe szőlő volt telepítve a területek művelési ágát szőlőként tartották nyilván. E szőlők azonban a gyümölcsfák növekedése következtében mindjobban árnyékba kerültek s a teljes beárnyékolás következtében kipusztultak s így e területek kizárólag gyümölcsösként vannak hasznosítva.” CsML HL Jgyk Új Élet. 2.

³⁶⁸ AÜ 1936. június 12. 1.

Egy 1947-ben készült összeírás³⁶⁹ a szentesi *Kis-Tisza-szigetben*³⁷⁰ 1462 darab fát regisztrált, amelyeknek csaknem a felét a szilvák (692db) alkották. Nagyobb számban előfordult még a körte (269db) és az alma (229db) is, de a szőlősgazdák biszke, naspolya, barack, dió, meggy és cseresznye termesztésével is foglalkoztak.

Az ártéri szőlőskertekben mind a mai napig meglehetősen gazdag fajtaválasztékkal³⁷¹ számolhatunk, ami jelzi a törekvést arra vonatkozóan, hogy a gyümölcsöt sokoldalúan hasznosítsák.³⁷² Szentesen a szilvák közül az ártéren a *besztercei*, az *olasz*, a *lőszemű*, a *kék* és a *vörös* fajták teremnek. Ismertnek számít a *batul*, a *masánszki*, a *london pepin*, a *kormos*, a *nyári édes*, a *törökbálint*, a *vér-*, a *lánycsöcsű*, a *cirmos* és a *budai fontos* alma, az 1940-es évektől azonban több ártéri birtokos újabb fajták (*delicesz*, *jonatán*) telepítésével is

³⁶⁹ IX. 210. 7. SZHi. Összeírókönyv.

³⁷⁰ A Kárpát-medencében nem számít egyedülálló jelenségnek a folyók szigeteinek gyümölcsöskertként történő hasznosítása. Andrásfalvy Bertalan a Duna alsó szakaszáról számos ilyen típusú természeti képződményt írt le, amelyek kedvező feltételeket kínáltak a művelési ág számára. Dunaföldváron az *Alsó Gyümölcsös Sziget* a helyi hagyomány szerint 1810 körül keletkezett, ahol 1903-ban kb. 144 kat. hold kiterjedésű gyümölcsös helyezkedett el. Bölcskén a falu legrégebbi gyümölcsöskertjei a *Jegenyész sziget* erdejében lehettek, ahol az 1728-as összeírás szerint a jobbágyság nagy kiterjedésű almásokkal és szilvásokkal rendelkeztek. A 19. században az erdőt az uraság kivágatta, majd a 19–20. század fordulóján elsősorban nincstelenek vásárolták meg a parcellákat, ahova gyümölcsfákat ültettek. A falubeliek az ún. *Malát szigeten* is termesztettek gyümölcsöt, de ennek szerepe fokozatosan háttérbe szorult. Az ordasi szigetet a jobbágyszabadítás előtt a falu és földesura, a Rudnyánszky család egyaránt használta, majd az 1857-es örökváltság után a terület a község tulajdonába került. A parcellák zömét helybeli családok birtokolták néhány dunapatajtól és bölcskeitől eltekintve, akiken kívül a földek tulajdonosai között Ordas község és a helyi református egyház is feltűnt. Ács J. 1999. 175., 179.; Andrásfalvy B. 2007. 233–240.

³⁷¹ Az ártéri gyümölcsösöket alkotó fajták közül jó néhány megtalálható a vizsgált települések belterületén is, mivel a birtokosok egy része a művelés felhagyása után a lakóházakat övező kertekben nemesítettek az ártérből származó oltóágakkal vadalanynokat. Ennek hátterében rendszerint az a törekvés húzódott meg, hogy a család által kedvelt gyümölcsfát megmentse, a termést pedig továbbra is fel tudják használni.

³⁷² A hazai pomológiai szakirodalom egyik korai terméke, a Kassán 1805-ben megjelent *Falusi kertész...* című munka az ártéri gyümölcsösökkel kapcsolatban a következő fajtákat vette számba: „Mosánszki, Kormos, Varga, Zöldranét, Pogács, Sóvári, Botzmány, és a többi, mely keményebb almagyümölcs nemek, a vizek folyási táj mellett ültetettnek sokkal jobban gyümölcsöznek és a többieknél téli való tartásra állandóbbak.” Károlyi Zs.–Nemes G. 1975. 107.

próbálkoztak.³⁷³ Az 1950-60-as években a körték³⁷⁴ közül a *füge*, a *császár*, az *esperes*, a *zöldmagdolna*, a *búzával*, az *árpával*, illetve az *orozva érő*³⁷⁵ számított a legelterjedtebbnek.

Az 1970-es évek előtt *Mártélyon* a gyümölcsösöket főként különböző almafajták alkották, amelyek közül említést érdemel a *fontos*, a *nyári asztragán* (asztrahán), a *húsvéti rozmaring*, a *sóvári*, a *vaj* vagy *vásárhelyi édös*, az *arany pármin*, a *london pepin*, a *sikulai*, a *móc páratlan*, a *lánycsöcsű* és a *jonatán*. Számon tartották a *cukor* (sárga és piros), a *pótyó*, a *kormos*, a *császár*, a *pásztor*, az *árpával érő* és a *kieferkörtét*. Szilva (*bajnár*, *vörös*, *magvaváló*) és diófák is tenyészttek az ártérben, az ún. *Tarek kertben* pedig naspolyát is termesztettek.

Amíg Szegváron a szilvák közül a *tüskös magvaváló*, a *besztercei* és a *vörös fordult elő*, addig az almák állományát főként a *húsvéti*

³⁷³ A két világháború között a földművelésügyi minisztérium a következő almafajtákat tartotta alkalmasnak a széleskörű termesztésre: *piros asztraháni*, *kecskeméti vajalma*, *nyári fontos*, *nyári csíkos*, *fűszeres*, *gravensteini*, *lángos bíbornok*, *batul*, *Baumann-renet*, *húsvéti rozmaring*, *jonathán*, *londoni pepin*, *nemes masáncki*, *nemes sóvári*, *sárga szépvirágú*, *téli arany pármen*. Kertészet 1938. szeptember 15. 161.

³⁷⁴ Oroszi Miklós az 1870-es évek elején a szőlőalanyok mellett körteoltványokat is árusított, amelyek 20 krajcárba kerültek. Kínálata a következő fajtákra szorítkozott: *Pisztráng körte*, *Virgouleuse*, *Liegel vajkörte*, *Szambert*, *Őszi császárkörte* vagy *Kálmán körte*, *Ferdinánd koronaörökös* vagy *téli úri körte*, *Nyári piros torsátlan körte*, *Diel vajkörte*, *Cserlevelű császárkörte*, *Manna Colmar*, *Tottleben körte*, *Sándor cár körte*, *Legszebb nyári körte*, *Macskafej körte*, *Coloma őszi vajkörtéje*, *Orozva érő*. A két világháború közötti időszakban a földművelésügyi minisztérium körtefajták közül az alábbiakat tartotta alkalmasnak kereskedelmi célokra: *árpával érő*, *júliusi esperes*, *nagy szekfű*, *gyöngy*, *dr. Guyot Gyula*, *nyári Kálmán*, *Bosc kobak*, *császár*, *Hardy vaj*, *Vilmos*, *diel vaj*, *Esperen bergamottja*, *Hardenpont téli vaj*, *Nemes Krasszán*, *pap*, *Serres Olivér*, *téli esperes*. Oroszi M. 1871. 19. ; Kertészet 1938. szeptember 15. 162.

³⁷⁵ A fajta megnevezése szentesi adatközlőim szerint azt fejezi ki, hogy a gyümölcs szinte észrevétlenül ért meg. A kifejezést használták az olyan csirkékre is, amelyeket a család tudta nélkül keltettek ki a tyúkok a baromfiudvarban. Kiss Hajdú Teréz szentesi adatközlőm visszaemlékezéseiben a következő módon jellemezte a fajtát: *Ahol a nap érte, ott bordós színű volt a héja, s belülről kezdett érni, a magház környéke olyanná vált, mit az érett noszpolya, színét és állagát tekintve egyaránt. Ha nem szüretelték le időben, akkor héjáig ilyené vált, s le lehetett húzni a bőrét úgy, hogy a kocsonyás massa egyben maradt. Legegyszerűbb volt úgy fogyasztani, hogy a csutáját levéve kiszívtam belőle a velőt, akár a nyoszpolyából. A legkíváncsúbbak a fa hegyén termettek, ahová Édesanyám sem tudott felmászni. Amikor onnan – tán a csutáját is hátrahagyva – lepottyant úgy terült szét, mint a tehénlepény.* Kiss Hajdú T. é.n.

rozmaring és a *fontos* alkotta. Az ártérbe a *kiefer körte* mellett kajszi- és őszibarackot is telepítettek.

Mindszenten az almák közül a *fontos*, a *jonatán* és különböző korai nyári fajták terjedtek el, de számon tartják mind a mai napig a *barna héjú*, a *magvaváló*, a *duráncai* és egy sárga színű, nagy kerek termésű szilvát is. Az 1960-as években sárgabarack (*kajszi*, *rózsa* és kecskeméti fajták) telepítésével is próbálkoztak, ám a fákat az 1970-es árvíz kipusztította.

Apátfalván az ártérben *vörös*, *kék*, *Jakab*- illetve *Boldogasszony szilvát* termesztettek, az almák közül viszont a *cigány*, a *fontos*, a *fűzfa* és a *szentiványi* érdemel említést. Utóbbi két fajta nem tartozott a legfinomabb ízű gyümölcsök közé, de nyáron kedvelt csemegének számított. A *szentiványi* onnan nyerte elnevezését, hogy a június 24-én, azaz Szent Iván-napján rakott tűz körül ezt szórták a gyermekeknek.³⁷⁶ A településen termesztett szilvafajtákra utalnak a *hosszú* illetve a *kerek szilvás* határrészek elnevezései, ahova az 1870-es és az 1880-as években csöszöket fogadtak, akik munkájukért meghatározott bérezésben részesültek.³⁷⁷

Amíg Zentán a *Bátkában* a szilvák közül a *besztercei*, a *boldogasszony*, a *boszniai* és a *ringló* fordul elő, addig a körték állományát a *klapp*, a *vilmos*, az *árpa érésű*, a *náci*, a *kásás*, a *nyakas* és a *cukor* alkotja. A felsoroltakon kívül a parcellákon különböző alma-, cse-resznye-, dió- és meggyfajtákkal is találkozhatunk.

Az ártéri szőlőskertek gyümölcsállományát áttekintve azt láthatjuk, hogy a napjainkban már ismeretlennek számító, jórészt csak a fajtagyűjteményekben megtalálható gyümölcsök az 1930-40-es években még közkedveltek voltak, amelyek közül jó néhányat a szakemberek még termesztésre is ajánlottak. Az 1940-es évektől ugyanakkor már megjelent több, jórészt Észak-Amerikából illetve Nyugat-Európából származó fajta, amelyeket a városi értelmiség vagy újító szellemű paraszti birtokosok honosíthattak meg.³⁷⁸

³⁷⁶ A Kárpát-medencében Szent Iván-napján többfelé dobáltak a tűzbe gyümölcsöt, aminek azt a magyarázatot adták, hogy a termést az elhalt kisgyermek számára juttatják. Más vélemények szerint a tűzön aszalt körte és alma fogyasztása védelmet nyújt bizonyos betegségek ellen. Szegeden egyes városrészekben gyerekek járták az utcákat, akiknek a kerítésen keresztül *szentiványi almát* vagy aprópénzt szórtak. Szigeti Gy. 1999. 207.; Bálint S. 1977. 477.

³⁷⁷ V.253.c.5. CsML ML Apközi. 1875., 1880. 66., 1883. dec. 26.

³⁷⁸ Nem szabad megelégednünk az általam vizsgált településeken működő fais-

A gyümölcsállomány összetétele arról árulkodik, hogy a termést a háztartásokban a nyersen történő fogyasztáson kívül meglehetősen sokoldalúan hasznosították.

Szentesen az ártéri szőlőskertekben a fák nemesítésének kétféle technikáját alkalmazzák,³⁷⁹ ami az oltást, valamint szemzést foglalja magában.³⁸⁰ Szamosközi István az előbbihez alanyként birsalmát használt, mivel jól bírta a vízborítást. A Gólya család a *Kis-Tisza-szigeten* vadon tenyésző, magról kelt alma-, körte és szilvacsemetéket az ártéri erdőből szerezte be, ahol kiválasztották a szaporításra legalkalmasabb példányokat.³⁸¹ Szentesen a kiszemelt gyümölcsfáról két-három héttel a művelet megelőzően vágják le az oltóágakat, amelyeket vizes ruhába csomagolnak, és hűvös helyen tárolnak

kolákról sem, amelyek bőséges választékot biztosíthattak a gyümölcsösök telepítése idején. Az 1894. évi XII. törvénycikkely 43. paragrafusa kimondta azt, hogy a községek kötelesek a határ kiterjedésétől és a befásítandó utaktól és területektől függően legalább egy negyed kataszteri holdon faiskolát létrehozni. Szentes vonatkozásában elegendő megemlíteni Oroszi Miklós tevékenységét, aki az 1860-as években már igyekezett felkarolni a gyümölcsstermesztés ügyét.

³⁷⁹ A gyümölcsfák oltását már az 1820-as években is alkalmazták a szentesi szőlőhegyeken, amire példa lehet egy 1821-ből származó peres irat. Makai Kiss János azt nehezményezte, hogy Tóth István és örökösei kivágták az egyik oltott gyümölcsfáját: „...többször nevezett Tóth István örökösi pedig tulajdon Szöllőmbe az ő Szöllőjüktől távol lévő igen betses Kajsziparatzkot termő oltvány nagy fát kivágták...” Kiss Bálint egyháztörténeti munkájában említést tett arról, hogy a 18. század folyamán a gyümölcsfák főleg vadon nőttek, Kecse Nagy András és Takács Balog István prédikátorok azonban sok száz alanyt oltottak, példát mutatva ezzel a szentesi gazdáknak. Kiss B. 1992. 317.; CsML SzL V. 102. c.5. Szentes Város Tanácsának iratai. A tanácsulési jegyzőkönyvbe be nem jegyzett iratok. 1821. november. 6. 1325.

³⁸⁰ Gútán hasításba oltottak, ami azt jelentette, hogy az ujjnyi vastag vadalany törzsét derék magasságban elvágták. Késsel behasították, éket ütöttek bele, a két szélébe pedig egy-egy oltó vesszőt helyeztek. Az oltást sárral gondosan bekenték, ronggyal átkötötték azért, hogy a gallyakat a tavaszi szelek ne törhessék le. A szemzés csak az 1940-50-es években terjedt el. A Sárközben a gyümölcsfák nemesítése a *hasítékolás* vagy *ékes oltással* történt, amihez a 3-5 cm vastag vadgyümölcsfák bizonyultak a legalkalmasabbnak. A törzset alacsonyan elvágták a sima, görcsmentes felületnél, majd egy késsel behasították, amelyet egyenletesen egy kalapáccsal ütögettek. Miután a fából kihúzták, a hasítékot ékekkel feszítették szét annyira, amennyire az oltógallyak szélessége megkívánta. A két ág beillesztése után az ékeket kivették, és ha szükség mutatkozott, akkor az oltást madzaggal körültekerték, amit a Sárközben sárral, Mohácson viszont marhatrágyával kentek be, és ronggyal is betakartak. Angyal B. 1994. 50.; Andrásfalvy B. 2007. 244.

³⁸¹ Szűcs J. 2007. 73.

mindaddig, ameddig az alanyban a nedvkeringés meg nem indul. Az ék alakúra kihegyezett gallyat a hasítékba helyezik, majd raffiával összeerősítik. A szemzés során az alany kérgét T alakban metszik be, a szemet pedig óvatosan beleteszik. Amíg az oltást tavasszal végzik, addig a szemzésre rendszerint augusztus végén, szeptember elején kerül sor. A szőlőbirtokosok napjainkban is számon tartanak olyan fajtákat is, amelyeket tő- illetve a gyökérsarjakról szaporítanak.

Mindszenten voltak olyan specialisták, akik a szaporítási eljárásokat nagyon jól ismerték. A barackot rendszerint vadszilvára oltották, de birset is használhattak alanyként. A birtokosok a faiskolában is vásároltak facsemetéket. *Mártélyon* az oltást akkor alkalmazták, amikor egy-egy gyümölcsfa nem termett megfelelő mennyiséget vagy a gondozása túl sok munkát igényelt. Bizonyos esetekben egy-egy fára 3–4 különböző fajtát is ráolthattak, ezért az adott növény különböző termést hozott. Akadtak gazdák, akik a párosításos technikát alkalmazták, ami azt jelentette, hogy az alanyt és a nemes vesszőt is ferdén vágta el. Az összeillesztést sással tekerték körbe, majd faggyúval kenték be azért, hogy vízzel ne érintkezhesen.³⁸²

1910-ben Bodó József kertész Bereczk Pál gazdaságügyi tanácsnoknak részletes kimutatást készített, amely tartalmazta a *Körtlvényesen* kialakítandó gyümölcsös telepítési költségeit. Ebből megtudhatjuk, hogy a terület felszántásával (1100 négyszögöl=10 korona), az ültetőgödrök 2 öl távolságra történő kiásásával (22 korona), 6 *sukk*³⁸³ hosszú léckarók árával és leverésével (8 korona 25 fillér), a fák helyszínre szállításával (6 korona), az első évben pedig rendszeres öntözéssel számoltak, amihez a 275 darab csemete (110 korona) beszerzésének a kiadásai társultak. A gyümölcsöst övező kerítés elkészítése az oszlopokkal együtt 1144 korona 80 fillér költséggel járt. A forrásból nem derül ki, hogy a számba vett munkafolyamatok a 20. század elején mennyire számítottak széles körben elterjedtnek Hódmezővásárhelyen.

³⁸² Horváth Dénes kutatásai szerint vannak olyan gyümölcsfajták, amelyeket csak és kizárólag gyökérsarjakról lehetséges szaporítani, az oltás és a szemzés azonban esetükben nem vezet eredményre.

³⁸³ Egy *sukk* a két ököl és az egymás felé fordított két hüvelykujj együttes hosszával egyenlő. Dankó I. 1981. 499.

Szentesen a szőlősgazdák a gyümölcsfákat csak addig metszik, amíg a lombkoronájuk kifejlődik.³⁸⁴ Tavasszal a törzset *kaparóval* tisztítják meg az előregedett kéregdaraboktól, melyek alatt a tél folyamán különböző állati kártevők bújhatnak meg. Az 1970-es évek előtt *Mártélyon* a vízhajtásokat tavasszal kivágták, a száraz ágakat, gallyakat lefűrészelték, amelyeket tüzelőként használtak fel. A szilvafákat hosszú nyélre erősített olló segítségével tisztították meg a hernyók által ellepelt ágaktól.³⁸⁵ A fák törzsét tavasszal drótkefével kaparták le azért, hogy a elszáradt kéreg alatt megbúvó kártevők elpusztuljanak. A szilvafákat egy, az almákat ezzel szemben több alkalommal *mészkenélével* permetezték.³⁸⁶ *Bordói levét* is használtak védekezésésként, amelyet 0,5%, esetleg 1%-os erősségűre kevertek be. Időnként *nikotinnal*³⁸⁷ is permeteztek, amennyiben pajzstetű támadta meg a gyümölcsfákat. A vegyszer használatához engedélyt kellett kérni, mivel mérgező hatással rendelkezett.³⁸⁸ *Mártélyon*

³⁸⁴ A paraszti gyümölcsfákezelés az oltáson és az átültetésen kívül legfeljebb az elszáradt gallyak eltávolításából, esetleg az igen sűrű lombzat ritkításából és a viharban megsérült növényi részek levágásából állt. Rendszeresen nem metszettek, de alkalmanként a nagyon megnyúlt ágakat a fiatal fákon kurtítással kényszerítették elágazásra. A Tisza mentén tavasszal az elszáradt gallyakat és a fagyöngyöt lefűrészelték, az előregedett fákat pedig kivágták. Az árvizek levonulása után a szilva sok sarjhajtást nevelt, amelyeket a fűvel együtt lekaszáltak. Gútán az idősebb gyümölcsfák gondozása abból állt, hogy a száraz ágakat tavasszal leszedték, a koronát pedig megritkították. Ősszel kisméretű kapával lekaparták a kérget, majd a törzset bemeszelték. A fákra telepedő gombákat, fagyöngyöt is eltávolították. Különösen a Tisza és a Szamos vidéki szilvásokat lepték el a hernyók, amelyeknek az eltávolításához *hernyózószerket* használtak. Luby M. 1939. 300–310.; Angyal B. 1994. 50.; Bellon T. 2003. 128.

³⁸⁵ A gyümölcsfák hernyóktól történő megtisztítása során egyfajta közösségi szabályozás működött, amire példaként szolgálhat Hódmezővásárhely 1845-ben készített szőlőskerti szabályrendelete. A hetedik pont felhívja a szőlősgazdák figyelmét arra, hogy aki idejében nem végzi el a műveletet, az bírságot fizet. CsML HL IV. A. 1001. a. 12. HVT Tjgyk. 1845. január 16.

³⁸⁶ Kalcium-poliszulfidok vizes oldata, amely különböző betegségek ellen használatos. Neumüller, O.–A. 1983. 191.

³⁸⁷ Egyike a legrégebben ismert növényvédő szereknek, mivel a körtefahálótetű ellen a 17. században már használták. Neumüller, O.–A. 1983. 405.

³⁸⁸ A két világháború közötti gyümölcsészeti szakirodalomban több alkalommal is találkozhatunk a gyümölcsfák növényvédelmének a kérdéskörével. 1934-ben Urbányi Jenő a Magyar Növényvédelmi szakszolgálat által összeállított *Útmutató a gyümölcsös kezelésére* című kiadvány nyomán négy permetezést javasolt. Urbányi Jenő 1934. 73.

az ún. *lemosó permetezéshez* üstökben főzték a permetszert, ami olyan erős volt, hogy a pajzstetveket is kiirtotta.

A hódmezővásárhelyi és a szentesi sajtó a két világháború közötti időszakban gyakran beszámolt az ártéri gyümölcsösökben elszaporodó kártevőkről, amelyek kellő védekezés hiányában akár az egész évi termést is tönkre tehették. 1925-ben a *poloskadarázs* az enyhe telet átvészelve a szilva nagy részét teljesen elpusztította, amiről a Vásárhelyi Reggeli Újság a következőképpen számolt be: „Amennyi szilvafa van a hullámtéren, az mind el van intézve. A szilvatermésnek az oldalát furja meg ez a veszedelem és a kis szilvaszem elpusztul, lehull. Van olyan fa, amelyik valamikor kétszáz kilogrammos termést adott ama már nem látni rajta egyetlen egy szemet.”³⁸⁹ A szilva után a kártevő a körtefákon mutatkozó termést is tönkretette, a pusztítás mértékét 80%-osra becsülték. Ebben az esztendőben nemcsak a *poloskadarázs*, hanem a köd, a *monília* és a jégverés is jelentős károkat okozott. Az 1930-as évek közepén a sajtóban rövid lélegzetű írás jelent meg, amely a következő védekezési eljárást tartotta eredményesnek: „Van egy rendkívül hatásos szer, az úgynevezett livendin. Valami arzén tartalmu mérges anyag ez, melynek illatát azonban pont a poloskadarázs rendkívül szereti és szinte bolondul érte. Ha már most ebből a szerből egy kilogrammot oldatba viszünk, legalább 50 fát meg lehet permetezni belőle és az eredmény az, hogy azokon a fákon minden poloskadarázs az utolsó szálig elpusztul. Ha csak egy cseppet talál is a levélen ez a féreg, mohón veti rá magát és éppen, mert a szagát szereti, szinte csemegeként izlel belőle. Már pedig egy szemernyi elég ahhoz, hogy a darázs rögtön elpusztuljon tőle. Hacsak átlagos számítást csinálunk, mivel egy pengőnél alig drágább ennek a szernek kilogrammja 150 pengős áldozattal az egész hullámtéri szilvatermést meg lehetett volna menteni.”³⁹⁰ *Mártélyon* az almafák termését 1934-ben a lódarazsak tették tönkre, amelyek tömegestül ellepték a gyümölcsösöket. A birtokosok a hatóságokhoz akartak fordulni azért, hogy tegyék kötelezővé a kártevő irtását, mert a petéik lerakását követő időszakban egyáltalán nem lehet terméssel számolni.³⁹¹ Az Alföldi Újság 1934. augusztus 26-án tudósított arról, hogy Szentesen a *Kis-Tisza-szigeten* betegség

³⁸⁹ VRÚ 1925. június 13. 2.

³⁹⁰ VRÚ 1934. augusztus 17. 4.

³⁹¹ VRÚ 1934. augusztus 15. 3.

támadta meg a fákat, amelyeknek a védelméről a birtokosokat az előjáróság tájékoztatta. A város utasította a földtulajdonosokat arra, hogy tartsák be az előírásokat. A kártevő a *kaliforniai pajzstetű* lehetett, melynek azonosítására igyekeztek felhívni az érdekeltek figyelmét: „...ahol kaliforniai tetű van, a fa törzse, ágrészei hamvasszürke színűek. A fa héja nem mutat egészséges, fényes külsőt. Ha jobban megfigyeljük a fa testét, azon karminpiros kiütéseket láthatunk és a piros folt közepén megtalálhatjuk magát a sötétszürke pajzstetűt.”³⁹²

Apátfalván az előjáróság 1900-ban a *sárga cserebogár* és az *ormányos bogarak* irtására vonatkozóan azt javasolta, hogy a birtokosok szélcsendes időben, korán reggel terítsenek a gyümölcsfák alá lepedőket. Az ágakat rázzák meg, a lehullott kártevőket pedig pusztítsák el.³⁹³ A *poloskadarázs* elleni védekezésként azt az eljárást javasolták, hogy a birtokosok az összesodort leveleket gyűjtsék össze, és égessék el.³⁹⁴

Zentán a *Bátkában* akad olyan gazda, aki a gyümölcsfák törzsét rendszeresen bekenni oltott mésszel, ami a különböző kártevőket távol tartja. Ha sok termés mutatkozik, akkor az ágakat karókkal támasztják alá azért, hogy a gyümölcs súlya alatt le ne törjenek. A szentesi *Kis-Tisza-szigeten* egyesek a téli hónapokra a törzset műanyag hálóval tekerik be azért, hogy a vadak ne károsítsák a kéreget.³⁹⁵

Magyarkanizsán 1907-ben a szilva és az erdei facsemetéket károsította a Tisza, ezért az erdész felhívta az előjáróság figyelmét arra, hogy a kipusztulni látszó fákat vágják vissza. Ha ez a módszer nem járna sikerrel, akkor újakat kell ültetni.³⁹⁶ Ugyanebben az évben újabb veszély is leselkedett a gyümölcsfákra, mivel az áradás elől menekülő rovarok ellepték az ágakat és a fakadó rügyeket kezdték pusztítani. A város a fák megtisztítása mellett döntött, ami újabb kiadásokkal járt együtt.³⁹⁷

³⁹² AÜ 1934. szeptember 30. 3.

³⁹³ CsML ML V.253.c.316. Apközi. 1900. május 6.

³⁹⁴ CsML ML V.253.c.316. Apközi. 1900. május 27.

³⁹⁵ K. Györffy Jenő a Növényvédelem című folyóirat hasábjain az újonnan telepített gyümölcsösökben a nyulak kártétele ellen a kéreg papírral, szalmával és náddal történő borítását ajánlotta, amelyek közül az első anyagféleség számított a leginkább alkalmasnak, mivel a mezei pockok és az egerek nem tudták magukat a kötésbe befészkelni. K. Györffy J. 1935. 207–208.

³⁹⁶ TLZ MRT Kgyk. F 004. 1907. 521.

³⁹⁷ TLZ MRT Kgyk. F 004. 1907. 222.

Hódmezővásárhelyen 1940 június elejére a Tisza ismét kilépett a medréből, a víz szintje két nap alatt egy métert emelkedett. Az áradás a *Barci-rétet* teljesen elöntötte, melynek eredményeként a facsemeték kidőltek, az idősebb fák levelei pedig elkezdtek sárgulni. A gyümölcs beérett vagy a vízbe hullott.³⁹⁸ A Vásárhelyi Reggeli Újság július 5-ei számában arról olvashatunk, hogy a harmadik árvíz hatására a szilvafák levelei el kezdtek sárgulni. A cikk szerint a fák feltehetőleg nem pusztulnak ki, de évekig nem hoznak majd termést. A vizet az idősebb almák és körték is jól tűrték, de a fiatal fák már mind elszáradtak.³⁹⁹ Július 28-án a helyi sajtó arról számolt be, hogy a hullámtéren a gyümölcsösök 50%-os kárt szenvedtek.⁴⁰⁰ 1941. március 30-án a Vásárhelyi Reggeli Újság arról tudósított, hogy az ártéren az előző évben nagyon sok gyümölcsfa pusztult ki. A *Barci-rét* új telepítései jelentős károkat szenvedtek, mivel az áradás hatására a facsemeték kidőltek. Hiába próbálkoztak az ültetéssel, a birtokosok vagy a bérlők lemondtak a további próbálkozásokról. *Mártélyon* is csak az idősebb fák vészelték át a megpróbáltatásokat, de azok is jelentős mértékben megsínylették a vízborítást.⁴⁰¹ A helyi lap június 29-én arról számolt be, hogy a gyümölcsfák zöme kipusztult. Az idősebb fák átvészelték ugyan a megpróbáltatásokat, de az ágaikon emberi beavatkozás hiányában annyira elszaporodtak a kártevők, hogy a leveleket teljesen elfogyasztották. A cikk írója, hivatkozva az egyik birtokosra, azt is fontosnak tartotta kiemelni, hogy akadt olyan személy, aki 300 pengőt árult az ún. *kormos almából*, a fát azonban kipusztította az árvíz.⁴⁰² 1942-ben az áradásokat átvészelő idősebb gyümölcsfák virágba borultak. A birtokosok egy része a fák tisztogatását és a permetezést *ladikok* segítségével végezte el, mások viszont adósak maradtak ezekkel a munkákkal.⁴⁰³

Szegváron mind a mai napig számon tartanak olyan esztendőt, amikor a Tisza annyi hordalékkal borította be a gyümölcsösöket, hogy a fákat a lerakott homokból szinte ki kellett ásni.

³⁹⁸ VRÚ 1940. június 3. 3.

³⁹⁹ VRÚ 1940. július 5. 4.

⁴⁰⁰ VRÚ 1940. július 28. 3.

⁴⁰¹ VRÚ 1941. március 30. 2.

⁴⁰² VRÚ 1941. június 29. 2.

⁴⁰³ VRÚ 1942. május 9. 3.

Mártélyon a termést kézzel, létrák segítségével vagy nyélre erősített kisméretű zsákkal felszerelt eszközzel szedték. Legegyszerűbb változata úgy készült, hogy egy karó végét négyfelé hasították, majd két éket helyeztek a hasítékokba. Sok esetben ennek a munkaeszköznek a használata előnyösebbnek bizonyult, mivel az érett gyümölcs a leszakítást követően nem sérült meg. A termést az ártérről *Mártélyra* kerékpárra erősített *garabolyokban* szállították, amelyek 20–25 kg gyümölcsöt is befogadhattak.

Zentán a *Bátkában* a földre hullott termést napjainkban is rendszeresen összegyűjtik azért, hogy kisebb úrtartalmú edényekben cefrét készítsenek belőle. Vannak, akik nem várják meg azt, hogy az minden gyümölcs a földre essen, hanem botokkal leverik az ágakról az összeset. A munka elvégzéséhez rendszeresen meghívják a rokonokat, barátokat, de előfordulhat, hogy napszámost is fogadnak. A fák alá nagyméretű nejlon fóliát terítenek, amiről a lehulló termést könnyebb összegyűjteni.

Az ártéri gyümölcsstermesztés a vizsgált településeken meghaladta az önellátás szintjét, ezért a termés értékesítéséről a birtokosoknak valamilyen módon gondoskodniuk kellett, ha bevételre kívántak szert tenni.⁴⁰⁴ Hézső Pál 1908-ban az ártéri gyümölcsstermesztés előremozdítása céljából részletes kimutatást készített a birtokáról származó jövedelmekről, amivel példát kívánt mutatni a város lakosságának. Amíg 1905-ben 520, addig 1906-ban a pusztító, ködös időjárás ellenére 372 korona értékű árut és 50 liter pálinkát értékesített. 1907-ben a bevétel 720 koronára emelkedett, amit 60 liter párlat egészített ki.⁴⁰⁵ Az Alföldi Újság 1936. augusztus 29-én arról számolt be, hogy a Szentesen termett szilvát külföldön sikerült értékesíteni. A tudósítás szerint a vármegyei gyümölcészeti intéző megállapodott az egyik kiviteli céggel abban, hogy a termést kilogrammonként 9 fillérért felvásárolják.⁴⁰⁶ Hódmezővásárhelyen 1938-ban még egyetlen exportőr sem jelentkezett, ezért a birtokosok a szegedi külkereskedelmi hivatalnál érdeklődtek a lehetőségekkel kapcsolat-

⁴⁰⁴ A gyümölcskereskedelem egyik legfontosabb kérdése a szállítás módja illetve annak lehetősége, mivel a gyümölcsfajták jelentős hányada nehezen tűri a mozgatást. Ebből következik, hogy a termés értékét a szállíthatóság nagymértékben meghatározta. Viga Gy. 1986. 181.

⁴⁰⁵ Hézső P. 1908. 2.

⁴⁰⁶ AÚ 1936. augusztus 29. 2.

ban. Azt a választ kapták, hogy a *magvaváló szilva* ára kilónként 7, a *vöröse* viszont 4,5 fillér körül mozog, amit a termelők nagyon alacsonynak ítélték. A hódmezővásárhelyi sajtó több alkalommal is beszámolt az értékesítési problémákról, amelyeknek köszönhetően az almát az ártérben az utak szélére öntötték vagy a sertésekkel etették meg.⁴⁰⁷ 1939-ben a szilvát lehetett a legkönnyebben eladni, mivel sokan a gyümölcsből lekvárt főztek, emiatt az áruba bocsájtott mennyiség akár háromszorosa is gazdára talált volna. Sokkal több probléma merült fel azonban a körtével kapcsolatban, mivel lédúsága és nagy cukortartalma miatt könnyen rothadásnak indult. Nem vitték a piacra, mivel kilójáért 8–10 fillért sem kaptak volna. A cikk írója beszámolt arról is, hogy amikor a gyümölcs elkezdett érni, akkor egy szegedi kereskedő több gazdától megvásárolta a termést, ám a birtokosok zöme szóba sem állt vele, mert kevesellték a 15 filléres vételárat. 1939 augusztusában 2500 mázsa szilvával lehetett számolni, amelyből Hódmezővásárhelyen a helyi családok 1200–1300 mázsát lekvárfőzésre és pálinkakészítésre használtak fel. Mivel a kormány csak 6 fillérben állapította meg a gyümölcs kilónkénti árát, ezért a magas, 10–15 filléres bevételt két módon kívánták elérni. A lekvárfőzéshez a hegyközség a földművelésügyi minisztériumtól üstököt, az aszaláshoz pedig 25–30 darab, legalább két mázsa befogadóképességű aszalóberendezést kívánt beszerezni azért, hogy a szilvát a helybeliek nagyobb haszonnal értékesíthessék.⁴⁰⁸ 1939-ben az értékesítési problémák megoldása céljából a *Kis-Tisza-sziget* birtokosai egy 2–3 üreges szerkezet felállítását kérték az illetékes hatóságoktól, ám a felépítéséhez a hegyközség nem rendelkezett megfelelő anyagi háttérrel.⁴⁰⁹

Az 1970-es évek előtt az eladásra szánt termést *Mártélyon* kamrákban tárolták, ahol az áru egymásra helyezett faládákban kapott helyet. A gyümölcsöt a piacra szállítást megelőző napon még egyszer átválogatták, a hibás, sérült szemeket pedig elkülönítették az egészségesektől. Ujjal kivájták a termés rothadt részét, a maradékot

⁴⁰⁷ A cikk írója eközben azon sajnálkozott, hogy Magyarország Kanadából 2 millió forint feletti értékben importál almát. VRÚ 1938. augusztus 14. 2.

⁴⁰⁸ Az 1930-as évek végén Békés, Zala és Vas vármegyék területén 68 nagyméretű szilvaaszalót építettek a földművelésügyi minisztérium és az Országos Gyümölcstermelők Egyesületének támogatásával. VRÚ 1939. augusztus 9. 3.

⁴⁰⁹ AÚ 1939. augusztus 9. 2.

pedig alacsonyabb áron ugyan, de értékesítették. Ha az áru nem kelt el, akkor a sertésekkel etették meg. A *Mártélyon* termesztett gyümölcs legfontosabb értékesítési célpontja Hódmezővásárhely volt, ahova kedden, pénteken és vasárnap vittek a termésből, amelyet kerékpárokra erősített *garabolyokban* és szatyrokban szállítottak. A *Kis-Tisza-szigeten* a Gólya család egy alkalommal 50 cm mély vermet készített, ahol az almát tavaszig tárolta. A termés kürtőkön keresztül levegőzött, a gyümölcs közé pedig homokot szórtak.⁴¹⁰

Mártélyon a *fontos almából* levest főztek, lereszelve viszont különböző tésztafélék ízesítésére is alkalmasnak bizonyult. A körtéből nem készítettek leveseket, hanem a termésből befőttet illetve kompótot csináltak. A júliusban érő *fontos almát* Szentesen napjainkban is tésztafélék készítésénél használják fel, az *esperes* körtéből viszont befőttet készítenek. Amíg a *boldogasszony szilva* elsősorban pálinka előállítására alkalmas, addig a *besztercei* már kiváló alapanyagot biztosít a lekvárok főzéséhez. Apátfalván erre a célra elsősorban a *kék szilvát* használták fel, amelynek a magját kifejtették azt követően, hogy a gyümölcsöt megmosták. A kompótot meghámozott és feldarabolt almából és körtéből készítették úgy, hogy cukros vízben főzték a gyümölcsöt, amelyet szegfűszeggel vagy fahéjjal ízesítettek. A termést ezt követően üvegekbe tették, szalicilt szórtak rá, majd hólyagpapírral illetve celofánnal zárták le.⁴¹¹ Apátfalván a birsalmából nemcsak kompótot készítettek, hanem a dohos, kellemetlen szagok ellen a lakóház szobájában illatosítóként is használták.⁴¹² A *sárga* és a *piros cukorkörtét* a *véralmához* hasonlóan savanyították, ami a *mártélyi* családok körében étkezések idején kedvelt csemegének számított. Addig nem is fogyasztották a tartósított zöldségfélét, ameddig a gyümölcsből ehettek.⁴¹³

⁴¹⁰ Lippai János 1664-ben már leírta a vermelés technikáját, ami egészen a legutóbbi időig fennmaradt. A két világháború közötti gyümölcészeti szakirodalom szerint a termést a vermelés előtt, fagymentes időben a szabad levegőn érdemes tárolni. Elegendő 50–60 cm mélyről kitermelni a földet, a gyümölcstároló aljára viszont tőzegkorpát célszerű szétteríteni, amely kellő figyelem mellett akár több évig is használható maradt. Szalma, széna, nád és törek alkalmazását a szakemberek nem tartották megfelelőnek, mivel a termés dohos, kellemetlen ízt kapott. G. L. 1936. 151–152.; Bellon T. 2003. 131.

⁴¹¹ Szigeti Gy. 1999. 396–399.

⁴¹² Szigeti Gy. 1999. 367.

⁴¹³ Horváth Dénes szíves szóbeli közlése

Az aszalt gyümölcsnek⁴¹⁴ mind a téli, mind a böjti táplálkozásban kitüntetett szerep jutott, amelyet nyersen fogyasztottak vagy különböző ételeket készítettek belőle.⁴¹⁵ A termést a feldarabolást követően vesszőből vagy gyékényből készített *párszárítón*⁴¹⁶ terítették szét, majd a kemencében vagy a napon aszalták. Szegváron az 1930-as években Pusztai Pál téglából épített egy aszalót, amelyben a gyümölcs farácson száradt.⁴¹⁷ Mielőtt az építményt megtöltötték volna, a termést a napon szikkasztották. A gyümölcsöt a szegvári piacon értékesítették, ám néhány év elteltével Pusztai Pál felhagyott a tevékenységgel, mert a kereslet az aszalványok iránt jelentős mértékben visszaesett.

A gyümölcs tartósítását az 1970-es évek előtt *Mártélyon* a napon történő szárítással kezdték, majd a termést a szikkadását követően a kihűlő kemencébe helyezték. Előfordulhatott, hogy rakott tűzhelyben, tepsikben aszaltak. A műveletet körültekintően kellett végezni, mivel a kellőképpen meg nem szárított gyümölcs könnyen megpenészedhetett. Az aszalványt ritka szövésű zsákokba rakták, felvitték a padlásra és a kémény mellett tárolták mindaddig, amíg fel nem használták. A tartósított termésből rendszerint böjti időszakban, különösen nagypénteken *cibörét* főztek. Apátfalván a gyümölcsöt kenyérsütés után a kemencében aszalták. Akadt olyan helybeli, aki csak beszórta a termést a belső térbe, de ilyenkor az aszalvány a pernyétől kellemetlen ízt nyerhetett. A kemence száján keresztül

⁴¹⁴ Németh József szerint aszalványok előállítására csak az egészséges, nagy szemű és magvaváló fajták alkalmasak, amelyek közül a *besztercei*, a *besztercei muskotály*, az *olasz kék* illetve az *ágeni* (*aszáni*) érdemel említést. Az aszalást célszerű 50 °C-on végezni mindaddig, ameddig a gyümölcs bőre meg nem ráncosodik. Ezt követően a hőmérsékletet 80–90 °C-ig érdemes növelni. A műveletet addig kell folytatni, amíg a szilvaszem szorításra fel nem reped, és levét nem ereszt. Németh J. 1934. 146–147.

⁴¹⁵ Bellon T. 2003. 131.

⁴¹⁶ Vesszőből készített eszköz, amelyet alapvetően a *párellesztő* szárításánál alkalmaztak. Juhász A. 1991b 468.

⁴¹⁷ Németh József 1934-ben a *Kertészet* című folyóirat hasábjain napvilágot látott írásában többféle aszalóberendezést említ név szerint is, amelyek közül az ún. *boszniai típust* a földművelésügyi minisztérium is propagálta. Kisebb mennyiségű aszalvány készítéséhez az ún. *tűzhely* illetve a *Ryder aszalót* tartotta alkalmasnak. Utóbbiban a gyümölcs száraz levegőjű, huzatos szekrényben aszalódott, ezért a szilva külső felülete hamar beszáradt, pórusai eldugultak. A mezőgazdasági szakírók a házi aszalók hátrányának tartották azt, hogy a szerkezetekkel különböző minőségű árut lehetett előállítani, amely az értékesítést megelőzően osztályozásra szorult. Németh J. 1934. 146–147.

ellenőrizték azt, hogy a gyümölcs kellőképpen megszikkadt-e. Ha túlságosan kiszáradt, akkor sokat veszített az ízéből, zamatából. Ha nem sikerült teljes mértékben megaszalni, akkor ismét a kemencébe helyezték, vagy pedig a napon szárították tovább. A tartósítás után a gyümölcsöt tarisznyába rakták, majd szellős helyen tárolták azért, hogy a molyok ne károsítsák.⁴¹⁸ A szentesi *Kis-Tisza-sziget* birtokosai közül jó néhányan készítenek a parcelláikon termesztett gyümölcsből és szőlőből cefrét, amelyet napjainkban főként az ún. *berki szeszfőzdében* párolnak le. A pálinka jórészt a saját szükségleteket elégíti ki, de akadnak olyanok, akik kisebb mennyiséget értékesítenek is. *Mártélyon* a termést az 1970-es évek előtt a permetszer öszeállítására szolgáló, gyümölcserés előtt forró vízzel kitisztított fahordókba gyűjtötték, amelyekben a cefre kierjedt. Főként szilvából pároltak szeszt, az almapálinka csak az 1950-es évektől terjedt el.⁴¹⁹ A faluban az 1950-es évek elején épült pálinkafőzde, ezért korábban Hódmezővásárhelyen főzettek. A *Bátkában* egyesek a cefrét hazaszállítják, és saját tulajdonú készüléken párolják le. Mások helyben, saját birtokukon főzik ki, ami sok családnak napjainkban is jelentős bevételi forrást jelent.

A fejezet zárásaként röviden érdemes megemlékeznünk azokról a törekvésekről, amelyek az ártéri gyümölcstermesztés újbóli meghonosítására illetve a még meglévő régi gyümölcsfajták továbbszaporítására irányultak. A Kiskunsági Nemzeti Park egy pályázat keretei között *Mártélyon* a hullámtérben létesített gyümölcskertet, a fák többségét azonban az árvizek elpusztították. Horváth Dénes 2008-ban egy hódmezővásárhelyi faiskolával együttműködve kezdte szaporítani a terepbejárásai során a Tisza árterében felelt fajtákat, amelyek közül elsősorban az extenzív gyümölcsféléket részesítette előnyben. Felismerte azt, hogy egy-egy fajta példányai mellett a fákat gondozó ember tudása is nélkülözhetetlen, ezért *Mártélyon* széleskörű kutatómunkába kezdett. Öt évig foglalkozott a régi alma-, és körtefélék szaporításával. A fajták egy részét az ártéri szórványgyümölcsösökben találta meg, más részük viszont a falusi kertekben tenyésztett,

⁴¹⁸ Szigeti Gy. 1999. 398.

⁴¹⁹ A csősz a második világháború előtt egy pakli dohányért beengedte az ártérre azokat a helybelieket, akik a férges gyümölcsöt is összeszedték, amiből pálinkát főztek. Tárkány Szücs E. 1944. 120.

ahova a hullámtéri parcellák tulajdonosai hozták magukkal az ol-tóágakat, amikor a mezőgazdaság szocialista átszervezése miatt az ártéri gyümölcstermesztés ellehetetlenült.

VETEMÉNYESKERTEK, SZÁNTÓFÖLDI NÖVÉNYEK TERMESZTÉSE

A folyó és a töltések közötti térségen szántóföldi növénytermesztéssel⁴²⁰ elsősorban ott számolhatunk, ahol a folyószabályozások következtében szélesebb hullámtér alakult ki.⁴²¹ A szőlővel betelepített parcellákhoz viszonyítva a szántóként vagy veteményeskertként hasznosított területek alacsonyabban helyezkednek el, ezért az áradások hosszabb ideig borítják be azokat. A szőlősgazdák ugyanakkor a szőlőtőkék között is termelnek mind a mai napig különböző zöldségféléket (például hagyma), ami a többszintes művelési mód megnyilvánulási formájaként fogható fel. A szentesi *Kis-Tisza-szigeten* napjainkban is kirajzolódnak az egyes gazdálkodási vagy tájhasznosítási övezetek, amelyeket alapvetően a szintkülönbségek határoznak meg.⁴²² Különbő zöldségek termesztése elsősorban a *Kis-* és a *Nagy-oldal* parcelláinak határán, azaz a *farmezsgyén*, valamint a *Kis-Tisza* partján jellemző, ahol a szőlőbirtokosok az áradások idején hosszabb ideig elhúzódó vízborítással számolhatnak. Veteményesként hasznosított kisebb-nagyobb kiterjedésű térségekkel azonban a magasabb fekvésű birtoktesteken is találkozhatunk, amelyek főként a *Nagy-oldalon* húzódó dűlőút mellett helyezkednek el. Nagyobb kiterjedésű szántóterületek főként a *Kis-Tisza-sziget* déli, alsó részén fordulnak elő, ahol a birtokosok elsősorban kukoricát tesztenek. A különböző talajföldrajzi vizsgálatok bebizonyították azt, hogy a zöldár levonulása után a tavaszi szántással, talajla-

⁴²⁰ A kutatásoknak nem lehetett célja a szántóföldi növénytermesztéshez illetve a zöldségtermesztéshez kapcsolódó munkafolyamatok bemutatása. A fejezet csupán csak arra igyekszik rávilágítani, hogy milyen összefüggés mutatható ki az ártéren tapasztalható szintkülönbségek és a termesztett növényfélések között.

⁴²¹ A legújabb felmérések szerint a Csongrád és az algyői vasúti híd közötti árterületen 605,9 hektárt művelnek szántóként, ami 10,9%-os arányt képvisel. Bíró Sz.–Dorgai L.–Varga P. 2006. 53.

⁴²² A vizsgált települések mindegyikén hasonló módon érvényesült az övezetesség. Nagykőrűn a szőlők a Tisza közelében helyezkednek el, míg a folyótól távolabb fekvő térségeket elsősorban kukorica termesztésére használják. A *Bátkában* a szőlőskertek követik az átmetszés vonalát, ami egyértelműen a hordalék part menti felhalmozódásával hozható összefüggésben. Ez a homokos talajú térség öleli fel a szőlővel illetve gyümölcsfákkal beültetett parcellákat, míg a medertől távolabb fekvő területeket szántóföldként hasznosítják.

zítással levegőssé tett felső rétegekben hamar megindul a talajélet, ami a növények gyors fejlődését teszi lehetővé. Mivel a mezőgazdasági munkálatok csak az áradás visszahúzódása után kb. egy hét múlva kezdhetők el, ezért csak és kizárólag rövid tenészszerű növények termesztésével érdemes foglalkozni. A tápanyagban gazdag felső rétegek bő termést biztosítanak, a növényeket pedig a nappal és az éjszaka változásával az intenzív harmatképződés nedvességhez juttatja a száraz nyári hónapokban is.⁴²³ A *Kis-Tisza-szigeten* számon tartanak olyan birtokost, aki alkalmanként tavaszi búzát vetett vagy kölest termesztett, Gólya Imre pedig a magasabban fekvő parcelláin tavaszi árpával próbálkozott. A szőlősgazdák közül többen az 1970-80-as években káposztafélék termesztésével is foglalkoztak. Földjeiket rendszeresen trágyázták, amelyeket szivattyúmotorok segítségével az élő vagy a *Kis-Tiszából* öntöztek. Ráczy István a két világháború között a *Zsup-szigeten* burgonyát, babot, gyökeret és sárgarépat termesztett, amit a Petőfi szállóban és a kórházban értékesített.

Hódmezővásárhelyen a Tisza árterületének kiterjedése miatt a szántóföldi növénytermesztés sokkal jelentősebb szerephez jutott, mint Szentesen, Mindszenten vagy éppenséggel Szegváron. A két világháború közötti időszakból illetve az 1940-es évek elejéről származó sajtóbeszámolók kellőképpen bizonyítják azt, hogy a szántóföldi növénykultúrák voltak leginkább kiszolgáltatva az áradások negatív hatásainak, mivel a növényzet kisebb vízszint esetén is teljes mértékben elpusztulhatott. A tavaszi árhullámok visszavonulását követően kezdődhetett a talaj szántással történő előkészítése, amely a vízborítás elhúzódása illetve az időjárástól függően késleltetett. Ha a víz vissza is tért a folyómederbe, akkor is meg kellett várni azt, hogy a földek kellőképpen felszáradjanak. A sajtóbeszámolókból kiderül, hogy Hódmezővásárhelyen búza, árpa, köles, burgonya, kukorica, répa, lucerna és különböző zöldségfélék termesztésével foglalkoztak azok, akik az árteren földbirtokkal rendelkeztek. Az árvíz Dékány József *Mártély laposban* fekvő területén 1938-ban 28 hold

⁴²³ Ivanics János az 1960-as évek közepén a Hódmezővásárhelyi Állami Gazdaság Atka szigeti üzemegységében nagyszabású kísérleteket folytatott a hullámterek mezőgazdasági hasznosítása érdekében. A kiválasztott területekre két rövid tenészszerű kukoricafajtát (Szeged 71, Martonvásári 40) ültettek. A kísérlet arra az eredményre vezetett, hogy a kukorica termesztésénél a szerves trágyák alkalmazásának nincs gyakorlati jelentősége, mivel a hullámteren az árvizek szerves anyagokban gazdag iszapréteget raknak le. Ivanics J. 1963. 125–132.

kukoricát, 5 hold búzát, 4 hold lucernát, 2 hold répát és 1 hold burgonyát tett tönkre.⁴²⁴ A birtokosok igyekeztek az áradásoktól megmenteni mindazt, amit módjukban állt. 1923-ban az elvetett burgonyát felszedték a földből azért, hogy megóvják a pusztulástól.⁴²⁵ A sajtóbeszámolók az egyes növénykultúrák elterjedésének illetve az áradások által bennük okozott kárnak a dokumentálása mellett közvetett módon arról is tájékoztatnak bennünket, hogy a birtokos közösségek miképpen igyekeztek alkalmazkodni a Tisza vízjárásához. A források értelmezése során azt láthatjuk, hogy az áradások által meghatározott tenyészidőszakhoz választották ki azt a növényfélést, amely még termést is hozhatott. Ez a gabonaféle többnyire a köles⁴²⁶ volt, melynek termesztésére a sajtó is igyekezett felhívni a birtokosok figyelmét. Számon tartottak azonban olyan esztendőket is, amikor már nem próbálkoztak semmilyen növényvel, hanem a parcellákon növvő füvet állati takarmánnyként hasznosították.

Őze Péter szegvári kutatásaiból tudjuk, hogy a település határában, a hullámtérben az ezredfordulón 241, 3 hektár szántót műveltek, amiből 151,1 hektáron a Puskin Tej Kft. gazdálkodott, a fennmaradó részt viszont magánszemélyek tulajdonát képezte. A területeken főként silykukoricát termesztettek, amivel a szarvasmarhákat táplálták.⁴²⁷

⁴²⁴ VRÚ 1938. május 11. 3.

⁴²⁵ VRÚ 1923. május 1. 3.

⁴²⁶ A magyarság körében általános gyakorlatnak számított az, hogy a vízjárásos területeken az áradások visszavonulása után kölest vetettek. A Tisza mentén több település határában a hullámtér partosabb részeit a nyári zöldár lehúzó-dását követően a gabonanövény termesztésére használták. Tiszafüreden akkor szórták el a magokat, amikor a víz visszatért a mederbe, a talajt pedig még iszap borította. Bellon T. 1981. 238.

⁴²⁷ Őze P. 2003. 14.

AZ ÁRTÉRI BIRTOKOSOK ÉS AZ ÁRTÉRI KERTEK CSOPORTJAI, TÍPUSAI

A Tisza árterületén fekvő parcellák nagyságuktól, kiterjedésüktől függően különböző szerepet töltöttek be a birtokosok gazdálkodásában. Egy-két kivételtől eltekintve a birtoktestek nem nyújthattak biztos megélhetést, jórészt csak kiegészítő szerepet játszhattak.⁴²⁸

Az első csoportba tartozik egyedülként a szentesi Gólya Imre (1874–1946), aki nagyobb földterület birtokolva intenzíven igyekezett kiaknázni az ártér nyújtotta erőforrásokat. Az első világháborúból hazatérve az apja tulajdonában lévő földek közül nem a Kurcpartján elterülő 1 holdas területet, hanem a *Kis-Tisza-szigeten* fekvő parcellákat választotta. 1918-ban, 44 évesen vette feleségül Solymosi Máriát, aki két gyermekével együtt kiköltözött férjéhez. Gólya Imre tulajdonába 17 *részlet*, azaz 5 kishold és 715 négyszögöl föld került.⁴²⁹ Egy tagban 7 *részlet* szőlőt és gyümölcsöst művelt, a tanya közelében fekvő, alacsonyabb területeket viszont veteményeskertként illetve szántóföldként hasznosította, ahol répát, kukoricát, cirkot és különböző zöldségfélét termelt. A család nemcsak sertéseket és baromfit tartott, hanem két tehenük is volt, amelyek a tejhaszon illetve az igaerő miatt játszottak fontos szerepet a gazdaságban. Gólya Imre emiatt nyerhette a „tehenes” jelzőt, ami arra utalt, hogy Szentesen kissé szokatlan módon ló helyett szarvasmarhára támaszkodott a teherszállításnál valamint bizonyos mezőgazdasági munkák elvégzésénél. A család 20–25 birkát is tartott, amelyeket a nyár folyamán kiadtak egy juhásznak, mivel nem tudták biztosítani számukra a takarmányt. A szaporulatot, azaz a bárányokat húsvétkor értékesítették, ami komoly jövedelmet jelentett számukra. Az 1930-as évek elejére 80 családra növelte méhészetét, de 1946-ra a számuk 30-ra csökkent. Eladásra is nevelt családokat, amelyeket szentesi iparosoknak, tanítóknak és vasutasoknak értékesített. A birtokhoz erdő is tartozott, ahonnan Gólya Imre a kitermelt famennyiség egy részét

⁴²⁸ Az adatközlőimmal készített interjúkban gyakran az ártér a települések éléskamráiként, éléstáraiként jelennek meg, ami feltehetőleg bizonyos fokú nosztalgiát is kifejez a művelésből kikerült területek iránt.

⁴²⁹ A rendelkezésre álló forrásokból sajnos nem tudhatjuk meg, hogy a család többi földterülete kinek a tulajdonába vagy használatába került.

tüzelőnek adta el. Példája azért tekinthető egyedülállónak, mivel gazdasága az ártér által nyújtott természeti erőforrások sokoldalú kiaknázásán alapult.⁴³⁰

Hódmezővásárhelyen és Szegváron is voltak olyan személyek, akik nagyobb földterülettel rendelkeztek, de megélhetésük teljes mértékben nem az ártértől függött. Ők alkotják a második csoportot. Ez azt jelentette, hogy más határrészeken is rendelkeztek földbirtokkal vagy a városi értelmiségi-polgári réteghez tartoztak, akik munkájukért havi fizetést kaptak. Utóbbiak közül feltétlenül említést érdemel Szörffy Sándor⁴³¹ hódmezővásárhelyi orvos, aki 1947-ben *Mártélyon* 4 kat. hold és 800 négyszögöl szőlővel rendelkezett. A levéltári forrásokból szépen kirajzolódik az, hogy az értelmiségiek milyen fontos szerepet töltöttek be a hegyközség megszervezésében és működtetésében. Közösségi szerepvállalásuk mellett gazdálkodásuk minden bizonnyal mintaként szolgálhatott a paraszti birtokosok előtt, mivel új gyümölcsfajtákat honosíthattak meg, illetve korszerű termesztési eljárásokat és munkaeszközöket alkalmaztak. Érdemes ugyanakkor felhívni a figyelmet arra, hogy az ártér számukra nemcsak a szőlő- és a gyümölcsstermesztés biztosított kedvező feltételeket, hanem a két világháború közötti időszakban rekreációs térként is funkcionált, amit kellőképpen bizonyítanak az általuk kialakított nyaralóépületek. Az értelmiségi, polgári réteghez tartozó családok, akár 3–4 kat. hold kiterjedésű birtokaikon a mezőgazdasági munkák elvégzésére, egész esztendőre egy vagy több személyt alkalmaztak, akik számára gyakran ideiglenes lakóhelyet is biztosítottak. Esetükben az árutermelő jelleg meghatározónak tekinthető, ami időként a helyi sajtótermékekben napvilágot látott írásaikban is megmutatkozik. Jó példa erre Borbás Sándor, hódmezővásárhelyi bankigazgató 1930-ban közzétett felhívása, amelyben igyekezett a hullámtéri birtokosokat a legmegfelelőbb területhasznosítás alkalmazására

⁴³⁰ Szűcs J. 2006. 275–286.

⁴³¹ Szörffy Sándor 1877-ben született Hódmezővásárhelyen, ahol 1895-ben tett érettségi vizsgát. Tanulmányait Budapesten folytatta, majd 1901-ben avatták az orvostudományok doktorává. 1903-ban tért haza szülővárosába, ahol rendelőt nyitott. Számos közeleti tisztséget is betöltött, amelyek közül említést érdemel a városi képviselőség. A Fejérváry József által összeállított munka Szörffy Sándor jellemzése kapcsán fontosnak tartotta kiemelni azt, hogy szenvedélye volt a szőlőtermesztés. *Mártélyon* az ártérben földet vásárolt, ahova szőlőt és gyümölcsöst telepített, és villát épített. Fejérváry J. 1929. 195.

ösztönözni. Borbás saját 7 kat. hold kiterjedésű birtokán többféle növénykultúrával próbálkozott, ám az intenzív csemegeeszőlő-termesztést tűnt számára a legjövedelmezőbbnek. Elképzelései szerint, ha mások is követnék példáját, akkor a termést a kedvező szállítási lehetőségek miatt külföldön is értékesíteni lehetne. Ahogyan említettem, egy-egy település határán belül több tagban földbirtokkal rendelkező, paraszti birtokosok számára az árter nem jelentette a megélhetés egyedüli alapját. Ezek a családok gyakran több tanyával rendelkeztek, amelyek közül a Tisza és a töltések között fekvőt nem lakták, hanem *feles tanyás*⁴³² vagy *béres*⁴³³ élt az épületben, aki a földet művelte, illetve a jószágokat gondozta.

A harmadik csoportba tartoznak azok a kisbirtokosok, akik sok esetben csak néhány száz négyszögölön gazdálkodtak. Számos tanulságot hordoz a szentesi Kiss Hajdú család példája, melynek 1960-ig csak a piaci árulásból származott jövedelme. Az árut eleinte bérelt, később saját tulajdonú földterületeken termelték meg. A família 4 *részlet* szőlővel rendelkezett a *Kis-Tisza-szigeten*. Mindkét birtoktest megőrizte a korábbi tulajdonosok nevét. Amíg az ún. *Csányi-föld* a *Kis-Tiszától* az élő folyóig húzódott, vagyis átszelte a *Kis-Tisza-szigetet*, addig a *Vermes-föld* csak a dűlőútig terjedt, azaz *lábszomszéddal* is rendelkezett. A csemegeeszőlő mellett különböző zöldségféléket és gyümölcsöt is értékesítettek, ami jelentős mértékben hozzájárult a család megélhetéséhez.

A szentesi Vidovics família számára a *Kis-Tisza-szigeten* birtokolt parcella szintén kiegészítő szerepet töltött be, mivel a családfő talicskák gyártásával foglalkozott.⁴³⁴ Két fia, Ferenc és László foly-

⁴³² Kiss Lajos szerint a *felestanyás* kint lakott a tanyán, és igaerővel illetve munkaeszközökkel is rendelkezett. Tárkány Szücs Ernő a *féléves* valamint az *éves tanyást* különböztette meg egymástól. Kiss L. 1981. 155.; Tárkány Szücs E. 1944. 120.

⁴³³ Kiss Lajos *A szegényemberek élete* című munkájában részletesen szólt a béresekről bemutatva alkalmazóikat is, akik különböző nagyságú földterülettel rendelkeztek. Megkülönböztette egymástól a *kis-* illetve az *öregbérest*, akik közül utóbbi a nagyobb paraszti gazdaságokban tevékenykedett, ahol a gazdát helyettesítette. Kiss L. 1981. 78–79.

⁴³⁴ Vidovics László 1919-ben kezdte el a mesterség fortélyait elsajátítani édesapjától, Vidovics Jánostól, aki 1894 óta tevékenykedett a szakmában. 1943 és 1952 között önálló iparosként dolgozott, majd belépett a szövetkezetbe. Segédlevelét talicskásként, mesterlevelét ellenben bognárnként szerezte. Az egész ország területére szállítottak vasúton teherhordó eszközöket,

tatták az iparos hagyományokat, hiszen egyikük órásnak, a másikkul asztalosnak tanult. Az édesapjuktól örökölt ártéri birtokokat is művelték, amelyek az árvizes periódusok kivételével az elmúlt évtizedekig bevételi forrást jelentettek számukra. Vidovics Ferenc napjainkban is gondozza a szőlőültetvényt, bár a termést csak nehezen képes értékesíteni. A szőlő nagy részéből pálinkát főzet, amely éppen csak fedezi az éves kiadásokat. A szőlőterülethez a családi gyökerek miatt ragaszkodik, amit erősít a hullámtér rekreációs jellege is.

A különböző birtokosi típusok számbavétele, úgy gondolom, segíthet abban, hogy árnyalt képet rajzolhassunk arról a közösségről, amely az ártéren kisebb-nagyobb kiterjedésű földterületen gazdálkodott. Gólya Imre példája azért tekinthető egyedülállónak, mivel megélhetése szinte teljes mértékben az ártéri birtokainak a megművelésén alapult. A kutatás során feltárt források alkalmanként utalást tesznek a földbirtokok szerepéről. A *mártélyi* szőlőtulajdonosok 1940-ben benyújtott kérvényükben a következőképpen fogalmaztak: „A Mártély-hullámtéri szőlő és gyümölcsös 1-2 hold, sőt 500–300 öles kisbirtokokra oszlik, mely egészen kisemberek kezében van. Ezek az emberek ezen földek jövedelméből tartják el magukat és családjukat.”⁴³⁵

A szőlőfajták összetétele illetve a szőlő- és a gyümölcskultúra egymáshoz való viszonya alapján az ártéri kerteknek különböző típusait vázolhatjuk fel, amelyek közül az első a bor- és csemege-szőlővel betelepített ültetvényeket foglalja magában. A második esetén egyetlen szőlőfajta dominanciájával számolhatunk. Az első kettőnél a gyümölcstermesztésnek a szőlőgazdálkodás mellett csak kiegészítő szerep jut, míg a harmadik típusba sorolható ártéri kertekben a gyümölcsfák számítottak illetve számítanak meghatározónak. A kutatópontok közül Szegvár és Mindszent az első, a szentesi *Kis-Tisza-sziget* a második, *Mártély* viszont a harmadik típusba sorolható. A kutatás elsődleges színterét jelentő Alsó-Tisza mentén kívül úgy tűnik, hogy a vegyes fajtaállományú szőlőskertek dominálnak, amelyekben a gyümölcstermesztés csak másodlagos, kiegészítő szerepet játszik.

amelyeket magánszemélyek és vállalatok rendeltek meg. Vásárokra is eljárt, főként Szentesre és környékére. A faanyagot az ármentesítő társulattól, magánszemélyektől vagy a vízügytől szerezte be, amiért pénzt, de előfordult, hogy talicskát adott ellenszolgáltatásként.

⁴³⁵ CsML HL V. 1405. b. HVT Tan. ir. II. 978/38.

A SZŐLŐSKERTEK ÉPÍTMÉNYEI

A magyar bortermő vidékek között mutatkozó földrajzi, történeti és termelési különbségek nemcsak a termesztett szőlőfajtákban és a termelés eszköztanában, hanem a növénykultúrához kapcsolódó építményekben is megmutatkozhatnak. A szőlőbeli épületek a legtöbb esetben több funkcióval rendelkeznek, mivel a termés feldolgozásának, a bor érlelésének vagy a munkaeszközök tárolásának biztosítanak helyet.⁴³⁶

A gazdasági épületek sajátos típusát képviselik az Alföld bortermő vidékein található *szőlőspajták* vagy *szőlőskunyhók*, amelyek a levéltári forrásokban 18. század folyamán még csak elvétve bukkannak fel.⁴³⁷ Nemcsak funkcionális, hanem építészeti szempontból is jelentős mértékben különböznek a Kárpát-medence más tájegységein található szőlőbeli építményektől. Kezdetben felmenő fal nélküli, csekélyebb értékű, ideiglenes hajlékok lehettek, amelyek a szerszámok elhelyezésére, alkalmi menedékként illetve munkaközi pihenésre szolgáltak, vagyis az alföldi szőlőhegyeket és szőlőskerteket nem jellemezték a szőlőfeldolgozásra és bortárolásra használatos épületek. A rangosabb építmények elsősorban a társadalmi állásuk vagy vagyoni helyzetük miatt napszámosokkal dolgoztató birtokosok szőleiben jelentek meg. A 19. század folyamán az úri és a polgári szőlőtulajdonosok nagyobb kiterjedésű parcelláik megmunkálására gyakran fogadtak éves *kapást*, vagyis *vincellért*, aki családjával együtt egész éven át kint lakott a szőlőben, a kapásházakban. A 19. század elejétől ugyanakkor tiltott, de feltartóztathatatlan folyamatként jelentkezik a házatlan vagy földtelen társadalmi rétegek kiköltözése a szőlőhegyekre, ahol szerény lakóépületeket emeltek.⁴³⁸

Hódmezővásárhelyen a nagyobb kiterjedésű ültetvényeken *kunyhók* vagy *gunyhók* is álltak, amelyekre elvétve ugyan, de már a

⁴³⁶ Dám L. 1992. 206.

⁴³⁷ Az alföldi szőlőhegyek és szőlőskertek építészetével az elmúlt évtizedekben többen is foglalkoztak, akik közül Bencsik János, Buczkó József és Dám László kutatásai érdemelnek említést. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy mások egy-egy alföldi település szőlőkultúrájának a vizsgálata során ne dolgozták volna fel a témát. Kurucz A. 1961. 167–171.; Dám L. 1972., 1979. 267–282.; Bencsik J. 1975a 535–565.; 1975b 219–232.; Varga Gy. 1976b.; Buczkó J. 1992.

⁴³⁸ Égető M. 1993a 117.

18. századból is találhatunk adatokat. A levéltári források tanúsága szerint ezek különböző, rendszerint csekélyebb értékű épületek lehettek. A Hódmezővásárhelyen használt szőlőbeli építmények pontos számáról 1835-ből rendelkezünk először információval, amikor az uradalom elkészítette a szőlőhegyek pontos térképeit, amelyeken az épületeket piros négyzetek jelölték. A forrásokat tanulmányozva látható, hogy a *kunyhóknak* nem volt meghatározott helyük, mivel esetenként az út mellett, a telekhatáron tűntek fel, többnyire azonban szabálytalanul, a szőlőterület belsejében foglaltak helyet. A 3757 parcellán mindössze 140 *kunyhó*t tüntettek fel, ami egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a hódmezővásárhelyi szőlőket nem igazán jellemezte az alkalmi menedékként, illetve a szerszámok tárolására szolgáló építmények jelenléte.⁴³⁹

Amíg Szentesen az 1840-ben Seres László által készített térkép szerint az ún. *Bogarasi* vagy *Hékédi* szőlőkben 544 parcellára mintegy 176 *kunyhó* jutott, addig a *Berekben* a birtoktesteknek (82) valamivel kevesebb, mint a felén állt valamilyen építmény (35).⁴⁴⁰ A szőlőbeli épületek sem a bortárolás, sem az állandó kint lakás céljait nem szolgálták, mivel a szőlőműveléshez szükséges szerszámokat, eszközöket tárolták bennük. Rossz időjárás esetén menedéket nyújtottak a szőlőben dolgozók számára is. Ezt látszik alátámasztani az az 1844-ből származó forrás, amely Kiséri Polya János peres ügyéről készült, akinek a *kunyhóját* feltörték. A gazda a csőstől kártérítést követelt az épületből ellopott szerszámokért és berendezési tárgyakért, amelyek között szőlőművelő eszközöket (3 kapa, 2 ásó, 3 metsző kés, 1 fűrész), az ideiglenes kint tartózkodáshoz, valamint az ételkészítéshez szükséges tárgyféléseket, alapanyagokat (1 párna, 1 *dunahaj*, 1 új vasfazék, tarhonya, *lebencs*) találunk.⁴⁴¹ Érzékletesen mutatja be a szőlőbeli épületek szerepét Papp Imre önkéntes néprajzi gyűjtő, aki dolgozataiban a szentesi népélet számos elemét megörökítette: „A gunyhón nem volt kímény sem, sem lepallásolva nem volt egészen, hanem csak a fél víge, azaz a szabadtüzhellyel szembeni végi. Így a főziskor a száraz venyige (amivel tüzelgett nagyanyám a főzés közben) füstje a nyitott ajtón át talált utat magának a szabad-

⁴³⁹ Égető M. 1983b 185–187.

⁴⁴⁰ CsML SzL Szvt 5.

⁴⁴¹ CsML SzL V.115.b. Szentés Város Tanácsának törvénykezési iratai. Szóbeli peres iratok. 1844. december 5.

ba. Vagy pedig fent a nádtetőben megütkezve azon telepedett le. A tetőzetet így alól, a rátapadt füst és a koromréteg teljesen feketivé tette. Volt még a gunyhóban néhány gyalogszék is, amelyek egyikével a nyitott gunyhóajtó volt kitámasztva, és a falak mentin néhány betapasztott és bemeszelt fatuskó is, ülőhelyül szolgálva. Valamint a gunyhó elülső sarkában egy vályugbul csinált kis patkaféle is, ami a kívánalmaknak megfelelően hun ülőhelyül, hun meg asztalul szolgált. Ablak nem volt a gunyhón, csak az ajtón bejutó világosság világított be. A gunyhó falába néhány faszeg volt verve, amire leginkább ruhaféléinket de más egyebeket is rá lehetett akasztani. Voltak még a gunyhóban szőlőgondozáshoz szükséges szerszámok, így pl. a kapa, ásó, gereblye stb. Valamint ottlételünk alkalmával a kocsiroda bevitt gúnyafélék, így pl. subák stb. Valamint a lószerszám és a gyümölcsfélék részére magunkkal vitt garabolyok.⁴⁴²

Az Alsó-Tisza mentén az ártéri szőlőskertekben szinte minden parcellán különböző típusú épületek állnak, amelyeket a birtokosok egységesen *kunyhónak* vagy *gunyhónak* neveznek. A kezdetleges, felmenő fal nélküli építmények tetejét gallyakkal, szőlővenyigével és fűz vesszővel fedték be.⁴⁴³ A tetőszerkezetet egymásnak támasztott léckeretek alkották. A felmenő falú, egyetlen helyiséget magukban foglaló építményeket nemcsak a különböző munkaeszközök tárolására, hanem ideiglenes tartózkodási helyként is használták. Az ármentes térségeken, ahol a Tisza áradásai nem éreztették hatásukat, az épületek főként vályogból készültek. Az ártéri szőlőskertekben ezzel szemben a földből készült falazatok alkalmazását a természeti feltételek nem tették lehetővé, mivel egy-egy nagyobb árvíz az építményeket teljesen megsemmisítette volna. A szőlősgazdák ezért olyan építkezési technikákat próbáltak alkalmazni, amelyek biztosították az épületek fennmaradását, az áradások levonulását követően javításuk, karbantartásuk pedig kevés munkát igényelt.

A szentesi *Kis-Tisza-szigeten* a *gunyhók* többsége a parcellák elején található, amelyeknek a rövid oldala merőleges vagy pár-

⁴⁴² Papp I. 1982. 49.

⁴⁴³ Dám László a Hajdú-Bihar megyei települések határaiban elterülő szőlőskertekben a kezdetleges, fal nélküli építmények három típusát különböztette meg, amelyek közül az első a kerek alaprajzú, kúp alakú, a második a lekerekített végű, szelemenés tetőszerkezetű, a harmadik pedig a téglalap alaprajzú, szelemenés tetőkunyhó volt. Dám L. 1979. 270.

huzamos a dűlőutakra.⁴⁴⁴ A szőlőtelepítésre alkalmas terület kiválasztásához hasonlóan az épületek elhelyezésénél is a legfontosabb szempontnak az számított, hogy az adott térség viszonylag magasan feküdjön, az áradások kevésbé veszélyeztessék. Ha nem találtak erre megfelelő helyet, akkor a szőlősgazdák mesterséges halmot emeltek, és arra építkeztek. A *Kis-Tisza-szigetben* a csőszkunyhó 80 centiméter magas földhányáson helyezkedett el, éppen ezért az épületet a csősz a kisebb árvizek idején is használhatta. Orgovány János a *Zsup-szigetben*, a szőlőtelepítés során megfordított földből készített halmot, ami a tiszai vízmérce szerint nyolc méter magassággal rendelkezett. A *Kis-Tisza-szigetben* napjainkban is találhatóak olyan épületek, amelyeknek a felépítése előtt, a mesterséges halom kialakításához szükséges földmennyiséget teherautóval szállították valamelyik közeli homokbányából a helyszínre.

Szegváron a birtokosok az ártéren csak néhány épületet emeltek, amelyek közül az egyik a *csőszkunyhó* volt, ahol szőlőpásztor esős időjárás esetén menedéket találhatott magának. A *Négyesi-kertben* számon tartottak egy lábakon álló építményt, amelyet a kisebb áradások nem öntöttek el.

Mivel Mindszenten az árterület a településmag közelében helyezkedik el, emiatt a birtokosok nem emeltek minden parcellán szerszámok tárolására szolgáló építményeket.

A szentesi ártéri szőlőskertekben a *kunyhók* átlagos hosszúsága 3,5–4 méter, szélessége viszont 2–2,5 méter között váltakozik. Különböző falazattal rendelkeztek, hiszen a lécvázis megoldáson kívül

⁴⁴⁴ Hajdúböszörményben a szőlőbeli hajlékok elhelyezkedésére jellemző, hogy mindig a dűlőutak mellett állnak, rövid homlokzatuk párhuzamos az úttal, ajtajuk és ablakuk a hosszabbik oldalon a szőlő felé néz. Ezt a formát a kertbirtokosság, majd később a hegyközség szabályzatai írták elő: „A pajták a szőlő sorjával egy vonalban, ill. a mezsgyétől 50 cm távolságra, a dűlő felől pedig a dűlő vonalában építendőek.” Ez a megoldás eltér nemcsak a szomszédos hajdúvárosok, hanem a bihari szőlők építményeinek az elhelyezkedési rendjétől is. A kunyhók Ároktőn és Tiszacsegén rendszertelenül álltak az egyes parcellákon, sem tájolásuk, sem a dűlőúttól való távolságuk, sem pedig a birtokon való elhelyezésük nem mutatott semmiféle rendszerre való törekvést. Erre a célra a szőlőskerteken végigvonuló háttér térségeket, a természetes vagy mesterséges halmokat tartották alkalmasnak. Az ároktői *Nyílason* a gazdák által emelt földhányásokat gyakran terméskövekkel erősítették meg azért, hogy az árvizek pusztításait mérsékeljék. Dám L. 1972. 25–26. ; Bencsik J. 1975a. 545.

ismertnek számított a vesszőből font sövény-,⁴⁴⁵ valamint az égetett téglából kialakított változat is.⁴⁴⁶ Néhány évvel ezelőtt a *Zsup-szigeten* még állt egy olyan építmény, amelynek a vázát sűrűn egymás mellé vert karók alkották.⁴⁴⁷ Az elmúlt évtizedek alatt a vesszőborítást az árvizek ugyan elpusztították, a főbb szerkezeti elemek azonban át-
vészelték a megpróbáltatásokat. Az égetett téglából emelt épületek széles körben az 1960-70-es években terjedtek el, mivel a szőlőbirtokosok ezt az építkezési megoldást tartósabbnak ítélték, mint a korábban alkalmazott típusokat. Az utóbbi években lécfalazattal rendelkező *kunyhók* száma is jelentős mértékben megcsappant, mivel az árvizek legtöbbjüket olyan mértékben megrongálták, hogy tulajdonosaik elbontották azokat. A lécekből összeállított falazat esetén a sarkokra, valamint az ajtó két oldalára erős akácoszlopokat ástak le, amelyeknek a végeit megégették azért, hogy növeljék tartósságukat. Az oszlopok közé három sorban, azaz alul, felül és középen *korcfákat* erősítettek, amelyek az épületek tulajdonképpeni vázát alkották. Ezt követően felszegelték a *kunyhók* falazataként funkcionáló léceket. A földémszerkezetet sűrűn egymás mellé fektetett lécek alkották, amelyeket alul betapasztottak, felül viszont *csömpölyeges* sárral fedtek. Miután a szénát sárral összekeverték, vasvillával a masszát a földemre felhányták, és lapáttal elegyengették. Mindszinten többen deszkából építettek olyan hajlékot, ahol a munkaeszközöket tárolták. Akadtak olyan épületek is, amelyeknek a falazatát sűrűn, egymás mellé vert karók alkották.

⁴⁴⁵ Dám László kutatásai rámutattak arra, hogy az 1970-es évek elején a hajdúböszörményi szőlőbeli pajták csaknem fele sövényfállal rendelkezett. Dám L. 1972. 26.

⁴⁴⁶ Ároktőn és Tiszacsegén az épületek átlagos hosszúsága 3,5, szélessége pedig 2 méter volt. A sarkokra, illetve az ajtó két oldalára ágasfákat ástak le, majd a fal mentén, 40 cm-re egymástól vékonyabb, hasogatott karókat vertek le. A sövényfal fonásához válogatott fűzvesszőt, köris- vagy *kígyóakác*-gallyat használtak. A munkát két személy végezte, akik közül az egyik kívül, a másik pedig belül dolgozott. Amikor a fonással elérték a *sövénykarók* tetejét, akkor a falat leszegték, lekötötték. Akadtak olyan gazdák is, akik ültetett vessző- vagy nádkerítéssel helyettesítették a sövényt, mások viszont napraforgókarókat használtak fel erre a célra. Amíg az ároktői *Nyilas* szőlőskertben minden sövényfalú kunyhót betapasztottak, addig Tiszacsegén ez a gyakorlat nem terjedt el. Bencsik J. 1975a 545–546.

⁴⁴⁷ Hajdúböszörményben a *szőlőspajták* egy része dorongokból készült, amelyeket függőleges irányban szorosan egymás mellé állítottak, és a *koszorúfához* erősítettek. Dám L. 1972. 26.

Hódmezővásárhelyen az ártéren erős cölöplábakra kétszintes *kunyhókat* építettek. Amíg a felső szinten a szerszámokat és a személyes holmikat tárolták, addig alul a jászol helyezkedett el, ahova napközben a lovakat bekötötték. Az épület falait belécezték vagy vesszővel fonták be.⁴⁴⁸

Apátfalván a Maros árterében, a *Sziget*, a *Szilvás* és a *Disznójárás* határrészekén a falszerkezet alapján Szigeti György négy típusú építményt különített el egymástól. A település anyagi kultúráját igen sokoldalúan és aprólékosan bemutató kötetében az első csoportba azokat a *kunyhókat* sorolta, amelyeknek a falazatát 40–50 centiméter mélyen levert *ákác* karókból illetve *süvinyből* (vessző) alakították ki. Amíg a karók felső végére *koszorúfákat* csapoltak, addig az építmény elejére és végére *ágasfákat* állítottak. A második típusba a lécfalazatú, polyvás sárral betapasztott épületek tartoztak, amelyek a kukorica tárolására használt *kotárákkal* mutatnak rokonságot. A lécek között annyi helyet hagytak, hogy a tapasztás le ne hullhasson. A falazatot kívülről és belülről sárból készített vakolattal borították. Sárgaföldet vagy bontásból származó vályogot igyekeztek felhasználni, amit beáztattak, törekkkel és pelyvával összetapostak, megkapáltak. Erre azért mutatkozott szükség, hogy a kiszáradó sár ne repedezzen meg, tartósabb legyen. A tapasztással az épület mindkét oldalát beborították. Ha belül kezdték a munkát, akkor megvárták, amíg a felület megszikkad, és csak ezután fogtak a külső részhez. Miután a felület elsimították, a falra az előbbinél simább, finomabb pelyvás sarat vittek fel, majd az egészet lemeszelték. A tapasztás hosszú ideig, akár évtizedekig is bírta a megpróbáltatásokat, ha árvíz nem öntötte el a szőlőskerteket. A harmadik csoportot az égetett téglából készített, a negyediket pedig a deszkafalú építmények alkották.⁴⁴⁹

Martonoson a szőlőskertekben felmenő fal nélküli építményeket is emeltek a szőlőbirtokosok, akik kőris és fűzfából alakították ki a tetőzet vázát, amelyet náddal borítottak be. A felmenő falú épületek falazata nádból vagy vesszőből készülhetett.

Makón, a többi alföldi településhez hasonlóan, a parcellák egy részén a gazdák *kunyhókat* vagy *gunyhókat* építettek, amelyek a szőlőbirtokosok számára alkalmi menedéket biztosítottak. Az épületek

⁴⁴⁸ Szentí T. 1998. 189–212.

⁴⁴⁹ Szigeti Gy. 1999. 211–212.

falazata hasított faoszlopokból és vesszőből, valamint égetett téglából készült, amelyek a víz pusztítása ellen bizonyos fokú védelmet nyújtottak. Akadt olyan család is, amelyik a nyári hónapokat kint töltötte a szőlőskertben, számukra tehát az építmények ideiglenes lakóhelyként funkcionáltak. A csőszök a szüretet megelőzően kénosztatú, szobából és konyhából álló *kunyhóban* éltek.

Szentesen az épületek többféle tetőszerkezettel rendelkeztek, amelyek közül az ollóágasos-szelemenes és a szarufás típus terjedt el leginkább.⁴⁵⁰ A tetőformák közül leggyakoribbnak a nyeregtető tekinthető. Az épületek oromzatát függőlegesen egymás mellé szegezett deszkából, vagy lécekből állították össze, amelyek közül az utóbbiakat betapasztották. A tetőt rendszerint cseréppel fedték, a tetőeleket pedig szegélydeszkával zárták le. Nádat nem szívesen alkalmaztak erre a célra, mivel az árvíz könnyen tönkretehette. A párkánydeszkákat bográcsban felhevített *bituminnal* kenték be azért, hogy élettartalmukat növeljék. Az épületek rendszerint padlóssal is rendelkeztek, ahol a használaton kívüli szerszámokat és munkaeszközöket tárolták. Az épület hosszanti falán kisméretű ablakot is kialakítottak, az ajtó viszont a rövid oldalon helyezkedett el. Akadnak olyan építményeket is, amelyeknél a bejárat előtt oszlopokkal alátámasztott tető található. Az épületek padozatát rendszerint döngölt földből alakították ki.

A szentesi *Kis-Tisza-szigetben* a *kunyhókban* fűtésre, főzésre mind a mai napig öntöttvas kályhákat használnak, amelyek a szőlőműködés számára meleget biztosítanak. Tüzelőnek rendszerint elpusztult tőkefejet használnak fel. A füst elvezetése az épületek falán kivezetett csövön vagy téglakéményen keresztül történik.⁴⁵¹ A bútort a fakeretből összeállított ágy, székek és asztal alkotja, amelyeken kívül a szőlőműveléshez szükséges munkaeszközök, szerszámok kapnak helyet. Az étkezéshez szükséges edények, eszközök

⁴⁵⁰ Ároktőn és Tiszacsegén az ágasfák által tartott *szelemenre* két oldalt *horgasokat* (kis kampóval rendelkező, horog alakú fák) raktak, a tető befedéséhez nádat, gyékényt vagy sást használtak fel. Bencsik J. 1975a 548.

⁴⁵¹ Dám László szerint a *szőlőspajtákban* létesített nyílt tűzhely elsősorban a tiszántúli területekre jellemző, a Duna-Tisza közén ugyanis a főzés nem a kunyhóban, hanem az épület mellett kialakított tüzelőhelyeken, a sárból készített „nyári konyhák” történt. A tiszántúli *szőlőspajták* nyílt tűzhelyei vagy közvetlenül a földön létesültek vagy alacsony, a lakóház nyílt tűzhelyének mintájára épült tüzelőpadkából állnak. Dám L. 1992. 210.

rendszerint kisméretű falipolcon sorakoznak. A szüreti munkák idején a szőlősgazdák rendszerint *krumplis tarhonyát* vagy *paprikás csirkét* főznek bográcsban, amelyet derékszőgben hajlított *szolgafára* akasztanak vagy *vasháromlára* helyeznek. Akadt olyan gazda is, aki vályogból készített magának *sparhetet*.

Apátfalván az ártéri *kunyhók* berendezése rendszerint egy hatlábú, szénával borított vacokból, valamint egy kisszékből tevődött össze. Az épületekben egy kis ládikót is elhelyeztek, amelyben a dohányt, a sót és a paprikát tartották. Az egyik sarokban a munkaeszközöket, az ásót, a gereblyét, a *karaszolót*, a vasvillát, a fejszét, a fűrész és a csákányt tárolták. A felső *koszorúfába* szögeket vertek, amelyek fogasként funkcionáltak. Ablakot nem alakítottak ki, mivel a *kunyhót* igyekeztek a parcellán úgy felépíteni, hogy az ajtóból az egész birtokot szemmel lehessen tartani. Az épületek nem rendelkeztek semmiféle tüzelőberendezéssel, főzésre és sütésre a szabadban, földbe vágott *katlant* használtak.⁴⁵²

Ároktőn és Tiszacsegén az ártérben sárból készített ülő és fekvő padkát nem alakítottak ki, mivel azokat az árvizek könnyen tönkretelthették. Négy lábon álló fakereteket ácsoltak össze, a derékaljat pedig szalma-, illetve gyékénykötelekből fonták vagy fából képezték ki. A *kunyhók* többsége nem rendelkezett külön tüzelőberendezéssel, ami azt jelentette, hogy a *sárpadló* közepén raktak tüzet.⁴⁵³

Az ártéri szőlőskertek építészetének a vizsgálatára során az alkalmi menedékként funkcionáló épületállomány mellett szükséges megemlékeznünk azokról a tanyai üzem részét képező lakó- és gazdasági építményekről, amelyek az ártér magasabb, az áradások által kevésbé veszélyeztetett pontjain helyezkedtek el.⁴⁵⁴ *Mártélyon* napjainkban is számon tartják a Szűcs, az Elek, a Szabó, a Dékány vagy éppen a Kovács tanyát, ahol nem a tulajdonosok éltek, hanem átengedték a lakóépületet az ólakkal, istállókkal együtt olyan családoknak, akik különböző mezőgazdasági munkákat végeztek vagy az állatokat gondozták. Az ártérben főként azok földbirtokosok építettek tanyát, akik nagyobb földdel rendelkeztek, emiatt célszerűnek tűnt egy kü-

⁴⁵² Szigeti Gy. 1999. 211–212.

⁴⁵³ Bencsik J. 1975a 556–562.

⁴⁵⁴ Gútán a legszegényebb lakosok kezdték benépesíteni az árteret, akiknek a vagyonát gyakran csak néhány négyszögletes kert alkotta, ahol lakóházat emeltek, mivel nem tudtak házhelyet vásárolni maguknak. Angyal B. 1994. 47.

lön telephely kialakítása.⁴⁵⁵ Az épületeket mesterséges halmokon emelték, amelyeket a helybeliek napjainkban is számon tartanak. (például: Maczelka domb stb.) A Szűcs tanya kivételével viszonylag egyszerűbb építmények voltak, amelyek három helyiségre, szobára, konyhára és kamrára tagolódtak. Többségük lécz- illetve vesszőfalazattal rendelkezett, de számon tartanak olyan épületet is, amelyik vályogból készült. A Dura tanyát az 1932-es áradás rombolta le, amelyet a víz visszavonulása után újjáépítettek, de nem földből, hanem a falakat a természeti környezetnek sokkal megfelelőbb alapanyagból alakították ki. *Mártélyon* az ártérben éltek olyan családok is, akik az egyosztatú *kunyhójukat* bővítették ki azért, hogy az állandó kint lakás feltételeit biztosítsák. Szegváron az ún. *Négyesi-kerthez* kapcsolódott tanyaépület, amely az ártér magasabb részén helyezkedett el.

A szentesi *Kis-Tisza-szigeten* Gólya Imre egy mesterséges földhalmon⁴⁵⁶ építkezett, amelyet évtizedek alatt alakított ki.⁴⁵⁷ 1919-ben már sikerült elérni bizonyos magasságot, ám a kaptárait az árvíz a dombról magával ragadta. A mesterséges halom felépítése komoly anyagi befektetést igényelt a család részéről: *Nagyon drága mulatság volt ennek a felépítése. Az apám ojan természetű ember volt, körömmel-foggal ragaszkodott ehhez a szigethön. Itt élte le az egész életét és itt nevelte a családjait. Ezt kubikus tajicskával hordták, ez nem természetes, mesterségesen lett építve.* (Takács József) Hosszú ideig egy állandó alkalmazott foglalkozott az építéssel, az 1930-as évek végén viszont 15 kubikos dolgozott a családnál, akiknek a munkabérét Gólya Imre mézben fizette ki. A földet a tanyával szemben található térségről termelték ki, ahonnan a szentesi laktanya építéséhez is jelentős mennyiségű homokot szállítottak el. A nagyobb árvizek után a halmot és az épületet is több alkalommal magasították, ami az építmények padozatának emelését is magában foglalhatta. A kubikosok a ház belső terébe hordták a földet, ahol gondosan ledöngölték. A cseréptető s tanyaépület két helyiségből, egy szobából

⁴⁵⁵ A Szabó család által egy ideig lakott ártéri tanyát birtokló Dura familia kb. 150 hold földdel rendelkezett, amely több határrészben terült el. A nagyobb birtoktesteken tanyákat emeltek, amelyek közül csak egyet laktak.

⁴⁵⁶ Mesterséges halmot a *Kis-Tisza-szigetben* Pardi Bálint is kialakított, aki nem vette igénybe a kubikosok munkaerejét.

⁴⁵⁷ Gútán az ártéri tanyák egyik legszembetűnőbb sajátossága az volt, hogy mesterségesen magasított halmokra épültek, amelyeket talicskával hordtak össze. Angyal B. 1994. 47.

és egy konyhából állt, tőle balra pedig nádtetős kamrát emeltek. A család a halmon istállót és különböző ólakat is épített, a méhest viszont a lakóházzal szemben alakították ki.⁴⁵⁸ A domb az árvízvédelmi töltéssel azonos magassággal rendelkezett, ami azt jelentette, hogy földből készített falazatot (vályog, vert fal) is alkalmazhattak, mivel nem kellett tartani az áradások kártételétől. Az építkezéshez szükséges faanyagot Gólya Imre a Tiszán Szeged felé ereszkedő tutajos *olájo*kól szerezte be, akiknek az áruért az általa termelt mézzel fizetett. A Gólya család esetében az állandó megtelepedést a mesterséges halom biztosította, ami lehetővé tette az ármentes területeken gyakorolt építkezési technikák, azaz a földfalazatok alkalmazását.⁴⁵⁹

Sajátos típust képviselnek a két világháború közötti időszakban Hódmezővásárhely határában épített üdülők vagy nyaralók, amelyeknek az építészeti megoldásairól meglehetősen kevés információval rendelkezünk.

Szólnunk kell az ártéri szőlőskertek építészetében az elmúlt néhány évtized alatt bekövetkezett változásokról is, amelyek gyökeresen átformálták a korábban egységes képet mutató épületek állományát. Az átalakulásban minden bizonnyal komoly szerepet játszott az 1970-es esztendő, amikor a hosszú ideig tartó vízborítás hatására a *kunyhókban* jelentős károk keletkeztek, amelyek arra ösztönözték a szőlőbirtokosokat, hogy új építészeti megoldásokat alkalmazzanak. Legjellemzőbbek az égetett téglából épített, cseréppel vagy palával fedett *kunyhók*, de említést érdemelnek a deszkából összeállított építmények is.⁴⁶⁰ Akad olyan épület is, amelyet teljes mértékben hullámpalából állítottak össze. A lábakon álló, a kisebb árvizek ellen védelmet biztosító építmények zömét főként az élő Tisza mellett találjuk, ahol tulajdonosaik számára főként a szabadidő eltöltését szolgálják.

⁴⁵⁸ A gútai ártérben akadtak egyosztatú lakóházak, de előfordultak két helyiségből, konyhából és szobából álló építmények. A bejárat a *hidegkonyhába* nyílt, amelynek a hátsó részében helyezkedett el a *nyílt kémény*, alatta pedig a kemence szája előtt a tűzhely. A konyhából a *házba* vagy szobába lehetett bejutni, amelyet kemencével fűtöttek. Angyal B. 1994. 47–48.

⁴⁵⁹ Gútán kezdetben sövényfalú lakóházakat emeltek, majd az 193040-es években terjedt el a vályog- illetve a téglafalazat. Angyal B. 1994. 47–48.

⁴⁶⁰ Bali János 2004-ben napvilágot látott tanulmányában elkülönítette egymástól a nógrádi málnaültetvények építményeinek típusait, amelyek több funkcióval rendelkeznek. Külső megjelenésükben legváltozatosabbak a deszkabungalók illetve a deszkaajtós, nádfalú épületek. Bali J. 2004. 103–112.

Mindszenten a szentesi *Kis-Tisza-szigethez* hasonlóan a rekreációs funkció előtérbe kerülésével főként a folyó közvetlen közelében található parcellák értéke növekedett meg, ahova tulajdonosaik lábakon álló épületeket emeltek. A tiszai strand közelében az elmúlt évtizedek alatt egy olyan üdülőtelep alakult ki, ahol a gazdálkodás már teljes egészében háttérbe szorult, átadva a helyet a szabadidős tevékenységek különböző formáinak.⁴⁶¹

Az ártéri szőlőskertek üdülőövezetté formálódásának gyökerei a két világháború közötti időszakra nyúlnak vissza, amikor bizonyos területeken már megjelentek a rekreációs célokra használt épületek. Ez a folyamat Hódmezővásárhely példáján figyelhető meg és adatható leginkább, ahol az első üdülőket az értelmiségi és polgári réteg tagjai (például: a Szörffy család) alakították ki. A *Barci-réten* az 1930-as években üdülőtelep létesült, amelyet a helyi sajtó a következő módon jellemzett: „Aki mostanában járt a Barciréten, ott a város erdője mellett, a rakpart tájékán nagyon nagy mozgalmat tapasztalt. Ugyanis a város ott hasított ki a vikkendtelep számára nagyobb területet és a vikkendegyesület ezt osztotta fel háromszáz négyszögöles részletekben tagjai között. Az idők nyílásával aztán a munkálatok az egész vonalon megkezdődtek és nagyon serényen folynak. Dr Bakay Loránt ügyvéd, aki ennek az egyesületnek vezetője, már tavaly építtetett egy kis emeletes vikkendházat és most körülötte szinte parancsszóra nőnek ki a földből a tarka épületek. Aki pedig építeni nem tud egyelőre, az legalább keritkezik és a földjét munkáltatja. Mert természetesen a kis vikkendházakhoz kert is tartozik.”⁴⁶² Az ún. mártélyi nyaralótelep megalapításában nemcsak Vidonyi Jenő, Sófalvy József,⁴⁶³ Falta Béla, Franczisztiné illetve Égető Imre

⁴⁶¹ Szentesen a két világháború közötti időszakban is megjelentek az árterek hasznosításában a rekreációs törekvések, amelyeknek az egyik megnyilvánulási formájaként értelmezhető a *Kis-Tisza-sziget* északi csúcsában kialakított strandfürdő, ahova a helybeli családok főként vasárnap jártak. Problémák merültek fel azonban az infrastruktúrával kapcsolatban, mivel a fürdőzők számára nem álltak rendelkezésre kabinok, öltözködésre a part mentén elhelyezkedő bokrokat használták. A *Kis-Tisza-szigetben* egy vendéglő is üzemelt, ahol elsősorban különféle italokat árusítottak.

⁴⁶² Vásárhelyi Reggeli Újság 1939. november 14. 2.

⁴⁶³ Sófalvy József városi adótisztként tevékenykedett. A Fejérváry József által összeállított munka kiemeli, hogy a hullámtéri második *gazdaságnak* hosszú ideig ő töltötte be a hegygazdai tisztségét. Feleségével együtt mint a szőlőbirtokot alakították ki. Fejérváry J. 1929. 625.

szerzett elévülhetetlen érdemeket, hanem a felsorolt személyeken kívül Kun Béla képviselő, dr. Szörffy Sándor orvos, Kovács Imre, Szűcs János, Koncz Ferenc, Darabont István, Olasz Imre, Molnár János, Kiss Sándor, Kotormán Lajos, Falta Imre, Bodrogi Sándor és Török Ilonka is épített nyaralókat.⁴⁶⁴ Az egyik építményt a Vásárhelyi Reggeli Újság a következő módon jellemezte, amikor 1940-ben a Tisza előntötte a *Barci-rétet*: „Minden Szent István napján kitűzték a nemzeti színű zászlót a Barciban a Laci-lak tetjére. Az idén ez a kitűzés valószínűleg el fog maradni. A Laci-lakot ugyanis elvitte a vízár, mintahogyan a többi vikendtelepi nyaralókat is nagyon meg rongálta. Butoraikat, ajtóikat, ablakukat elhordta, a csolnakokat pedig úgy vitte az erdőbe, hogy még darabjai se maradtak meg.”⁴⁶⁵ Az 1960-as évek közepén, *Mártélyon* a hullámtérben a 0197/9 helyrajzi szám alatt nyilvántartott 10 kat. hold 103 négyszögöl területű erdőben 1482 négyszögölon üdülőtelep alakult ki, ahol vállalatok és különböző intézmények építettek nyaralókat.⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ Fejérváry J. 1929. 145.

⁴⁶⁵ VRÚ1940. április 18. 2.

⁴⁶⁶ CsML HL Jgyk Új Élet 2.

A SZŐLŐSKERTEK SZERVEZETI KERETEI, ŐRZÉSE

Szőlőhegyi szabályzatok, hegyközségek

Mivel az Alföld nagy része a hódoltságához tartozott, ezért a szőlőültetvények vonatkozásában a különféle szabályzatok megalkotására nem nyílt lehetőség. Ebben a helyzetben a szinte mindenhatónak nevezhető városi magisztrátusok a 16–17. század folyamán saját hatáskörükben intézték a szőlőkkel kapcsolatos ügyeket, és állapították meg a szőlőhegyeken követendő rendet. A szőlőültetvények felügyeletét egy vagy több személy látta el, akiket a források *hegybíró*nak vagy *szőlőbíró*nak neveztek. Ők ellenőrizték azt, hogy a gazdák tiszteletben tartják-e a szabályokat, amelyeknek a megerősítésére vagy módosítására időnként javaslatot tettek. Ügyeltek az árkok, a kapuk és az utak állapotára, ugyanakkor szemmel kísérték a termés érettségi állapotát. Az Alföldön a szőlősgazdák nem alkottak semmiféle szervezetet vagy testületet, a szőlőhegyek rendjét pedig a 18. század végéig nem foglalták önálló, írott szabályzatokba, hanem azok szerves részét képezték a mezővárosok életét szabályozó statútumok összességének. Az 1840. évi mezőrendőrségi törvény hatályba lépését követően helyenként (például: Nagykőrös, Kecskemét) nekiláttak külön hegyrendőri szabályzat megfogalmazásának.⁴⁶⁷ Kivételesnek tűnik Kiskunhalas esete, ahol a tanács már 1803 tavaszán elhatározta azt, hogy a szőlők „jobb securitásba hozása” érdekében regulációt fognak készíteni. Miután május 24-én a tervezetet egy-két kiegészítés után jóváhagyták, elrendelték annak kihirdetését.⁴⁶⁸

A *filoxéra* pusztításai miatt, valamint a szőlőrekonstrukció és a szervezett növényvédelem megteremtése érdekében egyre fontosabb lett a szőlőhegyek igazgatási rendjének egységes szempontok szerinti megalkotása, vagyis szükségessé vált egy azonos elvek alapján működő, országos hatáskörű szőlészeti-borászati közigazgatási intézményszerendszer létrehozása. Az 1894. évi, *A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről* szóló XII. törvénycikk foglalta magában azokat a jogi kereteket, amelyek lehetővé tették a hegyközségek megalakítását. Lónyay

⁴⁶⁷ Égető M. 1993a 130.

⁴⁶⁸ Égető M. 1993a 131.

Ferenc a *Magyarország földművelése 1896.* című kötetben a következő módon igyekezett meghatározni a birtokos közösségek mibenlétét: „Hegyközség alatt a szőlővel egészen vagy részben beültetett vagy szőlőültetésre szánt területek birtokosainak önkormányzati joggal felruházott s meghatározott szervezettel bíró olyan testületét értjük, a melynek célja az egyesek erejének összpontosítása útján a közös érdekek előmozdítása.”⁴⁶⁹ E törvény használta először a hegyközség terminust, a korábbi történeti és jogi forrásszövegek ezzel szemben a *helység*, *hegység*, *hegybéli helység* kifejezéseket alkalmazták. Megalakításában jelentős szerepet játszott Miklós Gyula országos borászati biztos, aki 11 pontból álló tervezetet nyújtott be a kérdés rendezésére vonatkozóan, ami a rendelkezés kiinduló pontjává vált. A törvény az 1840. évi mezei rendőrségről szóló IX. tc. hiányosságait is kiküszöbölte, mivel kiterjesztette a jog fennhatóságát olyan területekre is, amelyek korábban nem estek országos szintű, egységes szabályozás alá. Ha valamely település határában legalább 100 kat. hold nagyságú szőlőterület 20-nál nem kevesebb személy tulajdonát képezte, akkor birtokarány szerinti harmaduk kimondhatta a szervezet megalakulását. Ebben az esetben minden szőlőbirtokosnak a kötelességei közé tartozott a közösség megalakításában, feladatainak ellátásában és a felmerülő költségek fedezésében való részvétel. A hegyközségek meglehetősen széles hatáskörrel rendelkeztek, mivel felügyeletük alá tartozott az ültetvények őrzése, a hegyrendészet, a szőlőrekonstrukció összehangolása, a *filoxéra*, a *peronoszpóra* és egyéb szőlőbetegségek elleni védekezés, valamint a modern termesztési és borkészítési eljárások bevezetésének az elősegítése. Feladata lett a felújításhoz szükséges vesszők és oltványok beszerzése, közös alanytelepek létrehozása, valamint *vincellérek* alkalmazása. A szervezet ügyeit a közgyűlés, a választmány és a *hegybíró* intézte, a működés feltételeit meghatározó rendtartást a megalakulástól számított fél éven belül kellett elkészíteni. Előnyt jelenthetett az, hogy a felújítás és a védekezés eszközeihez a tagok közösen, nagy tételben, olcsóbban juthattak hozzá. Tanfolyamokat tarthattak, könyvtárat alapíthattak, azaz kulturális és szakmai tevékenységet is folytathattak. 1905 végén 49 törvényhatóság területén 630 közigazgatási község határában 761 szervezet működött. Ez az összes szőlőtermelő településnek (5770)

⁴⁶⁹ Lónyay F. 1896. 682.

ugyan alig több mint a tíz százalékát jelentette, ám valójában azokat a falvakat, városokat érintette, ahol a népességnek jórészt a szőlőművelésen alapult a megélhetése.⁴⁷⁰

Az 1929. évi XVII. törvénycikk a hegyközségek létrehozását kötelezővé tette olyan településeken is, amelyeknek a határában legalább 150 kat. hold összefüggő, betelepített szőlőterület helyezkedett el. A szervezet megalakításához legkevesebb tíz birtokosnak kellett lennie, ahol viszont a feltételek nem álltak fent, ott a közöséget a termelők önkéntes elhatározásuk alapján hozhatták létre. A szőlőőrzésre és a hegyrendészetre vonatkozó feladatkörök jelentős mértékben bővültek, hiszen a hegyközségek kötelesek voltak borvidékük jellegzetes termékféleségeinek a védelmében meghatározni a területükön termelhető fajtákat, valamint ellenőrizniük kellett a szőlőgazdálkodásra és a borvédelemre vonatkozó törvények betartását. Magukra vállalhatták a talaj- illetve a növényvédelemhez szükséges anyagok beszerzését és a közös értékesítés megszervezését is. A hegyközség rendtartásában tagjaira nézve kötelező érvénnyel határozhatta meg a szőlőműveléssel és a borkezeléssel kapcsolatos munkák elvégzésének a menetét, sőt dönthetett a szüret időpontja felől is. A szervezeteket vármegyei szinten a hegyközségi tanácsok fogták össze, amelyek koordinálták a közösségek tevékenységét. Az 1938. évi XXXI. törvénycikk egyfelől kiterjesztette a szabályozást a gyümölcsösökre illetve a gyümölcs gazdálkodásra is, másfelől a hegyközségek kötelező megalakítását településenként legalább 50 kat. hold szőlő és gyümölcsös léteéhez kötötte.⁴⁷¹

1947-ben miniszterelnöki rendelet módosította az 1938-ban napvilágot látott törvény bizonyos részeit, amelynek az volt a célja, hogy a földműves-szövetkezetekkel hozza összhangba a hegyközségeket, azaz megteremtse a kapcsolatot a két szervezet között. 1948-ban a hegyközségek jogköre erőteljesen korlátozottá vált, mivel beszámolóik elfogadásához a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Szövetségének igazolása kellett. 1949 januárjától a hegyközségi ügyek miniszteri biztosának az irányításával megkezdődött felszámolásuk előkészítése, mivel nem fogadhattak *hegyőröket*, szinte teljes vagyontukat pedig zár alá helyezték.⁴⁷²

⁴⁷⁰ Beck T. 2005. 94–95.

⁴⁷¹ Kovács Gy.–Mikó Z.–Szabó Gy. 1995. 37–38.

⁴⁷² Kovács Gy.–Mikó Z.–Szabó Gy. 1995. 42.

A szőlővel beültetett területeken folytatott gazdálkodás bizonyos aspektusainak a közösségi ellenőrzésére Hódmezővásárhelyen már a 18. század végén kibocsájtottak rendszabályokat, amelyek rávilágítanak arra, hogy a szőlőtermesztéshez sajátos igazgatási formák kapcsolódtak. Mind az 1782-ből,⁴⁷³ mind pedig az 1845-ből⁴⁷⁴ származó szabályozás ugyan jóval az ártéri szőlőskertek kialakulása előtti időszakból ered, mégis figyelemreméltóak lehetnek, mivel esetenként az 1885-ben készült szőlőhegyi szabályzattal több vonatkozásban hasonlóságot mutathatnak. A hosszabb terjedelmű, 1845. évi rendtartás külön egységekbe tagolva tartalmazza az általános rendelkezéseket, a szőlősgazdákat, a *hegybírákat* és a szőlőcsőszök tevékenységére vonatkozó előírásokat, illetve a szőlőterületek felosztásának mikéntjét. Mindkét esetben a szőlőket övező árkok karbantartása, a kapuk, ajtók kialakítása, használata fontos kérdésnek számított, de a gyümölcsfák gondozása, az illetéktelen személyek kitiltása is hangsúlyosan szerepelt. Az 1845. évi szabályzat azért is bír különös jelentőséggel, mivel az igazgatási szempontokat figyelembe véve kisebb egységekre osztotta a szőlővel beültetett területeket. A *kenyereháti hegyet 2*, a *Paperehátat*, a *mámai*, a *sarkalyi* és az *aranyági hegyet 1-1* hegybíróságra tagolta, amelyekre különböző számú csősz felügyelt.

Az 1782-ből származó szabályzat keletkezési körülményeiről nem tudunk semmit, mivel a tanácsülési jegyzőkönyv csak a szőlőbírák és a csőszök tevékenységére vonatkozó előírásokat tartalmazza. Nem derül ki a forrásból az, hogy az uradalom vagy a helyi elöljáróság által összeállított és kibocsájtott rendelkezésről van-e szó. Az 1845-ben keletkezett rendtartással kapcsolatban viszont fontosnak tartották feljegyezni azt, hogy a város vezetősége által megalkotott szabályok uradalmi illetve vármegyei jóváhagyást követően léphettek életbe.

Az 1885-ben kibocsájtott szőlőhegyi rendszabályok témám szempontjából rendkívüli jelentőséggel bírnak, mivel az 1886-ban kezdődő ártéri szőlőtelepítések eredményeként létrejövő ültetvényeken a gazdálkodás során felmerülő ügyekben ez a rendelet lehetett iránymutató.⁴⁷⁵ Első változata 1884-ben készült, ám ezt a belügyminisztérium átdolgozás és módosítás céljából visszaküldte Hódmezővásárhelyre, majd az újat 1886. március 17-én fogadta el,

⁴⁷³ CsML HL IV. A. 1001. a. 3. HVT Tjgyk. 1782. április 8.

⁴⁷⁴ CsML HL IV.A. 1001. a. 12. HVT Tjgyk. 1845. január 16.

⁴⁷⁵ CsML HL HVSZR

és erősítette meg. Ha összevetjük a 40 évvel korábban hatályba lépővel, akkor számos egyezést találunk, jóllehet a szóhasználat vagy a megfogalmazás módja helyenként eltérhet egymástól. A két szöveg szerkezeti felépítése között is számos hasonlóságra figyelhetünk fel, habár érdemes megjegyezni azt, hogy az 1885. évi több fejezetet, nevezetesen hetet tartalmaz. Mindkettő az általános szabályok bemutatásával indul, majd a szőlősgazdák kötelezettségeire vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. Az első lényegesebb eltérésre a szőlőterületek tagolódása kapcsán figyelhetünk fel, mivel az 1845. évi szabályzat *hegybíróságokról*, az 1885. évi ezzel szemben *hegygazdaságokról* rendelkezik, amelyeknek a számát nem határozza meg: „Mindegyik szőlőhegy területi nagyságához s egyéb czélszerűségi tekintetekhez képest egy vagy több szőlősgazdaságra vagy területre osztandó fel s alakítandó át. Az ekként alakult szőlőskerti gazdaságok teendője leendő: gyűlésileg megválasztani a hegygazdát, felfogadni a csőszöket, tizedeseket, meghatározni ezek díjazását s általán intézkedni mindazon ügyek és teendők felett, melyek a jelen szabályrendelet keretén belől a gazdaság érdekében állanak s ezekhez képest az évi kiadást megállapítani, azokat a behajtás iránt az egyes gazdákra birtok aránylag kivetni és azoknak tizedesek útján behajtásáról és ellenőrzéséről gondoskodni, köteles továbbá a hegygazdaság a történt megalakulás után az egyes gazdák névsorát, hegygazda, csősz, tizedes nevét és lakhelyét a rendőrkapitányi hivatalnál kellő hivatalos felügyelet és nyilvántartás tekintetéből minden év január hava első felében pontosan bejelenteni.”⁴⁷⁶ Nem kell tehát meglepődni azon, hogy az 1885. évi szabályrendelet a *hegybíró* helyett a *hegygazda* megválasztásának körülményeit és feladatait veszi számba. Úgy tűnik azonban, hogy a két tisztség csak a megnevezésben különbözött egymástól, tevékenységi körük azonban sok hasonlóságot mutatott egymással. A *szőlőhegyi eszközökről* cím alatt találjuk a csőszökre vonatkozó intézkedéseket, amelyek számos ponton tartalmaznak új elemeket. Ide sorolható például a hullott gyümölcs felszedésével vagy az utakon és a közös szüretelőhelyeken termett szénával kapcsolatos intézkedések. Külön paragrafus mondta ki azt, hogy a termés betakarításának időpontját a *hegygazdák* bejelentése illetve javaslata alapján a rendőrkapitány határozhatja meg.

⁴⁷⁶ CsML HL HVSZR

A 28. paragrafusban foglaltak szerint a veteményessel rendelkező birtokosoknak is szükséges hozzájárulniuk a csőszök fizetéséhez. Új tisztséggént jelenik meg a *tizedes*, akinek a tevékenysége annak a kimutatásnak az összeállítására irányult, amely a szőlőtulajdonosok neveit, birtokait és az általuk befizetett pénzösszegeket tartalmazta. Feladatai közé tartozott emellett a szőlőbirtokosoknak a gyűlésekre történő egyenkénti meghívása. A hetedik, egyben az utolsó egység *A szőlőhegyi károkról* címet viseli, amelyben a különböző kártételek illetve a szabályrendelet ellen vétő személyekre vonatkozó büntetéseket, bírságokat találjuk. A források sajnálatos módon arról nem tájékoztatnak, hogy az 1885. évi szőlőhegyi szabályrendelet alapján alakult-e a Tisza árterületén *hegygazdaság* vagy sem.

Az 1906-ban kibocsájtott új szőlőhegyi szabályrendelet, szemben az 1885-össel, már az 1894-ben kiadott XII. törvénycikkely paragrafusait is figyelembe vette, bár meghatározott elemeket több esetben a korábbi rendtartásból is átemelt. A 3. paragrafusban a közgyűléssel kapcsolatos előírások az 1894-es hegyközségi törvény szövegével mutatnak hasonlóságot, a kaszálókra vonatkozó rendelkezések viszont az 1885. évi szabályrendelet bizonyos pontjaival egyeznek meg. Akadnak azonban olyanok is, amelyek az 1885-öshöz képest bővültek. Ide sorolhatóak például a kerítések használatára vonatkozó előírások, amelyek a következőképpen rendelkeznek: „A kerítésnek drót bárhol alkalmazható, azonban a drótkerítés csak felül lehet tüskös, míg élősövény csak dülőut mellett alkalmazható kerítésül. A drótkerítés a mesgye középvonalára helyezhető, de a közös közlekedésre szolgáló utak kerítéssel el nem zárhatók.” A szövegben nem találkozhatunk a *tizedesi* tisztséggel, mivel feladatkörüket a csőszök vették át.

A *Mártély-Hullámtéri Hegyközség* működését csak mozaikos formában ismerhetjük meg, mivel a szervezet iratai a Hódmezővásárhelyi Levéltárban csak hiányosan maradtak fenn.⁴⁷⁷ A birtokosok

⁴⁷⁷ Tárkány Szücs Ernő *Mártély népi jogéletéről* készített munkájában a következő módon igyekszik jellemezni a szőlőbirtokosokat tömörítő szervezeteket, amelyek különböző tevékenységet folytattak: „A Hullámtéren eddig <hőgygazdaság> volt s csak most alakult át <hőgyközséggé>. A két gazdasági forma között az a különbség, hogy az utóbbiban közösen ellenőrzik a termelést, szinte irányítják a munkát. A szőlőtelep fölé jogfejlesztésünk <községet> szervezett, amibe minden tulajdonosnak be kellett lépnie és belső közös ügyeiket ilyen szervezetben fejtik ki. Jobb, mint a régi forma? – kérdezzük az egyik érdekelttől. A szavaiból azt vesszük ki, hogy bizonyos mértékig zavarja

1906-ban 130 kat. hold szőlőterületen alakították meg hegyközségüket, amely kezdetben 74 tagot számlált. 1906. december 23-án összejövetelt tartottak, melynek célja az alapszabályok elfogadása és a tisztségviselők megválasztása volt.⁴⁷⁸ 1925. április 13-án a városi közgyűlés által 1907. február 16-án jóváhagyott hegyközségi rendtartás bizonyos rendelkezéseit változtatták meg illetve egészítették ki, amelyeket a szőlőbirtokosok egyhangúan elfogadtak. A módosításokat követően a hegyközség szervezeti felépítésében változások következtek be, mivel Szörffy Sándor indítványa nyomán két gazdasági csoport alakult. Amíg az első Darabont István birtokával együtt a régi *Sófalvy telepre* terjedt ki, addig a másik a Szűcs tanyáig húzódó területet foglalta magában. Az új rendtartás értelmében ezek az egységek a hegyközség *hegybírójának* vezetése alatt álltak, de saját választmányukat, *helyettes hegybírájukat*, *pénztárnokukat* és *hegyőrüket* a minden áprilisban tartandó közgyűlésen választották meg. Önálló számadást vezettek, ugyanakkor egyenlő arányban részesültek a jövedelmekből is. A decemberi közgyűlést viszont közösen tartották, ahol lehetőség nyílt a közös problémák megvitatására is. Az 1925. április 13-án megtartott összejövetelen fontosnak tartották azt is a módosítások közé iktatni, hogy azok a birtokosok, akik a hegyközségi járulékot és a csőszbért nem fizetik be az áprilisi közgyűlés napjáig, azok nem rendelkezhetnek választási és szavazati joggal.⁴⁷⁹ A hegyközség működését az 1930-as években a tagok között feszülő ellentétek határozták meg, amelyekről a hódmezővásárhelyi sajtó is rendszeresen beszámolt.⁴⁸⁰

Úgy tűnik, hogy Hódmezővásárhelyen az 1938. évi XXXI. törvénycikkely alapján létrehozandó hegyközségi szervezet megalakítása csak 1944-ben merült fel, amikor a város a határában található *hegygazdaságokat* és a szőlővel illetve gyümölcsfákkal beültetett területeket számba vették, amelyeket hegyközségi keretek között

az önálló termelést, de belátja, hogy nemzeti szempontból szükség van rá.”
Tárkány Szűcs E. 1944. 98–99.

⁴⁷⁸ VV 1906. április 18. 3.

⁴⁷⁹ VRÚ 1925. április 20. 2.

⁴⁸⁰ VRÚ 1936. április 12. 4., április 15. 2., április 16. 2.

kívántak egyesíteni. A 12 *hegygazdaság* között feltűnik a *Mártély Hullámtéri* is, amely 1940-ben a forrásokban „hegyközség” néven fordul elő.⁴⁸¹

Szentesről sajnálatos módon nem áll rendelkezésünkre szőlő-hegyi rendtartás, habár a 18. századból fennmaradt a szőlőcsőszök jogait és kötelességeit tartalmazó esküforma.⁴⁸² A tanácsülési jegyzőkönyvekben időnként felbukkan a *hegybíró* elnevezés, ám tevékenységéről, hatásköréről szinte semmilyen információkkal nem rendelkezünk. A hirdetési jegyzőkönyvek alkalmanként tartalmaznak olyan utasításokat, amelyeket a városi tanács illetve a földesúr tett közzé a szőlőhegyek igazgatására vonatkozóan. Az 1895. március 18-án tartott közgyűlésen Szentesen a *nagyhegyi* szőlőbirtokosok egyhangúan elfogadták a hegyközséggé alakulást, majd március 25-én a szervezet rendtartását. Április 18-án választották meg az előljárást és a választmány tagjait. Az elnök Körtvélyessy Sándor lett, aki mellett 4 *tőkegazda* (Szánthó Dániel, Balogh István, Pápai Sándor, Földvári Nagy Lajos) tevékenykedett. 1895-ben a hegyközség ténylegesen is megkezdte a működését, ám 1896 januárjában a költségvetési előirányzat tárgyalása és a zárszámadás körül kialakult viták miatt a szervezet alakilag megszűnt. Annak ellenére, hogy 1898 januárjában a tagság a felszámolás mellett döntött, a város polgármestere, Lakos Imre utasította a birtokosokat a további működés fenntartására. 1903. február 2-án birtokosok többsége ismét a szervezet felszámolását óhajtotta, számuk azonban nem érte el azt az arányt, ami a feloszlathoz elegendőnek bizonyult volna.⁴⁸³ Szentes város újabb hegyközsége 1939-ben jött létre, a tagok nyilvántartásba vételét azonban a hatóságok már 1938-ban elkezdték. A szervezet 1939. január 8-án tartotta alakuló közgyűlését, amelyen az egybegyűlteket K. Nagy Sándor polgármester köszöntötte. Kádár Sándor az elégedetlenkedők nevében a szervezet létrehozása ellen tiltakozott, ám a hegyközség 287 igen és 47 nem szavazat mellett végül megalakult. 498 tagból állt, akik 757 szavazattal rendelkeztek. A szervezet ügyeit pedig az elnök, a közgyűlés és a választmány intézte.⁴⁸⁴

⁴⁸¹ CsML HL IV. 1405.b. HVT tan. ir. 1942. 140.

⁴⁸² CsML SzL V. A 102. l. 3–4. k. Szentes Város Tanácsának iratai. Vegyes közigazgatási iratok.

⁴⁸³ Mód L. 2008c 2.

⁴⁸⁴ CsML SzL IV. B. 177. a. 43. Szentes Város Polgármesterének iratai. Elnök

*A kis-Tisza-szigeti gazdaság*⁴⁸⁵

Az általam vizsgált települések közül egyedül Szentesen, a *Kis-Tisza-szigeten* működött olyan gazdatársulás, amely kizárólag az ártéren szőlőtültetvénnel rendelkező földtulajdonosokat fogta össze.⁴⁸⁶ Párhuzamként érdemes megemlíteni az alföldi szőlőskertekhez kapcsolódó *kertgazdaságokat*,⁴⁸⁷ amelyek kifejezetten rendészeti funkciókat töltöttek be.⁴⁸⁸ A *kertgazda* kisebb kihágásokban intézkedhetett ugyan, de főként a magisztrátus és a szőlősgazdák között játszott közvetítő szerepet. A szőlőbirtokosok közösségét semmivel sem illette meg nagyobb fokú autonómia, mint a más termelési ágazatokban létrejövő és működő társulásokat.⁴⁸⁹

A *kis-Tisza-szigeti gazdaság* esetében az egyik legfontosabb kérdés a közlekedés és a teherszállítás megszervezése volt, mivel magas vízállás idején a birtokosok nem tudták megközelíteni parcelláikat. A megfelelő jármű biztosítása valamint a szőlőőrzés bizonyos szervezeti kereteket igényelt, éppen ezért a földtulajdonosok létrehozták gazdatársulásukat. Az alapító okirata nem maradt fenn, ám a

iratok. 1898. 1820.; IX. 210. SZHi. 1939–1949.; AÜ 1939. január 10. 2.

⁴⁸⁵ Az iratanyagban a „*gazdaság*” megnevezés fordul elő következetesen a birtokos közösség megjelölésére. Olyan szervezetnek tekinthető, amelyet egy adott területen gazdálkodók hoztak létre bizonyos termelési cél érdekében. A néprajzi szakirodalomban számos tanulmány kísérli meg bemutatni egy-egy gazdatársulat működését, szervezeti felépítését. Ezek a közösségek felülről jövő hatalmi törekvések vagy spontán kezdeményezések eredményeként jöttek létre, és a szervezethez különböző fokáig jutottak. Az esetek többségében csak alkalmi társulásokról beszélhetünk, amelyek időlegesen kapcsolták össze a közösség egyes csoportjait, tagjait. Földes L. 1962. 28–70.; Varga Gy. 1976a 161–174.; Bárh J. 1991–92. 153.; Szilágyi M. 2000. 558–569.

⁴⁸⁶ Működését tekintve leginkább az Andrásfalvy Bertalan által bemutatott társulatokhoz hasonlítható, amelyeket egy-egy sziget birtokosai hoztak létre közös ügyeik intézése és gazdálkodásuk szervezettebbé tétele céljából. Dunaföldváron a birtokosok *szigetbírót* is választottak, aki a befolyt pénzüsszegekből tartotta fenn a révet, gondozta az utakat és fizette a csőszöket. Bölcskén ilyen típusú gazdaközösség nem működött, hanem 5–6 birtokos fogadott csőszet, aki a parcellákra ügylet. Andrásfalvy B. 2007. 234–235.

⁴⁸⁷ Égető M. 1993b 37–56.

⁴⁸⁸ Dankó Imre szerint a debreceni *kertségek* saját ügyeire nézve önálló, szabad testületekként foghatóak fel, amelyek rendszabályokat alkottak. Felettes szervük a városi tanács volt, ami figyelemmel kísérte tevékenységüket. Dankó I. 1975. 371–385.

⁴⁸⁹ Égető M. 1993a 134.

dokumentumok alapján valószínűsíthetjük azt, hogy valamikor az 1900-as évek legelején alakulhatott meg, jóllehet bizonyos szervezeti keretek már korábban körvonalazódtak. 1869-ben a forrásokban felbukkan a *Zsup-szigeti gazdaság* kifejezés, amelyet a *tőkegazda* irányított. A gyűléseket valamelyik birtokos lakhelyén tarthatták, amiről az érdekelteket hirdetés útján tájékoztatták. Ezeknek a gazdátársulásoknak a feladata a területek őrzésén túl feltehetőleg kiterjedt a hasznosításuk (például: a parcellák bérbeadása őszi legeltetésre) megszervezésére is.⁴⁹⁰

A *kis-Tisza-szigeti* gazdák a már meglévő törvényi szabályozás keretei között alakították meg szervezetüket, hiszen csőszökkel kötött szerződésekben többször találkozhatunk a mezőőrök kötelességeit és jogait rögzítő 1894: XII. törvénycikkelyre történő hivatkozással.⁴⁹¹ A *gazdaság* az 1939 után is megőrizte szervezeti önállóságát, jóllehet a *kis-Tisza-szigeti* birtokosok nagy része tagja volt a hegyközségnek is. A birtokos közösség tevékenységére azonban továbbra is szükség mutatkozott, mivel a sajátos természeti adottságok miatt a gazdáknak olyan problémákkal néztek szembe, amelyek az ármentes térségeken nem jelentkeztek. Az iratanyag 1959-nél ugyan megszakad, ám a földtulajdonosok egybehangzó állítása szerint a társulat valamilyen formában továbbműködött. Adatközlőim a *gazdaság* megszűnését elsősorban azzal magyarázzák, hogy az 1970-es évek elején pusztító árvizek hatására többen megváltak földterületeiktől, az új tulajdonosok viszont nem mutattak hajlandóságot a *csőszbér* és a *tőkepénz fizetésére*, ezért a társulat anyagi helyzete ellehetetlenült.

A gazdaközösség vezetője a birtokosokat egy ideig nyilvános *publikálás* útján értesítette az összejövetelekről, az 1950-es években viszont a hangos híradó, illetve a megyei újságok által kínált lehetőségeket vette igénybe. 1952-ből a Csongrád Megyei Hírlapban közzétett felhívás egy megrendelő lapon fennmaradt, amely a következő információkat tartalmazta: „Szentés Kistiszaszigeti tulajdonosok, csőszválasztó gyűlése 27-én délután 3 órakor lesz a volt Zöldfa vendéglő helyén.”⁴⁹²

⁴⁹⁰ CsML SzL V.B. 145.g. 5. Hiresztelési jegyzőkönyv 1869. április 25., 1870. február 3.

⁴⁹¹ Vásárhelyi Z. 1901. 3.

⁴⁹² KJM 253.

A kiadások tételei között gyakran feltűnnek a csősz lakhelyéül szolgáló *kunyhó* javításával, berendezési tárgyaival kapcsolatos pénzüsszegek, mivel az épület az áradások visszavonulása után kisebb-nagyobb javítást igényelt. Falait pelyvás, törekes sárral újrapasztották, majd lemeszelték. Az épület lakhatóvá tétele érdekében a *gazdaság* szinte minden évben megfelelő mennyiségű meszet, valamint a fertőtlenítéséhez szükséges *karbolt* (fenol) vásárolt. Akadt olyan esztendő is, amikor a kiadások között a tapasztás költségei illetve a javításhoz nélkülözhetetlen pelyva ára is szerepel. 1948-ban a *gazdaság* új csőszkunyhót épített, amelynek a költségeit a birtokosokra kirótt pénzüsszegekből fedezték. A kiadások az 1948-as elszámolások között a következő módon jelentek meg:

<i>Faanyag Krausztól</i>	360.67
<i>Faanyag</i> ”	45.27
<i>Cserép</i> ”	84.46
<i>Oszlopok</i> ”	126.96
<i>Tapasztásra</i>	180.
<i>Építőmesternek</i>	116.
<i>Győrinek napszám</i>	61.
<i>Fuvar költség</i>	25
” ”	20
<i>Győrinek napszám</i>	15
<i>Tilalom tábla</i>	20
<i>Szegért</i>	33.
<i>20 Kgr Mész</i>	12
<i>1 drb Meszelő</i>	16.88
<i>1 drb Kismeszelő</i>	7.34 ⁴⁹³

Minden évben tartottak közgyűlést, amire rendszerint december végén vagy január elején került sor. Ha nem gyűlt össze megfelelő számú birtokos, akkor az összejevetelt megismételték. 1946-ban csak január 20-án tudták megtartani, mivel 6-án és 13-án sem jelent meg elég tag. A közgyűlések feladata elsősorban a tisztikar és a csősz megválasztására, illetve utóbbi bérének a megállapítására irányult: „Az 1924 Decz. 26 dikán gyűlésre kétszer hirdetés után 23 birtokos

⁴⁹³ KJM 253.

jött össze tőkegazda választásra és csőszfogadásra. Tőke gazda lett Pál Imre. Csősz lett Bagi József. bére részletenként 1000 azaz egyezer korona. 1 . azaz egy kilogram liszt. és 1 azaz egy kéve rőzse melyeknek felét tavaszal felét őszel tartozik megadni minden föld tulajdonos. Határozatba ki lett mondva hogy minden részlet után, 1 azaz egy kilogram búzát tartozik adni minden tulajdonos deregje vétel alapba, melyet a tőke gazda lakásán kell átadni vagy esetleg a csősznek.”⁴⁹⁴

A tisztújítás mellett természetesen egyéb elintézésre váró ügyek is napirendre kerültek, mint például a *Kis-Tisza-sziget Kis-oldal* felőli részén húzódó nyári gáttal kapcsolatos beruházások tervei. Rendkívüli közgyűléseket a *gazdaság* szempontjából sürgős, halasztást nem tűrő ügyek esetén tartottak. 1924. május 18-án a *tőkegazda* a tagokat a *dereglye* javítása kapcsán hívta össze, akik a költségekhez *részletenként* fél kiló búzának megfelelő pénzüsszeggel járultak hozzá. Amíg az 1938. május 29-én tartott közgyűlés a tisztikar lemondásával foglalkozott, addig a birtokosok 1950. június 4-én a *Kis-Tisza-szigetbe* vezető út javításával kapcsolatos kérdéseket vitatták meg. A közgyűléseket a gazdák visszaemlékezései szerint télen az ipartestület székházában, nyáron viszont a *Kis-Tisza-sziget* közelében lévő vendéglőben tartották.⁴⁹⁵

A *gazdaság* tagságát a terület földtulajdonosai alkották, akik minden évben meghatározott összegű *csőszbért* és *tőkepénzt* fizettek. A birtokosok maguk közül tisztikart választottak, amely a tár-

⁴⁹⁴ KJM 253.

⁴⁹⁵ A dunaföldvári *Alsó Gyümölcsös sziget* birtokosai két csőszet alkalmaztak, akik közül az egyik ladikon szállította át a földtulajdonosokat a sziget orránál kifeszített kötél segítségével. A gyümölcsöskertek gazdái *szigetbírót* is választottak, akinek a helyettese a *szigetesküdt* volt. A birtokosok földterületük nagysága alapján meghatározott pénzüsszeget fizettek a társulat pénztárába, amiből fenntartották a révet, gondozták az utakat, és fizették csőszt valamint a *szigetbírót*. A birtokosok közgyűléseken tárgyalták meg a *gazdaságot* érintő ügyeket. A madoccai sziget földtulajdonosai is társultak. A gondnok feladatai közé tartozott a csőszbér összeszedése, valamint az utak és a hidak karbantartása, javítása. Bölcskén 5–6 gyümölcsöskert gazdája közösen fogadott egy-egy *almapásztort*, aki gyümölcséréstől kezdve kint lakott a területen. Az ordasi szigeten gazdálkodók sem alkottak birtokos közösséget, a csőszfogadást és a földtulajdonosok szállítását ugyanis az előjáróság intézte. A birtokosok főként a széna- és famunkák idején bérelték ki a *községi dereglyét*, amit a befolyt pénzből javítottak. A 20. század elején a csősz bére előre megállapított pénzüsszegeből és 4 holdnyi föld használatából tevődött össze. Andrásfalvy B. 2007. 234–235.

sulat ügyeinek intézésével foglalkozott. A testületet 1938-ban 12 tag (*tőkegazda*, pénztárnok, gondnok, jegyző, két ellenőr, 6 földbirtokos) alkotta, akik között feltűnnek a tisztségviselők is.

A *gazdaság* vezetőjét *tőkegazdának*⁴⁹⁶ hívták, aki eleinte a társulat pénzügyeivel is foglalkozott. Új személyt leginkább csak akkor választottak, ha elődje nem vállalta tovább a megbízást, vagyis lemondott. Meglehetősen sokrétű feladatkörrel rendelkezett, mivel a *gazdaság* ügyes-bajos dolgainak intézésével foglalkozott. Összehívta a közgyűléseket, de kötelességei közé tartozott a csősz munkájának az ellenőrzése is. A *tőkegazda* vette számba és leltárba a *gazdaság* vagyontárgyait is. Ha valamelyik szőlősgazda nem fizette be a *tőkepénzt*, akkor megpróbálta törvényes úton rábírní a tulajdonostársat az összeg megtérítésére. Volt olyan eset, amikor közgyűlési határozat született az adósok megbüntetésére: „a Felfogadot Csősz panaszára, hogy a Birtokosok közül többen a Csőszbért nemfizetik meg úgyhatározott a Közgyűlés hogy a Csősz Jelentse a Tőkegazdának be a nem fizetőket s a Közgyűlés felhatalmazza a Tőkegazdát hogy a Csősznek útasítást adjon, hogy a nem fizetőket egyáltalán neszálítsa neki sebe, vizállás esetén a Szigetbe azokat sem, akik a megszavazott Tőkepénzt nem fizetik meg.”⁴⁹⁷ 1954-ben Kiss János kénytelen volt három birtokos (Debreczeni Sándor, Jankovics Szilveszterné, Mrena Mátyásné) ellen pert indítani, mivel többszöri felszólítás ellenére sem fizették be a csőszbért. Az alpereseket a bíróság az elmaradt pénzösszeg megtérítésére kötelezte, amit a perköltséggel együtt 15 nap alatt kellett törleszteniük. *Tőkegazdának* rendszerint a legnagyobb tekintéllyel rendelkező, legrátermettebb jelöltet választották meg, aki a gazdaközösség érdekeit megfelelően tudta képviselni. Szolgálataiért nem kapott fizetést. A *pénztárnok* intézte a *gazdaság* pénzügyeit, aki a közgyűléseken a társulat gazdasági helyzetéről jelentést tett. A *jegyző* feladata az összejegyzetelekről szóló feljegyzések elkészítése volt, akinek a munkáját két *ellenőr*, vagy *jegyzőkönyv hitelesítő* kísérte figyelemmel. Akad olyan időszak is, amikor a jegyzői és a pénztárnoki funkciót egy személy töltötte be.

⁴⁹⁶ Az 1895-ben alakult Nagyhegyi Hegyközség választmányi tagjai között négy *tőkegazda* is szerepelt, akik a szervezet négy kerületének (*hékédi, nagypatái, középső, bogaras*) élén álltak. CsML SzL IV. B. 177. a. 43. Szentés Város Polgármesterének iratai. Elnök iratok. 1898. 1820.

⁴⁹⁷ KJM 253.

Szőlőőrzés

A szőlőterület és tartozékainak védelme sajátos szervezettséget igényelt, ami a szőlőbirtokosok önkormányzati érdekvédelmi intézményének illetve a falu vagy város tanácsi közigazgatásának a felügyelete alatt valósulhatott meg.⁴⁹⁸ Az 1782-ben Hódmezővásárhelyen kibocsájtott szőlőhegyi szabályrendelet több pontja is foglalkozik a szőlőőrzés kérdéskörével. A csőszöknek az utolsó tőke leszüreteléséig kellett a rájuk bízott területre felügyelniük, különben a járandóságuktól elestek. A gondatlanságuk miatt bekövetkezett károkért saját maguk tartoztak felelősséggel. A *kunyhók* gyakori feltörése és a lopások miatt a birtoktestekre minden évszakban ügyeltek, a szőlőben kóborlókat pedig *áristomba* kísérték. Az 1845. évi szabályzat a csőszök bérét is meghatározta, ami évente 100 forintból valamint meghatározott mennyiségű venyigéből tevődött össze. A gazdák számukra lakóhelyet, egy cseréptetővel rendelkező, 3 öl hosszúságú építményt biztosítottak. A csőszök kötelességei közé tartozott az épület karbantartása, tapasztása, valamint belülről történő meszelése. Egész évben kint kellett tartózkodnia a rá bízott területen, amelyet csak abban az esetben hagyhatott el, ha károkozót kísért vagy jelentett be. Tilos volt a zálogbavétel mellett bírságot kivetnie vagy a kártevőkkel egyezkednie. Az 1845-ös szabályrendelet előírta azt is, hogy a madarak elriasztására két pásztorgyereket kell fogadnia, akiknek a magaviseletéért felelősséggel tartozott.

Az 1906-os szőlőhegyi szabályrendeletben értelemszerűen már az 1894. XII. törvénycikkelyre történő utalás szerepel. A közgyűlés a *hegygazdák* meghallgatása után fogadta fel a csőszöket, akiknek jó erkölcsű, teljes mértékben megbízható személyeknek kellett lenniük azért, hogy elnyerhessék a megbízatást. Az 1885-ös illetve az 1906-os szabályzat is lehetővé tette a fegyvertartást, ami elsősorban a jeladás célját szolgálta. A csőszök számára a szőlőtulajdonosok egy 7,6 méter hosszúságú, cseréppel fedett lakhelyet biztosítottak,

⁴⁹⁸ A szőlőőrzés szervezeti kereteinek az elemzéséről, a szőlőültetvények felügyeletével megbízott személyek tevékenységéről több tanulmány, írás is született, amelyek a Kárpát-medence különböző borvidégein megvalósuló gyakorlatról tudósítanak. Égető M. 1982. 99–100.; Balassa I. 1991. 301–319.; Lukács L. 1991. 527–544.; Simon A. 1996. 309–322.

melynek felépítéséhez a városi tanács engedélyét kellett megszerezni. A szőlőpásztorokat a *hegygazda* fogadta meg.

Kiss Lajos *A szegény emberek élete* című munkájában részletesen bemutatta a szőlőcsőszök tevékenységét, akik szervesen hozzátartoztak a hódmezővásárhelyi szőlőhegyek mindennapjaihoz. Megpróbálta a változásokat is rögzíteni, amelyeket törekedett időben is elhelyezni. Valami miatt azonban a szőlővel beültetett területek, határrészek felsorolásából kihagyta a Tisza árterét, ugyanakkor a nagy múltú szőlőhegyek mellett számon tartotta az újonnan létesített szőlőültetvényeket (*Szőlőhalom, Bercsényi telep* stb.) is. Idősebb emberek,⁴⁹⁹ az első világháborút követően azonban 30–40 év körüli rokkantak töltötték be ezt a munkakört. 1894 előtt a csősz a gazdák eskették fel, majd az esemény a rendőrségen zajlott. Kiss Lajos részletesen beszámolt a bérezésről, melynek összetevői nemcsak időbeli, hanem határrészenkénti eltéréseket mutathattak. A fennálló különbségek az 1940-es években is fennálltak, ami arra utal, hogy meghatározásuk nem egységes módon történhetett. A szőlőcsősz az 1900-as években 300 négyszögöl után 15–20 krajcár, később 400 négyszögölenként 1 pengő 80 fillér díjazásban részesült, amit kiegészített a szőlőbeli kint lakás biztosítása illetve a jószágtartás (sertés, baromfi) lehetősége. A csőszök *bogárhátú kunyhókban* laktak, az 1880-as évektől azonban szoba-konyha-kamra beosztású épületekben éltek, amelyekhez sertésól és kút is kapcsolódott. Az utak mellett termő fű nem minden esetben tartozott az illetményei közé, mivel a szőlősgazdák a termést gyakran értékesítették, a befolyó pénzből pedig a kutakat illetve a csőszházat igyekeztek karbantartani. A csőszök naponta legalább két alkalommal járták körbe a rájuk bízott területet, amelyeket utak választottak el egymástól. A csapásokat éjjel is ellenőrizték, mivel ebben a napszakban is megdézsmálhatták a gallyakat, karókat illetve a veteményeket. A károkozóktól zálogot (kendő, kalap, tarisznya stb.) vehetett, amit a *hegybíró*nak mutatott be. A csőszök szőlőérés idején pásztorokat fogadtak, akiknek a száma 3 és 10 között váltakozhatott. Egy-egy szőlőpásztor 10 holdra felügyelt, ahol Lőrinc naptól (augusztus 10.) szeptember végéig-október közepéig tartózkodott. Rendszerint 70 év körüli idős embe-

⁴⁹⁹ A tisztséget a Kárpát-medence más vidékein is idősebb férfiak vállalták, akik mellett szőlőérés idején a munkájukat segítő személyek is tevékenykedtek. Kecskés P. 1982. 100.

rek vállalkoztak erre a feladatra, akik a seregélyeket *kerepcével* és karikásostorral igyekeztek elriasztani.⁵⁰⁰ Utóbbi jeladásra is szolgált, amennyiben a madarak elkezdtek dézsmálni a termést. Parittyát is készített, amivel a seregélyeket, verebeket és a varjakat próbálta eltávolítani. A *szőlőpásztorok* 100 négyszögöl után egy napi eleséget kaptak, ami kenyérből, lisztből, szalonnából, tarhonyából és sóból tevődött össze. A rendőrkapitány Lőrinc nap után sorra járta a szőlőterületet, ahol feleskette a pásztorokat, akik szőlővel kedveskedtek neki. A csőszök dudával, tülökkel vagy puskával adtak jelt egymásnak illetve a birtokosoknak.⁵⁰¹

A rendelkezésre álló források szerint az ártéri szőlős- és gyümölcsöskertek két *örzetőre* tagolódtak, amelyekben egy-egy csősz teljesített szolgálatot. 1942-ben az ún. *Mártélyi Hullámtéri Hegygazdaságban* az 54 éves Palotás Ferencet illetve a 63 éves Kristó Imrét alkalmazták, akik munkájuk fejében a készpénz mellett természetbeni juttatásokban (búza, árpa) részesültek. Szolgálati idejük 1941. május 1-jétől 1942. április 1-jéig tartott. Az 1940-es évek elején Hódmezővásárhelyen 31 hegyközség illetve *hegygazdaság* keretei között ugyanennyi csősz tevékenykedett, akik különböző összetételű bérezésben részesültek.⁵⁰² Az 1946. és az 1947. évre vonatkozó költség-előirányzatból megtudhatjuk, hogy a hullámtéri *hegyőrök* fizetése őszi illetve tavaszi búzából valamint készpénzből tevődött össze. Az 1948-as esztendőre vonatkozóan az ártérre felfogadott egyik csősz szerződése a hódmezővásárhelyi hegyközség iratai között fennmaradt. Huszka János szolgálati ideje január 1-jétől december 31-ig terjedt. 100 négyszögöl után 2 kg búzát, 1 kg árpát, 1 forint 20 fillért kapott, ami kiegészült az OTI költséggel, valamint a lakóhely biztosítással. A szerződés kimondta azt, hogy a természetbeni járandóságot a szőlősgazdák a napi árfolyamnak megfelelően készpénzben is fizethették. A *hegyőr* számára 1 anyadisznó, 1 kecske és 12 tyúk tartását engedélyezték, amelyek számára zárt helyet kellett biztosítani. Előírták számára azt is, hogy a lakóhelyéhez vezető főútról a havat el kell takarítani, ugyanakkor ellátta a *gazdaság* területén található

⁵⁰⁰ Az őrzés kellékeit rendszerint saját maguk készítették el, amelyek közül a kézi vagy szélkerekes kereplő (*cserregő, röhögő, csattogó*), az ostor, a parittyá, a puszka és a pisztoly érdemel említést. Kecskés P. 1982. 100.

⁵⁰¹ Kiss L. 1981. 245–251.

⁵⁰² CsML HL IV.B. 1405. b. HVT Tan. ir. 1942. 130.

közös javak őrzését illetve a *hegygazda* és a közgyűlés által rábízott feladatokat. Máshol munkát nem vállalhatott, a parcellákat csak a *gazdaság* vezetőjének az engedélyével hagyhatta el. Kötelességei közé tartozott árvíz esetén azoknak a földtulajdonosoknak a szálítása, akik az ártérben szőlőterülettel és gyümölcsösssel rendelkeztek. Megtiltották számára azt, hogy a hullott gyümölcsöt engedély nélküli összegyűjtse. A fel nem derített károkért vagyoniilag felelt. Munkába álláskor az 1894. évi XII. törvénycikkelyben foglalt esküt kellett letennie a városi tanács 8. ügyosztályának vezetője előtt.⁵⁰³

A városi tanács Szentesen a szőlőőrzésre alkalmazott személyek munkakörét már a 18. század folyamán igyekezett meghatározni. A *Szöllő Csöszök Esküvéséből* megtudhatjuk azt, hogy a szőlőpásztor tevékenysége a rábízott kerületben a szőlő- és a gyümölcsstermés, a vetemények, az épületek, a tüzelő és a venyige felügyeletére irányult. Kötelességei közé tartozott a gyanús személyek feljelentése, ugyanakkor tiltották számára a hamis vádat.

A *kis-Tisza-szigeti gazdaság* iratai között négy csöszfogadási szerződést is találhatunk, amelyek az 1946-os, az 1947-es, az 1948-as és az 1949-es közgyűléseken, vagy azokat követően készültek. A szövegek hasonló szerkezeti egységekből épülnek fel, mivel a bevezető rész a szerződéskötés időpontját, időtartalmát, valamint a csösz nevét tartalmazza, amit az évi bér mennyisége, illetve az őt megillető juttatások fajtái, végül pedig a csösz kötelezettségeinek felsorolása követ. A megállapodás a csösz és a *tőkegazda* aláírásával zárul. Járandóságuk *részletenként* egy év időtartamra 8 kilogramm búzát, 2 kéve rőzsét (szőlővenyige) és 1 kilogramm lisztet, vagy e juttatásoknak megfelelő pénzüsszeget foglalt magában. A csöszöket rendszerint több jelentkező közül választották ki az év végi közgyűléseken, amelyeken csak és kizárólag az a személy nyerhette el az állást, aki a tagság teljes bizalmát élvezte. Bármiféle panasz esetén a szerződésben szereplő időtartam letöltését követően új szőlőpásztort választottak, ami 1947-ben be is következett: „... mivel a régi csösz ellen sok panasz merült fel az újra való meg választása ellen töben erélyessen felszoltaltak, akkor az Tőkegazda a 4. Új jelentkező közül Győri Sándor Szentesi Munkás utcza 15. Sz. a. Lakost találván a legmegfelelőbnek az Tőkegazda szavazásra teszi a Csösz választást a

⁵⁰³ CsML HL IX. 501.2. HHi 115.

régi és az új jelölt között és a nagy többség Győri Sándort választotta meg új Csősznek.”⁵⁰⁴ A csősz szolgálati ideje egy év időtartamra szólt, aki munkájáért előre meghatározott bérezésben részesült, ami természetbeli juttatásokból (liszt, búza, venyige) tevődött össze. A szőlőőrzés mellett egyéb teendőket is ellátott, mivel a birtokosok vagyontárgyaira is felügyelt. A gyümölcsök és a szőlő érése idején naponta kétszer került meg a *Kis-Tisza-szigetet*, ahol a botjával minden egyes alkalommal a *kunyhók* elé x jelet rajzolt. Az adott terület tulajdonosa innen tudhatta azt, hogy a szőlőpásztor arra járt. Külön gondot jelentett a csősz számára a *Kis-Tisza-sziget* északi csúcsában működő strand, annak ellenére, hogy a *gazdaság* tiltó táblák elhelyezésével próbálta kiszorítani a fürdőzőket a parcellákról. Olyan eset is előfordult, hogy a strandolók az élő Tisza felől dézsmálták meg a fűtőket. A csősz a *Kis-Oldalon* elhelyezkedő *kunyhóban* lakott, amelyet szolgálati ideje alatt rendben tartott. Az épület kb. 80 centiméter magas földhányáson helyezkedett el, ami megvédte az épületet a kisebb áradások kártételétől. A csőszfogadási szerződések szerint a szőlőpásztor kötelességei között eredetileg nem szerepelt az utak rendbetartása, 1938-ban azonban Szoboszlai Sz. János *tőkegazda* kötelezte arra, hogy a *Kis-Tiszán* átvezető kocsí- illetve gyalogutat gondozza. A *nyúlgáton* elhelyezkedő zsilip kezelését is ellátta.

Szegváron az 1930-as években 3–4 jelentkező közül választották ki a feladatra leginkább alkalmas személyt, aki vadászpuskával is rendelkezett. Nem tartózkodott egész évben az ártérben, mivel a téli hónapokra visszaköltözött a faluba.

⁵⁰⁴ KJM 253.

KOMPOK, ÁTKELŐK

A téma kutatása során nem kerülhetjük meg az ártéri szőlőterületek és a birtokosok lakóhelye közötti kapcsolattartás problematikáját, ami több esetben a természeti környezethez történő alkalmazkodás sajátos formájaként értelmezhető. Bizonyos időszakokban, főként az árvizes periódusokban vagy állandó jelleggel a földtulajdonosoknak meg kellett szervezni azt, hogy miképpen tudják megközelíteni parcelláikat.⁵⁰⁵

A kanyarulatok átvágásának köszönhetően a települések határának egy része a folyó túlsó oldalára került, ami megnehezítette a közlekedést és a teherszállítást. Szentesen a 85/1. számú átmetszés végrehajtását követően a város igyekezett vízi átkelőhelyet kialakítani, mivel szárazföldön már nem lehetett bejutni a *Zsup-szigetre*. Hasonló helyzet állt elő Zentán is, ahol a *Bátka* került a folyó túlsó partjára, azaz a Bánátba.⁵⁰⁶

Az előbb említett két esettől eltekintve áradások idején, meghatározott vízállásnál alkalmi átkelők működtetésére Hódmezővásárhelyen illetve Szentesen a *Kis-Tisza-szigeten* mutatkozott szükség, amelyek biztosították az összeköttetést a szárazon maradt területek

⁵⁰⁵ Ordason a személyszállítás jelentősége főként a famunkák, a gyümölcsérés illetve a kaszálás idején növekedett meg, amikor a falubeliek tömegesen jártak a *Szigetbe*. Ács J. 1999. 179–184.

⁵⁰⁶ Zentán a *Bátka* és a város között mind a mai napig kompjárat működik, amely lehetővé teszi azt, hogy a birtokosok megközelíthessék parcelláikat. Az átkelő használatáért a földtulajdonosok meghatározott pénzösszeget fizettek, amiből nem jutott a vízi közlekedési és teherhordó eszköz rendbehozatalára, emiatt a jármű egy ideig nem üzemelt. A bátkai kompot 2003-ban vonták ki a forgalomból, mivel annyira leromlott az állaga, hogy közlekedésre és teherszállításra alkalmatlanná vált. A jármű a Zentai Földműves-szövetkezet tulajdonát képezte, ám a társulat nem kívánta felújítani, hanem ócska vasként szerette volna értékesíteni. A bátkai földtulajdonosok a képviselőtestület végrehajtó bizottságához fordultak, amely úgy döntött, hogy 2004. májusában a kompot 57 000 dinárért megvásárolja. Az átkelő használata a mintegy 100 zentai birtokos számára nagyon fontos kérdés, mivel Tiszaszentmiklós felé, a Zentát Csókával összekötő hídon keresztül az út sokkal hosszabb, az esőzések miatt pedig sok esetben egy része járhatatlan. Hosszas huzavona után a kompot végül újból működőképes állapotba hozták, így a város és a *Bátka* között ismét helyreállt a kapcsolat. Akad olyan gazda is, aki saját ladikjával szeli át a folyót, amelyet egy *Tomos* típusú motor hajt. Magyar Szó 2005. május 13.; Hét Nap 2005. november 11. (internetes változat)

és a töltések között. Üzemeltetésüket a szeszélyes, sok esetben teljes mértékben kiszámíthatatlan vízjárás miatt szervezték meg, mivel a szőlővel és gyümölcsfákkal betelepített területekről magassági elhelyezkedésük miatt hamarabb levonult az áradás vagy el sem öntötte azokat. A gyorsabb ütemben felszáradó parcellákon korábban elkezdődhetek a mezőgazdasági munkák, de előfordulhatott olyan eset is, amikor szőlő vagy gyümölcs érése idején vált nélkülözhetetlenné az átkelő működtetése azért, hogy a birtokosok be tudják takarítani a termést.

A folyókon történő átkelésnek többféle technikája ismeretes, amelyek közül legegyszerűbb a gázlok használata. A mozgó átkelőket a *hidas* szó jelölte, napjainkban azonban a komp kifejezés vette át a helyét. Olyan vízi járművet jelöl, amely a folyón keresztül emberek, állatok és különböző áruk átvitelére szolgál. A hosszához viszonyítva nagyobb szélességgel rendelkezik, mint a többi eszköz (hajó, csónak), amiből az következik, hogy hosszirányú közlekedésre és teherszállításra nem igazán alkalmas.⁵⁰⁷ A komp a Dél-Alföldön emberek, szekerek szállítására szolgált, a *csámeszt* viszont széna, gabona és egyéb termények hordására használták. Amíg előbbi téglalap, addig utóbbi négyszög vagy trapéz formát mutatott.⁵⁰⁸ Bencsik János kutatásai során arra próbálta felhívni a figyelmet, hogy az átkeléshez a megfelelő jármű mellett egyéb feltételeknek is teljesülniük kellett, amelyek közül a révhez vezető, megfelelő minőségű gyalog- vagy szekérút, valamint a közlekedést és a teherszállítást biztosító partszakasz érdemel említést.⁵⁰⁹ A helyben élő lakosság rendszeres átkelési igényét azok a révek biztosították, amelyek nem közlekedési utak forgalmát szolgálták. Nem ígértek számottevő jövedelmet, de fent kellett azokat tartani.

A rév kifejezést tágabb értelemben használatos, mivel magában foglalja mindazokat a berendezéseket és eszközöket (kifeszített kö-

⁵⁰⁷ Szilágyi Miklós 2004-ben megjelent írásában utalt arra, hogy a folyami átkelés kérdéskörét meglehetősen mostohán kezelte a hazai néprajzi kutatás, habár az elmúlt évtizedekben a tárgykörben számos rövidebb-hosszabb lélegzetű írás látott napvilágot. Szilágyi M. 2004. 19–31.; Tóth F. 1977. 25–64.; Bárh J. 1978. 97–142.; Szabó L. 1985. 53–70., 2000. 203–214.; Bencsik János 1986. 143–153.; Havassy P. 1994. 39–51.; Bellon T. 1998.; Szikszai M. 2000a. 173–202., 2000b. 409–432.; Rokay P. 2000. 159–171.; Dankó I. 2001. 465–474.

⁵⁰⁸ Szabó L. 2000. 205.

⁵⁰⁹ Bencsik J. 1986. 145.

tél, lejárók stb.), amelyek az átkeléshez szükségesek, a ki- és a bera-
kodást szolgálják.⁵¹⁰

Szentesen az ún. *Külső Árterek* felosztása idején már felmerült az új birtokrészek megközelítésének a problémája. Mindkét területre eleinte csak valamilyen vízi jármű segítségével lehetett eljutni, mivel a *Zsup-szigetet* a szabályozások során kialakított új meder, a *Kis-Tisza-szigetet* viszont a *Kis-Tisza* választotta el a várostól. A Tisza menti uradalmak területén a 19. század végén alakultak ki hasonló típusú, magánközlekedésre szolgáló révek, amelyek a folyó kanyarulatainak átvágása során a másik oldalra kerülő területekkel biztosították az összeköttetést. Ezek az átkelők a távolsági forgalomban nem játszottak szerepet, a különböző birtokrészek egymás közti kapcsolatát szolgálták.⁵¹¹

A *Zsup-sziget* és a város közötti zavartalan átkelés megszervezését elősegítette az, hogy a Helytartótanács Szentest kártalanította a 85/1-es átmetszés munkálatai során elfoglalt mintegy 31 kat. holdnyi területért, valamint hozzájárult egy kompjárat felállításához, kezeléséhez és fenntartásához. A 12 000 forintba rúgó összeget azonban az előjáróság nem kapta meg, mivel a pénzt a város egyéb adósságainak a törlesztésére fordították, vagyis átutalták a földterhermentesítési alap számára. Az 1864-es év folyamán a város több-

⁵¹⁰ A rév-, az út- és a hídvamok a nemesi birtok tulajdonával összekötött kisebb királyi haszonvételek közé tartoztak. Használatukat újabban az 1890. évi I. tc. szabályozta, amely előírta azt, hogy létrehozásuk és működtetésük hatósági engedélyhez kötött. Minden közhasználatra szánt révet, hajóhidat a forgalomba helyezés előtt az elsőfokú hatóság és az államépítészeti hivatal megbízottjának a részvételével vizsgálat alá vettek. Ha nem találtak hiányosságot, akkor megadták az engedélyt a működésre. Szikszai M. 2000. 173–175.

⁵¹¹ Szentesen a 19. század második felében létrejövő átkelő mellett más révek is működtek, amelyek sok esetben több évszázados múltra tekinthetnek vissza. A Csongrád–Szentek közúti hídtól délre üzemelő *böldi rév* már a középkorban is jelentős forgalmat bonyolított le, mivel ezen a helyen a folyót fontos útvonalak keresztezték, amelyek Szentek határában ágaztak el Arad és Csanád felé. I. Géza a garamszentbenedeki apátságnak adományozta, majd a 19. század folyamán egy ideig a Károlyiak tulajdonába került. Jelentőségét bizonyítja az a körülmény, hogy a Rákóczi szabadságharc idején a császári csapatok a révnél hidat vertek, a 20. század elején a közúti híd megépülése után azonban elveszítette jelentőségét. Átkelő működött a Körösön is, amely a bökényi határrésszel kötötte össze a várost. Alkalmanként a Kórógyon és a Vekeren is közlekedtek kompok, ám ezekről a járművekről meglehetősen kevés információval rendelkezünk. Szikszai M. 2000. 185.; Nyíri A. 1948. 70–71.

szőr tárgyalt a komp létesítéséről, valamint az ehhez történő hozzájárulás mértékéről.⁵¹² A kezdeti nehézségek ellenére a *zsup-szigeti* kompjárat 1876-tól kezdett működni, melynek elsődleges szerepe arra irányult, hogy a Tisza túlsó oldalára került terület és a város között az állandó kapcsolatot biztosítsa.

Haszonbérlok, révészek

A *Zsup-szigetnél* az első révész 1876. december 12-én állt munkába, aki az átkelést a korábban a bökényi átjárónál használt kisméretű komppal biztosította. Hajdú Ferencet a város egy év időtartamra fogadta fel 100 forint fizetés fejében, amelyet a pénztárból havi részletekben utaltak ki számára. A révész nemcsak a *Zsup-szigeti* birtokosokat szállította át a Tiszán, hanem a kötelességei közé tartozott a jármű rendben tartása, javítása is. A kompot télen védett helyre vontatta azért, hogy a jég ne tehessen kárt benne. Az egy év időtartamra szóló szerződés leteltével Hajdú Ferenc nem vállalta tovább a megbízatást, ezért a tisztséget 1878-tól Harsányi Nagy János látta el, aki az egyetlen jelentkező volt a több alkalommal kihirdetett felhívásra.⁵¹³ A város a *zsup-szigeti* révészekkel szerződést kötött, amelyben pontosan rögzítették a kompot működtető személy jogait és kötelességeit.

A város az átkelő üzemeltetését alkalmanként meghatározott időtartamra bérbe adta. A jelentkezők számára a fő jövedelmet az átjáró mellett fekvő, fűzvesszővel benőtt terület, valamint 3–4 kat. holdnyi ártéri kaszáló jelentette. A révészek vagy a haszonbérlok a vesszőt rendszerint a helyi kosárfonóknak adták el, akik az 1940-es évek végén egy négyszögöl után 80 fillért fizettek. A fűzfákat minden évben *csonkolták*, azaz visszavágták. Miután a vesszőről lehúzták a héját, a nyersanyagot a későbbi feldolgozás szempontjait figyelembe véve osztályozták. Amíg a szántóföldön kukoricát és burgonyát termeltek, addig a révház mögötti magasabb térségen szilvafák tenyésztek. Termésükből lekvárt, a hullott gyümölcsből viszont pálinkát főztek. A réten teheneket legeltettek, melyek számára egy nádtető, nyitott

⁵¹² CsML SzL V.B. 145. a. 5.6 10. SZVT Tjgyk. 1864. 312., 348., 381., 1041.; 1865. 481., 1870. 1090., 1133.

⁵¹³ CsML SzL V.B. 173. b. 28. SZVT Tan. ir. 1878. 241.

istállót építettek. A téli tüzelőt az uszadékfa biztosította, amelyet a folyó sodort magával. Halat is fogtak, de ezt a tevékenységet tiltották számukra, mivel a halászati jogot nem ők gyakorolták. Rendszeresen ittak a Tiszából, melynek vizét nem hagyták leülepedni. Ha a folyó közepén jártak, akkor a *szapollyal*⁵¹⁴ merítették, amit ebben az esetben ivóeszközként használtak.

Az átkelés a birtokosok számára ingyenes volt, csak azok fizettek a révnél, akik nem rendelkeztek a *Zsup-szigetben* földterülettel. Különösen vásárok idején nőtt meg a forgalom, amikor a környékbeliek a Tiszán eladásra szánt jószágokkal keltek át. A tarifa gyalogos személyként, egy illetve két lóval vontatott kocsiként változott. A bevétel 25%-át engedték át a városnak.

Az árverést rendszerint a szerződésben megjelölt időpont előtt bonyolították le. A feltételeket már korábban összeállították, azaz meghatározták a bérbeadó és a haszonbéres jogait és kötelességeit. A vállalkozó kedvű személyek száma 4 és 7 között váltakozott, akik közül az átkelő üzemeltetésére rendszerint a legnagyobb összeget ígérő nyerte el a lehetőséget. Az 1924-ben tartott nyilvános árverésen a város hét személy közül az 510 aranykorona haszonbért licitáló Magyar Mihállyal kötött szerződést. A jegyzőkönyv szerint a kikiáltási ár 60 koronáról indult, ami az árverés során 500 korona fölé emelkedett.⁵¹⁵ Olyan eset is előfordulhatott, amikor a város a bérletet nem a legtöbbet ígérő személynek adta oda. 1945 augusztusában Donka József 41,5 mázsa búza bérleti díjjal próbálkozott, ám a megállapodást a tanács később nem hagyta jóvá, mivel a bérlő korábban többször is fizetési nehézségekkel küzdött. A szerződéseket 1921 és 1933 között 3, 1933-tól 1951-ig pedig 6 év időtartamra kötötték. A haszonbérlet rendszerint november elsején kezdődött, és a megállapodásban meghatározott évben október 31-én járt le. Előfordulhatott, hogy a bérlő az időtartamot különböző okok miatt nem töltötte ki. 1921-ben Kanász Nagy Imre⁵¹⁶ egy év elteltével nem vállalta tovább az üzemeltetést, akinek a helyét 1924. december 31-ig, a haszonbérlet lejártáig Kiss Sándor vette át.

⁵¹⁴ A rendszerint fából készített munkaeszköz lapát formájú, amely a kisebb vízi járművekből a csapadékvíz eltávolítását szolgálja.

⁵¹⁵ CsML SzL V.B 171. a. 52. SzVK Kjgyk. 1924. 255.

⁵¹⁶ A kompot gyakran a Kanász jelzővel is illették, mivel a nagyobb földterülettel rendelkező család bizonyos ideig az átkelőt is üzemeltette.

A haszonbérleti díjakat az esetek többségében a város pénzben határozta meg, az 1920-as évek elején és a második világháborút követő években azonban terményben állapították meg. Az összeget a bérlők negyed- vagy féléves részletekben fizették be a pénztárba, késedelem esetén 8% kamatot számoltak fel. Olyan eset is előfordult, amikor a haszonbérlő nem tudta törleszteni a bérleti díjat. Donka József 1941-ben kérvényt nyújtott be a közgyűléshez azért, hogy a város engedje el a haszonbér 75%-át, mert az árvizek miatt a szerződésben szereplő területeken vessző- és szénatermással nem számolhatott. Jóságot sem nevelhetett, a vízjárás miatt viszont a kompot sem tudta üzemeltetni. A közgyűlés figyelembe vette a bérlő által felsorakoztatott indokokat, és úgy döntött, hogy elengedi a haszonbér $\frac{3}{4}$ -ét.⁵¹⁷

A haszonbérlő feladata nemcsak a birtokosok ingyenes szállítása volt, hanem a komp és felszereléseinek a karbantartása, a lejárók rögzítése, nyesése, valamint az ehhez szükséges munkaerő biztosítása is a kötelességei közé tartozott.⁵¹⁸ A járművet jégzajlás és vihar idején arra megfelelő helyen kötötték ki, ahol nem érhetne károsodás. A komp javítása a várost terhelte abban az esetben, amennyiben a kárt nem a haszonbérlő gondatlansága okozta. A jármű üzemeltetését a haszonbérlő személyesen vagy fogadott révessel bonyolította le. Ha erre nem mutatott hajlandóságot, akkor a bérlő költségére a város egy hozzáértő személyt alkalmazott. A szerződések rögzítették a földterületek hasznosítására vonatkozó előírásokat is, amelyek értelmében a bérlő a vesszőt levághatta, a gyökereket viszont nem áshatta ki. A szerződések kikötötték azt, hogy a haszonbérletet tilos átruházni más személyre. Azt is kimondták, hogyha a haszonbéres bármelyik kötelezettségét nem teljesíti, akkor a városnak a megállapodást jogában áll felmondania.

A kompot az 1880-as években Kanász Nagy Sándor működtette, aki a *Zsup-szigetben* jelentős területtel rendelkezett, de a közeli *Labodárban* is bérelt uradalmi földet. 1889-ben panasz merült fel az átkelő üzemeltetésével kapcsolatban, amit a birtokosok a következő módon igyekeztek megfogalmazni: „Alol irtak a szentesi 85 I szá-

⁵¹⁷ CsML SzL V.B 171. a. 69. SzVK Kgyk. 1941. 231

⁵¹⁸ A Kanász Nagy Imrével 1921-ben kötött haszonbérleti szerződés szerint a komplejárók tisztítása a város feladata volt, a bérlőnek csak a rőzse biztosításáról és a munkaerő helyszínre szállításáról kellett gondoskodnia.

mú Zsup szigetbéli birtokosság meg bizásából alázatos kerelemmel járulunk Szentés város Tekintetes tanácsához hogy az otani közlekedést, vagy vizen levő átkelést a birtokosság részére telyes év leforgása fent tartani (tartatni) méltóztasék; anyivalis inkább mivel jelenlegi komp (jármű) Kanász Sándornak felügyeletére van bizva ki is az járművet nem csak mint azt Szentés városa a Zsup sziget részére készítetete ot használja, hanem azt legtöbb időbe bérelt uradalmi földéhez ugy nevezet Labodár szigethez viszi és ot tartja, ez által az érdekeltség mintegy kizáratot földjének használatától.”⁵¹⁹

Az átkelőt 1893. május 1-jétől november közepéig László Antal halász üzemeltette havi 10 forintért, mivel a másik jelentkező, Dósai Ignác túl magas bérért, havonta 23 forintért mutatott hajlandóságot a feladatkör betöltésére.⁵²⁰ 1920-ban a város Aradi János révész javadalmát megvonta, a kompot pedig a *bökényi* átkelőhöz szállíttatta, éppen ezért a birtokosok nem tudták megközelíteni földterületeiket. A felgyői uradalom ugyanakkor nem járult hozzá ahhoz, hogy az érintettek a birtokain közlekedjenek, Csongrád felől a gátat pedig csak száraz időben lehetett használni. A gazdák panaszt emeltek, és kérték a komp üzemeltetőjét, azaz Szentés városát arra, hogy biztosítsa számukra a zavartalan átkelést. A város végül Kanász Nagy Bálinttól vásárolt egy kisméretű kompot, amelyet a *Bökénybe* szállított jármű alkatrészeinek a felhasználásával annyira megnagyobbítottak, hogy három lovas kocsi befogadására is alkalmasnak bizonyult.⁵²¹ 1921. szeptember elejétől Kanász Nagy Imre üzemeltette a kompot, akinek a kötelességei közé tartozott a birtokosok szállítása, a jármű és alkatrészeinek a karbantartása. Amíg áradás és apadás idején a komplejáró tisztítását és karbantartását a város végezte el, addig a rőzsét a haszonbérelő biztosította. Kanász Nagy Imre a szerződésben meghatározott három évet nem töltötte ki, ugyanis a kompot 1922. december elsejétől 1924. december 31-ig Kiss Sándor bérelte, akinek évente haszonbér gyanánt három métermázsza tisztán rostált, jó minőségű búzát fizetett. A szerződésben meghatározott időszakot követően a város árverést tartott, amire hét érdeklődő jelentkezett. A komp és a mellette elterülő, *suhával* benőtt terület haszonbérletének kikiáltási ára 60 aranykorona volt. A résztvevők közül Ma-

⁵¹⁹ CsML SzL V.B. 173. b. 58. SZVT Tan. ir. 1889. 538.

⁵²⁰ CsML SzL V.B. 173. b. 69. SZVT Tan. ir. 1893. 1794.

⁵²¹ CsML SzL V.B 171. a. 49. SZVK Kgyk. 1921.177.

gyar Mihály ígerte a legnagyobb összeget, azaz 510 aranykoronát.⁵²² 1927. november elsejétől a *zsup-szigeti* kompot hat évig, azaz 1933. október 31-ig Csonka István üzemeltette, aki évenként 210 pengő haszonbért fizetett a városnak.⁵²³ 1933. november elsejétől 1939. október 31-ig évi 360 pengő haszonbér fejében Balogh Szabó Lajos működtette az átkelőt.⁵²⁴ A szerződés letelte után a város árverést tartott, amelyen Donka József ígerte a legnagyobb összeget, évi 345 pengőt.⁵²⁵ Mivel 1945. október 31-én a szerződés lejárt, ezért augusztus 7-én újabb árverésre került sor, amelyen a korábbi haszonbérllő 41 és fél mázsa búza haszonbér fejében ismét elvállalta a komp üzemeltetését. Augusztus 16-án a városi tanács azonban nem hagyta jóvá az eredményt, mert a *zsup-szigeti* birtokosok ajánlatát fogadta el, ami 17 mázsa búzát foglalt magában. A megállapodás értelmében Urbán Ferenc, Rácz Ferenc és Szücs János két révészt, Dósai Molnár Vilmost és Szarvas Pétert alkalmazta a komp kezelésére. 1946-ban a helyi birtokosok újabb kérvényt nyújtottak be a városhoz azért, hogy a haszonbérletet ruházzák át Sipos Sándor szentesi lakosra, aki apósával együtt látta volna el a munkakört. A képviselőtestület elfogadta a tanács javaslatát, 1947. január elsejétől pedig az új haszonbérllő működtette a kompot.⁵²⁶ 1949-ben a város a járművet nyilvános árverésen kívánta értékesíteni. A *zsup-szigeti* birtokosok a feltételeket nem fogadták el, ám június 28-án Sipos Sándor és Nagy Antal azzal a beadvánnyal fordult a polgármesterhez, hogy szívesen elvállalnák az átkelőhely üzemeltetését. Ezt követően a város a kompot minden tartozékával együtt örök használatra átengedte a kérelmezőknek, akik nem fizettek haszonbért, ám jármű üzemeltetéséről és karbantartásáról is gondoskodniuk kellett.⁵²⁷ 1953. január elsejétől a város a kompot ismét házi kezelésbe vette,⁵²⁸ amelyet a birtokosok az 1952-ben meghatározott díjtételek feléért vehették igénybe, az állami gazdaságok, gépállomások és a termelőcsoportok pedig az egyéni szerződésekben meghatározott kedvezményekben

⁵²² CsML SzL V.B 171. a. 52. SzVK Kgyk. 1924. 255.

⁵²³ CsML SzL V.B 171. a. 55. SzVK Kgyk. 1927. 186.

⁵²⁴ CsML SzL V.B 171. a. 61. SzVK Kgyk. 1933. 219.

⁵²⁵ CsML SzL V.B 171. a. 67. SzVK Kgyk. 1939. 253.

⁵²⁶ CsML SZL XXII. 101. SzVK Kgyk. 1946. 197.

⁵²⁷ CsML SZL XXII. 101. SzVKKgyk. 1949. 140.

⁵²⁸ CsML SZL XXIII. 3. Vbj. 1952. június 14.

részesültek.⁵²⁹ 1966-ban a város a járművet a Csongrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának a rendelkezésére bocsajtotta. A döntést a következőkkel indokolták: „A kompjárat a helységek közötti forgalom lebonyolítására nem alkalmas, mivel a Zsup szigetben a terepadottságok miatt járműközlekedésre alkalmas út gazdaságosan nem létesíthető. De nem alkalmas a folyó meder megfelelő bejárat kiképzésére sem, mivel az meredek, a víz újra feltölti a kiképzett lejárót. A komp üzemeltetése ezen a helyen a népgazdaságnak nagy kiadást jelent. Az eddigi forgalmi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a zsupszigeti tulajdonosok csak gyalogátkeléskor veszik igénybe a révátkelőhelyet, nagy járművekkel a hidon át közlekednek.”⁵³⁰

A rév és felszerelései

A révhez tartoztak a szállítás nagy részét lebonyolító vízi járművön kívül mindazon felszerelések és berendezések, amelyek az utasok gyors és biztonságos átvitelét szolgálták. A legfontosabb és egyben a legnagyobb méretű közlekedési eszköz maga a komp volt, amely a folyó két partja között biztosította az összeköttetést. Az azonos funkciót betöltő vízi járművekhez hasonlóan széles, lapos fenekű, sekély merülésű vízi alkalmatosságnak számított. Többek között az 1890. évi I. t.c. szigorú rendszabályainak köszönhető az, hogy a kutatás során hasznosíthattam az illetékes hatóságok által az ellenőrzések során készített dokumentumokat. A 85/1-es számú átmetzésnél 1876-ban létesített átkelőnél üzembe helyezett kompról már 1878-ban részletes felmérést készítettek: „A komp hossza 15,17 m. szélessége pedig 4,10 m. A komp allja tölgy-, fölül pedig fenyőfa, a komp padlatja teljesen be van 49 fenyőfa palincscsal⁵³¹ padolva, ezeken kívül 3 db palincs van hozzáadva. A komp két ormán van 2-2, összesen 4 vaskarika, 2 facsiga s vaspálcza tarton vaspálczákkal; 4 kabafa s 2 nyakvas A komphoz tartozik 2 zsámoly van benne 10 db 3,79 m. hosszú 26 cm. Széles, 7 mm. Vastag fenyőfa palincs, 8 allgerenda, 2 fejgerenda, hossza 3,79 m. szélessége pedig 2,21 m. Tartozik a komphoz egy 10 m. hosszú ócska komp kötél, egy falapát.

⁵²⁹ CsML SZL XXIII.3. Vbj. 1953. szeptember 12.

⁵³⁰ CsML SzL XXIII. 19. Vbj. 1966. II. félév. 256.

⁵³¹ Deszka értelemben használatos kifejezés.

Négy db 5,69 m hosszú új kompötél, 2 füzfakaró.”⁵³² 1881-ben a város új jármű készítésére kényszerült. A felhívásra 8 csongrádi és egy helybeli lakos jelentkezett, akik közül Mészáros Gábor ajánlatát fogadták el, amely 449 forint 48 krajcár költséggel számolt. A kompot csongrádi supermester⁵³³ a következő technikával és anyagok felhasználásával készítette el:

„1^{ször} a feneke és az oldal also része 2, két czolos kemény fa deszkából az oldal felső része az az a Bálvány pedig 3, czolos kemény fa deszkából

2^{czor} a Burkonyok⁵³⁴ vastagsága pedig 4^{és} ½, 5^{és} ½ czolosok és a sarkajit pedig öt vagy hatos ráfvasbol készült kötések mind egyik végétől a Burkonyoknak négy sorf fal össze sorffolva, szinte két órtöke 7, és 70, czolosak Keményfából

3^{czor} a belsőrészt lepaloza 2^{és} ½ czolos fenyőfadeszkával, és az oldalat bedeszkázni egy czol fenyőfadeszkával, és két karfával, négy evedzővel es egy Kormányal együtt bekátrányozva az összes munkabér 449 f. 48 kr.”⁵³⁵

A zsupi átjárónál 1876 és 1966 között többféle jármű biztosította a közlekedést, amelyek igen gyakran javításra szorultak. Jó néhányszor előfordult az, hogy a szerkezet teljesen tönkrement, a város pedig új kompot csináltatott. Amíg a járművek hossza 11–15, addig szélességük 3–5 méter között váltakozott. A komp fenék- és oldaldeszkázata tölgyből készült, mivel e faféleség jól bírta a vizet. Erre a célra fenyőt nem szívesen használták fel, ám a padozat illetve a jármű hosszanti oldalán elhelyezkedő korlátok és a két sorompó kialakítására már alkalmasnak bizonyult. A rév egyik legfontosabb tartozéka a kompötél volt, amelyet a folyó két partja között feszítettek ki. Amíg az acélsodronyból készült, 220–240 méter hosszú kötelet a *Zsup-sziget* felől egy földbe ásott fenyőfaoszlophoz vagy egy

⁵³² CsML SzL V.B. 173. b. 37. SZVT Tan. ir. 1878. 442.

⁵³³ A hajóácsokat forrásaink a 18. század elejétől gyakran említik *schupper* vagy *schupper* néven, amelyet a szakirodalom a ’tömni’ jelentésű *schoppen* német mesterműszóból eredeztet. A hajódeszkák közének mohával való tömítése ugyanis a fahajóépítésnek fontos, elmaradhatatlan munkafázisa. Más vélemény szerint a *super* elnevezés a ’bárdol, farag, deszkát behasogat’ jelentésű *schuppen* igéből származik. Juhász A. 1962. 117–146.; 1991. 448.

⁵³⁴ Nyíri Antal szerint a kifejezés a hajók, *dereglyék* és kompok bordázatára vonatkozott. Nyíri A. 1948. 87.

⁵³⁵ CsML SzL V.B. 173. b. 37. SZVT Tan. ir. 1881. 425.

terebélyes fához rögzítették, addig a szentesi oldalon hosszú vasrúd segítségével a betonozott *kobúrára*⁵³⁶ illetve a *száraztekerő* dobjára tekerték fel.⁵³⁷ Ha a komp útvonalát hajók vagy uszályok kereszteszték, akkor a révészek leeresztették a kötelet.

Az átkelés a kifeszített kompötél mentén történt.⁵³⁸ A folyón a járművet az ún. *kötélhúzó fa* segítségével húzták át, amelyen a drótkötél számára bevágásokat alakítottak ki. A komp két sarkán elhelyezkedő láncot *farláncnak* hívták, amelyek csigák segítségével kapcsolódtak a kompötélhez. Átkeléskor a *farláncokat* igyekeztek úgy beállítani, hogy a jármű hegyes szöget zárjon be a kötéllel. Ez lehetővé tette azt, hogy a víz sodrása átjuttassa a szerkezetet a másik partra. Kikötéskor a kompot a *farlánc* szabályozásával irányították a *zámolyhoz*, majd a kikötőláncokkal rögzítették. A közlekedés biztosításában fontos szerepet játszott az átkelőhöz vezető útszakasz, azaz a *rampa*,⁵³⁹ melynek tisztítását 1924-ig a város végezte, később viszont a haszonbérllő kötelességei közé tartozott. A folyó által lera-kott hordalékot a lejáróról akkor takarították el, amikor az apadás hirtelen következett be. Ha az iszapot hagyták megszáradni, akkor nehéz munka árán csak csákánnyal lehetett eltávolítani. A kocsik, szekerek a deszkából összeállított *zámolyon* juthattak fel a kompra, amelyet a révész a vízállás változásához igazodva állított be.

⁵³⁶ Nyíri Antal munkájában nem fordul elő a kifejezés, ám a levéltári forrásokban gyakran megtalálható. Nyíri szerint a kompötélet *tekerőre* csévelték fel, ami a következő részekből tevődött össze: *ködök, duda, hajtófa*. A Tisza Szolnok megyei szakaszán a *bubora* vagy *száraztekerő* elnevezést használták. Nyíri A. 1948. 73.; Szabó L. 2000. 210.

⁵³⁷ A Tisza Szolnok megyei szakaszán a révházak mellett mélyen a földbe süllyesztve, bebetonozva állt a *bubora*, amelyet hatalmas rudakkal forgattak, és a dobjára tekerték fel a drótkötelet. Szabó L. 2000. 210.

⁵³⁸ Előfordult olyan eset is, amikor a kompötél elszakadt és a közlekedés szünetelt: „Előadó az ügy ismertetésére előadja, miszerint a zsupi révben fentartott kompközlekedés a kompötél elszakadása miatt szünetel. Kanász Nagy Imre és társai zsupszigeti birtokosok a komp közlekedés felvételét kérték. A komp közlekedés felvétele csak azon esetben eszközölhető, ha a már teljesen megrozsdásodott és a forgalom fentartásához teljesen hasznavehetetlen sodronykötél helyett új sodrony kötelet szerezzen be a város. Egy 21m/m vastagságú, 220 fnt. Hosszú sodronykötél 3400 koronába kerül.” CsML SzL V.B 171. a. 46. SzVK Kjgyk. 1917. 76.

⁵³⁹ A Tisza Szolnok megyei szakaszán a révhez vezető utat *rampának* vagy *járásnak* nevezték, amelyet a község vagy a révtulajdonos, révbérllő tartott karban. Szabó L. 2000. 208.

A komphoz két *vágóvezető* tartozott, amelyekkel a szerkezetet a kötél elszakadása esetén is irányítani lehetett. Hirtelen apadáskor a komp gyakran megfeneklett, amikor a járművet csak nagy erőfeszítés árán, lovak segítségével tudták a szárazulatról levontatni. Éjszakára a kompot viharlámpával világították ki, a kötelet pedig leeresztették. Magas vízállás illetve kis forgalom esetén a 14 méter hosszú *nagyladikot* használták, ami 6–8 ember szállítására bizonyult alkalmasnak. A kisebb méretű *halászladikot* rendszerint akkor vették igénybe, amikor a víz elöntötte a hullámteret. Mivel kevés hely állt rendelkezésre, ezért a nagyobb méretű járművekkel a fák között nem lehetett közlekedni. Amíg a *nagyladik vágóvezetőit* az utasok kezelték, addig a révész a jármű irányításával foglalatoskodott.

A közlekedés télen sem szünetelt, hiszen a folyó befagyását követően szalmával, illetve vízzel hizlalták a jeget, amelyen keresztül az utasokat a révész egy hosszú *vezérrúd* segítségével vezette át. Télen a kompot és a ladikokat egy előre kijelölt helyen kötötték ki, ahol megakadályozhatták azt, hogy a jégtáblák kárt tegyenek a járművekben.

A kompok vízből kilátszó részeit minden évben kátránnyal kenték be, a *palincso*kat felszedték, a beszivárgó esővizet pedig kimerték. A *zsup-szigeti* átkelőnél az 1930-as években a révészek egy fából összeállított *bódében* laktak, az 1940-es évek elején viszont a város egy révházat épített. A felső szint falazata vályogból készült, alul ezzel szemben istállót alakítottak ki, ahol tehenet, disznót tarthattak. A 2000. évi árvíz idején az épület felső része összeomlott, mivel a földfalazat teljesen átázott, ezért nem bírta tovább a tető súlyát.

A Szentés határában működő kompokat a magyar királyi államépítészeti hivatal képviselőjével együtt a város rendőrkapitánya minden évben alaposan megvizsgálta, aki a helyszíni szemle során a tapasztalt hiányosságokról, rendellenességekről a polgármesternek jelentést tett. 1905. július 8-án a révháznál a következő beszámoló készült: „A komp jó állapotban van, csak középen a csiga felőli oldal deszkaburkolat mintegy 1. m. hosszban elkorhadva van.- Bemerülési vonal a kompon nincs megfestve. – A felszerelésből hiányzik a horgony; nem mutattatott fel forgalomba helyezési engedély- okirat, sem a hatósági hordképességi bizonylat – Lámpa sem a kompon. Sem a rév parton nincs. Sodronykötele 13m/m. átmérőjű, holott a szabályrendelet 25m/m-t ír elő. – A lejáró rossz állapotban van, az alacsony vízállás folytán a balparton ez időszerint teljesen haszna-

vehetetlen. A lejárók előtt elzáró sorompók nincsenek, a balparton a sodronykikötő oszlop nincs felállítva. A mentőcsónak megfelelő, bemezőési vonal azon sincs megfestve.”⁵⁴⁰

Az *Alsó-Tisza mentén* az állandó jelleggel működő *zsup-szigeti* és bátkai kompjárat mellett időszakosan, főként az áradások idején alkalmi átkelő is üzemelt, ahol az összeköttetést kisebb méretű vízi járművek, rendszerint *ladikok* vagy *dereglyék* biztosították.

A szentesi *kis-Tisza-szigeti gazdaság* kiadásainak jelentős hányadát képezhették a *ladik* javítási munkálatai, amelyek rendszerint a karbantartáshoz szükséges kátrány beszerzésére, az evezők készítésére és vasalására, valamint a faanyag vásárlásra irányultak. 1943-ban új járművet csináltattak, ami a következő költségekkel járt együtt:

„A csolnak építéséhez kiadások	
Kátrány	14.72
Faanyag csolnak építés	42 98
Tölgyfa burkolat	25 09
Kemény Fa iszkába ⁵⁴¹	15 32
Kemény Fa iszkába	15 76
Csolnak szám festés	2 00
Csolnak csináltatás	100 00
Török Lajos csolnak deszka	5 00” ⁵⁴²

Az 1951. évi közgyűlésről készült feljegyzés részletesen beszámol a *ladik* karbantartásához feltétlenül szükséges munkafolyamatokról is: „Az elmúlt esztendő első legsürgősebb tennivalója csónakunk kijavítása volt. Több irányban érdeklődtünk, hogy a javítást miként hajthatnánk végre míg végül is arra a megállapításra jutottunk, hogy legelőnyösebb ha magunk egyénileg kijavítjuk, ha természetesen a munkadíj megtérítése mellett – ami meg is történt. – A csónak közeit rendesen kipucultuk, a nyílásokat zsákokkal és bitaminnal

⁵⁴⁰ CsML SzL V.B. 173. b. SZVT Tan. ir. 1905. 371.

⁵⁴¹ Bálint Sándor szerint a kifejezés a hajóépítésnél használatos vaskapocsra utal, amit átlósan meghajlítottak, és két hegyes végét verték a hajó oldalába. Nyíri Antal munkájában kétágú vasszeg értelemben fordul elő, amellyel összeszorították a mohával megvarrt, *cínvesszővel* borított *fenék-* és *mederdeszkákat*. Bálint S. 1957. I. 645.; Nyíri A. 1948. 93.

⁵⁴² Az összegek pengőben értendők. KJM 253.

tömitettük általában olyan mérvű javítást végeztünk, mely jó időre biztosítja annak használhatóságát.”⁵⁴³

A gazdatársulás iratanyagában az 1900-as években gyakran fel-tűnik a *csámesz* megnevezés, ami a *ladiknál* nagyobb méretű, széles, lapos mindkét végén tompa, csekély merülésű közlekedési eszközt jelölhetett.⁵⁴⁴ A *dereglye* elnevezés⁵⁴⁵ olyan lapos fenekű, mindkét végén csapott, alacsony építésű vízi járműre vonatkozhatott, amelyet főleg teherszállításra használtak.⁵⁴⁶ Mérete változó volt, rendszerint a szállítandó teherhez igazodott: 2–4 méter széles, 6–8, sőt 20 méter hosszú is lehetett.⁵⁴⁷ A forrásokban az 1940-es évektől már csak a *ladik*⁵⁴⁸ elnevezés szerepel, amelyen a kisebb-nagyobb javításokat a csongrádi hajóácsok végezték el.⁵⁴⁹

Az 1960-as években árvizek idején a csősz meghatározott idő-pontban, reggel 7 illetve 8 órakor, délután viszont 4 órakor szállította a földbirtokosokat a töltés és a *Kis-Tisza-sziget* között. Olyan esztendő is számon tartanak, amikor a *ladik* előtt a jeget törték azért, hogy a parcellákat megközelíthessék.

Az emlékezet szerint a *gazdaság* két vízi járművel is rendelkezett, amelyek közül a *nagyladikot* főleg teherhordásra használták, személyszállításra viszont a kisebb méretű bizonyult alkalmasnak. Amíg a csősz a vízi járművet irányította, addig a birtokosok az evezésben működtek közre.⁵⁵⁰ Előfordult olyan eset is, amikor a *hegyőr* megvá-

⁵⁴³ KJM 253.

⁵⁴⁴ Bálint S. 1977. 45.; Paládi-Kovács A. 1977. 451.

⁵⁴⁵ Bálint Sándor szerint olyan vízi járműként fogható fel, amellyel terhet is lehetett szállítani. Bálint S. 1957. I. 277.

⁵⁴⁶ Gráfik Imre szerint a szállítóhajók legegyszerűbb formája, amely felfogható nagyméretű ladikféleséggént is. Gráfik I. 2001. 986.

⁵⁴⁷ K. Kovács L. 1977. 575.

⁵⁴⁸ Magyarországon a vízi járműnek három típusa ismeretes, amelyek közül a tiszai változat mindkét végén egyenes, csapott véggel rendelkezett. A Felső-Dunán a 7–10 méter hosszúságú *osztrák ladikokat* használták. A járműveket faszögek segítségével állították össze, ezért nagyobb teher szállítására alkalmatlannak bizonyultak. Dunapenteletől délre az ún. *apatini* típust használták, amely elől, hátul egyformán hegyes, felhajló véggel rendelkezett. Gráfik I. 2001. 982–983.

⁵⁴⁹ Ordason az 1–2 személy befogadására alkalmas vízi járművek (*csiklik*) mellett nagyobb méretű *ladikokat* is használtak, amelyek 8–10 ember is befogadhattak. Nagyobb terhek szállításánál *dereglyét* alkalmaztak, amelyet a földtulajdonosok a községtől béreltek. Ács J. 1999. 179–180.

⁵⁵⁰ Nyíri Antal megkülönbözteti egymástól a *kormány-* illetve a *vágóevezőt*, amelyek közül az utóbbi nem rendelkezett fogóval. Nyíri A. 1948. 89.

lasztása előtti időszakban a magas vízállás miatt a birtokosok nem tudták megközelíteni parcelláikat. A *gazdaság* az 1940-as években Kommendát János halászmestert fogadta fel, aki napszám fejében, az új csősz munkába állásáig foglalkozott a földtulajdonosok szállításával. A szőlőpásztor az átkelőhelyről is gondoskodott, mivel a lejárókat az iszaptól gondosan megtisztította, és gazzal, rőzsével javította azokat. A vízi átkelő már nem működik, hiszen a *Kis-Tisza-szigetet* a töltéssel összekötő útszakaszt annyira feltöltötték, hogy a földtulajdonosok kisebb áradások idején is megközelíthetik parcelláikat.

Hódmezővásárhelyen is működött ideiglenes átkelőhely, amely a birtokosok szállítását biztosította. 1919-ben Sófalvy József, a *mártélyi* hegyközség elnöke azzal a kéréssel fordult a román katonai parancsnoksághoz, hogy szolgáltatssa vissza vízi járművüket, mivel gazdálkodásukhoz nélkülözhetetlen. Érveléséből szépen kirajzolódik előttünk az ideiglenes átkelő szerepe: „Ez a csolnak 90 szegény sorsu földmívelő és szegény városi Tisztviselőké, akik ott, szőlő, gyümölcs, és vetemény míveléssel foglalkoznak. Az említett csolnak a gyakori vízáradások alkalmával közlekedés és közvagyon tárgyak mentesítésére és őrzésére szolgál a hegyörnek, úgy hogy az a gazdaság részére telyesen nélkülözhetetlen.”⁵⁵¹ 1926-ban az őszi áradások idején a sajtóbeszámolók szerint a birtokosok felkészültek arra is, hogy a gyümölcsöt valamilyen vízi járművel takaríthatják be, a szőlőfűrtöket pedig a víz alól szedik le. A *mártélyi* szőlőbirtokosok az ármentesítő társulattól igyekeztek egy használaton kívüli *dereglyét* bérelni, amit kijavítottak volna.⁵⁵²

⁵⁵¹ CsML HL XV. 72. Gyűjtemények. A hódmezővásárhelyi megszálló román katonai parancsnokság iratainak gyűjteménye.

⁵⁵² VRÚ 1926. július 15. 1.

ALKALMAZKODÁS AZ ÁRADÁSOKHOZ

Árvizek és hatásuk

Az ártéren gazdálkodó közösségek az időszakos áradások miatt sajátos stratégiákat dolgoztak ki, amelyek lehetővé tették számukra azt, hogy sikeresen aknázhassák ki a természeti erőforrásokat. Szükséges tehát áttekintenünk azokat az árvizeket, amelyek arra késztették a birtokosokat, hogy különböző módon próbáljanak meg alkalmazkodni a természeti környezethez. Támpontként főként a helyi sajtótermékekben napvilágot látott írások illetve az ártéri parcellák jelenlegi és korábbi tulajdonosaival készített interjúk szolgálhatnak, amelyek segíthetnek rávilágítani az időszakosan ismétlődő árvizek és a gazdálkodási stratégiák közötti összefüggésekre.

A folyószabályozásokat követően az ártéri gazdálkodás egyik legfontosabb alappillérenek a korábbi időszakokhoz hasonlóan továbbra is a felesleges víz mederbe történő visszajuttatása számított. Az intenzívebb növénykultúrák megjelenésével és térhódításával ugyanakkor egy másik folyamat is kibontakozik előttünk, ami a földterületek kisebb áradásoktól történő megóvására irányult. Az ártéren gazdálkodó közösségek azt nyilvánvalóan nem tudták befolyásolni, hogy a folyó áradásai miképpen vonuljanak le, azt viszont képesek voltak szabályozni, hogy a visszamaradó víz minél előbb visszajusson a mederbe, ne állja semmilyen természetes vagy mesterséges akadály az útját. A kisebb árhullámok ellen az ártéren emelt töltésekkel próbáltak meg védekezni, amelyeknek a megépítése sok esetben komoly vitákat válthatott ki. Az áradások után visszamaradó vizek levezetése csatornák és zsilipek működtetésével történt.

Ha az ártéren gazdálkodó közösségek szemszögéből próbáljuk áttekinteni az áradások időbeli eloszlását, akkor azt tapasztaljuk, hogy kirajzolódnak olyan periódusok, amikor az árvizek évente egy vagy akár több alkalommal is előntötték a folyó és gátak közötti térséget. A 20. század első felében 1913-ban, 1919-ben, 1922-ben, az 1920-as évek közepén, 1932-ben, az 1930-as évek végén illetve az 1940-es évek elején alakultak ki olyan időszakok, amikor a Tisza, kilépve medréből jelentős pusztításokat okozott. A vízügyi nyilvántartásokat szemügyre véve azt láthatjuk, hogy ezek a periódusok (1909–

1911, 1926–1931, 1936–1939, 1943–1947)⁵⁵³ csak bizonyos mértékig egyeznek meg az ártéren gazdálkodó közösségek szempontjából jelentősnek mondható árvizekkel. A helyi sajtóban a vízügyi szakemberek által számon tartott, kiemelkedő áradásokkal szemben több alkalommal bukkanhatunk olyan híradásokra, amelyek az áradások lefolyásáról, hatásáról tudósítanak. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a kisebb árhullámok is jelentős pusztítást okozhattak, ha nem a megfelelő időben borítják be a növényzetet. Ha időbeli eloszlásukat tekintjük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a földtulajdonosok számára a júniusban illetve a júliusban bekövetkező áradások okozták a legnagyobb károkat, amelyek nemcsak a szántóföldi növénykultúrákat, hanem a szőlőket és a gyümölcsösöket is negatív módon érintették. 1895-ben az árvíz⁵⁵⁴ Hódmezővásárhelyen a hullámtér magasabb pontjaira telepített szőlőket 30–40 cm magasán beborította, a tőkéket azonban csak néhány napig öntötte el.⁵⁵⁵

1913-ban a mártélyi hullámtérben az árvíz jelentős károkat okozott, ezért Hézső Pál és társai adóelengedésért folyamodtak a hatóságokhoz. A birtokokat Fehérváry Bertalan tanácsnok vezetésével egy bizottság tekintette meg, amely megállapította azt, hogy a gazdák semmiféle terméssel nem számolhatnak. A helyszíni szemléről jegyzőkönyvet vettek fel, amit eljuttattak a pénzügyi igazgatósághoz is, ahonnan az ügy az illetékes minisztériumhoz került.⁵⁵⁶ Szentesen az 1913-as árvíz⁵⁵⁷ emléke jöllehet nem őrződött meg, a helyi sajtó azonban beszámolt a *Kis-Tisza-szigetben* okozott pusztításokról: „A Tisza szigetbeli szőlőbirtokosok adóleengedés céljából kárjaikat a szegedi pénzügyigazgatóságnál bejelentették. A károkat Schultessz Károly pénzügyi titkár, Farkas Mihály tanácsnok és Szánthó János nyilvántartó a napokban vették fel. Nem igen hisszük, hogy a kárfelvételnek adóleengedés legyen a következménye, mert a kataszteri osztályba sorozás alkalmával ezek a földek mint hullámterek

⁵⁵³ Vágás I. 1982. 32–33.

⁵⁵⁴ 1895-ben az 1888. évi árvíz szintjét megközelítő, sőt az Alsó-Tiszán azt meg is haladó árhullám vonult végig. Vágás I. 1982. 77.

⁵⁵⁵ CsML HL IV. 1402. a. 27. Hódmezővásárhely Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési iratok 181.

⁵⁵⁶ VRÚ 1913. augusztus 5. 3.

⁵⁵⁷ 1913-ban a nyári árhullám számított a legmagasabbnak, amely két fő ágból indult ki. Vágás I. 1982. 83–84.

osztályoztattak s ehhez képest lett a kataszteri tiszta jövedelem is megállapítva.⁵⁵⁸

1919. június 24-én a Vásárhelyi Reggeli Újság arról számolt be, hogy az áradás⁵⁵⁹ a szőlőkben és a szántóföldeken okozott nagy károkat. Az épületekről a vakolatot ugyan leáztatta, néhány fát kidöntött, ám a szőlőskertekben nem vajt mélyedéseket. A szőlő- és a gyümölcsstermést sem tette tönkre, sőt a víz visszahúzóásával még veteményezni is lehetett.⁵⁶⁰ 1919. november 19-én az újság arról adott hírt, hogy az árvíz az alacsonyabban fekvő szőlőket már elborította, a tanyákról pedig a tulajdonosok költözködnek.⁵⁶¹

1922. március 11-én Hódmezővásárhelyen a helyi sajtó arról számolt be, hogy az áradás a fokokon keresztül megindult, az ártér alacsonyabb részeit elöntötte, ám a szőlőskertek még nem kerültek víz alá.⁵⁶² A március 30-i számban arról olvashatunk, hogy a vízszint elérte a 7 métert, melynek következtében csak a szőlőterületek magasabb pontjai maradtak szárazon.⁵⁶³ Az április 2-ai szám arról tudósított, hogy a Szűcs tanyába már nem lehetett bejutni, az árvíz pedig az alacsonyabban fekvő szőlőket is elöntötte. Az áradás a nyúlágaton is átcsapott, ezért a szántóföldeket is elborította.⁵⁶⁴ Május végére *Korhányban* az iszap is eltűnt, május 29-én pedig a birtokosok elkezdtek a kukoricaföldek megmunkálását. A száraz időjárás miatt az ártéren kiváló terméseredményekre számíhattak. Akadtak azonban olyan alacsonyan fekvő területek, amelyeket kaszálóként vagy köles termesztésére lehetett már csak használni.⁵⁶⁵

1923. március 13-án a Vásárhelyi Reggeli Újság arról tudósított, hogy a Tisza áradása 600 cm körül járt, és a hullámtér legmagasabb pontjait veszélyeztette.⁵⁶⁶ Április folyamán a víz az alacsonyabb te-

⁵⁵⁸ SzL 1913. szeptember 6. 2.

⁵⁵⁹ A Tisza teljes hosszában érvényesülő árvíznek tekinthető az 1919-es, amely először haladta meg a 900 cm-t. A fő ár hullám május 5-én Vásárosnaményban bekövetkezett 850 cm-es tetőzéssel indult Vágás I. 1982. 86–87.

⁵⁶⁰ VRÚ 1919. június 24. 2.

⁵⁶¹ VRÚ 1919. november 19. 2.

⁵⁶² VRÚ 1922. március 11. 1.

⁵⁶³ A cikk írója fontosnak tartotta kiemelni azt, hogy ezek a területek azonos tengerszintfeletti magassággal rendelkeznek, mint Hódmezővásárhely főtere. VRÚ 1922. március 30. 3.

⁵⁶⁴ VRÚ 1922. április 2. 2.

⁵⁶⁵ VRÚ 1922. május 30. 3.

⁵⁶⁶ VRÚ 1923. március 13. 1.

rületeket már elöntötte, ezért a birtokosok kénytelenek voltak felszedni az elültetett burgonyát.⁵⁶⁷

Az 1924. április 2-i számban arról olvashatunk, hogy két nap alatt víz alá került a *Solti lapos*, a *Barci-rét* és az *Atka* nagy része, a körtvélyesi kompot a város pedig biztonságos helyre vontatta.⁵⁶⁸ A Szűcs tanyába már nem lehetett bejutni, mivel az árvíz⁵⁶⁹ az alacsonyabban fekvő szőlőket is elöntötte. Az áradás a nyúlgátakon is átcsapott, ezért a szántóföldek víz alá kerültek. Május 5-ére az áradás mérséklődött, melynek következtében az áradás a magasabban fekvő szőlőket és a legelőket már nem borította be. Május közepére a vízszint olyan mértékben csökkent (642 cm-ről 634 cm-re), hogy a Szűcs tanya mellett húzódó dűlőúton már meg lehetett közelíteni a szőlőparcellákat, amelyekről az áradás teljes mértékben visszahúzódott.⁵⁷⁰

1925 júliusában a hódmezővásárhelyi sajtó több alkalommal is beszámolt arról, hogy az árteret a Tisza az esőzések miatt elöntéssel fenyegeti. A folyó medre megtelt, és bármelyik pillanatban elboríthatta a földterületeket, ahogyan az *Atka* alacsonyabb részein már be is következett. A birtokosok egy része elkezdte a lekaszált széna kihordását azért, hogy a takarmány ne menjen tönkre.⁵⁷¹

1926-ban a folyó július elején átszakította a gátakat, ám hamarosan megindult az apadás.⁵⁷² Július 14-én a *Solti laposban* és a *Barci-réten* még víz borította a földeket. A zsilipet kinyitották azért, hogy az árvíz könnyebben visszatérhessen a mederbe. A kukoricavetések és a burgonyaföldek teljes mértékben elpusztultak, a város tulajdonában lévő területek haszonbérleti díj elengedéseért folyamodtak, mivel termésre nem számíthattak. Az őszi áradások idejére a sajtóbeszámolók szerint a birtokosok felkészültek arra is, hogy a gyümölcsöt valamilyen vízi jármű segítségével takaríthatják be, a fürtöket pedig a víz alól szedhetik le. A mártélyi szőlőbirtokosok az ármentesítő társulattól igyekeztek egy használaton kívüli *dereglyét* bérelni, amit kijavítottak volna.⁵⁷³

⁵⁶⁷ VRÚ 1923. május 1. 1.

⁵⁶⁸ Vágás I. 1982. 89.

⁵⁶⁹ Ebben az évben a tavaszi árvíz tekinthető jelentősnek, amely Szegednél 870 cm-es tetőzést eredményezett. Vágás I. 1982. 89.

⁵⁷⁰ VRÚ 1924. május 7. 2.

⁵⁷¹ VRÚ 1925. július 7. 1., július 8. 2., július 12. 1.

⁵⁷² VRÚ 1926. július 6. 3.

⁵⁷³ VRÚ 1926. július 15. 1.

1927. április 14-én a helyi sajtó arról számolt be, hogy megállt a Tisza áradása, ám a vízszint április 17-én újra emelkedni kezdett, melynek eredményeként *Mártélynál* egy nap alatt 548 cm-ről 558 cm-re növekedett.⁵⁷⁴

1928. április 24-én a Vásárhelyi Reggeli Újság arról tudósított, hogy a Tisza az alacsonyabban fekvő területeket is elöntötte, a *Barci-rétet* is elborította, éppen ezért rozsvetések, vetemények és szőlőtőkék pusztultak el.⁵⁷⁵

1929. március 14-én a Vásárhelyi Reggeli Újság azt írta, hogy a Tisza egy métert áradt, ezért a folyót borító jégtakaró széttöredezett. A gazdák abban bíztak, hogy a rügyező fákat az áradás nem önti el, ami jelentős pusztítással járt volna.⁵⁷⁶

Az 1932. évi áradás az 1919-es után a második legnagyobb árhullámnak tekinthető, amely Szegednél ismét meghaladta a 900 cm-es vízszintet: április folyamán alakult ki, amikor a téli hóolvadások vizét a tavaszi esőzések növelték.⁵⁷⁷ 1932. április 7-én a Vásárhelyi Reggeli Újság arról számolt be, hogy a víz a *Korhányban*, *Mártélyon* és a hullámtérben a töltésekig nyomult előre,⁵⁷⁸ április közepére pedig elérte az 1919-es szintet.⁵⁷⁹

Az 1930-as évek elején a helyi sajtó Szentesen is beszámolt a Tisza kártételeiről, amelyek elsősorban a *Kis-Tisza-szigetben* éreztették hatásukat: „1925-ben és 1926-ban volt utoljára a mostanihoz hasonló áradás a Tiszán, de az akkori vízszint alatta maradt a mostaninak. 1925. júliusban 532, 1926. júliusban pedig 575 centiméternél kulminált a folyó. Ha a gátakon kívül fekvő részekre nem is jelent veszedelmet az áradás, mégis tetemes a kár, melyet a gátakon belül fekvő területeken okoz. Az ártéri földeken minden veteményt és terményt tönkretett a víz. Veszedelem fenyegeti a tiszai strandfördőnél lévő Kisszigetet is. A sziget ugyan csak hét méter feletti vízállásnál kerülne víz alá, de vannak lapályosabb részei, melyeket már elborított a Tisza és a talajvíz is több helyen felfakadt. A szigeten levő szőlők nagyrésze víz alá került és elpusztul.”⁵⁸⁰

⁵⁷⁴ VRÚ 1927. április 14. 2.

⁵⁷⁵ VRÚ 1928. április 24. 2.

⁵⁷⁶ VRÚ 1929. március 14. 1.

⁵⁷⁷ Vágás I. 1982. 93.

⁵⁷⁸ VRÚ 1932. április 7. 3.

⁵⁷⁹ VRÚ 1932. április 13. 2.

⁵⁸⁰ AÚ 1933. július 14. 2.

1937. március 19-én a hódmezővásárhelyi sajtó arról tudósított, hogy a víz elöntötte a hullámteret. A magasabban fekvő tanyákat is hamarosan elborította, ahonnan a tulajdonosok elkezdték a bútorok és a berendezési tárgyak elszállítását.⁵⁸¹ Március 20-ára az árvíz már a *Barci-rét* nagy részét elöntötte, és csak a magasabb térségek (például: nyaralótelep) maradtak szárazon. A Nagy Kardos tanyánál a nyúlát akadályozta meg azt, hogy a víz eljusson a töltésig. Az áradás március 21-ére 632 cm-ről 641 cm-re emelkedett, majd elérte a 666 cm-es szintet. Az árvíz *Mártélyon* az egyik vendéglő tetőzetét is megközelítette, a cukrászdában pedig 80 cm magasságú víz állt. A tanyák lakói és a csöszök *ladikkal* közlekedtek, az áradás a *Barci-réten* kialakított üdülőtelepet is elöntötte.⁵⁸² 1937. március végére a Tisza áradása *Mártélyon* elérte a 703 cm-t. A *Barci-réten* a nyaralók egy részét már majdnem elborította, az egyik épület pedig megroskadt. Az újonnan telepített gyümölcsös is vízben állt, amit a pusztulás fenyegetett. A *Barci-rét* üdülőibe *dereglyén* jártak be a tulajdonosok, akik a járművel az ún. *Karancsi átjárónál* kötöttek ki. A Szűcs tanyához vezető utat 1 méter mély víz borította be, ami a strand alsó épületének ablakán is betört. A gazdaságban tevékenykedő *tanyás* úgy döntött, hogy a két lóval, a kocsival és a három szarvasmarhával elhagyja a lakhelyét.⁵⁸³ 1937. április 7-én a Vásárhelyi Reggeli Újság már arról számolt be, hogy az árvíz nem okozott nagy pusztítást. A strand épületeiről a tapasztást leáztatta, amit később pótoltak. Sokkal nagyobb károkat okoztak azok az algyői lakosok, akik a város tulajdonát képező fűzveesszőt dézsmálták meg, illetve a nyaralókból bútordarabokat loptak el, a fiatal gyümölcsfákat pedig kirángatták a földből.⁵⁸⁴

1938. május 11-én a sajtó arról számolt be, hogy a víz a fokokon keresztül elöntötte az alacsonyabban fekvő területeket, de a birtokosok a szőlők közé még bejárhattak. A *Barci-réten* a város tulajdonában lévő erdő, a rakpart környéke illetve a „*suha*” maradt szárazon, a *Kollantón* keresztül viszont az áradás elborította az alacsonyabb területeket. A cikk írója szerint ez az árvíz nem szokott károkat okozni, 1938-ban azonban későn érkezett, ezért a búzával, árpával és a különböző zöldségfélékkel bevetett és beültetett parcellákon ha-

⁵⁸¹ VRÚ 1937. március 19. 2.

⁵⁸² VRÚ 1937. március 20. 3.

⁵⁸³ VRÚ 1937. március 26. 3.

⁵⁸⁴ VRÚ 1937. április 7. 2.

talmas pusztítást vitt végbe. Néhány nap alatt a vízszint 568 cm-ről 6 méter fölé emelkedett, a Tisza pedig mindenhol kilépett a medréből. A Szűcs tanyát még nem öntötte el, de a szőlőterületek alá már betört. A cikk írója 100.000 forintra becsülte a mártélyi hullámtérben és kb. ugyanennyire a *Barci-réten* okozott kárt, ahol az újonnan ültetett facsemeték kidőltek, ezért felszedték azokat. Víz borította be kb. 100 személy 1-2 hold kiterjedésű parcelláit, amelyeket korábban vettek haszonbérbe.⁵⁸⁵

A Tiszán 1939-ben az esőzések hatására május végén áradás indult meg, amely a *Barci-rét* alacsonyabb részeit elöntötte. A *Kutya-fének* is víz alá került, de az áradás a szőlőkig nem tudott eljutni. Június 1-re a vízszint elérte a 606 cm-t, amelynek következtében a Tisza az egész partszakaszon kilépett a medréből. A szőlőparcellákon nem okozott károkat, a kukoricaföldeket a többi szántóval együtt azonban elpusztította.⁵⁸⁶ November 17-én a helyi sajtó arról számolt be, hogy a harmadik árvíz készül a hullámtérben, amire még a legidősebb birtokosok sem emlékeznek. A földtulajdonosok elkezdtek a magasabban fekvő területekre szállítani ingóságukat.⁵⁸⁷

1940 és 1942 között emlékezetes árvizes periódus alakult ki nemcsak a Tiszán, hanem a Duna magyarországi vízgyűjtőjén is. Az áradások magasságukkal is kitűntek, de elsősorban tartósságuk, számuk és megismétlődésük mértéke miatt számítottak rendkívülinek. Ezekben az esztendőekben a Tiszán tavaszi, nyári és őszi árvizek egyaránt levonultak.⁵⁸⁸ A folyó 1940. évi vízállásait az igen magas, jégzajlásos árvíz, majd az ettől magasságában nem sokkal elmaradó zöldár tartotta magasán.⁵⁸⁹ Amíg a Tisza 1940. április 4-én 818, addig április 5-én már 835 cm magasságot ért el, ezért a Szűcs tanyát elöntéssel fenyegette. A nyaralók lakószobáit elborította, de csak a falakat kellett újra tapasztani.⁵⁹⁰ 1940. április 18-án a Vásárhelyi Reggeli Újság arról tudósított, hogy eltűnt a Laci-lak nevű nyaraló, amelyre Szent István-napra minden évben kitűzték a nemzetiszínnű lobogót. Az áradás a többi épületet is megrongálta, a bútorokat

⁵⁸⁵ VRÚ 1938. május 11. 2.

⁵⁸⁶ VRÚ 1939. június 1. 4.

⁵⁸⁷ VRÚ 1939. november 17. 1.

⁵⁸⁸ Vágás I. 1982. 96–103.

⁵⁸⁹ Vágás I. 1982. 97–98.

⁵⁹⁰ VRÚ 1940. április 6. 1.

és az ajtókat elhordta, a csónakoknak még az összezúzott darabjait is magával sodorta.⁵⁹¹ Május 5-én a Vásárhelyi Reggeli Újság arról számolt be, hogy újabb áradás indult meg a Tiszán, május 4-én pedig a vízállás meghaladta az 540 cm-t. A fokokon keresztül kiömlő áradat az alacsonyabb területeket elborította, és elérte a 650 cm-t. A szőlőkben nem sok kárt okozott, mivel a tőkék éppen csak elkezdtek hajtani, az alacsonyabb területeket viszont az ismétlődő árhullámok miatt nem lehetett megművelni.⁵⁹² A május 12-i számban már arról olvashatunk, hogy az árvíz szintje 660 cm-re csökkent. A magasabb területek szárazzá váltak, ám az alacsonyabb fekvésű parcellákon nem lehetett semmiféle termésre számítani.⁵⁹³ Június elejére a Tisza ismét kilépett a medréből, mivel a víz szintje két nap alatt egy métert emelkedett. Az áradás *Barci-rétet* teljesen elöntötte, amely ismét tönkre tette a felújított, újratapasztott és oszlopokkal megerősített falazatú nyaralókat. A július 5-i számban arról olvashatunk, hogy a vízállás még mindig 7 méter felett mozgott, ami a lassú apadás miatt azzal fenyegetett, hogy a felmelegedő víz még nagyobb károkat okoz.⁵⁹⁴ Július 17-én a sajtó arról számolt be, hogy Tisza két métert apadt, emiatt a *Barci-réten* a fákkal beültetett területeket már csak az iszap borítja. A szőlőkben és a gyümölcsösökben nem okozott nagy kárt, mivel a víz nem melegedett fel. A birtokosok abban reménykedtek, hogy az alacsonyabb területeken takarmánynövényeket még lehet termesztani.⁵⁹⁵ Július 28-án a Vásárhelyi Reggeli Újság arról számolt be, hogy a hullámtéren a gyümölcsösök 50%-os kárt szenvedtek. Szeptember végén a Tisza elöntötte a kukoricaföldeket és a szénatermést. A város 50 hold kiterjedésű kaszálójáról még elszállíthatták az utolsó négy kocsi takarmányt.⁵⁹⁶

1941-ben a Tiszát az átlagosnál nagyobb vízbőség jellemezte. Az első áradás már januárban elindult, amit februárban egy újabb követett. Ezek után alakult ki az áprilisi kettős árhullám, majd a még ennél is nagyobb májusi zöldár. Az őszi árvíz is figyelemre méltónak tekinthető, amit magasságának és tartósságának köszönhetett.⁵⁹⁷

⁵⁹¹ VRÚ 1940. április 18. 2.

⁵⁹² VRÚ 1940. május 5. 5.

⁵⁹³ VRÚ 1940. május 12. 2.

⁵⁹⁴ VRÚ 1940. július 5. 4.

⁵⁹⁵ VRÚ 1940. július 17. 4.

⁵⁹⁶ VRÚ 1940. július 28. 2.

⁵⁹⁷ Vágás I. 1982. 99–101.

Február 7-én a Vásárhelyi Reggeli Újság arról tudósított, hogy a Tisza nagy károkat nem okozhatott, mivel a jégtáblák nem jutottak ki a hullámtérre, a város tulajdonában lévő erdő és a magasabban fekvő területek már felszáradtak.⁵⁹⁸ A február 28-i számban arról olvashattunk, hogy a Tisza vízállása 730 cm magasra emelkedett, ezért a víz előtönte az egész hullámtér.⁵⁹⁹ Március végén a folyó lassan visszahúzódott, a gátak alját pedig helyenként már el is hagyta. 717 cm körül járt, ami azt jelentette, hogy az alacsonyabb területeket még víz borította.⁶⁰⁰ 1941. június 29-én a Vásárhelyi Reggeli újság arról számolt be, hogy a vízszint 4 méter alá esett, így a Tisza visszatért a medrébe, víz csak a kubikgörökben és az alacsonyabb fekvésű területeken maradt. Az áradás több helyen két öl mély árkokat vájt ki, máshol pedig óriási tömegű hordalékot halmozott fel.⁶⁰¹ November elején a lap arról tudósított, hogy az áradás egy kismértékű emelkedésnél előnetheti a magasabban fekvő tanyákat is. A birtokosok elkezdtek a bútorok szállítását azért, hogy a víz el ne pusztítsa azokat.⁶⁰² November 12-én a Vásárhelyi Reggeli Újság arról számolt be, hogy az áradás miatt a *Barci-réten* keresztül az *Atkai* határrészt és a várost *ladikjárt* kötötte össze. A révészek a 3 kilométeres utat naponta kétszer tették meg, akik a szeles időben csak nagy nehézségek árán tudták az utasokat szállítani.⁶⁰³

1942-ben már mérsékeltebb, de még mindig említésre méltó tavaszi hóolvadási és jégzajlásos árhullám vonult le a Tiszán, amit zöldár követett.⁶⁰⁴ Május elején a vízállás meghaladta a 7 métert, melynek következtében a folyó a töltésekig kiöntött. A víz körülvette a Szűcs tanyát, ezért az épületeket csak *ladikon* lehetett megközelíteni. Fagyoktól nem kellett tartani, mivel a Tisza közelsége csökkentette ennek a veszélyét.⁶⁰⁵ Augusztus 7-én a Vásárhelyi Reggeli Újság arról számolt be, hogy az elmúlt esztendőben az áradás ugyan sok fát kipusztított, de alkalmanként jótékony hatást is gyakorolt. Az *Atkában* a Tisza valóságos fűztelepet hozott létre, amelyet meghagytak

⁵⁹⁸ VRÚ 1941. február 7. 2.

⁵⁹⁹ VRÚ 1941. február 28. 4.

⁶⁰⁰ VRÚ 1941. március 30. 2.

⁶⁰¹ VRÚ 1941. június 29.

⁶⁰² VRÚ 1941. november 4. 4., november 5. 4.

⁶⁰³ VRÚ 1941. november 12. 4.

⁶⁰⁴ Vágás I. 1982. 101–103

⁶⁰⁵ VRÚ 1942. május 9. 3.

azért, hogy a birtokosok a következő évben tavasszal vagy ősszel a „suhát” értékesíthessék.⁶⁰⁶

1944. április végén az árvíz elérte a 640 cm-es magasságot, ezért csak a Szűcs tanya és a magasabb területek maradtak szárazon. Az atkai komp nem üzemelt, a révészek a töltések között *dereglyével* szállították az embereket. A lucernával, őszi árpával és búzával bevetett területeket az áradás előntötte.⁶⁰⁷ A május 13-i számban arról olvashatunk, hogy az árvíz gyors tempóban húzódott vissza. A cikk írója kiemelte azt, hogy ha az apadás ilyen mértékben halad tovább, akkor kölest illetve korán érő kukoricát még sikerrel lehet az ártéren termesztetni. Hozzátette ugyanakkor azt, hogy különösen kíváncsún lenne előbbi ültetése, mivel 1943-ban Hódmezővásárhelyen nem lehetett kásának való örleményt kapni.⁶⁰⁸ A helyi sajtó május 18-án már arról számolt be, hogy a Tisza a legtöbb helyen visszahúzódott a medrébe, a magasabban fekvő területek pedig már alkalmasak a megmunkálásra. A *Barci-réten* veteményeztek, a *Kollantó* azonban továbbra is víz alatt maradt.⁶⁰⁹

A *Zsúp-szigetben* a Kanász Nagy család az 1940-es évek elején gyümölcsfákat telepített, amelyekre az ismétlődő áradások 60–70 cm magas hordalékot raktak. Számon tartanak olyan térséget is, ahol több méter homok halmozódott fel. Szecsei Imre magyarkanizsai adatközlőm a következő módon emlékezett vissza az 1940-es évek eleji árvizes periódusra: *Gyerek voltam abba az időbe, '40-41-be fel-áradt a víz, egy asszony ült a kútnál, a vajú szélén azt ridogált: – Űszik a borjú. Mondtam, hogy beúszok én, hun van a borjú. Fenét! Az árenda volt az mármint egy bornyú ára, amit a községnek kellett fizetni.*

A szentesi szőlőbirtokosok 1959-ben csak május elején tudtak bejutni a *Kis-Tisza-szigetbe*, ahol a víz alól igyekeztek kihúzgálni a vesszőket azért, hogy a tőkék levegőhöz juthassanak. 1962-ben a téli olvadék, de főként a tavaszi csapadékvizek hatására a márciusi árvi- zet áprilisban követte a fő árhullám, ami a *Kis-Tisza-szigetben* is nagy pusztításokat végzett. 1965-ben a Tisza tavaszi áradásai nem számí- tottak jelentősnek, ám júniusban a folyó kilépett a medréből.⁶¹⁰ A *kis-*

⁶⁰⁶ VRÚ 1942. augusztus 7. 4.

⁶⁰⁷ VRÚ 1944. április 22. 4., április 23. 9.

⁶⁰⁸ VRÚ 1944. május 13. 2.

⁶⁰⁹ VRÚ 1944. május 18. 5.

⁶¹⁰ Vágás I. 1982. 107.

Tisza-szigeti szőlősgazdák szerint az árvíz az alacsonyabban elterülő parcellákat borította el, melynek következtében a termés elpusztult.

Különösen emlékezetes az 1968 telén levonuló árvíz, amelyre egyik adatközlőm a következőképpen emlékezett vissza: *Mikor legyűttünk ide a szigetbe decemberbe, mikor lehúzódott már a víz. Ez a sziget úgy nézett ki mint antarktisiz. Itt csak jég borított mindent. Még ijett az életbe a sziget nem kapott. Akkor volt ez a szőlő, ojan volt, hogy a jég alatt, ugye mikor lement a víz a szőlőn körülbelül egy méteres víz lehetett, akkor kiapadt alóla a víz a jég ott maradt, lenyomta a szőlőt mint a gúzs.* (Takács József) A jég a szőlőkarókat a földbe nyomta, amelyeket szőlőbirtokosok körbeástak, és megpróbáltak láncok segítségével a talajból kihúzni. 1968-ban a zöldár május elején öntötte el a földterületeket, amikor a szőlő éppen virágzásnak indult. Az épületekben 1 méter magas víz állt, termésre pedig nem számíthattak a birtokosok, mivel a szőlőszemek nem tudtak megtermékenyülni.

1970-ben a harmadik, igen nagyméretű, a folyó teljes hosszában érvényesülő áradás vonult végig a Tiszán, ami a mellékvizekre is jelentős hatást gyakorolt. A vízállás a harmadik alkalommal haladta meg a 900 cm-t, Szegednél viszont először lépte át a 950 cm-t. A Tisza áprilisi árhullámából visszamaradó mederteltséget kihasználva 1970 májusában és júniusában olyan árvíz keletkezett, amely kiemelkedő vízállással járt a középső szakasz bizonyos részein illetve az Alsó-Tiszán. Az 1970-es esztendő első felében kialakult árhullámok sorozata nemcsak rendkívüli tetőzéseket okozott, hanem az árvizek tartósságát eredményezte.⁶¹¹ Az áradás igazából azért okozott nagy károkat, mivel igen hosszú ideig, hónapokig borította a szőlőket.⁶¹² A parcellákat csak augusztusban lehetett megközelíteni, a víz alatt a rügyek befulladtak, és elpusztultak.⁶¹³ Az áradás a makói ártéri

⁶¹¹ Vágás I. 1982. 113–121.

⁶¹² Az Alsó-Tisza teljes szakaszán a vízállás már február 6-án elérte a 650 centimétert és ez a készültségi szint július 9-ig nem szűnt meg. Vágás I. 1982. 115.

⁶¹³ Az 1970-es árvíz jelentős pusztításokat okozott több Tisza menti településen is. Az ároktői Nyilasi szőlőskertben a birtokosok többsége kiirtotta a szőlőt, és kapás növények termesztésébe fogott. Apátfalván és Makón is jelentős volt a pusztulás, melynek következtében e sajátos növénykultúra mindkét településen háttérbe szorult. Nagykörűn 1970-ben az áradás április 17-én tetőzött, júniusban pedig a folyó visszatért a medrébe. Azok a szőlőtőkék, amelyeknek a hajtásai a víz felett helyezkedtek el, átvészelték a viszontagságokat, sőt még termést is hoztak.

kerteket is érzékenyen érintette, ahogyan erről a Csongrád Megyei Hírlap egyik tudósítása is beszámolt: „Gazzal benőtt gyümölcsös végén egy tövestől kidöntött fa, ember magasságú gyökerei meredeznek az égre. A tavalyi nagy víz erős sodrása tépte ki a földből a sok vihart megért, hatalmas diófát. Óriási kárt csinált itt a víz. Nyomai máig sem tűntek el teljesen. A 20 ezer kipusztult gyümölcsfának közel egyharmadát még nem szedték ki a földből. Sok a beműveletlen parcella is. Megállunk az egyik oldal előtt. A nád és a paréj olyan magas benne, hogy ló nem látszana ki belőle. Az életben maradt fákat mintha megborotválták volna. A szövőlepke nemcsak a levelet rágtale róluk, hanem a vékonyabb ágakat is kikezdte.”⁶¹⁴ Vízi Gyula makói mezőőr két társával mintegy 2000 szőlőtőkét bontott ki az iszap alól.

1974-ben a júniusi esők hatására ismét hatalmas árvíz vonult le a folyón. 1980 tele és tavasza nem hozott árvizet, de meglepő módon július végén és augusztus első felében árhullám alakult ki a Tiszán, amelyben szerepet játszott a Felső-Tisza, a Szamos, a Bodrog illetve a Körösök vízrendszerének együttes vízszint-emelkedése.⁶¹⁵ Az 1980-as árvíz a *kis-Tisza-szigeti* szőlőskertekben azért végzett nagy pusztítást, mivel az árhullám július végén, augusztus elején érte a szőlőt, amikor a bogyók már érni kezdtek. 1987 szeptemberében a Szentesi Élet arról számolt be, hogy a *Kis-Tisza-szigetet* a folyó időnként augusztusban is elöntötte, amikor a helyi birtokosok csónakok illetve ladikok segítségével igyekeztek megmenteni a termés egy részét.⁶¹⁶ Az 1999-es és az 2000-es árvíz nemcsak a szőlőültetvényekben, hanem az épületekben is hatalmas pusztítást végzett. A lécvázas *szőlőkunyhók* egy része szinte teljesen megsemmisült, a *Zsúp-szigeti* révház felső szintje pedig összedőlt. Az évszázad árhullámaként emlegetett árvízhez hasonló természeti csapás még nem érte a *Kis-Tisza-szigetet*, ám a szőlő mégis átvészelte a mostoha körülményeket, megkésve ugyan, de kihajtott.

A nagy, pusztító árvizek mellett az ártéri szőlőskertek a kisebb árhullámoknak is állandóan ki vannak szolgáltatva, amelyek főként az alacsonyabban fekvő, laposabb területeket veszélyeztetik. Számon tartanak olyan esztendő, amikor a szentesi *Kis-Tisza-szigetet* az áradások hét alkalommal öntötték el.

⁶¹⁴ Csongrád Megyei Hírlap 1971. október 13. 5.

⁶¹⁵ Vágás I. 1982. 131–133.

⁶¹⁶ Kasuba M. 1987. 8.

Védekezési stratégiák

Az árterek részleges vízmentesítésének a terve több alkalommal is felmerült a két világháború közötti időszakban Hódmezővásárhelyen, ahol a birtokosok az alacsonyabb fekvésű területeket igyekeztek a kisebb áradásoktól megóvni. 1909. március 18-án Hézső Pál törvényhatósági bizottsági tag összejövetelre hívta a hullámtéri birtokosokat a városháza dísztermébe azért, hogy megalakítsák azt a vízrendészeti társulatot, amely a munkálatokat irányította volna. Az elképzelések szerint a 6 méter 40 cm magasságot meg nem haladó áradások ellen gátat emelnének, ami a kisebb vizek ellen nyújtana védelmet. A városi mérnök által elkészített tervek ismertetése után azonban vita bontakozott ki arról, hogy szükséges-e a szervezet létrehozása. A társulat végül nem alakult meg, mivel az elképzelést 721 kat. hold területből csak 321 hold tulajdonosa támogatta.⁶¹⁷

1926-ban a *Barci-rét* részleges vízmentesítése kapcsán Lencse Ernő⁶¹⁸ az érdekelt birtokosokat összejövetelre hívta. A gyűlést megelőzően tárgyalásokat folytatott az ármentesítő társulat helyi vezetőivel, akik azt javasolták, hogy a Holt-Tisza partján vezető utat a *Tűfarok* nevezetű határrészig fel kellene tölteni, amely megmenthetné a parcellákat a kisebb áradásoktól. A gyűlést követően a birtokosok beadványt intéztek a tanácshoz azért, hogy a város biztosítsa a szükséges földmennyiséget. A polgármester, mint az első fokú vízügyi hatóság a *Tére-értől* a *Tűfarokig* húzódó védgát megépítésére ideiglenes engedélyt adott, amelynek elkészítését 42 millió koronára becsülték. Az érdekeltek a földet a Holt-Tisza medréből termelhették ki. A *Barci-rét* birtokosai 1927 áprilisában ismét összegyűltek a kivitelezésre vonatkozó nyilatkozat aláírása céljából, ugyanis szerették volna a területet már 1927-ben megóvni a kisebb árvizektől.⁶¹⁹

1936 januárjában a mártélyi hullámtéri birtokosok egy része felkereste Kozma György főispánt, akit arra kértek, hogy támogassa az általuk emelendő nyári gát építésére vonatkozó elképzeléseiket. A tervszerint a töltés a Szűcs tanyánál kapcsolódott volna ahhoz a korábban kialakított építményhez, amely *Mártély* felől indult ki és

⁶¹⁷ VV 1909. március 27. 2.

⁶¹⁸ Bognármesterként tevékenykedett Hódmezővásárhelyen, majd az ipartestület jegyzői tisztségét töltötte be. Fejérváry J. 1929. 573.

⁶¹⁹ VRÚ 1927. március 31. 2., április 10. 2., június 29.2.

a Holt-Tisza partján húzódott a csőszház felé. Ennek a védműnek az lett volna a rendeltetése, hogy a kisebb áradásokat felfogja, és ne engedje az alacsonyabban fekvő területekre. Maczelka József az ármentesítés ügyét már korábban igyekezett felkarolni, ám az ellenvetések miatt elképzeléseit nem tudta megvalósítani. A töltés egy részét 10–12 évvel korábban már megépítették a Szűcs tanya mellett, de egy tavaszi áradás elsöpörte azt, ezért még a helyét sem sikerült beazonosítani. Egyes vélemények szerint a védmű futóhomokra épült, az új gát azonban a Tisza partján húzódott volna, ahol a talaj kötött. A küldöttséget Dékány József törvényhatósági bizottsági tag vezette, amelyben Maczelka József és Szűcs József földbirtokosok is részt vettek. Kozma György átvette a memorandumot, és megígérte az érintetteknek azt, hogy alaposan áttanulmányozza. Amennyiben a tervezet nem sért érdekeket, akkor tavasszal megkezdődhet a munka. A terveket hivatalos úton elküldték a szegedi folyammérnökséghez is, amely a körtvélyesi csárdához helyszíni szemlét tűzött ki. Január 31-én a Vásárhelyi Reggeli Újság arról számolt be, hogy január 30-án Sebestyén Endre vezetésével a hullámtéri birtokosok egy másik csoportja is felkereste Kozma Györgyöt. Úgy vélték, hogy az építményt a víz el fogja pusztítani, az áradásokat pedig csak 670 cm-ig szabad visszatartani. Azt is hangsúlyozták, hogy a gyümölcsösöknek szüksége van az időszakosan megismétlődő áradásokra, amelyek a növények fejlődését termékeny hordalékkal serkentik. A cikk arról is beszámolt, hogy 1910-ben kezdték el annak a gátnak az építését, amelyet a Tisza elpusztított. A helyszíni szemlén a sajtóbeszámolók szerint nagyszámú birtokos jelent meg, akik igyekeztek megvitatni a terveket. A bizottság 100 érintett részvételével végigjárta az egész területet, megállapodás azonban nem született.⁶²⁰ Sebestyén Endre és társai véleményüket február 9-én saját közgyűlésükön fogalmazták meg. A Vásárhelyi Reggeli Újság február 11-én számolt be arról, hogy a gyümölcsstermelők memorandumot adták át Endrey Béla polgármesternek, amelyben tiltakozásukat fejezték ki. A város első embere megnyugtatta őket, hogy nem fogja támogatni az elképzelést, amennyiben a birtokosok egy részének a gát sérti az érdekeit. Dékány József és 64 földtulajdonos ugyanakkor benyújtotta saját kérvényét a hatóságokhoz, amelyben a töltés meg-

⁶²⁰ VRÚ Újság 1936. január 31.

építése mellett érveltek.⁶²¹ A szőlő- és gyümölcsstelepek tulajdonosai elsősorban azért tiltakoztak a gát emelése ellen, mivel úgy vélték, hogy ha az árvíz a töltést tönkreteszi, akkor a parcelláikra telepített szőlőtőkéket és fákat fogja megsemmisíteni. A kisebb áradásoktól ugyan megóvná az alacsonyabban fekvő területeket, ám birtokaikon a hordalék nem halmozódhatna fel.

Dékány József 1939. június 20-án indítvánnyal fordult a közgyűléshez, amelyben kérte a *Mártély lapos*, a *Kutyafenék*, a *Körtvélyes*, a *Barci-rét* és az *Atka* határrészek védelmi rendszerének a kiépítéséhez a támogatást.⁶²² A forrás részletes bemutatását elsősorban az indokolja, hogy segítségével bepillantást nyerhetünk az ártéren gazdálkodók által kidolgozott stratégiákba, amelyekkel sikeresen alkalmazkodhattak a természeti környezethez. A kérvény több ponton rávilágít arra a sajátos gondolkodásmódra, ahogyan a birtokosok az áradásokhoz viszonyultak. Dékány József tisztában volt azzal, hogy a Tisza és a töltések között fekvő területek elsősorban az árvizek levezetését szolgálják, ám a közel 4000 kishold kiterjedésű ártér óriási értéket képviselt. Utalt arra, hogy a városnak is érdekében áll az ármentesítés, mivel az ismétlődő áradások miatt a parcellákat csak nagy nehézségek árán lehetett bérbe adni, ami jelentős jövedelem-kieséssel járt együtt. 1937 és 1939 között a víz 2-3 alkalommal is elborította a másodvetéseket, a réteket pedig akkor öntötte el, amikor a fű már megérett a kaszálásra vagy a levágott széna még nem száradt meg. Utalt többek között arra is, hogy a város által gyümölcsös telepítésére bérbe adott területeken az árvizek óriási pusztítást végeztek. A kisebb áradásokat csak elvétve vészelte át egy-két facsemete, amelyek az élő Tisza partján helyezkedtek el. Meggyőződése azt volt, hogy a vízvédelmi munkálatok elvégzése után a gyümölcsösök területe jelentős mértékben növekedhetne. Az ártér alkalmasnak bizonyulhat a paradicsompaprika termesztésére is, amely jó néhány munkanélküli számára biztosíthatna megélhetést, mivel a termést könnyen lehetne külföldön értékesíteni. A város a körtvélyesi kompjárat költséges üzemeltetésétől is megszabadulhatna, mivel a forgalmat a már álló hídon lehetne lebonyolítani. Dékány József álláspontja szerint a város 700 kishold terület

⁶²¹ VRÚ 1936. február 11. 2.

⁶²² CsML HL IV. 1406. b. HVPi 1938. 978.

haszonbérletéből származó jövedelme mintegy 50%-al növekedhet, amennyiben a parcellákat sikerül megvédeni a 630 cm magas árvi-zektől. Az 1930-as évek végén már a 450–500 cm magas áradások is előtörték az alacsonyabban fekvő területeket a holtágakon keresztül. Dékány érvelésében hangsúlyos szerepet kapott az is, hogy *Már-tély* lakosságának a megélhetését 80%-ban a hullámtér biztosította, az ármentesítést követően a munkanélküliség viszont jelentős mértékben csökkenhetett volna. Dékány József arra kérte indítványában a közgyűlést, hogy utasítsa a város polgármesterét a töltés megépítéséhez szükséges területek kisajátítására. Elképzelései szerint a munkálatokat ínségmunkával lehetne elvégezni, a zsilipek kialakításának költségeit viszont területeik arányában a birtokosok fedezték volna. Igyekezett elérni azt is, hogy a munkálatok minél hamarabb befejeződjenek, a tavaszi áradások pedig 1939-ben és 1940-ben ne okozzanak károkat. Dékány József indítványát egy olyan helyszíni szemle előzte meg, amelyen dr. Simkó Elemér főispán is részt vett azért, hogy meggyőződhessen az ármentesítési munkálatok szükségességéről. Vekerdy Sándor társulati szakaszigazgató vállalta azt, hogy a terveket kidolgozza, és elkészíti a költségvetést.

1939. augusztus 18-án a Vásárhelyi Reggeli Újság arról számolt be, hogy a nyúlógát tervei elkészültek, amelyeket már be lehet mutatni a város polgármesterének, aki összehívhatja az ártéri birtokosokat.⁶²³ A cikk írója kiemelte azt, hogy 4–500 kat. hold területtel a Pallavicini és a Károlyi uradalmak is érdekeltek az ügyben. Az előzetes tervek szerint a kiadásokat tíz esztendőre osztanák fel, ami kevesebb terhet jelent a földtulajdonosok számára. Vekerdy Sándor társulati szakaszigazgató főmérnök két zsilipet tervezett, a kiadásokat pedig 48 000 pengőre becsülte. A közgyűlés ezt követően azt a határozatot hozta, hogy támogatja az ármentesítő társulat megalakulását, valamint vállalja a város birtokaira eső anyagi hozzájárulást. A birtoknyilvántartó hivatalban ezután összeírták az érintett földtulajdonosokat azért, hogy a szervezetet létre lehessen hozni. Faragó János tanácsnok 1940. május 28-án délelőtt 10 órára hívta össze azt a gyűlést, amely arról volt hivatott dönteni, hogy megalakuljon-e a társulat. Simkó Elemér főispán és Endrey Béla is képviseltette magát, a birtokosok közül viszont csak 120-an jelentek meg az 523 érdekelt

⁶²³ VRÚ 1939. augusztus 18. 3.

közül. Faragó János fél 11 óra tájban nyitotta meg az értekezletet, majd felkérte Vekerdy Sándort arra, hogy ismertesse a terveket és a költségvetést. Elmondta, hogy 2 darab 1 méter átmérőjű és 3 darab 2 méteres átereszt illetve zsilipet tervezett, amelyek lehetővé teszik a felesleges vízmennyiség levezetését. A kb. 9500 méter hosszúságú gát megépítéséhez 9500 négyszögöl területet szükséges kisajátítani. A költségeket 56.000 pengőre becsülte a kubikos munkabérek emelkedése miatt, ami a birtokosoknak holdanként 15–16 pengő kiadást jelentett. A kisebb területtel rendelkező személyek azonban tiltakozásukat fejezték ki, mivel úgy vélték, hogy a tervezettnél a költségek magasabbra rúgnak. A mártélyi szőlők és gyümölcsösök birtokosai attól tartottak, hogy a gáton átömlő víz elmossa a Tisza partján 200–300 méter szélességben elhelyezkedő parcellákat. Hangsúlyozták, hogy az árvízvédelmi töltés mellé egy újabb kialakítása teljes mértékben szükségtelen, mivel az árhullám más területeket borít majd be. Kifogásolták többek között azt is, hogy a szervezet megalakítására vonatkozó szavazás nem személy, hanem birtokarány szerint történt. Az ármentesítő társulat, a város és az uradalmak kaszálóira és füzeseire éppenséggel az árvizek gyakorolnának jótékony hatást. Sokkal inkább az alacsonyabban fekvő területek víztelenítéséről kellene gondoskodni, amit zsilipekkel és csatornákkal lehetne elvégezni. A Szegedi Folyammérnökség álláspontja az ügyben az volt, hogy a töltést addig semmiképpen sem szabad megépíteni, amíg minden birtokos el nem fogadta a tervezetet.⁶²⁴

A *Barci-rét* birtokosai is tiltakozásukat fejezték ki a gát megépítése ellen, mivel arra hivatkoztak, hogy a *Kutyafenék* és a *Mártély lapos* ugyan megmenekülne a víztől, ám az áradás ebben az esetben a parcelláikat veszélyeztetné.⁶²⁵

A 87. és a 88. tiszai átmetszés között elterülő *Barci-réten* az 1910-es években alakítottak ki vízelvezető csatornákat, amelyeknek a terveit az 1909. augusztus 26-án tartott engedélyezési tárgyaláshoz képest módosítani kellett. Az új elképzelés szerint a csatorna 2600 méter hosszúságtól 900 méterig a város tulajdonában lévő terület és a Károlyi birtok határán húzódna, majd derékszögben megtörne, és 370 métert követően a tiszai rakodó felső részén torkollana a folyó-

⁶²⁴ VRÚ 1940. május 29. 3.

⁶²⁵ VRÚ 1940. június 2. 2.

ba. A tervek szerint áradások idején megakadályozva a víz kiömlését az ártérre, a csatorna száját földdel töltének fel, amit apadáskor eltávolítanak.⁶²⁶

1927-ben a városi közgyűlés azt a határozatot hozta, hogy megszünteti az atkai birtok mellett kialakított zsilipet. A döntés ellen Lencse Ernő hullámtéri földtulajdonos a belügyminiszterhez fordult, akit arra kért, hogy utasítsa a város vezetését a szerkezet fenntartására. Arra hivatkozott, hogy 70 bérlő az *Atka* határrészben elterülő 400 holdat magas összegért vette ki, ami indokolttá tette a zsilip működtetését és a parcellák védelmét. A szerkezet az 1000 hold kiterjedésű *Barci-rétről* illetve a kb. 300 holdnyi *Solti laposban* található birtokokról is levezette a vizet. Úgy vélekedett, hogy a közgyűlésnek nem lett volna joga a határozat meghozatalára, mivel a zsilipet a város közönsége és gróf Károlyi Zsuzsanna együtt létesítette. A Károlyi-féle birtoktestet időközben felosztották, ám az új tulajdonosok véleményét az ügyben senki sem kérte ki. Beadványában kifejtette azt, hogy a várost a döntés meghozatalára az készítette, hogy a rozsdás zsilipen átömlő víz az egyik birtokos területén hatalmas károkat okozott. Az érintett beperelte az előjáróságot, ezért az illetőt kárpótlásban részesítették. Lencse Ernő úgy vélte, hogy a zsilip működtetéséhez szükséges költséget a birtokosokra kivetett hozzájárulásból kellene fedezni. A belügyminisztérium a város határozatát feloldotta, majd új döntésre ösztönözte az előjáróságot. A közgyűlés azonban újból a megszüntetés mellett tette le a voksát, amit a miniszter azzal a feltétellel fogadott el, hogyha az előjáróság a fenntartási költségekkel kapcsolatban kikéri gróf Károlyi Zsuzsanna jogutódainak az álláspontját is. A város 1930-ban azért határozott ismét a megszüntetés mellett, mivel a zsilipet nem tudta volna tökéletesen rendbe hozni, illetve a vízszint változásának megfelelően működtetni. Az atkai birtok 9/10-ed részét kaszálóként hasznosították, ami nem tette indokolttá a zsilip fenntartását. 1933-ban a Magyar Királyi Kulturmérnöki Hivatal végül azt a határozatot hozta, hogy az *Atka-Barci-réti* vízlevezető csatornákat és a zsilipet továbbra is szükséges fenntartani.⁶²⁷

⁶²⁶ VV 1909. augusztus 27.2.; 1910. november 6.2.

⁶²⁷ CsML HL1406. b. HVPi 1933. 781.

A szentesi *Kis-Tisza-szigetet* a kisebb áradásoktól napjainkban is a *Kis-Tiszával* párhuzamosan húzódó, 1200 méter hosszú nyári gát védelmezi, ami a kisebb vizektől különösen az alacsonyabban fekvő területeket óvja. 1940-ben a *Kis-Tisza-szigeti gazdaság* azzal a kéréssel fordult a gyulai szakaszmérnökséghez, hogy a már meglévő töltést szeretnék megmagasítani, valamint egy 80 méter hosszú keresztgátat szándékoznak építeni, ami a földtulajdonosok számára még nagyobb védelmet biztosíthatna. Kérvényükben a következőképpen indokolták a munka elvégzésének szükségességét: „Területünk legnagyobb része 7 méter, a tiszai vízmagassági számítás szerint, a leglaposab részei 5 méter 50 centi, demivel idők fojamán a víz sűrűn bejött a szigetre, kisebb fajta nyúlgátakkal védekeztek a birtokosok a mi igen sok esetben hasznosnak bizonyult a zöld ár eleni kártevésektől amit 6 ½ méterig már meg birtunk tartani nagy erő kifejtéssel, és hihetetlen nagy akarattal ojképpen hogy a zöld ár levonulásakor mindenki a kisgátakon örködött és erősítették. már mint azt ahon csak lehetséges. mert a zöld ár mikor betör a szigetre kihozta és ameddig, vízbe van a levél és a termés teljes egészében tönkre megy, még akkor is hacsak pár napig tart.”⁶²⁸ A munkálatok megkezdését azonban jelentős mértékben hátráltatta az, hogy a gazdaközösség nem tudta összegyűjteni a beruházáshoz szükséges pénzösszeget: „... ezt magunk erejéből nem tudjuk meg valósítani mert nincs meg a kellő összetartás, mert ez tetemes összegbe kerül, és aki a parton van az úgy gondolkozik hogy öneki nem érdeke a védekezés men ötet ugyis legutoljára veszi el a víz és mért fizesen, aki pedig a leg laposab részen van az meg azért nem járul hozzá mondván hogy ötet ugy is előnti a fakadó víz ami néha 5–40 centi szokott lenni, a túlnyomó rész pedig az ami a legtöbb kárt szenved, mert egy ilyen zöld ár igen csak 20 ezer pengő kárt okoz, ami nemzet gazdasági szempontból is igen hátrányos, és 50 kisémberek az évi kenyere is elveszett.”⁶²⁹ A folyammérnöki hivatal 1940. október 14-én helyszíni szemlét tartott, amiről jegyzőkönyv is készült. A birtokosok az árvízvédelmi kormánybiztostól kapott 1500 pengő államszegélyből akarták a *Kis-Tiszával* párhuzamosan elhelyezkedő nyári gátat olyan magasra emelni, hogy az a 6,5 méteres vízállástól is megvédhesse az alacsonyabb területeket. Tervbe vettek egy 100 méter hosszú keresztöltést is, ami a már korábban megépített nyári

⁶²⁸ KJM 253.

⁶²⁹ KJM 253.

gátat kötötte volna össze a Tisza felőli magasparttal. Szükségesnek tartották az élő Tisza partján húzódó dűlőút magasítását is, valamint egy új csőáteresz elhelyezését is, amelyen keresztül a víz könnyebben visszaáramolhatott a *Kis-Tiszába*. A birtokos közösség számára kiutalt állami támogatásból a munkálatok mindegyikét nem lehetett elvégezni, ezért az ügyben eljáró mérnök azt javasolta, hogy először az összekötő gátat építsék meg. 1941-ben a magas vízállás illetve a birtokosok egy csoportjának az ellenállása miatt a munkálatokat nem tudták elvégezni. A keresztgát megépítése végül nem valósulhatott meg, mivel a gyulai Folyammérnöki Hivatal 1943. január 25-én arra utasította a Szentesi Hegyközséget, hogy a kiutalt 1500 pengőt a nagyhegyi szőlőkben található *Nagypatéri út* és *Szeszfőzde dűlő* árkainak kiásására használja fel.⁶³⁰

A két világháború között a *Kis-Tisza-szigetben* felmerült a *farmezsgyén* húzódó árok kialakítása, amely a visszamaradó, pangó vizek elvezetését szolgálta volna. A terv különböző okok miatt azonban nem valósulhatott meg.

A *Kis-Tisza-szigeten* az 1960-as években a csősz kezelte a töltésen elhelyezkedő zsilipet. Áradás idején a szerkezetet zárva tartották, így a víz nem tudott azonnal betörni a területre. Gyakran megtörténhetett, hogy a gát ugyan útját állta az áradásoknak, ám parcellákon fakadó vizek törtek fel. Levezetésük az áradások visszahúzódását követően, a zsilip felnyitásával történhetett. Amikor akkora árhullám fenyegetett, hogy az alacsonyabb térségeket a töltés sem tudta megvédeni, akkor a zsilipnek ismét fontos szerep jutott. Az áteresz felnyitásával ugyanis a visszamaradó vizek az apadásnak megfelelő ütemben visszatérhettek a mederbe, a parcellákon pedig el lehetett kezdeni a mezőgazdasági munkákat.

Az 1970-es évek elején a Makó és Környeke Vízgazdálkodási Társulat a kisebb árvizektől a Maros hullámterében található szőlőskerteket nyári gátak kialakításával próbálta megvédeni. A városi tanács végrehajtó bizottsága a kezelésében lévő állami ingatlanokból megfelelő nagyságú területet engedett át, ahol a védmű felépülhetett, amely mintegy 200 parcellát 460 cm magasságig óvott meg az árhullámoktól. A társulat ugyan 340.000 forint állami támogatásban is részesült, de a saját erőforrásait is fel kellett használnia a terv megvalósításához.

⁶³⁰ KJM 253.

A gát mintegy 60 földtulajdonos kertjét szelte ketté, akiket az állami tartalékból hasonló értékű és nagyságú területtel kárpóoltak.⁶³¹

Alkalmazkodási stratégiák, lokális tudás

Az ártéren gazdálkodó birtokos közösségek megítélésem szerint sajátos lokális tudással⁶³² rendelkeznek, ami nélkülözhetetlen az ártér sokoldalú hasznosításához. Felmerülhet a kérdés, hogy ez a „tudáshalmaz” vajon milyen elemekből tevődik össze? Megítélésem szerint az egyik legfontosabb komponense a térszínformák és ezzel összefüggésben a vízjárás alapos ismerete, ami meghatározza azt, hogy az adott térségen milyen növénykultúrával érdemes foglalkozni. A szántóterületek illetve a veteményeskertek hasznosítását döntő mértékben meghatározhatja a vízborítás és a tenyészidőszak közötti kapcsolat, vagyis annak tudatos kiválasztása, hogy az áradás visszavonulása után milyen növény termesztésével érdemes foglalkozni.

A gátak közé szorított ártér hasznosítása alapvetően megegyezik az ármentesítések előtti gazdálkodás elveivel, hiszen mindkét esetben kulcsfontosságú momentum a térszínformák illetve a szintkülönbségek ismerete. Akár a néhány deciméteres eltéréseknek is befolyásolhatják tájhasznosítás lehetőségeit, vagyis azt, hogy az adott területet szántóföldként, szőlős- vagy gyümölcsöskertként, legelőként, esetleg kaszálóként érdemes hasznosítani. Az ármentesítéseket követően az előzőekben felvázolt tudás kialakítása nem mehetett végbe egyik évről a másikra, mivel a leszűkített ártéren a jelentős mértékben megnövekedett vízszintek miatt ismét meg kellett ismerni a vízjárást, vagyis megtapasztalni azt, hogy melyek azok a térségek, ahonnan az áradás gyorsabban visszahúzódik, és melyek azok, ahol tovább tartózkodik. Az eltérő természeti környezet miatt a gyakorlatban különböző módon megvalósuló alkalmazkodási stratégiákkal számolhatunk, mivel az árvizek mozgásának megfelelően egy-egy település esetén a szintkülönbségek is másképpen jelentkezhetnek.

Az ártéri földtulajdonosok sajátos módon tartják nyilván a te-

⁶³¹ Csongrád Megyei Hírlap 1972. szeptember 22. 5.

⁶³² Helena Ruotsala szerint a tradicionális környezeti tudás jórészt a tapasztalati megfigyelések szisztematikus összegyűjtéséből, rendszerezéséből és alkalmazásából tevődik össze. Ruotsala, H. 2004. 34.

rületeket, amelyeket a vízügyi hatóságok által használt rendszer alapján osztályoznak. Mivel ebben a tekintetben meghatározónak tekinthető az árvizek szintje, emiatt a parcellákat a vízmérce 0 pontjához viszonyítják, vagyis úgy jellemzik azokat, hogy a birtoktesteket mekkora áradás boríthatja be. Ez a sajátos szemlélet a vízjárást is segíthet figyelemmel kísérni, mivel a vízállás-jelentéseket figyelve könnyen megtudható, hogy az áradás visszahúzódott-e vagy a parcellákat még mindig beborítja az árhullám. Ennek szemléltetésére álljon egy idézet a *kis-Tisza-szigeti* birtokosok 1940-ben benyújtott kérvényéből: „Területünk legnagyobb része 7 méter, a tiszai vízmagassági számítás szerint, a leglaposab részei 5 méter 50 centi...”⁶³³

Az újonnan birtokot vásárló földtulajdonosok tevékenysége során tapintható ki azoknak az alkalmazkodási stratégiáknak a hiánya, amelyek nélkülözhetetlenek lennének a sikeres gazdálkodáshoz. A szentesi *Kis-Tisza-szigetben* évtizedek óta szőlőt művelő családok szerint többen nem hajlandóak tudomásul venni azt, hogy az áradások időnként elönthetik a parcelláikat. Éppen ezért a munkákat már kora tavasszal elkezdik, majd szembesülnek azzal, hogy a tavaszi árvíz miatt hiábavalónak bizonyultak addigi erőfeszítéseik. Ebből a negatív tapasztalatból legtöbben okulnak, és később, rendszerint csak májusban veteményeznek.

A szőlőbirtokosok a vízjárás illetve az áradások hatásait megtapasztalva jól ismerik a különböző hordalék- és talajtípusokat. A szentesi *Kis-Tisza-szigeten* a part közelében számolhatnak a gazdák a hordalék legnagyobb mértékű felhalmozódásával, a folyómedertől távolodva viszont áradások már csak 4-5 cm iszapot raknak le.

A rendelkezésre álló forrásokból, interjúkból egyértelműen kirajzolódik előttünk az a sajátos viszonyulás, amely az ártéren gazdálkodó birtokos közösségeket mind a mai napig a folyó áradásaihoz kapcsolja. Az árhullámokat károsnak tartják, ám tisztában vannak azzal is, hogy a tápanyagokban gazdag hordalék jótékony hatást gyakorolhat a termesztett növényfélésekre. Az időszakos vízborítást a szentesi *Kis-Tisza-sziget* birtokosai azért is tartják előnyösnek, mivel a talajban élő kártevők (mezei pocok, güzü stb.) elpusztulnak. Az áradások jótékony hatásáról tanúskodik a Mártély Hullámtéri Hegyközség 1940-ben készített beadványa, amelyben a nyári gát megépítése

⁶³³ KJM 253.

ellen igyekeztek kifejezni tiltakozásukat: „Ugy az Ármentesítő Társulatnak, mint a városnak, uradalomnak kaszáló, erdő és fűz vesszőtermésük van, melyet árverés útján értékesítenek, ezen termelő ágának nem gátja, hanem éppen ellenkezőleg vizre van szüksége, tehát a gát hátrányukra van.”⁶³⁴ Az áradások jótékony hatásáról tanúskodik az a cikk is, amely 1911. március 24-én látott napvilágot a Vásárhely és Vidéke hasábjain: „A magasabb helyeken pedig nem hogy kárt, de hasznót tesz az áradás, mert iszappal rakja meg a földet s a lejtős magasabb helyekről pár hét alatt teljesen leszalad a víz.”⁶³⁵

Nem tudjuk ma már rekonstruálni azt a folyamatot, ahogy a birtokos közösségek évtizedek alatt kitapasztalták az árvizek alakulása és a szintkülönbségek közötti összefüggéseket. A hosszabb ideig elhúzódó árhullámok saját maguk jelölhették ki azokat a térségeket, amelyek szőlő- illetve gyümölcsstermesztésre megfelelő feltételeket biztosítottak.

A mártélyi szőlős- és gyümölcsöskertek tulajdonosai 1940-ben készített beadványában megfigyelhető az az évtizedek alatt felhalmozódó és kikristályosodó tudás, amely az áradások lefolyására vonatkozott: „Hosszú tapasztalat vezetett rá bennünket, hogy a Tisza folyó áradása rendkívül szeszélyes...az árvíz először hátulról jön az alacsonyabb részekre.” A vízjárás ismeretéről tanúskodnak a következő sorok is: „A gyakorlat bizonyítja, amikor a Tisza medréből kilépett, először elönti a réti földeket, azonban, ha az apadás beáll, a víz igen gyorsan huzódik vissza mindaddig, míg a vízmagasság el nem éri a közvetlen Tiszapart magasabb hordalékföld szintjét.”⁶³⁶ Az ártéren belül tapasztalható szintkülönbségek és a tájhasznosítás összefüggéseire világítanak rá az 1960-as évek közepén készített felmérések, amelyek a földterületek és a művelési ágak változásait rögzítették: „...ezen területek közvetlen a Tisza mellett területnek el s ennek következtében, valamint a lapos fekvésük miatt az év tulnyomó részében víz alatt állnak s emiatt még a rövid tenyészidejű kultúrák termesztésére sem alkalmas. Hozzájárul ehhez még e területet körülvevő magas erdők, melyek árnyékuknál fogva nemcsak e területek felszáradását, hanem a növények fejlődését is gátolja. Ezért e területek kizárólag rétként vannak hasznosítva, mert csak ez uton

⁶³⁴ CsML HL V. 1405. b. HVT Tan. ir. II. 978/38.

⁶³⁵ VV 1911. március 24. 2.

⁶³⁶ CsML HL V. 1405. b. HVT Tan. ir. II. 978/38.

nyerhető e területekről leggazdaságosabban termés.”⁶³⁷ A *kis-Tisza-szigeti* földtulajdonosok egyik kérvényükben a következő módon igyekeztek megfogalmazni a szintkülönbségek és a tájhasznosítás között tapasztalható összefüggéseket: „Területük 50 kataszteri hold. Ebből 35 hold prima sasza szőlő. 15 hold ami laposab rész szántó, amit csak vetemény és kukoricza termelésre használhatnak a vízjárás miat a tulajdonosok.”⁶³⁸

⁶³⁷ CsML HL Jgyk Új Élet 3.

⁶³⁸ KJM 253.

ÖSSZEGZÉS

Az utóbbi évtizedek kutatásai hívták fel a figyelmet arra, hogy a korábban egységesnek tekintett alföldi szőlőtermő táj két nagy régióra bontható. A Duna-Tisza közén és a Dél-Tiszántúlon egy középkori gyökerekkel rendelkező, autochton fejlődést mutató szőlő- és borkultúra jellemző, ezzel szemben a Tiszántúl északi felében, a Hajdúságban, a Nagykunságban, a Nyírségben és Békés megyében az előbbinél jóval fiatalabb szőlő- és borgazdálkodással számolhatunk. A szőlővel beültetett, összefüggő, zárt területek elnevezése alapján előbbi a *szőlőhegyek*, míg utóbbi a *szőlőskertek* régiójának tekinthető.⁶³⁹

A folyók és a töltések közötti térségen több Tisza és Maros menti település (Szentés, Hódmezővásárhely, Mindszent, Makó, Apátfalva stb.) határában a 19. század végén és a 20. század elején szőlő- és gyümölcsstelepítések jöttek létre, amelyeknek a gondozása speciális ismereteket, művelési technikákat igényelt, hiszen az ártéren vagy hullámtéren gazdálkodóknak valamilyen módon alkalmazkodniuk kellett a természeti környezet kihívásaihoz, főként a periodikusan visszatérő áradásokhoz.

Az ártéri szőlőtermesztés az Alföld szőlő- és bortermelésében egy új fejlődési fokozatot képvisel, amely kiterjedését tekintve sem a *szőlőhegyek*, sem pedig a *szőlőskertek* övezetével nem vethető, nem hasonlítható össze. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy az általam vizsgált gazdálkodási forma a folyók és az árvízvédelmi töltések közötti térséghez kapcsolódik, ahol csak és kizárólag a magasabb fekvésű övezetekben folytatható sikerrel.

A jelenség leginkább az ártéri szőlőtermesztés fogalmával ragadható meg, amely alapvetően különbözik a ligetes szőlőműveléstől, mivel utóbbi egyfajta átmenetet képez a gyűjtögetés és a termesztett növénykultúra között. A fára futtatott szőlőtőkék gondozása a lombkorona ritkításából, a metszésből és a tövek környékének tisztán tartásából állt. Alapvető eltérés mutatkozik a művelési eljárásokban is, hiszen az általam vizsgált gazdálkodási formát kezdetben a csapos, illetve szálvesszős metszéssel párosuló tőkeművelés, majd

⁶³⁹ Égető M. 1993a 37., 2006. 44.

a kordonrendszer, a ligetes szőlészkedést ezzel szemben egy sajátos technika, az ún. előfára futtatás jellemezte.

Az ártéri szőlőtermesztés az ártéri gazdálkodás komplex rendszerében térbeli szempontból a második szinthez, azaz az árvizek által időszakosan elöntött területhez kapcsolódik, időben viszont a *száraz gazdálkodás* periódusához köthető, mivel a gátak megépítésének eredményeként jött létre az a térség, ahol a szőlőtelepítés kibontakozhatott.⁶⁴⁰

Az ártéren gazdálkodó birtokos közösségek megítélésem szerint sajátos lokális tudással rendelkeznek, ami nélkülözhetetlen az ártér sokoldalú hasznosításához. Ebben a vonatkozásban olyan komplex, a természeti viszonyok ismeretén alapuló alkalmazkodási stratégiáról beszélhetünk, melynek segítségével a birtokosok leghatékonyabban képesek kiaknázni a természeti erőforrásokat. A szintkülönbségek alapos ismerete lehetővé tette azt, hogy az időszakos vízborítás időtartamától függően a földtulajdonosok kialakíthatták az egyes termelési övezeteket. A szőlőket főként a magasabban fekvő, part mentén húzódó, laza szerkezetű, homokos talajú térségekre igyekeztek telepíteni, ahonnan az áradás leggyorsabban vonult vissza. A víz itt nem melegszik fel olyan mértékben, hogy kipusztíthatná a szőlőtökéket. Az alacsonyabb fekvésű, kötöttebb talajú térségeket, ahol az áradás tovább tartózkodik, főként szántóföldként használják napjainkban is. Az ártéri szőlőskertek fekvését tehát döntő mértékben befolyásolja a kérdéses terület magassági elhelyezkedése, vagyis az a körülmény, hogy mennyi ideig borítja víz a hullámtér adott részét.

A rendelkezésre álló forrásokból, interjúkból egyértelműen kirajzolódik előttünk az a sajátos viszonyulás, ami az ártéren gazdálkodó birtokos közösségeket mind a mai napig a Tisza áradásaihoz fűzi. Az időszakosan visszatérő árvizeket károsnak tartják, de tisztában vannak azzal is, hogy a tápanyagokban gazdag hordalék jótékony hatást gyakorolhat a termesztett növényfélésekre.

Az ártéri szőlőtermesztés a gyümölcsstermesztéssel összekapcsolódva a természeti környezethez alkalmazkodó, illetve annak erőforrásait kiaknázó birtokos közösségek sajátos tevékenységeként értelmezhető, amely meghatározott társadalmi-gazdasági folyamatok eredményeként jöhetett létre és terjedhetett el. Feltétlenül meg

⁶⁴⁰ Bellon T. 2003. 243–245.

kell emlékeznünk arról, hogy a vizsgált települések egyre növekvő népessége igyekezett újabb és újabb földterületeket művelésbe fogni azért, hogy biztosítsa megélhetését. Ezzel magyarázható, hogy a Tisza árvizei által időszakosan elöntött térségek is felértékelődtek, a birtokos közösségek pedig igyekeztek olyan tájhasznosítási technikákat is alkalmazni, amelyek korábban az ármentes határrészekhez kapcsolódtak. Ennek háttérében az húzódhat meg, hogy az intenzívebb mezőgazdasági tevékenységtől nagyobb hasznot reméltek, jóllehet az árvizek gyakran teljesen tönkretették a termést. Nem szabad megfeledkeznünk azonban arról sem, hogy az ártéri szőlőtelepítés a látszólag károsnak tartott időszakos vízborítás ellenére a korszak rettegett szőlőbetegsége, a *filoxéra* ellen hatásos védekezési eljárásnak bizonyulhatott. A szőlőültetés az árterületeken összehasonlíthatatlanul olcsóbbá vált, mivel a talaj immunitása, illetve az időszakosan visszatérő áradások miatt nem mutatkozott szükség rezisztens alanyok alkalmazására.

Az ártéren gazdálkodó birtokos közösségek tevékenységére hatást gyakorló természeti tényezők közül a folyamatosan emelkedő árvizeket kell mindenféleképpen kiemelni, amelyek arra kényszerítették a földtulajdonosokat, hogy valamilyen választ adjanak a megváltozott viszonyokra. Ebben a vonatkozásban kiemelkedő jelentőségűnek tekinthető az 1970-es árhullám, amely tartósságával illetve magasságával tűnt ki. A kordonrendszer széles körben történő elterjedése mindenféleképpen ide sorolható, ám nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a birtokosok közül többen a vízborítás negatív következményei miatt felhagytak parcelláik művelésével, ami esetükben „téves adaptációként” értelmezhető.

A társadalmi tényezők között szükséges számon tartanunk a tulajdonviszonyok kedvezőtlen változását, amely jelentős mértékben hozzájárulhatott ahhoz, hogy e tájhasznosítási forma bizonyos településeken teljesen megszűnt. Az 1960-as években a hullámterek egy része a termelőszövetkezetek használatába került, amelyek a szőlőskertek gondozását hosszú távon nem vállalták. Mind a mai napig nem sikerült megnyugtató választ adni arra, hogy az előbb felvázolt folyamat miért csak bizonyos települések (Hódmezővásárhely, Szegvár, Szentcsanak-sziget) esetén játszódott le, ezzel szemben máshol (Szentcsanak-Kis-Tisza-sziget, Mindszent) az ártéri parcellák zártkertekként magántulajdonban maradtak.

Az ártéri szőlőskertek termése az általam vizsgált települések nagy részén árucsere alapját képezte, amelynek köszönhetően a birtokosok bevételre tehettek szert. A termés értékesítéséből származó haszon elsősorban azokban az esetekben tekinthető számottevőnek, ahol a csemegefajták egyeduralkodónak számítottak. A szőlő Szentesen az 1990-es évekig 60–70 családnak biztosított kiegészítő jövedelmet, ám a *saszla* piaci értékének csökkenése illetve a felvásárlási rendszer felbomlása kedvezőtlen hatást gyakorolt. A gazdasági potenciál elvesztése is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a szőlőbirtokosok közül többen felhagytak a műveléssel, mivel a termést nem tudták értékesíteni. A *saszla* helyett többen próbálkoztak rezisztens fajták telepítésével, amitől a növényvédelmi kiadások csökkenését remélték.

A kutatásba bevont tíz településen az ártéri szőlőtermesztés nagy vonalakban egységes tájhasznosításként fogható fel, mivel a hasonló természeti környezet hasonló alkalmazkodási technikák érvényesítésére készítették a birtokos közösségeket.

A szőlőfajták összetétele illetve a szőlő- és a gyümölcskultúra egymáshoz való viszonya alapján az ártéri kerteknek különböző típusait vázolhatjuk fel, amelyek közül az első a bor- és csemege-szőlővel betelepített ültetvényeket foglalja magában. A második esetén egyetlen szőlőfajta dominanciájával számolhatunk. Az első kettőnél a gyümölcsstermesztésnek a szőlőgazdálkodás mellett csak kiegészítő szerep jut, míg a harmadik típusba sorolható ártéri kertekben a gyümölcsfák számítottak, illetve számítanak meghatározónak. A kutatópontok közül Szegvár és Mindszent az első, a szentesi *Kis-Tisza-sziget* a második, *Mártély* viszont a harmadik típusba sorolható. A kutatás elsődleges színterét jelentő Alsó-Tisza mentén kívül úgy tűnik, hogy a vegyes fajtaállományú szőlőskertek dominálnak, amelyekben a gyümölcsstermesztés csak másodlagos, kiegészítő szerepet játszik.

Az elmúlt évtizedekben feltartóztatlan folyamatként bontakozik ki az ártéri szőlőskertek rekreációs térré alakulása, ami a szőlő- és gyümölcsstermesztés jelentős mértékű visszaszorulását vonja maga után. Különösen szembetűnőek ezek a változások a folyómeder közelében, ahol a gazdasági építmények helyett a birtokosok a szabadidő eltöltését szolgáló, többszintes nyaralóépületeket emeltek. A szőlőültetvényeket rendszerint kiirtották, a helyükön pedig befűvesített térséget létesítettek, ahol egy-két szőlőlugas illet-

ve néhány gyümölcsfa utal a korábbi tájhasznosítási gyakorlatra. A jövőben fontos feladat lenne pomológus szakember bevonásával a sokszínű gyümölcsállomány alaposabb feltérképezése, ami kiinduló pontját jelentheti különböző programok kidolgozásának. Szilárd meggyőződésem, hogy a rezisztens fajták visszatelepítése és gondozása megfelelően ötvözhető a rekreációs tevékenységformákkal, ennek köszönhetően pedig az ártéri gazdálkodás e sajátos formája fenntarthatóvá válik.

Az ártéri szőlőtermesztés olyan ártéri haszonvételi vagy tájhasznosítási formának tekinthető, amely kiváló lehetőséget teremt arra vonatkozóan, hogy a természeti környezet és az ártéren gazdálkodó birtokos közösségek kapcsolatát vizsgáljuk. Az időszakosan visszatérő áradások és az általuk előidézett vízborítás alapvetően meghatározza a gazdálkodást, ám a földtulajdonosok tevékenységük révén hatást gyakorolnak az ártér domborzati és vízrajzi viszonyaira.

IRODALOM

ÁCS Judit

- 1999 Ártéri gazdálkodás az ordasi szigeten a XIX–XX. században. *Cumania* 16. 173–210.

ANDÓ Mihály

- 1983 A természeti környezet adottságainak és erőforrásainak értékelése. In: KRAJKÓ Gyula (főszerk.): *Csongrád megye gazdasági földrajza*. 11–62. Szeged.

- 1996 Mindszent természeti földrajza. In: JUHÁSZ Antal (szerk.): *Mindszent története és népelete*. 13–26. Mindszent.

ANDÓ Mihály–IVANICS János

- 1964 Adatok a Tisza hullámtere gazdasági hasznosításához. *Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 2. 179–194.

ANDRÁSFALVY Bertalan

- 1963 A Duna menti gyümölcsöskertek. Adatok a magyarországi déli Duna-szakasz népi gyümölcskultúrájának ismeretéhez. In: BABICS András (szerk.): *Értekezések*. 271–305. Pécs.

- 1970 A fok és jelentősége régi vízgazdálkodásunkban. In: KÁZMÉR Miklós–VÉGH József (szerk.): *Névtudományi előadások*. 224–228. Budapest.

- 2001 Gyümölcskultúra. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Gazdálkodás. Magyar Néprajz II.* 493–526. Budapest.

- 2002 A fokok szerepe az ártér használatában. *Hidrológiai Közöny* 82. 1. 55–56.

- 2004 A vízhasználat és árvízvédelem hagyományai Magyarországon. In: ANDRÁSFALVY Bertalan: *Hagyomány és jövő. Népismereti tanulmányok*. 40–57. Lakitelek.

- 2007 *Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig*. (2. átdolgozott kiadás) Budapest.

ANGYAL Béla

- 1994 A gútai ártéri tanyák és az ártéri gazdálkodás. *Ethnographia* CV. 1. 37–60.

BABAI Dániel–MOLNÁR Ábel–MOLNÁR Zsolt

2014 „Ahogy gondolzza, úgy veszi hasznát” Hagyományos ökológiai tudás Gyimesben. Budapest.

BALASSA Iván

1991 *Tokaj–Hegyalja szőleje és bora. Történeti–néprajzi tanulmány.* Tokaj.

BALI János

2004 Málnatermelő telephelyek és építményeik a nógrádi határban. In: BÁRTH Dániel–LACZKÓ János (szerk.): *Halmok és Havasok. Tanulmányok a hatvan esztendőös Bárh János tiszteletére.* 103–112. Kecskemét.

2005aA Börzsöny-vidéki málnatermelő táj gazdaságnéprajza. Budapest.

2005bA középhegységi paraszt ökotípusa. *Ethno-Lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXII.* 11–45.

2005cA zártkerti gazdálkodás jelentősége a Kádár-korszakban. *Ethnographia CXVI.* 2. 153–182.

BÁLINT Sándor

1957 *Szegedi szótár I–II.* Budapest.

1977 *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népélete.* Szeged.

BÁRKÁNYI Ildikó

1996 A Tisza szerepe a falu életében. In: JUHÁSZ Antal (szerk.): *Mindszent története és népélete.* 453–482. Mindszent.

BARNA Gábor

1988 A tutajozás kulturális jelentősége a Közép-Tisza és a Hármas-Körös mentén. *Ethnographia IC.* 2. 189–212.

1998 Paraszti bor- és gyümölcskereskedelem a XX. század első felében. *Néprajz és Nyelvtudomány XXXIX.* 5–20.

BARTA Gábor

2001 Szentes története a középkorban és a török hódoltság idején. In: LABÁDI Lajos (szerk.): *Tanulmányok Szentes város történetéből.* 49–178. Szentes.

BARTA László

1979 *A szentesi örökváltság.* Szeged.

BARTH, Fredrik

1969 *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference.* Bergen–Oslo–London.

BÁRTH János

1978 A dunai átkelés és a révjog bérbeadásának néhány kérdése. *Cumania* V. 97–142. Kecskemét.

1991-92 A parasztközösségek önszerveződésének néhány formája Kalocsa környékén. *Néprajz és Nyelvtudomány* XXXIV. 151–171.

BECK Tibor

2005 *A filoxéravész Magyarországon. A kártevő elleni küzdelem az első központi intézkedésektől az államilag támogatott szőlőrekonstrukciós hitelek lejártáig (1872–1910)*. Budapest.

BÉL Mátyás

1984 Csongrád és Csanád megye leírása. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1980-81. II. 9–82. Szeged

BELÉNYESY Márta

1955 Szőlő- és gyümölcstermesztésünk a XIV. században. *Néprajzi Értesítő* XXXVII. 11–30.

BELLON Tibor

1981 A köles termesztése és keleti párhuzamai. *Ethnographia* XCII. 2–3. 233–258.

1996a Ártéri gazdálkodás az Alföldön az ármentesítés előtt. In: FRISNYÁK Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. 311–319. Nyíregyháza.

1996b *Beklen. A nagykunsgai mezővárosok állattartó gazdálkodása a XVIII–XIX. században*. Karcag.

1998 *Kompépítés a Tiszán Magyarokanizsán*. Néprajzi Dolgozatok 65. Szeged.

2000 Ártéri gazdálkodás a Tiszai-Alföldön. In: SÁRI Zsolt (szerk.): *Ezerév a Tisza mentén*. 241–258. Szolnok.

2003 *A Tisza néprajza. Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön*. Budapest.

BENCSEK János

1975a Adatok a népi építkezés ismeretéhez a Közép-Tisza vidékéről (Tiszacsege, Ároktő). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 535–565.

1975b A szőlőskertek építése Hajdúböszörményben. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve* II. 219–232.

- 1986 A folyók elválasztó, a révek összekötő szerepe a paraszti árucserében. In: SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): *Árucseré és migráció*. 143–153. Miskolc.
- BÉRES Mária–HÉVVI Sándor–VÁLYI Katalin
- 1996a Barc. In: BLAZOVICH László (szerk.): *A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban*. 49. Szeged.
- 1996b Körtvélyes. In: BLAZOVICH László (szerk.): *A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban*. 181–182. Szeged.
- 1996c Hékéd. In: BLAZOVICH László (szerk.): *A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban*. 131–132. Szeged.
- BÍRÓ Szabolcs–DORGAI László–VARGA Péter
- 2006 *Táj- és földhasználatváltozás a Tisza hullámterében*. Budapest.
- BLAZOVICH László
- 1985 *A Körös-Tisza-Maros-köz középkori településrendje*. Békéscsaba–Szeged.
- BLAZOVICH László–LEHMANN István
- 1974 A Tisza-szabályozás és Hódmezővásárhely. A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium Évkönyve 57–68.
- BODNÁR Béla
- 1983 Hódmezővásárhely és környékének földrajzi nevei. *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* VII. Szeged.
- BOGA TAMÁSI László
- 2001 Az Alsó-Tisza és a Maros holtágai. In: PÁLFAI Imre (szerk.): *Magyarország holtágai*. 70–82. Budapest.
- BORSOS Balázs
- 2001 *Három folyó között. A bodrogi közí gazdálkodás alkalmazkodása a természeti viszonyokhoz a folyószabályozási munkák előtt és után*. Budapest.
- 2004 *Elefánt a hídon. Gondolatok az ökológiai antropológiáról*. Budapest.
- BOTÁR Imre–KÁROLYI Zsigmond
- 1970 *Vásárhelyi Pál, a Tiszaszabályozás tervezője. Vízügytörténeti Füzetek* 2. Budapest.
- BOZÓKI Margit, Sz.
- 2000 Szegvár bel- és külterületének földrajzi nevei. In: FARKAS Gyula (szerk.): *Szegvár. Tanulmányok a település történetéből*. 487–510. Szegvár.

BÖRCsök Vince

- 1974 Szőlőőrzés, szüretelés és szüreti bál Szeged környékén.
Ethnographia LXXXV. 2–3. 479–493.

BUCZKÓ József

- 1992 *A hajdúnánási szőlőskertek népi építkezése*. Hajdúnánás.

COLUMELLA, Lucius Iunius Moderatus

- 2005 *A mezőgazdaságról*. Szeged.

CSEPREGI Pál–ZILAI János

- 1955 *Szőlőfajtáink. Ampelográfia*. Budapest

CSEREKLYEI Károly

- 1888 *A Gyöngyszőlők (Chasselas-fajok) művelési módjának népszerű ismertetése*. Kecskemét.

CSOMA Zsigmond

- 1994–95 *Szőlészeti, borászati hagyományok a megújulás és a közösség kötelékében. (Kapcsolatok, hatások és konfliktusok Dunántúl és Európa között a 17. század végétől a 20. század elejéig.)* Debrecen–Budapest.

- 1997 *A középkori magyarországi szőlőhegyek arculatának kialakulása és a szőlő-bortermelés kettős gyökere*. In: FÜLEKY György (szerk.): *A táj változásai a Honfoglalás óta a Kárpát-medencében*. 127–160. Budapest.

- 2008 *Erdélyi gyümölcs az Alföldön*. In: NOVÁK László Ferenc (szerk.): *Tradicionális kereskedelem és migráció az Alföldön*. 215–246. Nagykőrös.

DÁM László

- 1972 *A hajdúböszörményi szőlők népi építkezése. Közlemények a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből* 25. Debrecen.

- 1979 *A hajdú-bihari szőlőskertek népi építkezése*. In: SZÖLLŐSI Gyula (főszerk.): *Hajdú-Bihar népi építészet*. 267–282. Debrecen.

- 1992 *Építkezés*. Debrecen.

DÁNI József

- 1908 *Gazdáink és az ármentesítő társulatok. A hullámterek felhasználása. Vásárhely és Vidéke január 11. 2.*

DANKÓ Imre

- 1981 *Sukk*. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. 499. Budapest

- 1975 Adalék a debreceni kertségek életéhez. (A legrégibb debreceni kertségi szabályzat.) A *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1974. 371–385.
- 1991 A magyar vásárok néprajza. In: DOMONKOS Ottó (szerk.): *Kézművesség. Magyar Néprajz III.* 637–702. Budapest.
- 2001 Szabolcsi révek a Tiszán. A *nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* XLIII. 465–474. Nyíregyháza.
- DEÁK Antal András
- 2001 Fokok és délibábok. *Hidrológiai Közöny* 81. évf. 1. sz. 39–41.
- DIENES István
- 1939 A nép itala. In: DIENES István (szerk.): *Szabolcs vármegye. Vármegyei szociográfiák.* IV. 220–226. Budapest.
- DÓKA Klára
- 1987 *A vízi munkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében (1772–1918).* Budapest.
- DUNKA Sándor–FEJÉR László–VÁGÁS István
- 1996 *A veritékes honfoglalás. A Tisza szabályozás története.* Budapest.
- ÉGETŐ Melinda
- 1974 A szőlőművelés átalakulása a századfordulón a Solt-vidéken. *Cumania* II. 133–158.
- 1980 Középkori szőlőművelésünk kérdéséhez. *Ethnographia* XCI. 1. 53–78.
- 1982 Szőlőőrzés. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* V. 99–100. Budapest
- 1983a A lugasos szőlőművelés vizsgálata. *Népi Kultúra–Népi Társadalom* XIII. 119–149.
- 1983b Szőlőművelés Vásárhelyen a feudalizmus utolsó százötven esztendejében. In: DÖMÖTÖR János–TÁRKÁNY SZÜCS Ernő (szerk.): *Kiss Lajos emlékkönyv.* 171–211. Hódmezővásárhely.
- 1993a Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a középkortól a múlt század közepéig. Budapest.
- 1993b A szőlőskertek rendszerének kiépülése a Tiszántúlon a 18–19. század folyamán. *Népi Kultúra–Népi Társadalom* XVII. 37–56.

- 1997 A honfoglalók szőlőművelési és borászati ismeretei. In: KOVÁCS László-PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): *Honfoglalás és néprajz*. 159–166. Budapest.
- 2001 Szőlőművelés és borászat. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Gazdálkodás. Magyar Néprajz II*. 527–595. Budapest.
- 2006 Alföldi borvidék-homoki borvidék. Az alföldi szőlőkultúra táji tagolódásának átrendeződése a 19–20. század fordulóján. *Ethno-Lore XXIII. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*. 43–73.
- FEJÉR Gábor
- 1988 A makói állóorsós borsajtó. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1987.1*. 189–207.
- FEJÉRVÁRY József
- 1929 *Vásárhely története családok tükrében*. Hódmezővásárhely.
- FÉNYES Elek
- 1836–40 *Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben*. I–VI. Pest.
- 1851 *Magyarország geographiai szótára*. I–IV. Pest.
- FILEP Antal
- 1972 Baromudvaros telekelrendezés a Délkelet-Alföldön a XVIII–XIX. században. *Ethnographia LXXXIII*. 4. 484–506.
- FODOR Ferenc
- 1996 Paraszti gazdálkodás a két világháború között. In: JUHÁSZ Antal (szerk.): *Mindszent története és népelete*. 507–356. Mindszent.
- FORGÓ Géza
- 2002 Makó agrárgazdasága. In: SZABÓ Ferenc (szerk.) *Makó története 1849-től 1920-ig*. 246–270. Makó.
- FÖLDES László
- 1962 Egy alföldi juhtartó gazdatársaság. *Néprajzi Értesítő XLIV*. 27–80.
- GALGÓCZY Károly
- 1855 *Magyarország, a Szerbvajdaság s Temesi bánság mezőgazdasági statiszticája*. Pest.

GALLÉ László

- 2003 A Tisza hullámtere mint ökológiai folyosó. In: TEPLÁN István (szerk.): *A Tisza és vízrendszere* II. 65–90. Budapest.

GÁL Zoltán

- 1931 *A Tisza szabályozásával kapcsolatos morfológiai változások Hódmezővásárhely környékén.* Budapest.

GERGELY István

- 1929 Hullámterek és árterületek hasznosítása gyümölcstermesztéssel. *Kertészet* III. 81–83.

G.L.

- 1936 Gyümölcstároló vermek és pincék. *Kertészet* X. 151–152.

GRÁFIK Imre

- 2001 Vízi közlekedés és szállítás. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Gazdálkodás. Magyar Néprajz* II. 974–1020. Budapest.

GULYÁS Katalin

- 2000 Ármentesítés és szabályozás a Tisza völgyében. In: SÁRI Zsolt (szerk.): *Ezer év a Tisza mentén.* 215–240. Szolnok.

GUNDA Béla

- 1987 Megjegyzések a kulturális ökológiáról. In: Cs. VARGA István (szerk.): *A kultúra ökológiája.* 143–162. Tatabánya.

GYÖRFFY Jenő, K.

- 1935 Gyümölcsfák védelme a nyulak ellen. *Növényvédelem* XI. 207–208.

HARDESTY, L. Donald

- 1974 The Human Ecological Niche. *American Anthropologist* 74. 458–466.

HAVASSY Péter

- 1994 A kunszentmártoni rév története. In: UJVÁRY Zoltán (szerk.): *In memoriam Sztrinkó István.* 39–51. Debrecen.

HELLENBRANTH János

- 1822 Szarvas városáról, százados ünnepe alkalmatosságával. *Tudományos Gyűjtemény.* 19–20.

HERCZEG Mihály

- 1993 Mezőgazdaság. In: SZABÓ Ferenc (főszerk.): *Hódmezővásárhely története* II. 2. rész. 489–590. Hódmezővásárhely.
1994 *A gróf Károlyi család hódmezővásárhelyi uradalma a XIX–XX. században.* Szeged.

HERCZEG Mihály–KRUSZLICZ István Gábor

2000 *Mártély*. Budapest.

HÉZSŐ Pál

1908 Jövedelmező gazdasági foglalkozás. A szilvatermesztés meghonosítása. *Vásárhely és Vidéke*. február 22. 2.

HOFER Tamás

1980 A regionális tagoltság különböző megközelítési lehetőségeiről. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Előmunkálatok a magyarság néprajzához* 7. 103–129. Budapest.

INCZEFI Géza

1960 *Szeged környékének földrajzi nevei*. Budapest.

IVANICS János

1963 Talajművelési vizsgálatok a Tisza hullámterén. *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 2.125–132.

JANÓ Ákos

1999 Szőlő- és gyümölcsstermesztés a szanki homokon. *Cumania* 16. 7–114.

JUHÁSZ Antal

1962 A tiszai tutajozás és a szegedi supermesterség. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1960–62. 117–146.

1991a Fafeldolgozás. In: DOMONKOS Ottó (főszerk.): *Kézművésesség. Magyar Néprajz* III. 412–463. Budapest.

1991b A vessző, gyékény, szalma és más növényi nyersanyagok. In: DOMONKOS Ottó (főszerk.): *Kézművésesség. Magyar Néprajz* III. 464–481. Budapest.

KAJNER Péter–UNGVÁRI Gábor (szerk.)

2005 *Ártéri gyümölcsészet*. Karcsa.

KÁROLYI Zsigmond

1973 A magyar vízi munkálatok rövid története különös tekintettel a vizek szabályozására. In: IHRIG Dénes (szerk.): *A magyar vízszabályozás története*. 21–147. Budapest.

KÁROLYI Zsigmond–NEMES Gerzson

1975–1976 *A Közép-Tiszavidék vízügyi múltja* I–III. /Vízügyi Történeti Füzetek 8–10./ Budapest.

KASUBA Margit

1987 Nyárutó a Tisza-szigeten. *Szentesi Élet* XVIII. 10. 8.

KECSKÉS Péter

1966 Szőlőtermesztés a Mátraalján. *Ethnographia* LXXVII. 4. 495–516.

1982 Szőlőpásztor. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* V. 100. Budapest.

KELETI Károly

1875 *Magyarország szőlészeti statisztikája 1860–1873*. Pest.

KELLER Lajos

1900 *Mindszent története 1700–1900*. Mindszent.

KISS Bálint

1992 *A békés-bánáti református egyházmegye története (1836)*. Békéscsaba–Szeged.

KISS Lajos

1981 *A szegényemberek élete* I. (3. kiadás) Budapest.

KISS HAJDÚ Teréz

é.n. *Visszaemlékezések*. (kézirat) Szentés.

KOSINSZKY Viktor

1934 (cím nélkül) *Kertészet* VIII. 103–104.

KOZMA Pál

1968 *Csemegeszőlő*. Budapest.

KOVÁCS Gyula–MIKÓ Zoltán–SZABÓ György

1995 *Hegyközség, szőlészet, borászat. Kézikönyv a hegyközségek megalakításához és működéséhez*. Budapest.

KOVÁCS László, K.

1977 Dereglye. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* I. 575. Budapest.

KOVÁCS Zsolt Csaba–BALOGH Péter

é.n. *Ártéri gazdálkodás Nagykörűn*. Nagykörű.

KOVÁTS József

1928a Földrajzi viszonyok. In: NAGY Imre (szerk.): *Szentés*. 9–12. Budapest.

1928b A mezőgazdaság kifejlődése. In: NAGY Imre (szerk.): *Szentés*. 287–297. Budapest.

KRISZTEN György

1975 *Szőlőlugas*. Budapest.

KRUZSLICZ István Gábor

- 1996 Az újratelepüléstől az 1848. évi polgári forradalomig. In: JUHÁSZ Antal (szerk.): *Mindszent története és népelete*. 91–138. Mindszent

KURUCZ Albert

- 1961 A népi építkezés emlékei a konyári szőlőkben. *Műveltség és Hagyomány* III. 167–171.

LÁSZLÓFFY Woldemár

- 1982 *A Tisza. Vízi munkálatok és vízgazdálkodás a tiszai vízrendszerben*. Budapest.

LÓNYAY Ferenc

- 1896 Szőlőművelés és borászat. In: *Magyarország földművelése*. 611–648. Budapest.

LÖFGREN, Orvar

- 1976 Peasant Ecotypes. Problems in the Comparative Study of Ecological Adaptation. *Ethnologia Scandinavica* VI. 100–115.

LUBY Margit

- 1939 A szilva hazája. *Néprajzi Értesítő* XXXI. 300–310.

LUKÁCS László

- 1991 A szőlőművelés népszokásai. In: GELENCSÉR József–LUKÁCS László: *Szép napunk támadt. A népszokások Fejér megyében*. 527–544. Székesfehérvár.

MAKRA Orsolya–GALLÉ László

- 2003 A hullámtéren kívüli élőhelyek és ökológiai hálózatuk. In: TEPLÁN István (szerk.): *A Tisza és vízrendszere*. 91–110. Budapest.

MÁNDLI Gyula

- 1994 Nagymaros gyümölcs- és szőlőtermesztésének, valamint –kereskedelmének története. In: HÁLA József–MÁNDLI Gyula (szerk.): *Börzsönyvidék* 2. 175–204. Szob.

MÓD László

- 2007 Szőlő- és gyümölcsstermesztés Magyarlapád környékén. In: BÁRTH János (szerk.): *Lapádi vendégség. Néprajzi tanulmányok Magyarlapádról és környékéről*. 87–116. Kecskemét.
- 2008a Szőlőművelés. In: TÓTH Ferenc (szerk.): *Makó néprajza*. 184–208. Makó.

2008b A filoxéravész Szentesen. A Nagyhegyen is termett szőlő.
Szentesi Élet XL. 45. 2.

2008c Hegyközségek a századfordulón. *Szentesi Élet* XL. 47. 2.

MOLNÁR Géza

2005 *Az ártéri tájgazdálkodás. Elmélet és a gyakorlat megvalósítási terve egy konkrét mintaterületen.* Karcsa.

MOLNÁR Sándor

2011 *Az ártéri gazdálkodás környezettörténeti szempontú vizsgálata két alföldi mintaterület példáján.* Doktori (PhD) értekezés. Szeged.

MORAN, EMILIO

2000 *Human Adaptability: An Introduction to Ecological Anthropology.* Second edition. Boulder.

NAGY-TÓTH Ferenc

2006 *Régi erdélyi körték és más gyümölcsök.* Kolozsvár.

NÉMETH József

1934 A szilva feldolgozásmódja. *Kertészet* VIII. 145–147.

NEUMÜLLER, Otto Albrecht

1983 *Römpp vegyészeti lexikon.* III. kötet. Budapest.

NYÍRI Antal

1948 *A kihalt szentesi víziélet néprajzi és néprajzi maradványai.* Szeged.

OLASZ Lajos

2001 Szentes gazdasági élete a Horthy-korszakban (1920–1944). In: LABÁDI Lajos (szerk.): *Tanulmányok Szentes város történetéből.* 241–338. Szentes.

OROSZI Miklós

1871 *Mezőgazdaság, gyümölcsstenyésztés és községi élet közlönye.* Szeged.

OROSZI Viktor György

2009 *Hullámtér-fejlődés vizsgálata a Maros magyarországi szakaszán.* Doktori (PhD) értekezés. Szeged.

ŐZE Péter

2003 A hullámtér-hasznosítás lehetősége Szegvár térségében. *A Puszta.* 1–52.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1977 Csámesz In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* I. 451. Budapest.

- 1979 *A magyar parasztság rétgazdálkodása*. Budapest.
- 1981 Hagyományos vízfordó módok és eszközök a Kárpát-medencében. *Ethnographia* XCII. 2–3. 307–333.
- PALUGYAY Imre
- 1855 *Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegye leírása*. Pest.
- PAPP Imre
- 1982 *A parasztember élete Szentes tanyavilágában*. Szentes.
- PAPP József
- 1992 Adatok a Közép-Tisza vidéki szőlőművelés néprajzához. In: VIGA Gyula (szerk.): *Kultúra és Tradíció II. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére*. 795–802. Miskolc.
- PATAKI Márta, N.
- 1996 Gazdaság a dualizmus idején (1867–1918). In: JUHÁSZ Antal (szerk.): *Mindszent története és népelete*. 151–190. Mindszent.
- PROHÁSZKA Ferenc
- 1966 *Szőlő és bor*. Budapest.
- RÁCZ János
- 1997 *Kétszáz magyar szőlőnév*. Budapest.
- RÁKOS István
- 1984 A feudalizmus utolsó évszázada (1753–1848). In: NAGY István (főszerk.): *Hódmezővásárhely története a legrégibb időktől a polgári forradalomig* I. 449–568. Hódmezővásárhely.
- RAPAICS Raymund
- 1940 *A magyar gyümölcs*. Budapest.
- ROBINSON, Francis (szerk.)
- 2006 *The Oxford Companion to Wine*. Oxford.
- ROKAY Péter
- 2000 Tiszai révek a középkorban Szegedtől a folyó torkolatáig. In: SÁRI Zsolt (szerk.): *Ezer év a Tisza mentén*. 159–171. Szolnok.
- RUOTSALA, Helena
- 2004 In the Reindeer Forest and on the Tundra. Modern Reindeer Management and the Meaning of Local Ecological Knowledge. *Pro Ethnologia* 18. 23–48.

SÁNDOR Andrea

2011 *A hullámtér feltöltődés folyamatának vizsgálata a Tisza középső és alsó szakaszán*. Doktori (PhD) értekezés. Szeged.

SÁNTHA László

1934 *Szőlő kártevői*. Budapest.

SÁRKÁNY Mihály

1979 Kulturális ökológia – távlatok és korlátok. *Világosság* 20. 564–569.

SIMA László

1914 *Szentes város története*. Szentes.

SIMON András

1996 A Nagykanizsa környéki szőlőhegyek szervezete és őrzése. *Néprajz és Nyelvtudomány* XXXVII. 309–322.

SKELTON, Stephen

2007 *Viticulture: An Introduction to Commercial Grape Growing for Wine Production*. London.

SOMOGYI Sándor

2000 A vízrajzi viszonyok szükségszerű átalakításának felismerése és lebonyolítása a XIX. században. In: SOMOGYI Sándor (szerk.): *A XIX. századi folyószabályozások és ármentesítések földrajzi és ökológiai hatásai Magyarországon*. 149–156. Budapest.

SURÁNYI Dezső

1992 *Magyar gyümölcs múltban és jelenben*. Budapest.

STEWART, Julian H.

1997 A kulturális ökológia fogalma és módszere. In: BOHANNAN, Peter–GLAZER, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. 439–456. Budapest.

STOCKLUND, Bjarne

1976 Ecological Succession: Reflections on the Relations between Man and Environment in the Preindustrial Denmark. *Ethnologia Scandinavica* VI. 84–99.

STORA, Nils

1985 Adaptive Dynamics and Island Life. *Studia Fennica* 30. 113–144.

SZABÓ Kálmán

1934 *Kecskemét szőlő- és gyümölcstermesztésének múltja*. Kecskemét.

SZABÓ László

1985 Révek és a réven való átkelés a Tiszán. *Múzeumi Levelek* 43–44. 53–70.

2000 A réven való átkelés módja és technikája. In: SÁRI Zsolt (szerk.): *Ezer év a Tisza mentén*. 203–214. Szolnok.

SZABÓ Péter

1984 Diót a hullámtérbe. *Kertészet és Szőlészet* 33. 49. 4.

SZAKÁTSY Gyula–FENYVESI Pál

1959 *A téli alma termesztése*. Budapest.

SZALVA Péter

1959 *A szentesi paprika*. Budapest.

SZENTI Tibor

1998 A hódmezővásárhelyi hagyományos épületek falai és építőanyagai. *Ház és Ember* 12. 189–212.

SZIBERTH Arthur

1898 *A Tisza hajdan és most. IV. rész A Tisza folyó keresztiszelvényei*. Budapest.

SZIGETI György

1999 *Fejezetek Apátfalva néprajzából I. Anyagi kultúra*. Apátfalva.

SZIKSZAI Mihály

2000a Révek, átkelőhelyek a Tiszán. In: SÁRI Zsolt (szerk.): *Ezer év a Tisza mentén*. 173–202. Szolnok.

2000b Révátkelőhelyek, hajóhidak a Jász-Nagykun-Szolnok megyében a XIX. század végén. *Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 15. 409–432.

SZILÁGYI Miklós

1982 Az „ősi ártéri gazdálkodás” elméletéhez. *A szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* X–XI. 299–312.

1999 Az áradások és a gazdálkodás összefüggése az ármentesítések előtt. *Ethnographia* CX. 1. 55–72.

2000 Gazdasági társulások, egyesületek, érdekvédelmi szervezetek. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Társadalom. Magyar Néprajz VIII.* 558–584. Budapest.

2001 *Néprajzi forráskritika*. Debrecen.

2004 18–19. századi adalékok a Tiszán és mellékfolyóin közlekedő kompokról. In: BÁRTH Dániel–LACZKÓ János (szerk.): *Halmok és Havasok. Tanulmányok a hatvan esztendő Bárth János tiszteletére*. 19–31. Kecskemét.

2008 *A népies halászat, vadászat és gyűjtögetés lexikona*. Debrecen.
SZIRBIK Miklós

1979 *Makó városának leírása. 1835–1836. 2. kiadás.* /Makói
Múzeum Füzetei 22./ Makó.

SZLÁVIK Lajos

2000 Az Alföld árvízi veszélyeztetettsége. In: Pálfi Imre (szerk.):
A víz szerepe és jelentősége az Alföldön. 64–84. Békéscsaba.

SZÜCS Judit

2000 Szegvár népi társadalma. In: FARKAS Gyula (főszerk.):
Szegvár. Tanulmányok a település történetéből. 435–452.
Szegvár

2006 Élet és gazdálkodás Csongrád és Szentés határán, a Kis-
Tisza-szigeten. (A Gólya család példája). *Agria* XLII. 275–
286.

2007 „Rafia meg éles kés...” Oltás és szemzés Csongrádon. *Mú-
zeumi Kutatások Csongrád Megyében 2006.* 73–86. Sze-
ged.

SZUNDY Jenő

1935 Szőlőművelés. *Gyümölcsészeti Naptár*. Makó.

TAKÁCS Edit (közreadja)

1997 *Petrák-krónika*. Szentés–Szeged.

TAKÁCS Lajos

1967 Ág- és vesszővágók a Közép-Tisza menti ártereken. *Nép-
rajzi Értesítő* XLIX. 187–212.

TÁRKÁNY Szűcs Ernő

1944 *Mártély népi jogélete*. Kolozsvár.

1983 A vásárhelyi „baromgazdaság” In: DÖMÖTÖR János –
TÁRKÁNY Szűcs Ernő (szerk.): *Kiss Lajos emlékkönyv.*
139–170. Hódmezővásárhely.

TÓTH Ferenc

1977 A makói rév és híd. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*
1974–75/1. 25–64.

1998 *A makói hagyma*. Makó.

TÓTH Ferencné

1996 A társadalmi fejlődés néhány kérdése 1944–1948 között.
In: JUHÁSZ Antal (szerk.): *Mindszent története és népelete.*
267–292. Mindszent.

TUOMI-NIKULA, Outi

1985 The Cultural-Ecological Aspect of Culture Change. *Studia Fennica* 30. 147–163.

TÖRÖK Imre György

2000 Az alföldi folyók hullámterének szerepe és jelentősége az Alföldön. In: PÁLFAI Imre (szerk.): *A víz szerepe és jelentősége az Alföldön*. 125–131. Békéscsaba.

ULICSINY Károly

1930 A csemegezőlő eltartásáról és csomagolásáról. *A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium rádióelőadásainak sorozata*. 197–204.

URBANCSOK Zsolt

2002 Földbirtokviszonyok. In: SZABÓ Ferenc (szerk.) *Makó története 1849-től 1920-ig*. 223–245. Makó.

URBÁNYI Jenő

1934 Nyári permetezések a gyümölcsösben. *Növényvédelem* X. 72–74.

VARGA Gyula

1976a Lokális gazdasági társulások Hajdú-Bihar megye mezővárosaiban. *Ethnographia* LXXXVII. 1–2. 161–174.

1976b *Az érmelléki szőlőkultúra*. Bihari dolgozatok 3. Berettyóújfalu.

VÁGÁS István

1982 *A Tisza árvizei*. Budapest.

VÁSÁRHELYI Zoltán

1901 *A hegyközség közigazgatása*. Budapest.

VIGA Gyula

1986 A gyümölcs a népi árucserében. In: SZABADFALVI József – VIGA Gyula (szerk.): *Árucseré és migráció*. 175–195. Miskolc.

1993 A tárkányi Tisza-kertek. Az ártéri gyümölcsösök hasznosításának formáihoz. *Ethnographia* CIV. 2. 423–434.

1999a Felföld népi műveltségének ökológiai feltételeiről. In: VIGA Gyula: *Utak és találkozások. Tanulmányok a népi kultúra köréből*. 7–15. Miskolc.

1999b Áruk és emberek mozgása a Felföldön: ökológiai szempontok. In: VIGA Gyula: *Utak és találkozások. Tanulmányok a népi kultúra köréből*. 17–27. Miskolc.

1999cA tájformáló társadalom. (Megjegyzések a kultúra ökológiájához). In: VIGA Gyula: *Utak és találkozások. Tanulmányok a népi kultúra köréből*. 28–37. Miskolc.

1999d Alakuló tájban változó kultúra. In: VIGA Gyula: *Utak és találkozások. Tanulmányok a népi kultúra köréből*. 38–43. Miskolc.

1999eA földrajzi és a társadalmi környezet néhány hatása a Felföld és az Alföld gazdasági kapcsolataira. In: VIGA Gyula: *Utak és találkozások. Tanulmányok a népi kultúra köréből*. 44–58. Miskolc.

2009 „Amidőn Isten eö szent felsége a föld termésére alkalmas esztendőket szolgált” A vízrendezés előtti Bodroghöz földműveléséhez. *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve* XVIII. 375–385.

VINCZE István

1958 Magyar borsajtók. *Ethnographia* LXIX. 1. 1–27.

1960 Szőlőművelés és eszközei a borsodi Hegyközben. *Néprajzi Közlemények* V. 123–144.

RÖVIDÍTÉSEK⁶⁴¹

- Apközi Apátfalva község iratai
 AÚ Alföldi Újság
 CsML⁶⁴² HL Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára
 CsML ML Csongrád Megyei Levéltár Makói Levéltára
 CsML SzL Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára
 Cs. Vm. Árv. ir. A Károlyi árv. vagy. öi. Csongrád Vármegye Árvaszékeinek iratai. A Károlyi árvák vagyonának összeírása
 CsMT KJM Csongrád Megyei Térképtár, Szentes, Koszta József Múzeum
 HHi Hódmezővásárhelyi hegyközség iratai
 Hvpj Hódmező-Vásárhely törvényhatósági joggal felruházott város polgármesterének évi jelentése
 HVPi Hódmezővásárhely Város Polgármesterének iratai
 HVSZR Önálló törvényhatósági joggal felruházott H.-M.-Vásárhely város szőlőhegyi rendszabályai
 HVT Hjgyk Hódmezővásárhely Város Tanácsának iratai. Hirdető-jegyzőkönyvek
 HVT Tan. ir. Hódmezővásárhely Város Tanácsának iratai. Tanács-ülési iratok
 HVT Tjgyk. Hódmezővásárhely Város Tanácsának iratai. Tanács-ülési jegyzőkönyvek
 Jgyk Fürst Jegyzőkönyv az 1961. évi VI. tv. alapján végrehajtott bizottsági felülvizsgálatról a „Fürst” termelőszövetkezet területén
 Jgyk Új Élet Jegyzőkönyv az 1961. évi VI. tv. alapján végrehajtott bizottsági felülvizsgálatról az „Új Élet” termelőszövetkezet területén
 KJM 253 Koszta József Múzeum 253 (gyarapodási szám)
 MVT Kjgyk. Makó Város Képviselő-testületének iratai. Képviselő-testületi jegyzőkönyvek

⁶⁴¹ A jegyzékben csak azok a jelzetek szerepelnek, amelyek több alkalommal fordulnak elő, emiatt célszerűnek tűnt a rövidítésük.

⁶⁴² A levéltári források esetén az intézmények 2013 előtti fenntartási rendszerét vettem figyelembe, éppen ezért nem szerepel sehol sem a Magyar Nemzeti Levéltárra történő hivatkozás.

MVT Mjgyk. Makó Város Tanácsának iratai. Mindennapi jegyzőkönyvek

MVT Tjgyk. Makó Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek és iratok

SzHi A Szentesi Hegyközség iratai

SzVK Kjgyk. Szentes Város képviselő-testületének iratai. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek

SzVPVb Szentes Város Polgármesterének iratai. Vadászterületek bérleti ügyei 1909–1913.

SzVT Tjgyk. Szentes Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek

TLZ MRT Kjgyk. Történelmi Levéltár Zenta. Magyarkanizsa Rendezett Tanácsú Város iratai. Képviselőtestületei jegyzőkönyvek

Vbj Végrehajtó bizottsági jegyzőkönyvek

VRÚVásárhelyi Reggeli Újság

ADATKÖZLŐK⁶⁴³

Apátfalva

ANTAL Balázs (1920)
FEJES Ferenc (1897)
LANGÓ Ferenc (1949)
MÁTÓ József (1925)
VARGA CZIRI János (1926)

Magyarkanizsa

SZECSEI Imre (1942)

Makó

ASZTALOS Imre (1923)
SARRÓ Mihály (1948)
SZŰCS Antal, B. (1913)
SZŰCS Antalné, B. (1920)
TÓTH Ferenc (1940)
VERÉB Ilona (1910)

Mártély

CSIZMADIA Béla (1938)
FARKAS István (1933)
KOSZTOLÁNYI Tamás (1919)
SZABÓ Lajos (1933)

Martonos

SIMON Mihály (1910)

⁶⁴³ Az interjúk készítése óta eltelt idő alatt több adatközlőm elhunyt illetve elhunyhathott, amiről csak néhány esetben értesültem. Éppen ezért egy-két kivételtől eltekintve csak és kizárólag a születési évek szerepelnek a nevek mellett.

Mindszent

FERENCZI István (1924)

TAKÁCS Lajos (1923)

Nagykörű

BARÁTH József (1940)

MARSI Istvánné (1917)

Szentes

BEREZVAI Imréné, KISS HAJDÚ Eszter (1935)

BÍRÓ Imre (1926)

DÓCZI Imre (1922)

KISS HAJDÚ Teréz (1942)

KUTAS István (1921)

NAGY József (1927)

SZAMOSKÖZI István (1905)

SZAMOSKÖZI László (1931)

TAKÁCS József (1922)

URBÁN Ferenc (1924)

VIDOVICS László (1939)

VIDOVICS Ferenc (1942)

Szegvár

PURGEL Mátyás (1922)

PUSZTAI János (1922)

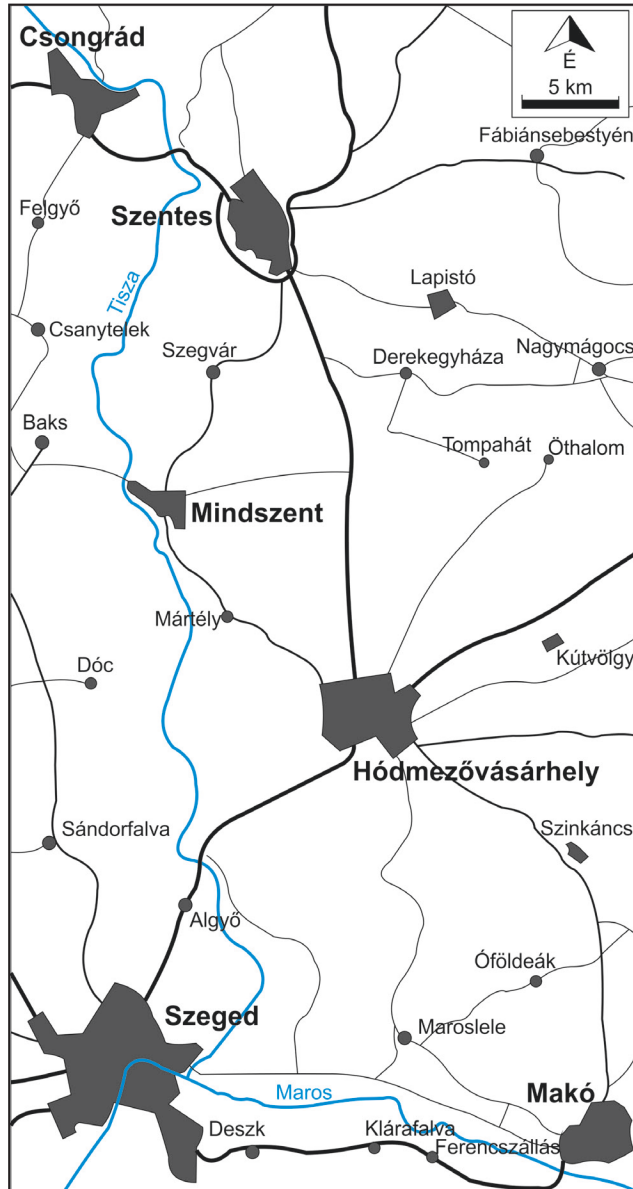
ROZGONYI Pál (1930)

SZABÓ Elemér (1950)

Zenta

SUHAJDA Irén (1953)

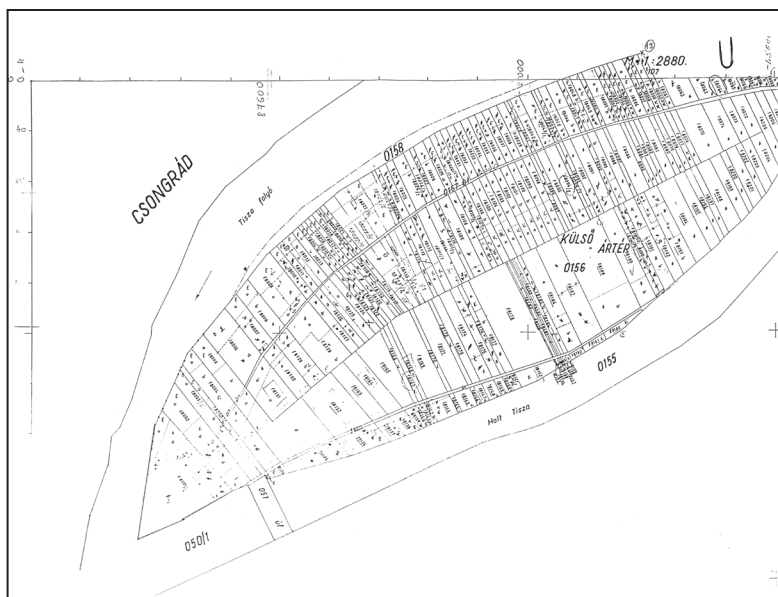
KÉPMELLÉKLET

1. kép Az Alsó-Tisza mente települései (Rajzolták: Az SZTE Ásványtani, Geokémiai és Kőzettani Tanszékének a munkatársai)

2. kép Favázra felfuttatott szőlőtőke fürtjei (Készítette: Mód László, Szentes, Kis-Tisza-sziget, 2016.)

3. kép A Kis-Tisza-sziget térképe (1968) (A Szentesi Földhivatal térképgyűjteményéből)

4. kép A piros sasza fürtjei (Készítette: Mód László, Szentés, Kis-Tisza-sziget, 2009.)

5. kép Szőlővessző lehúzása szaporítás céljából (Készítette: Mód László, Szentes, 2009.)

6. kép A talaj felszínének lazítása vasvillával (Készítette: Mód László, Szentes, Kis-Tisza-sziget, 2001.)

7. kép Fejművelésű szőlőtőkék szálvesszőkkel (Készítette: Mód László, Szentes, Kis-Tisza-sziget, 2010.)

8. kép Magasművelésű szőlőültetvény (Készítette: Mód László, Szentes, Kis-Tisza-sziget, 2009.)

9. kép Karózás a Kis-Tisza-szigeten árvíz után (Készítette: Mód László, Szentes, 1999.)

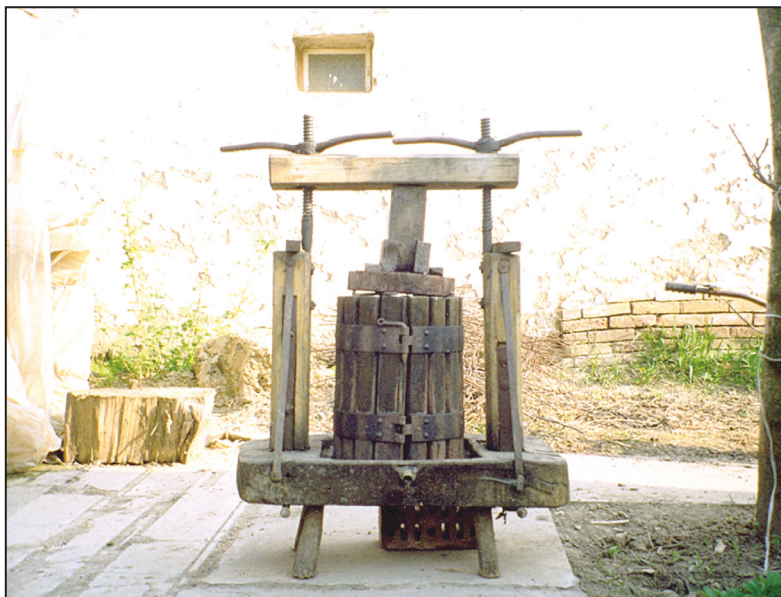
10. kép A szőlőhajtások kötözése (Készítette: Mód László, Szentes, Kis-Tisza-sziget, 2001.)

11. kép Az oltott mész szűrése permetezés előtt (Készítette: Mód László, Szentés, Kis-Tisza-sziget, 2001.)

12. kép A rézgálic adagolása a permetléhez (Készítette: Mód László, Szentés, Kis-Tisza-sziget, 2001.)

13. kép Kosos szőlőprés Szentesen (Készítette: Mód László, 2003.)

14. kép Szőlő szállítása a Kis-Tisza-szigetből kerékpárral (Készítette: Mód László, Szentes, 2006.)

15. kép Nyári fontos alma (Készítette: Mód László, Szentes, Kis-Tisza-sziget, 2009.)

16. kép Árvíz után elszáradó gyümölcsfa (Készítette: Mód László, Szentes, Kis-Tisza-sziget, 2010.)

17. kép Kis-Tisza-szigetből származó gyümölcscefre lepárlása a berki szeszfőzdében (Készítette: Mód László, Szentes, 2005.)

18. kép Zöldségeskert a Kis-Tisza partján (Készítette: Mód László, Szentes, 2009.)

19. kép Kukoricaföld a Kis-Tisza-szigeten (Készítette: Mód László, Szentes, 2009.)

20. kép Hullámpalával erősített kunyhó a Maros árterében (Készítette: Mód László, Apátfalva, 2002.)

21. kép Lécvázás kunyhó (Készítette: Mód László, Szentes, Kis-Tisza-sziget, 2010.)

22. kép Lécvázás falazat tapasztással a Bátkában (Készítette: Mód László, Zenta, 2005.)

23. kép Téglafalú kunyhók (Készítette: Mód László, Szentes, Kis-Tisza-sziget, 2003.)

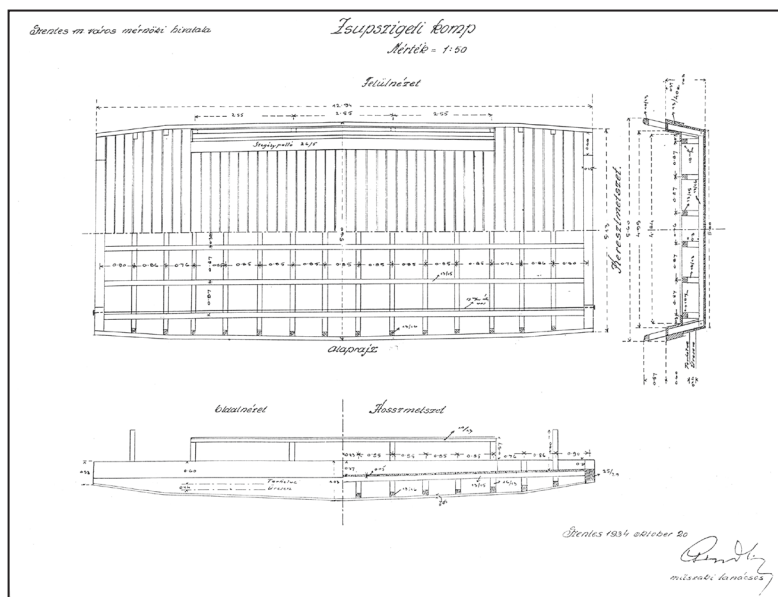
24. kép Emeletes épület a hódmezővásárhelyi hullámtérben (Készítette: Mód László, 2003.)

25. kép Alkalmi tűzhely Hódmezővásárhelyen a Tűfarokban
(Készítette: Mód László, 2003.)

26. kép Ladik a bátkai átkelőnél (Készítette: Mód László, Zenta, 2003.)

27. kép A zsup-szigeti komp rajza (A Szentesi Levéltár gyűjteményéből)

28. kép Nagyladik a zsup-szigeti átkelőnél (Készítette: Mód László, Szentes, 2003.)

29. kép Az árvíz betörése a Kis-Tisza-sziget szántóföldjein (Készítette: Mód László, Szentes, 2009.)

30. kép Árvíz után kihajtó szőlőtőke a Kis-Tisza-szigeten (Készítette: Mód László, Szentes, 2010.)

31. kép Árvíz a Kis-Tisza-szigeten
(Készítette: Mód László, Szentes, 1999.)

32. kép Árvíz a Kis-Tisza-szigeten
(Készítette: Mód László, Szentes, 1999.)

33. kép A révház romjai a Zsup-szigetnél (Készítette: Mód László, Szentes, 2000.)

34. kép A Tisza által elöntött szántóföldek a Gólya-dombról tekintve (Készítette: Mód László, Szentes, Kis-Tisza-sziget, 1999.)

